

Nüsha

Yıl: III
Sayı: 8
Kış 2003

Şarkiyat Araştırmaları Dergisi
Journal of Oriental Studies

M. Vecih Uzunoğlu
Türkiye'de Arap Dili Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri
Hasan Almaz
Doğu Dilleri Dergisi
Hasan Çiftçi
Fars Edebiyatında Şehrâşûb II
Emrullah İşler
Arapça ve Türkçede Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme-
Soner Gündüzöz
Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları
M. Edip Çağmar
Araplarda Ad Koyma
Ramazan Kazan
El-Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'şâ Adlı Eseri ve Edebî Özellikleri
Mehmet Mesut Ergin
Hicrî V. Yüzyılda Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if'in Ortaya Çıkışı ve Arap Şiirine Etkisi
Gülseren Halıcı Özkan
Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi
Mahmûd Fehmî el-Hicâzî/A. Kazım Ürün
Sözlük Yapımında Modern Akımlar
Tayfun Atay
Rûzbihân Baklî: Mistisizm ve İnan Tasavvufu'nda Evliyâlık Retoriği
Nurettin Ceviz
Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)
Mehmet Mesut Ergin
Arap Nahiv Tarihi
(Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l-Maşriki ve'l-Mağrib)
İbrahim Ethem Polat
1868-1932 Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki
Ali Temizel
Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik

Nüsha

Şarkiyat Araştırmaları Dergisi
Journal of Oriental Studies

Yıl/Volume: III, Sayı/Issue: 8, Kış/Winter 2003

Nüsha

Yıl: 3, Sayı: 8, Kış 2003
Üç Ayda Bir Yayınlanır Hakemli Dergi

Oku A.S. Adına Sahibi
ve Yazı İşleri Müdürü
(Owner and Managing Editor)
Fatih Altunbaş

Editörler Kurulu Bşk. (Editor in Chief)
Doç. Dr. Musa Yıldız

Editörler Kurulu (Editorial Board)
Doç. Dr. Derya Örs
Doç. Dr. Hicabi Kırlangıç

Danışma Kurulu (Advisory Board)
Prof. Dr. Bedrettin Aytaç (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. S. Hayri Bolay (*Gazi Ü.*)
Prof. Dr. Yasin Ceylan (ODTÜ)
Prof. Dr. Mehmet Çakır (*19 Mayıs Ü.*)
Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Kenan Demirayak (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Recep Dikici (*Selçuk Ü.*)
Prof. Dr. Rahmi Er (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. A. Bahtiyar Eşref (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Mehmet Kanar (*İstanbul Ü.*)
Prof. Dr. N. Ünal Karaarslan (*18 Mart Ü.*)
Prof. Dr. Mustafa Kılıçlı (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Saadettin Kocatürk (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. K. Yaşar Koprıman (*Gazi Ü.*)
Prof. Dr. Mürsel Öztürk (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Faruk Toprak (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Süleyman Tülücü (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Nevzat H. Yanık (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Azmi Yüksel (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. Mehmet Atalay (*Atatürk Ü.*)
Doç. Dr. Mustafa Çiçekler (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Hasan Çiftçi (*Atatürk Ü.*)
Doç. Dr. Ali Güzelyüz (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Emrullah İşler (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. A.Yaşar Koçak (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Kâzım Sarıkavak (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. A. Nedim Serinsu (*Ankara Ü.*)
Doç. Dr. Halil Toker (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Hüseyin Yazıcı (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Nimet Yıldırım (*Atatürk Ü.*)

Redaksiyon:
Hasan Almaz
Muhammet Hekimoğlu
İbrahim Ethem Polat
Kemal Tuzcu

İrtibat (Correspondence Adress)
P.K. 147,
06442 Yenişehir-Ankara-Türkiye
Telefon: (312) 3605000
E-Posta: akademiknusha@hotmail.com

Yıllık Abone Bedeli
(Annual Subscription Rates)
Kişiler (for individuals):
Yurt İçi : 30.000.000 TL
Yurt Dışı (abroad): 40 \$
Kurumlar (for institutions):
Yurt İçi: 40.000.000 TL
Yurt Dışı (abroad): 70 \$
Abonelik için banka hesap no: Türkiye
İş Bankası Ankara Necatibey Şubesi,
0572347 (Hicabi Kırlangıç adına)

Temsilciler
M. Akif Kireççi - *Amerika*
Neşe İhtiyar - *Almanya*
Ferhat Yılmaz - *Adana*
Ömer Acar - *Bursa*
Ceyhun Ünlüer - *Çorum*
Musa Bağcı - *Diyarbakır*
Sait Uyulaş - *Erzurum*
Emine Ersöz - *Isparta*
Ali Güzelyüz - *İstanbul*
M. Vecih Uzunoğlu - *İzmir*
M. Akif Özdoğan - *Kahramanmaraş*
Seyfullah Korkmaz - *Kayseri*
Ali Temizel - *Konya*
İbrahim Erol - *Rize*
Harun Yıldız - *Samsun*
M. Ali Şimşek - *Sivas*
Mehmet Şirin Çıkar - *Van*
Tahsin Deliçay - *Elazığ*

Baskı: Bizim Büro Ltd. Şti
Tel: 0312 2299928

ISSN 1303-0752
ANKARA 2003

İÇİNDEKİLER

5 ► Sunuş

7 ► M. Vecih Uzunoğlu

Türkiye'de Arap Dili Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri
(1956-2002)

33 ► Hasan Almaz

Doğu Dilleri Dergisi

41 ► Hasan Çiftçi

Fars Edebiyatında Şehrâşûb II

55 ► Emrullah İşler

Arapça ve Türkçede Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme-

69 ► Soner Gündüzöz

Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları

91 ► M. Edip Çağmar

Araplarda Ad Koyma

107 ► Ramazan Kazan

El-Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'sâ Adlı Eseri ve Edebî Özellikleri

129 ► Mehmet Mesut Ergin

H. V. Yüzyılda Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if'in Ortaya Çıkışı ve Arap Şiirine Etkisi

147 ► Gülseren Halıcı Özkan

Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi

157 ► Mahmûd Fehmî el-Hicâzi/A. Kazım Ürün

Sözlük Yapımında Modern Akımlar

173 ► Tayfun Atay

Rûzbihân Baklı: Mistisizm ve İnan Tasavvufu'nda Evliyâlık Retoriği

177 ► Nurettin Ceviz

Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)

181 ► Mehmet Mesut Ergin

Arap Nahiv Tarihi (Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l-Maşriki ve'l-Mağrib)

183 ► İbrahim Ethem Polat

Mısır'da Türk Bir Şair Ahmet Şevki (1868-1932)

185 ► Ali Temizel

Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik

CONTENTS

Editorial ► 5

M. Vecih Uzunoğlu

M.A. and Ph.D. Thesis Prepared in Arabic Language in Turkey ► 7

Hasan Almaz

A Journal for Oriental Languages ► 33

Hasan ifti

Shahrashub in Persian Literature II ► 41

Emrullah İşler

Tenses in Arabic and Turkish -a Contrastive Analysis- ► 55

Soner Gündüzöz

The Historical and Philological Boundaries of Classical and Modern Arabic ► 69

M. Edip ağmar

Giving Name at Arabs ► 91

Ramazan Kazan

Al-Qalqashandi's Subh al-A'sha and Its Literal Characteristics ► 107

Mehmet Mesut Ergin

The Emergence of the Muluk al-Tawaif (Party-Kings) in Andalus in Vth/Xth Century and Its Effects on Arabic Poetry ► 129

Gölseren Halıcı Özkan

A Renewal Soul in The Struggle of Independence;

The Action of Sir Seyyid Ahmad Khan and Ali Garh ► 147

Mahmüd Fehmî el-Hicâzî/A. Kazım Ürün

The Modern Movements of Lexicography ► 157

Tayfun Atay

Ruzbihan Baqli: Mysticism and the Rhetoric of Sainthood in Persian Sufism ► 173

Nurettin Ceviz

The Image of Turk in Modern Egyptian Novel (1798-1914) ► 177

Mehmet Mesut Ergin

The History of Arabic Syntax ► 181

İbrahim Ethem Polat

Ahmed Shawqi: a Turkish Poet in Egypt (1868-1932) ► 183

Ali Temizel

Mawlana and Mevleviyeh from Konya to The World ► 185

SUNUŞ

Değerli okuyucularımız, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi bu sayısıyla üçüncü yılına giriyor. Geride bıraktığımız iki yılda siz kıymetli okurlarımıza yararlı olduğunu düşündüğümüz onlarca makale sunma imkânını bulduk. Bu süre içinde ülkemizin çeşitli şehirlerinde akademik çalışmalarını sürdüren çok sayıda hocamızdan iltifat dolu sözler aldık. Bu da bizleri memnun etti ve çalışmalarımızın daha verimli olmasına katkıda bulundu. Bilindiği gibi, akademik yelpazede faaliyet gösterecek bir dergiyi çıkarmak kadar, o dergiyi uzun soluklu hâle getirmek de önemlidir. Ülkemizde şarkiyat alanında var olan önemli boşluğu yaklaşık üç yıldan bu yana dolduran bu dergimizin daha nice yıllar sizlerin desteğiyle çıkması en büyük idealimizdir. Bu açıdan çevrenizde dergimizle ilgilenebileceğinizi düşündüğünüz dostlarımızla bizleri tanıştırmamız yararlı olacaktır.

Bu sayımızda Arap dili alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin bibliyografik künyeleri sunulmuş olup aynı şekilde söz konusu alanda yazılmış olan kitap ve makalelerin de künyeleri önümüzdeki sayılarda sizlerin istifadesine sunulacaktır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde en son sayısı 1996 yılında çıkarılan Doğu Dilleri Dergisi'nin tanıtımı ve kapsamlı bir dizini de sizlere sunulmaktadır. Geçen sayıda birinci kısmı yayınlanan Fars edebiyatında “şehrâşub” türünü ele alan makalenin ikinci kısmı yayınlanmıştır.

Sunduğumuz sayıda Arap dili alanında “Arapça ve Türkçede Zamanlar”, “Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, “Araplarda Ad Koyma”, “Kalkaşandi'nin es-Subhu'l-A'şâ Adlı Eseri”, “Endülüs Edebiyatında Mulûku't-Tavâ'if'in Ortaya Çıkışı ve Arap Edebiyatına Etkisi” ve “Sözlük Yapımında Modern Akımlar” gibi kapsamlı makaleler yer alırken, Hindistan'da Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi de çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Ayrıca yeni çıkan birkaç kitabın tanıtımı da bu sayımıza renk katmıştır.

Dokuzuncu (Bahar 2003) sayımızda siz değerli okuyucularımızla buluşmak ümidiyle saygılar sunarız.

Nüsha

YAYIN İLKELERİ

1- Nüsha, şarkiyat alanında uluslar arası çapta yayın yapan ve üç ayda bir olmak üzere yılda dört sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.

2- Derginin amacı, şarkiyat alanında bilimsel bir platform oluşturmak ve yapılmış bilimsel çalışmaların yayımlanmasını sağlamaktır.

3- Dergiye, şarkiyat alanında yazılmış makaleler, yazma eser tahkik ve tanıtımı, bilimsel eleştiri ve kitap tanıtımı ile çeviri makaleler yayımlanmak üzere gönderilebilir. E-posta yoluyla gönderildikleri taktirde makalelerin ekinde makalenin kaydedildiği bir disket bulunmalıdır. **Yazarlar, e-posta adreslerini de bildirmelidirler.**

4- Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar, editörler kurulunun konu, içerik, sunuş biçimi ve bilimsel ölçütlere uyma çerçevesinde yaptıkları incelemelerden sonra yayımlanmaya değer buldukları takdirde bilimsel açıdan incelenmek üzere ilgili alandaki bilimsel çalışmalarıyla tanınan iki hakeme gönderilir. Hakeme gönderilen çalışmaların yazarları gizli tutulur. Ayrıca hakem raporları da gizlidir. Raporlardan birinin olumsuz olması durumunda çalışma yeni bir hakeme daha gönderilir ve bu hakemin yazacağı raporun sonucuna göre hareket edilir. Raporlar dergi tarafından beş yıl süreyle saklanır.

5- Yayımlanan çalışmaların sorumluluğu yazarlarına aittir.

6- Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak editörler kurulunun kararıyla, yayımlanan çalışmaların toplamının üçte birini geçmeyecek ölçüde İngilizce, Arapça ve Farsça makaleler de yayımlanabilir.

7- Kitap tanıtımı dışındaki çalışmalara her biri en 50, en fazla 100 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce özet eklenmelidir. Ayrıca özetlerin altına makaleleri tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler (keywords) eklenmelidir.

8- Çalışmalar, 16x24 cm.lik alana bütün kenarlarda 2,5 cm.lik kenar boşluğu bırakılarak 10 punto Times New Roman fontuyla ve tek satır arayla yazılmalıdır. Özellikle çizim ve tabloların bu ölçütlere göre hazırlanması gerekir. Bu ölçülere göre çalışmalar 25 sayfayı aşmamalıdır.

9- Çalışmalarda çizim, şekil ya da harita yer alacaksa bunlar, dergi boyutuna uygun biçimde metinden ayrı olarak aydıngere ya da yüksek gramajlı beyaz kağıda belirgin çizgilerle çizilmeli, ayrıca numarası ve metin içindeki yeri belirtilmelidir.

10- Çalışmalarda kullanılan notlar son not şeklinde düzenlenmeli, bu son notlarda kitap adları italik, makale adları düz karakterle tırnak içinde yazılmalıdır. Son notta kullanılan metin kitap ise şu sıra takip edilmelidir: Yazarın adı soyadı, *kitap adı*, basım yeri ve yılı, cilt, sayfa. Son notta kullanılan metin makale ise sıralama şu şekilde olmalıdır: Yazar adı ve soyadı, "makale adı", süreli yayın ya da makalenin yer aldığı kitap vs., cilt veya yıl, sayı (basım tarihi), sayfa.

**TÜRKİYE'DE ARAP DİLİ ALANINDA YAPILAN YÜKSEK
LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ
(1956-2002)**

M. Vecih Uzunoğlu*

Özet: Bu çalışmada, 1956-2002 yılları arasında Arap dili alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin künye bilgileri sunulmuştur. Bu tezlerin çoğu, İlahiyât Fakültesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü gibi yüksek din eğitimi veren kurumlarda hazırlanmıştır. Bunun yanında Edebiyat, Dil ve Tarih Coğrafya, Fen-Edebiyat ve Gazi Eğitim Fakültelerinde de bu türden çalışmalar yapılmıştır. Bu kurumların tarihçesi hakkında kısa bilgi sunulduktan sonra tezlerin listesi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili, Yüksek Lisans, Doktora, Tez

M.A. and Ph.D. Thesis

Prepared in Arabic Language in Turkey

(1956-2002)

Summary: It is aimed, in this study, to present a list of M.A. and Ph.D. thesis prepared in Arabic Language, beginning from 1956 up to now in Turkey. Majority of these thesis are prepared in high religious learning institutions like Divinity Faculty, Faculty of Islamic Sciences and Higher Islamic Institutes. Beside these institutions, there are other Faculties in which prepared thesis in this field like Faculty of Letters, Faculty of Language-History and Geography, Faculty of Science and Literature and Gazi Faculty of Education. After giving a brief historical background about these institutions, list of the thesis is presented.

Keywords: Arabic Language, M.A., Ph.D., Thesis

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, (vecih.uzun@deu.edu.tr).

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

Bu çalışmada, ülkemizde Arap dili¹ alanında yapılmış ilk tezin bitiş yılı olan 1956 yılından 2002 yılının sonuna kadar tamamlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin, tespit edilebildiği kadarıyla, hazırlayan kişinin soyadını esas alarak derli-toplu bir listesi sunulacaktır². Bundan amaç; ülkemizde Arap dili alanında yapılacak çalışmalarda önceki çalışmaların bir arada görülmesine ve bu çerçevede yeni bilimsel araştırmaların yapılmasına katkı sağlamaktır.

Bu tezler ağırlıklı olarak yüksek din eğitimi veren kurumlarda yapılmıştır. Bunun yanında Edebiyat, Dil ve Tarih-Coğrafya, Fen-Edebiyat Fakülteleri ile Gazi Eğitim Fakültesinde bu türden çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu yüzden bu tezlerin çoğunluğunun yapıldığı yüksek din eğitimi kurumlarının ve diğer fakültelerin son asırdaki tarihçesi hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Türkiye'deki din eğitimi Osmanlı eğitim sisteminden tevarüs etmiştir. Osmanlı Devletinde yüksek din eğitimi, medreselerin âli (yüksek) kısmında verilmekteydi. Medreselerde eğitim sisteminin bozulmaya yüz tutması sebebiyle XVIII. yüzyıldan itibaren modern okullar kurulmaya başlanmıştır.

Bugünkü anlamda, Türkiye'de yüksek din eğitiminin 1 Eylül 1900'de kurulan Darülfünûn'la başladığı kabul edilmektedir. Resmî adı Darülfünûn-i Şahane olan ve kesintisiz olarak 1933 yılındaki üniversite reformuna kadar hayatiyetini devam ettiren üniversitede Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiye ile Edebiyat şubelerinin yanında bir de Ulûm-i Âliye-i Diniyye şubesi adı altında, dört senelik bir İlâhiyât Fakültesi kurulmuştur³. O zaman bu şubede Tefsîr-i Şerif, Hadîs-i Şerif, Usûl-i Hadis, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, İlm-i Kelâm, Târîh-i Dîn-i İslâm dersleri okutulmaktaydı⁴.

1908 yılında Dârülfünûn-i Şâhâne'de yeni düzenlemeler yapıldı. Üniversitenin ismi İstanbul Darülfünûnu (İstanbul Üniversitesi), Ulûm-i Âliye-i Diniyye Şubesinin adı da Ulûm-i Şer'iyye olarak değiştirildi. Bu şubenin programına şu dersler ilâve edildi: İlm-i Ahlâk-ı Şer'iyye, Arap Felsefesi, Hikmet-i Teşrî, Tarih-i Edyân, Edebiyât-ı Arabiyye, Felsefe, Felsefe Tarihi ve Tasavvuf.

1914 senesinde medreselerde yeni bir düzenlemeye gidildi ve ders programı oldukça zenginleştirildi. Dârülfünûn'un Ulûm-i Diniyye şubesi kapatılarak talebeler, bilâhare Sahn adı verilen Dârulhilâfe Medresesinin âli kısmına devredildiler.

1916 senesinde yaygınlaşan medreseler kanunu ile taşra medreseleri İptidâ-i Hâriç, İptidâ-i Dâhil ve Sahn isimleriyle üç ayrı devreye ayrılmışlar ve bunların üstünde Medresetu'l-Mutehassısın yerine kaim olmak üzere eğitim süresi üç yıl olan felsefe ve tasavvuf, tefsir ve hadis, fıkıh isimli üç şubeden müteşekkil Süleymaniye Medresesi unvanıyla bir medrese kurulmuştur.

1914'te Dârulhilâfe medreselerinin kurulmasından 3 Mart 1924 Tevhîd-i Tedrîsât Kanununa kadar yüksek din eğitimi, adı geçen medresede ve Süleymaniye'deki Mutehassısın Medresesinde verilmiştir.⁵ Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile bütün medreseler gibi bu medreseler de kapatılmış ve kanunun dördüncü maddesine göre Dârülfünûn bünyesinde İlâhiyât Fakültesi ismiyle üç yıl öğretim süresi olan bir yüksek din öğretimi kurumu açılmıştır⁶.

Bu İlâhiyât Fakültesi 1924'den 1933 yılına kadar tam sekiz yıl başarılı bir eğitim vermiştir. Burada İzmirlî İsmail Hakkı, Mehmet Ali Aynî, İsmail Hakkı

Baltacıoğlu, M. Şekip Tunç, M. Şerafettin Yaltkaya, Hilmi Ömer Budda, Arapkirli Hüseyin Avni, M. Şemseddin Günaltay gibi hocalar ders vermişlerdir. Fakültede okutulan dersler şunlardır: Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh ve Fıkıh Tarihi, İslâm Bedîyyâtı, İslâm Dini Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Türk Târîh-i Dinisi, Ahlâk, İctimaiyat, Halihazırda İslâm Mezhepleri, Akvâm-ı İslâmiye Etnografyası, Arapça, Farsça, Dinler Tarihi, Kelâm Tarihi, Din Felsefesi, Ruhîyât, İslâm Felsefesi, Felsefe Tarihi ve Mantık⁷.

31 Mayıs 1933 tarihinde Darülfünûn, İstanbul Üniversitesine dönüşünce İlahiyât Fakültesi kadro dışında bırakılarak kapatılmış, 1949 yılına kadar ülkemizde yüksek din öğretimi imkânı olmamıştır⁸.

4 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5424 sayılı kadro kanunuyla kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi, 21 Kasım 1949 tarihinde öğretime başlamıştır. Fakültede İslâm tarihi, din psikolojisi, din sosyolojisi, felsefe, mantık, tefsir, hadis, İslâm mezhepleri tarihi, kelâm, İslâm felsefesi, dinler tarihi, İslâm hukuku gibi derslerin yanında Arapça, Farsça ve yabancı dil derslerine de yer verilmiştir.

Fakültenin kurulduğu yıllarda, meslek dersleri için akademik çalışmalar yapmış öğretim üyesi bulunamıyordu. Hocaların büyük kısmı doğrudan doğruya İslâmî ilimler alanında yetişmiş elemanlar değildi. Gözde hocalar, eski imparatorluk yadigarı ülkelerde yetişmiş kişilerdi. İlahiyât fakültesinin yerli öğretim kadrosu ile tam faaliyete geçebilmesi ancak yirmi yılda mümkün olabildiği.

Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi, birçok program değiştirdikten ve geliştirdikten sonra, Türk yüksek öğretimindeki vazgeçilmez yerini almıştır. Kendi ihtiyacı olan akademik elemanları yetiştirmenin yanında bir çok fakülteye de akademik elemanlar göndermiştir⁹.

Türkiye'de yüksek din eğitimi kurumları demokratikleşme ortamında ve ihtiyaçlar çerçevesinde çoğalmıştır. İlahiyât Fakültesinden farklı olarak "Yüksek İslâm Enstitüsü" ve "İslâmî İlimler Fakültesi" adıyla iki yeni yüksek din eğitimi kurumu faaliyete geçmiştir¹⁰.

1958 yılında mezun vermeye başlayan İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin gidebileceği bir yüksek öğretim kurumu bulunmuyordu. 1949'da açılan İlahiyât fakültesi sadece genel lise mezunlarını alıyor, meslek lisesi mezunlarını almıyordu. Bu yüzden din öğretimi yanında, din eğitimine ve uygulamasına da ağırlık verecek, özellikle müftülük, vaizlik gibi görevlerin yanında, İmam-Hatip okullarındaki meslek derslerini de ehliyetle okutabilecek niteliklerle yetiştirilmiş elemanlara olan ihtiyaçlar dikkate alınarak yalnız İmam-Hatip Okulu mezunlarının girebileceği bir yüksek öğretim kurumuna ihtiyaç duyuldu¹¹.

Yüksek İslâm Enstitüsü adıyla, İlahiyât Fakültesinden ayrı bir yüksek din eğitimi ve öğretimi kurumu açılması gerektiği fikrini, üniversite mensupları arasından ilk olarak ileri süren ve gerekçelerini açıklayan Ali Fuat Başgil olmuştur¹². Onun hazırladığı rapor da göz önüne alınarak Yüksek İslâm Enstitüsü adıyla bir yüksek din eğitimi kurumu açılmasına karar verilmiş ve 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü öğretime başlamıştır¹³. Bunu, 24 Kasım 1962'de açılan Konya Yüksek İslâm Enstitüsü takip etmiştir.

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

Konya Yüksek İslâm Enstitüsünü sırasıyla, Kayseri (16 Aralık 1965), İzmir (25 Ağustos 1966), Erzurum (30 Temmuz 1969), Bursa (28 Kasım 1975), Samsun (1976) ve Yozgat (1979)'da açılan Yüksek İslam Enstitüleri takip etmiş, böylece enstitülerin sayıları sekize yükselmiştir¹⁴.

Erzurum'da Atatürk Üniversitesi Senatosu 12 Şubat 1971 tarihinde "İslâmî İlimler Fakültesi" adıyla yeni bir fakülte açılması kararı almıştır. Bu karara dayanarak 1971-1972 öğretim yılında İslâmî İlimler Fakültesi adıyla, orta öğretime dayalı ve beş yıl öğretim süresi olan bir fakülte açılmıştır. Erzurum'da 1969 yılında açılan bir Yüksek İslam Enstitüsü vardı. Bu Fakültenin açılışı ile aynı şehirde biri bakanlığa diğeri üniversiteye bağlı iki yüksek din öğretimi kurumu hizmete girmiştir. Bu ise ülkemizde ilk defa görülen bir uygulamadır. Bu Fakültede Lisans öğretimi dışında Yüksek İslâm Enstitüsü mezunlarına doktora yapma imkânı da tanınmıştır¹⁵.

12 Eylül 1980'den sonra eğitim sistemindeki yeniden yapılanma çerçevesinde yüksek din eğitimi de önemli bir sorun olarak ele alınmıştır. Konuyla ilgili komisyon çalışmalarında, ilmî toplantılarda ve basında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 6 Şubat 1981'de Millî Güvenlik Konseyi'nin onayına sunulan Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporunda bu konuya yer verilmiştir. Böylece Yüksek İslam Enstitülerinin, ilahiyat fakültelerine dönüştürülmesi ortak görüş hâline gelmiştir. Bu alandaki ilk uygulama, Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsünün kapatılarak, buradaki öğrencilerin ve öğretim kadrosunun diğer Yüksek İslâm Enstitülerine nakledilmesi olmuştur.

20 Temmuz 1982 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan kanun hükmündeki kararname ile tüm yüksek öğretim kurumları yeniden bir teşkilatlanmaya tabi tutulmuştur¹⁶. Mevcut üniversitelerin yanında yeni üniversite ve fakülteler kurulmuş, bütün yüksek öğretim kurumları mücavir oldukları üniversitelere bağlanmıştır. Bu çerçevede Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü, aynı ilde bulunan İslâmî İlimler Fakültesi ile birleştirilerek İlahiyât Fakültesi adıyla Atatürk Üniversitesine, diğer Yüksek İslâm Enstitüleri ise İlahiyât Fakültesi olarak buldukları bölgelerdeki üniversitelere bağlanmıştır. Böylece Türkiye'de yedi İlahiyât Fakültesi oluşturulmuş, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi ile birlikte bu fakültelerin sayısı sekiz olmuştur. 1987'den itibaren farklı yıllarda açılan on beş İlahiyât Fakültesi ile bu fakültelerin toplam sayısı yirmi üçe ulaşmıştır¹⁷.

İlahiyât fakültelerinden başka, ön lisans düzeyinde eğitim veren iki yıllık İlahiyât Meslek Yüksek Okullarına da burada kısaca değinmek gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyaç bildirmesi ve ilgili kurumların olumlu mütalaaları üzerine Yüksek Öğretim Yürütme Kurulunun 29 Aralık 1988 tarihli toplantısında açılması kararlaştırılan bu okulların amacı "Ülkede daha nitelikli din görevlileri istihdam etmek, hâlen görev yapmakta olan din görevlilerinin bilgi düzeyini yükseltmek" olarak tespit edilmiştir.

İlk olarak 1989-1990 öğretim yılından itibaren açılmaya başlayan İlahiyât Meslek Yüksek okulları, İstanbul (MÜ), İzmir (DEÜ), Bursa (UÜ), Erzincan (AÜ), Trabzon (KTÜ) ve Van'da (YYÜ) eğitim öğretime devam etmiş Yükseköğretim Kurulu Yürütme Kurulu, 11 Mayıs 1999 tarihli toplantısında, İlahiyât fakülteleri bünyesinde yapılan yeni düzenlemeler ile Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi bünyesinde İlahiyât Ön Lisans Programının açılmasını da dik-

kate alarak, 1999-2000 öğretim yılından itibaren İlâhiyât Meslek Yüksek okullarına öğrenci alınmamasına, mevcut öğrencilerin mezun oluncaya kadar öğretime devam etmesine karar vermiştir¹⁸.

Buraya kadar Türkiye'deki yüksek din eğitimi kurumlarının son aşırıdaki tarihi seyrini kısaca sunmaya çalıştık. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Arap dili sahasında yapılan tezler sadece yüksek din eğitimi veren kurumlara münhasır değildir. Bunların yanında Edebiyat, Dil ve Tarih-Coğrafya, Fen-Edebiyat fakülteleri ile Gazi Eğitim fakültesinde bu alanla ilgili bir çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu fakülteler bünyesinde faaliyet yürüten Arap dili ve edebiyatı ile Arap dili eğitimi anabilim dallarına kısa bir göz atalım:

a- Daha önce de değindiğimiz üzere 1900 yılında Darülfünûn-i Şahâne açıldığında Ulûm-i Âliye-i Dîniye, Ulûm-i Riyâziye ve Tabiiye ve Edebiyat şubeleri mevcuttu. Eğitim süresi üç yıl olan Edebiyat Şubesinde şu dersler okutuluyordu: Edebiyât-ı Osmâniye, Edebiyât-ı Arabiye, Edebiyât-ı Fârisiye, Edebiyât-ı Fransaviye, Tarih-i Osmânî, Tarih-i Düvel, Coğrafyayı Umumi ve Osmânî ve Umrânî, İlm-i Âsârı Atıka, Usûl-i Terbiye ve Tadrîs, Hikmet-i Nazariye¹⁹.

1933 yılında yapılan Üniversite reformu ile İstanbul Darülfünûn'u kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.²⁰ Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinden oluşan Üniversite, hem yapı hem çalışma şekli bakımından köklü bir şekilde yenilenmiştir. Emin yerine Rektör, Fakülte Reisi yerine Dekan, Profesörlere Ordinaryüs, Öğretmenlere Profesör, Muavinlere de Doçent denilmiştir²¹.

Edebiyat Fakültesi; Dil ve Edebiyat, Felsefe, Tarih ve Coğrafya bölümlerinden teşekkül etmekteydi. Dil ve Edebiyat bölümünde okutulan dersler şunlardı: Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi, Metinler Şerhi, Türk Dili Tarihi, Arap ve Fars Edebiyatı, Roman Dilleri ve Edebiyatı Tarihi, Lengüistik, Eti ve Sümer Filolojisi²².

b- İstanbul'da reform çalışmaları yapılırken, Ankara'da 1925'te Hukuk Mektebi, 1930'da Ziraat Enstitüsü, 1935'te de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin adını Atatürk vermiş, böylece onun bir Edebiyat Fakültesi değil hem daha geniş hem de hedefleri daha belirli bir kurum olmasını istemiştir²³.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk ve Türkiye tarihinin incelenmesine kaynaklık edecek olan Sümerce ve Hititçeden Latince ve Yunancaya kadar, antik doğu ve batı dillerinin yanında modern diller ile Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji gibi çeşitli sosyal bilimlerin farklı alanlarında eğitim veren bir bilim kurumu olmuştur. Bugün Fakültede hem temel kaynaklara inen, hem de çağdaş dünyaya ayak uydurmayı hedefleyen 18 bölüm ve 79 anabilim dalı faaliyet göstermektedir²⁴.

Fakültenin kuruluşu sırasında Arapça, dil ve edebiyatıyla "Canlı Diller" arasında bağımsız bir birim olarak yer almıştır. Anabilim Dalındaki 4 yıllık lisans eğitimi süresince Arap Dili ve Edebiyatıyla ilgili şiir ve nesir örnekleri incelenmektedir. Öğrenciye Arapça kompozisyon yazma denemeleri yaptırılmakta ve konuşma alışkanlığı kazandırılmaya çalışılmaktadır. Çeşitli konularda modern Arapça metinler çevrilmekte, öğrenciye Arapça terimler ve deyimler tanıtılmaktadır. Mezun olan öğrenciler, kütüphanelerde, arşivlerde, müzelerde, Arap dili ile

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

ilgili olarak çeşitli bakanlıklarda görev alabildikleri gibi, üniversitelerde bilimsel çalışmaya da yönelebilmektedirler²⁵.

c- Atatürk Üniversitesi önceleri Doğu Üniversitesi adıyla anılmış 6 Haziran 1957 tarihinde Atatürk Üniversitesine dönüştürülmüştür. Üniversite, 1958 yılında Fen-Edebiyat Fakültesi ve Ziraat Fakültesi olmak üzere iki fakülteyle öğretime başlamıştır. Fen-Edebiyat Fakültesinin Fen gurubu FKB (Fizik Kimya Biyoloji) olarak öğretime devam ederken; Edebiyat grubunda, Türk Dili ve Edebiyatı, İktisat ve İşletmecilik Bölümleri lisans düzeyinde öğretime devam etmişlerdir. 1957-1958 öğretim yılında Fen-Edebiyat Fakültesi; Edebiyat Fakültesi, Fen Fakültesi ve İşletme Fakültesi olmak üzere üç ayrı fakülte haline getirilmiştir. Daha sonra bu fakülteler 20 Temmuz 1982 Tarih ve 2547 sayılı "Yükseköğretim Kurumları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile tekrar Fen-Edebiyat Fakültesi adı altında birleştirilmişlerdir. Fen-Edebiyat Fakültesi ilk kez 1958 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne öğrenci alarak öğretime başlamıştır.

1971 yılında Edebiyat Fakültesi bünyesinde Tarih, Arap-Fars Dili ve Edebiyatı, Coğrafya, Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümleri açılmıştır. Fen Fakültesi bünyesinde ise Biyoloji, Jeoloji, Fizik, Kimya ve Matematik bölümleri açılmıştır²⁶.

d- Gazi Eğitim Fakültesi 1926 yılında "Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü" adı ile öğretime başlamıştır. 1929 yılında adı "Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü", 1976 yılında "Gazi Eğitim Enstitüsü", 1980 yılında "Gazi Yüksek Öğretmen Okulu" olarak değiştirilmiştir. 1982 yılında Yüksek Öğretim Kurumu ile birlikte Gazi Üniversitesi bünyesine alınarak adı "Gazi Eğitim Fakültesi" olarak değiştirilmiştir.

1997-1998 Öğretim yılına kadar bütün bölümleri 4 yıllık öğrenim programları iken; 1998-99 öğretim yılından itibaren, YÖK'ün eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılması çalışmaları doğrultusunda; fakültenin ortaöğretime öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan bazı bölümleri 5 yıllık; ilköğretime ve ortaöğretime yönelik bazı bölümleri ise 4 yıllık eğitim öğretim programları uygulayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Fakültede 9 bölüm içerisinde 26 farklı ana bilim dalı bulunmaktadır. Yabancı diller eğitimi bölümüne bağlı İngiliz dili eğitimi, Alman dili eğitimi, Fransız dili eğitimi ve Arap dili eğitimi ana bilim dalları mevcuttur. Bu bölüm, ilk ve ortaöğretim kurumlarının yabancı dil öğretmen ihtiyacına yönelik öğretim yapmaktadır²⁷. Bu ana bilim dallarında öğrenim süresi hazırlık sınıfıyla birlikte beş yıldır. Arap dili eğitimi ana bilim dalı 1984-1985 öğretim yılında öğretime başlamıştır.

e- Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 1976-1977 öğretim yılında 6 Bölümle Fen Fakültesi, 4 Bölümle de Edebiyat Fakültesi adı altında ayrı fakülteler olarak eğitim öğretime başlamıştır.

1982 yılında 2547 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu iki fakülte Fen-Edebiyat Fakültesi adıyla birleştirilmiştir.

Bu Fakülteye bağlı Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü 3 Anabilim Dalından (Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Urdu Dili ve Edebiyatı) oluşmaktadır. Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında eğitim-öğretime 1986-1987 öğretim yılında başlanıldı. Yine 1992 yılından itibaren II. Öğretime öğrenci

alınmaya başlandı. 1999-2000 öğretim yılında alınan bir kararla ikinci öğretime, 2001-2002 öğretim yılında alınan bir kararla da birinci öğretime öğrenci alınması durdurulmuştur²⁸.

f- Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Doğu Dilleri ve Edebiyatı bölümünde Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 1996-1997 yılında eğitim-öğretime başlamış olup, hâlen öğretime devam etmektedir²⁹.

g- Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Doğu Dilleri ve Edebiyatı bölümünde Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 1993 yılında kurulmuş olup, bugüne kadar öğrenci alınmamıştır³⁰.

Tezlerin yapıldığı yüksek öğretim kurumları hakkında kısaca bilgi verdikten sonra çalışmamız hakkında birkaç hususa değinmek istiyoruz.

Tezler hakkındaki bilgiler, büyük ölçüde, Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinin web sitesinden³¹ faydalanılarak elde edilmeye çalışıldı. Bununla beraber belli bir tarihten sonra yapılan tezlere atılgılar girildiğinden tezlerin tamamını burada bulmak mümkün değildi. Bu yüzden bazı Fakültelerdeki meslektaşlarımızdan fakültelerindeki alanla ilgili akademik personelin tezlerinin listesini talep ettik. Ayrıca DEÜ İlahiyat Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Muharrem Çelebi'ye gelen Yardımcı Doçentlik, Doçentlik ve Profesörlük dosyalarından da istifade ettik.

Tezlerin listesini sunarken sırasıyla tezi hazırlayan, tez adı, tez danışmanı, tarihi, tezin hazırlandığı üniversite ve sayfa adedi gibi bilgileri sıraladık. Birkaç tezin sayfa sayısı dışında çoğunlukla bunda muvaffak olduk diyebiliriz. Çalışmada 198 yüksek lisans ve 122 doktora tezi olmak üzere toplam 320 tezin künye bilgilerini verdik. Ayrıca gözden kaçırdığımız ya da ulaşamadığımız bazı tezler de olabilir. Araştırmacı arkadaşlarımızın ve değerli hocalarımızın eksik kalan bilgileri tarafımıza ulaştıracaklarını ve hatalı bilgileri düzeltireceklerini ümit ediyoruz.

I. YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

Abdallah Ghazi, **Türkçe'nin Ürdün ve Suriye Lehçeleri Üzerindeki Etkisi**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1990, 195s.

Abdulsamed Bilal, **İbnü'l-Fariz ve İsmail Ankaravî'nin Kaside-i Hamriyye Şerhi**, Dnş: M. Ali Yekta Saraç, İstanbul Üniversitesi 2000, 117s.

Acar Ömer, **Arap Dilinde Çok Anlamlılık**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 2002, 200s.

Acat Yaşar, **Kuran-ı Kerimde Arap Grameriyle Bağdaşmayan Hususlar Hakkında bir Araştırma**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2001, 90s.

Acun Sabiha, **Birinci Abbasi Asrında Hitabet**, Dnş: Recep Dikici, Süleyman Demirel Üniversitesi 1999, 109s.

Açık Kerim, **Kara Kuvvetleri Lisan Okulu'ndaki Arapça Öğretimi ve İletişimsel Metoda Göre Değerlendirilmesi**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 1997, 223s.

- Akçay Cihaner, **Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Toplumsal Konulardaki Düşünceleri)**, Dnş: Yasin Ceylan, Gazi Üniversitesi 1992, 102s.
- Akçay İsmail, **Arapça ve Türkçe Seslerin Telaffuzu ve Aralarındaki İlişkiler**, Dnş: Süleyman Tülüçü, Atatürk Üniversitesi 1994, 92s.
- Akkoç Behlül, **Abdulfettâh bin Mustafa el-Lâzikî ve Bugyetü't-Tenbîh'i**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 1996, 50+47
- Akyüz Zafer, **Kays bin el-Hâtim ve Edebi Kişiliği**, Dnş: İbrahim Yılmaz, Atatürk Üniversitesi 2001, 59s.
- Alp Musa, **Zemahşeri'nin Keşşaf'ında Mutezili Görüşlere Filolojik Yaklaşımlar**, Dnş: Celal Kırcı, Erciyes Üniversitesi 1998, 104s.
- Altun Ahmet, **Arapça Öğretiminde Çağdaş Yöntemler**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 1997, 92s.
- Aptourachman Alie, **Vahiy Geleneğinde Emr Kökünün Semantik Açından İncelenmesi**, Dnş: Salih Akdemir, Ankara Üniversitesi 2002, III+166s.
- Arı Saim, **Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâci Hayatı, Şahsiyeti ve Eserlerinden Kitâbu'l-Lama'ât'ı**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, İstanbul Üniversitesi 1980.
- Arkun Kemal, **Ahmed b. Fâris, Şahsiyeti, Eserleri ve Kitâb es-Sâhibî'nin İlk Babının Tenkidli Metni**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, İstanbul Üniversitesi 1981.
- Arslan Fikret, **Osmanlı-Türk Alimlerinin Irak ve Cezire'deki Arap Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1987, 67s..
- Arslan Hatice, **Çağdaş Arap Edebiyatında Osmanlı ve Türk İmajı**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 2000, 82s.
- Arslan İclal, **Râfi' b. Muhammed b. İbrâhîm el-Huseynî el-Mûsevî el-Hasenî el-Kirmânî'nin İlmü'l-Beyân Adlı Risalesi'nin Edisyon Kritik Çalışması**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 1997, 136s.
- Aslan İsa, **Mustafa b. Muhammed'in "Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği**, Dnş: Hikmet Akdemir, Harran Üniversitesi 1998, 97s.
- Atalık Yalçın, **Klasik Arap Şiirinde İsti'tâf**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Kırıkkale Üniversitesi 1998, 125s.
- Aytaç Bedrettin, **İbn Tufayl'in "Hayy İbn Yakzân" Adlı Romanının Öz, Biçim ve Üslup İncelemesi**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1989, 119s.
- Azak Hülya, **İbnu'l-Mukaffâ'nın Kelile ve Dimne'si ile La Fontaine'nin Fabllarının Karşılaştırılması**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Atatürk Üniversitesi 1991, 105s.
- Aziz Serkevt, **Marûf er-Rusaff'nin Şiirlerinde Türkiye ve Türkler**, Dnş: A. Kazım Ürün, Selçuk Üniversitesi 2000, 174s.
- Bakırcı Selami, **IV. Abbasi Asrında Dil Çalışmaları (Lügat-Nahiv-Sarf, 447-656/1055-1258)**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Atatürk Üniversitesi 1993, 104s.
- Bark Yücel, **İbnu'l-Fârid Hayatı ve Edebi Kişiliği**, Dnş: Nevzat H. Yanık, Atatürk Üniversitesi 1998, 74s.

- Bayam Abdülkadir, **Arap Dilinde İştikak**, Dnş: Hüseyin Elmalı, Dokuz Eylül Üniversitesi 2002, 125s.
- Baytar Y. Seracettin, **Arap Dilinde Fiilimsiler**, Dnş: İbrahim Yılmaz, Atatürk Üniversitesi 2001, 213s.
- Benli Mehmed Sami, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fatih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belagata Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1991, 238s.
- Bildirici Yusuf Ziya, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Arapça Öğretimi**, Dnş: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara Üniversitesi 1987, 148s.
- Bilge Metin, **Yahya b. Nasûh b. İsmail ve Şerhu'l-'Avâmili'l-Mie Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Dnş: Selahattin Yılmaz, Cumhuriyet Üniversitesi 1998, 24+119s.
- Bulut Ali, **Hicri İlk Üç Asırda Kur'an Filolojisine Dair Eser Veren İlim Adamları ve Eserleri**, Dnş: Osman Keskiner, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1999, 151s.
- Cangir Mücella, **İmam Hatip Liselerinde Arapça Öğreniminde Karşılaşılan Sorunlar**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 2002, 76s.
- Casim Şirin Abdullah, **Hicriye Şairi Olarak İbnu'r-Rûmi**, Dnş: M. Faruk Toprak, Ankara Üniversitesi 1999, 99s.
- Ceviz Nurettin, **Arap Şiirinde At Tasviri (Cahiliyye ve İslami Dönem)**, Dnş: Nevzat H. Yanık, Atatürk Üniversitesi 1998, 144s.
- Cinkılıç Recep, **Ebû Bekr el-Harizmî ve Risâleleri**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 2000, 84s.
- Çağmar M. Edip, **Arap Dilinde Harfler**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1995, 254s.
- Çelik Ahmet, **Kur'an-ı Kerim ile Yeni Mana Kazanan İstilahların Cahiliye Dönemindeki Kullanılışları**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaaslan, Atatürk Üniversitesi 1991, 78s.
- Çelik Harun, **Kur'an'da Kullanılan Edatlar**, Dnş: Kenan Demirayak, Atatürk Üniversitesi 2001, XIII+165s.
- Çelikkol Suat, **Sözlük Çalışmalarına Dilbilimsel Açından Yaklaşım ve Dr. Abdulvahid Kerem'in Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Kânûniyye Adlı Eseri ve Türkçe'ye Tercümesi**, Dnş: Selahattin Yılmaz, Cumhuriyet Üniversitesi 1998, 317s.
- Çınar Mustafa, **Arap Şiirinde Ravdiyyât ve es-Sanavberî**, Dnş: Nevzat Hafız Yanık, Atatürk Üniversitesi 1997, 96s.
- Çiftçi Faruk, **Maveraunnehir ve Horasan Bölgesinde Yetişen Dilci ve Edipler; Fergâna, Şâş, Fârab, Harizm, Cürcân, Nese, Merv 173/789-940/1436**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaaslan, Atatürk Üniversitesi 1996, 97s.
- Çilesiz Mevlüt, **Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa'nın Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde Adlı Eserinin Me'ânî, Beyân ve Bedî İlimlerine Dair Kısımları**, Dnş: Nihad Çetin, İstanbul Üniversitesi 1981, 41s.
- Çipiloğlu F. Betül, **Vahiy Geleneğinde Kara'e Kökünün Semantik Açından İncelenmesi**, Dnş: Salih Akdemir, Ankara Üniversitesi 2002, V+129s.

- Çöğenli M. Sadi, **Hicrî VI. ve VII. (5001-700) Asırlarda Dil Çalışmaları ve Belli Başlı Nahivciler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1981, 125s.
- Değer Nihal, **Muhammed Medeni'nin Musellesât Risalesinin Tahkiki**, Dnş: Halit Zevalsiz, Marmara Üniversitesi 2000, 196s.
- Deliçay Tahsin, **Harf-i Cerler ve Kur'an-ı Kerim'de Geçen Fiillere Kazandırdığı Manalar**, Dnş: Hüseyin Tunçbilek, Harran Üniversitesi 1995, 97s.
- Demir Ekrem, **İbn-i Acurrûm ve Mukaddimesi**, Dnş: Hulusi Kılıç, Uludağ Üniversitesi 1997, 67s.
- Demir İsmail, **İbn Mu'fi ve Kitâbu'l-Fusûl Fi'n-Nahv** Adlı Eseri, Dnş: Hüseyin Tural, Atatürk Üniversitesi 1996, 136s.
- Demirayak Kenan, **Arap Dilinde Mebniler**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaaslan, Atatürk Üniversitesi 1989, 156s.
- Dever Süleyman, **Ebû Mansûr es-Se'âlibî, Semeru'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb'un 15. Bâbı**, Dnş: Nihad Çetin, İstanbul Üniversitesi 1968, 37s.
- Divlekci Celalettin, **Dilbilim ve Kur'an İlimleri Açısından el-Fîruzâbâdî'nin Besâiri**, Dnş: Mustafa Çetin, Süleyman Demirel Üniversitesi 2000, 171s.
- Doğan Candemir, **Muhammed Abdülhalîm Abdullah'da Kısa Hikayecilik**, Dnş: İbrahim Sarmış, Selçuk Üniversitesi 1991, 106s.
- Doğan Erhan, **Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümündeki Arap Edebiyatına Dair Yazmalar**, Dnş: Tevfik Rüştü Topuzoğlu, İstanbul Üniversitesi 2000, 93s.
- Doğan Gülnur, **Ebu Ali el-Fârisî ve el-Îzâh fi'n-Nahv**, Dnş: Nihad Çetin, İstanbul Üniversitesi 1970, 52s.
- Doğan Yusuf, **Hadislerde Kamu Hukuku Kavramlarının Semantik Tahlili**, Dnş: Selahattin Polat, Erciyes Üniversitesi 1997, 222s.
- Doğru Erdinç, **Mehcer Edebiyatı ve Arap Edebiyatına Etkisi**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 1998, 96s.
- Duman Musa, **Yapıları ve Kullanılışları Bakımından Arapça ve Farsça Tamamlamalar**, Dnş: Mertol Tulum, İstanbul Üniversitesi 1987, 135s.
- Efe Mehmet, **Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî ve "el-İnsâf fi Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn" Adlı Eseri**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 1997, 82s.
- Ege Ramazan, **Telvinu'l-Hitâb İbn Kemâl**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 1995, 101+73s.
- Ekşi İdris, **Hacı Baba b. Hacı İbrahim b. Abdülkerim et-Tosyevi'nin Hayatı ve Hulâsatu'l-İ'râb** Adlı Eseri, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 1998, 114s.
- Elmalı Hüseyin, **Hicrî III. Asırdaki Edebî Çalışmalar ve Belli Başlı Edip ve Şairler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1982, 120s.
- Er Rahmi, **Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri**, Dnş: İnci Koçak Ankara Üniversitesi 1984, 161s.
- Erdinç Abdülhamit, **Hâtim et-Tâî ve Şiir Divanı**, Dnş: Tacettin Uzun, Selçuk Üniversitesi 2000, 121s.

- Erdoğan Ayhan, **Fahreddin Razi'ye Göre Kur'an'da İcaz Sorunu**, Dnş: Yasin Ceylan, Gazi Üniversitesi 1993, 57s.
- Erdoğan Hüsamettin, **İmam Birgivi'nin el-Emsiletü'l-Fadliyye Şerhi (İnceleme ve Edisyon Kritik)**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 2002, 43+47s.
- Ergin M. Cevat, **Arap Dilinde İstifham Edatları**, Dnş: Nurettin Turgay, Dicle Üniversitesi 1998, 129s.
- Ergül Aysel, **Cahiliye Döneminde Şiir ve Kadın Şairler**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1991, 132s.
- Ergüven Şahabettin, **Celâluddin es-Suyûtî ve Galatü'l-'Avâm'ı**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 1998, 117s.
- Esen Emine, **Ebu'l-Atâhiyye Hayatı ve Zühd ile İlgili Şiirlerinin Tesbiti**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1995, 71s.
- Fişek Salih, **İbn Cinnî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-Hasâis'in Metin Tercümesi**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1981, 125s.
- Göncü Cengiz, **Arap Dilinde Fasih-Avam Dil Meselesi**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 2000, 91s.
- Gülbil Uğur, **İstikâmet Kavramına Semantik Yaklaşım**, Dnş: Galip Yavuz, Cumhuriyet Üniversitesi 2002, VII+121s.
- Güler İsmail, **Kur'an'ın İrabı ve İbn Haleveyh'in Bu Sahaya Katkıları**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1991, 97s.
- Güler Mehmet, **Arap Dilinde İstifham Edatları**, Dnş: Osman Keskiner, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2000, X+115s.
- Gülle Sıtkı, **Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1990, 104s.
- Gültekin Alaaddin, **Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıflar**, Dnş: Mustafa Kılıçlı, Atatürk Üniversitesi 1996, 99s.
- Günday Hüseyin, **Hızır b. Muhammed'in "el-İfada li-Unbûbi'l-Belâga" İsimli Eserinin Edisyon Kritiği**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1995, 174s.
- Gündüz Metin, **Emeviler Döneminde Gazel Şiiri**, Dnş: Kenan Demirayak, Atatürk Üniversitesi 1998, 99s.
- Gündüzöz Soner, **Ka`b b. Zuheyr Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği**, Dnş: Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi 1997, 112s.
- Güney Fikri, **Ebû Ca`fer en-Nahhâs ve Me`âni'l-Kur`ân-ı**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 1994, 176s.
- Hassanov Sefer, **İbn Hişam'ın Arap Gramerindeki Yeri**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaaslan, Uludağ Üniversitesi 2000, 150s.
- Hekimoğlu Muhammet, **Şerhu İbn Akil'deki Şahid Beyitlerin İncelenmesi**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Kırıkkale Üniversitesi 1998, 224s.
- Hocaoğlu İsmail, **Tavfik al-Hakîm ve Avdatu'r-Rûh**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 1992, 96s.
- Hoşgör Fatıma Betül, **el-Cahiz'in Hayatı, Eserleri ve el-Buhala Adlı Kitabındaki Tip Tahlilleri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1999, 170s.

- İbrahimoglu Nizameddin, **Arap Dilinde Cümleler ve Kuruluş Yolları**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 1999, 72s.
- İnce Nazife Nihal, **Abdullâh bin Ebî İshâk el-Hadramî ve Nahiv İlmindeki Yeri**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 2001, 118s.
- İslamoğlu İbrahim, **Eyyâmu'l-'Arab'ın Edebi Yönü ve Arap Dil ve Edebiyatına Etki ve Katkısı**, Dnş: Yusuf Sancak, Atatürk Üniversitesi 2002, XII +80s.
- İzgi Cevat, **Taşköprüzâde'nin Miftâhu's-Sa'âde'sinin Dil ve Edebiyatla İlgili Bölümlerinin Tenkidli Metin Tesisi**, Dnş: Nihad Çetin, İstanbul Üniversitesi 1987, VI+79s.+150s. Arapça metin.
- Kahyaoglu Yasin, **İsa b. Ali el-Bolevi ve "Mufidu'l-İ'râb" Adlı Eseri**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1995, 120s.
- Karabela Nevin, **Ali b. Hamza el-Kisâî ve Nahiv İlmindeki Yeri**, Dnş: Hüseyin Küçükkalay, Süleyman Demirel Üniversitesi 1996, 113s.
- Karaca Mahmut, **İmam-Hatip Liselerinde Arapça Öğretimi ve Arapça Ders Kitaplarının Tahlili**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1992, 102s.
- Karadavut Ahmet, **Arap Dilinde Hazif**, Dnş: İbrahim Sarıms, Selçuk Üniversitesi 1991, 178s.
- Karakoç Mehmet, **Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatına Dair Yazma Nüshaların Tasnif ve Tavsifi**, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 1998, 509s.
- Karataş Yusuf, **Türkiye'de Arapça Öğretimi Açısından "el-Arabiyyetu li'l-Hayât" Ders Kitabının Değerlendirilmesi**, Dnş: Emrullah İşler, Gazi Üniversitesi 2001, 109s.
- Kaya Mustafa, **Dilbilim ve Anlama Etkisi Açısından Arap Dili'nin Başlıca Özellikleri**, Dnş: Yusuf Sancak, Atatürk Üniversitesi 2000, 120s.
- Kayapınar Mustafa, **"Hemze" ve "Hel" İstifham Edatlarının Kur'an-ı Kerim'de Nahiv ve Belagat Açısından Kullanımı**, Dnş: Galip Yavuz, Cumhuriyet Üniversitesi 1999, 78s.
- Kazım Şadiye Muhammed Faydalla, **İbn Mukaffa ve Arap Edebiyatındaki Etkisi**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1985, 116s.
- Kılıç Ali, **Ebû Sa'îd Abdümelik b. Kureyb el-Asmaî'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri (123/741-216/831)**, Dnş: Hüseyin Küçükkalay, Süleyman Demirel Üniversitesi 1997, 95s.
- Kılıç Zeki, **Şehâdet Sözcüğünün Semantik Açısından İncelenmesi**, Dnş: Salih Akdemir, Ankara Üniversitesi 2002, II+79s.
- Kılıçlı Mustafa, **Hicri III. Asırdaki Dil Çalışmaları ve Belli Başlı Dilciler**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1982, 124s.
- Kırgız Mustafa, **Züheyr b. Ebi Sulma ve Hikmet**, Dnş: Musa Kazım Yılmaz, Harran Üniversitesi 1998, 107s.
- Kızıklı S. Zafer, **Arap Belagatında Teşbih ve Mecaz**, Dnş: Rahmi Er, Ankara Üniversitesi 1997, 100s.
- Kızılıcak Abdullah, **İsâ b. 'Alî el-Bolevî Hayatı, Eserleri ve Mufidu'l-İ'râb'ı**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 1997, 202s.

- Kireççi Mehmet Akif, **Kudâme b. Ca'fer ve Ebû Hilâl el-'Askerî'de Şiir Eleştirisi**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 1992, 87s.
- Koç Celal Turgut, **Yusuf İdris (Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikayeleri)**, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 1995, 88s.
- Koç Sadık, **Bedel ve Atf-ı Beyân'ın Arap Gramerindeki Yeri ve Mukayesesi**, Dnş: Tahsin Deliçay, Fırat Üniversitesi 2002, 104s.
- Koçak Süleyman, **Arap Dili ve Edebiyatında Deyim**, Dnş: Galip Yavuz, Cumhuriyet Üniversitesi 1997, XIX+179s.
- Korkut Mustafa, **es-Suyûtî'nin Risâle fî Sebebi Vazi İlmi'l-Arabiyye Adlı Eserinin Tenkidli Metni ve Tercümesi**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, İstanbul Üniversitesi 1982, 25s.
- Kömeç Ömer Hatemi, **Arap Dilinde Zamanlar**, Dnş: Nevzat Hafız Yanık, Atatürk Üniversitesi 1996, 69s.
- Kula Mevlüt, **Arap Dilinde Zarflar ve Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışları**, Dnş: Halit Zevalsiz, Marmara Üniversitesi 1999, 158s.
- Kuş Şahin, **Ebû Zeyd el-Ensari ve Nahivle İlgili Görüşleri**, Dnş: Taceddin Uzun, Selçuk Üniversitesi 1996, 77s.
- Küçük Şükrü, **Kuşadalı Ahmed Efendi ve İnâyetu'l-Mubteğî fî Şerhi Kifâyeti'l-Mübtedî Adlı Eseri**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 2001, 298s.
- Küçükefe İ. Banu, **Mehmet Esad Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Lügatçiliği**, Dnş: Mustafa Kılıçlı, Atatürk Üniversitesi 2002, VII+70s.
- Mahmudov Süleyman, **Azərbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi M. Fuzûlî Enstitüsü Kütüphanesindeki Arapça Nahve Dair Yazma Eserler**, Dnş: Mahmut Kafes, Selçuk Üniversitesi 2001, 165s.
- Marzuk Sabah Nuri, **Cemîl b. Ma'mer**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1985, 293s.
- Melek Salih, **Arap Dili Eğitim-Öğretiminde Klasik ve Modern Metotlar**, Dnş: Nurgün Ersan, Gazi Üniversitesi 1987, 96s.
- Mete Saliha, **Abû Nuvâs'ın Abbasi Şiirindeki Yeri**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1988, 122s.
- Mustafa Hazım Burhan, **Ebû Temmâm'ın Hayatı ve Bediye Dair Şiirleri**, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 2000, 220s.
- Muş Züleyha, **Arap ve Türk Edebiyatlarında "Yusuf u Zuleyha" Hikayelerinin Mukayesesi**, Dnş: Halit Zevalsiz, Marmara Üniversitesi 2000, 240s.
- Mücahit Mustafa, **Arap Dilinde Hasr Belagatı ve Kur'an'da Manaya Etkisi**, Dnş: Galip Yavuz, Cumhuriyet Üniversitesi 1997, 106s.
- Önen Eşref, **Hz. Peygamber'in Arap Dili ile Münasebeti ve Hadislerle İstîşhad**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 2002, VIII+259s.
- Öney Salim, **Muhibbuddin el-Hamevî ve Şerhu Manzûmeti İbn Şihne Adlı Eseri Üzerine bir İnceleme**, Dnş: Hüseyin Elmalı, Dokuz Eylül Üniversitesi 1997, 80+72s.
- Öz Şükriye Feyza, **Hayret Mehmet Efendi'nin Manzum Elfiyye Tercümesi ve Bugünkü Dile Uyarlanması**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 2002, 185s.

- Özaslan Hazma, **Ebû Ali el-Kâfî ve Kitâbu'l-Emâli**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1996, 70s.
- Özay İbrahim, **Bir Eleştirmen Olarak Tâhâ Husayn**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 1992, 92s.
- Özçelik Ziya, **Ebu'l-Abbâs Sa'leb ve el-Fasîh'i**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 2001, 41s.
- Özdemir Sevim, **Ebû Ali el-Fârisî ve Nahiv İlmindeki Yeri**, Dnş: Hüseyin Küçükalay, Süleyman Demirel Üniversitesi 1996, 170s.
- Özdemir Şahmettin, **Kur'an-ı Kerim'de Edatlarla Kullanılan Fiiller**, Dnş: Halit Zevalsiz, Marmara Üniversitesi 1999, 380s.
- Özdemir Yılmaz, **Davud el-Karsî, Hayatı, Eserleri ve Şerhu'l-'Avâmîlî-Cedîd Adlı Eseri (Edisyon Kritik)**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 1998, 143s.
- Özli Muzaffer, **Arap Dili Gramerinde Nûn ve Halleri**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2001, 104s.
- Özyer Kani, **19. Asır Arap Edebiyatında Ahmed Faris Şidyak'ın Yeri (Hayatı, İlmi ve Edebi Şahsiyeti, Gazeteciliği)**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1997, 101s.
- Paköz Mehmet Yaşar, **Abu'l-Fath Osman b. Cinnî ve el-Luma' fi'n-Nahv'i**, Dnş: Nihad Çetin, İstanbul Üniversitesi 1970, 92s.
- Parlak Nizamettin, **Endülüs Dil Mektebi**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 1998, 122s.
- Polat Hüseyin, **et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye**, Dnş: Rahmi Er, Ankara Üniversitesi 1997, 144s.
- Polat İbrahim Ethem, **İslam Öncesi Hanif Edebiyatı**, Dnş: Kenan Demirayak, Atatürk Üniversitesi 1996, 71s.
- Polat Mahmut, **Cemâluddîn Muhammed bin Abdurrahmân el-Mâlikî ve Eseri Bulğat'ul-Hâfız ve Belâğatu'l-Lâfız**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1995, 190s.
- Regragui Aimane, **Muhyiddin ibn Arabî'nin (İşaratü'l-Kur'an fi 'Âlemi'l-İnsân) Adlı Eserinin Tahkik ve Edisyon Kritiği**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 1998, 148s.
- Sait Sena, **al-Hansâ**, Dnş İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1985, 60s.
- Sarıkaya Muammer, **Muhsin al-Kayserî'nin "Şarh Arûz el-Endelûsî" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tercümesi**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Kırıkkale Üniversitesi 1998, 187s.
- Sarmış Sümeyye, **Basra Dil Ekolü ve ez-Zeccâcî'nin "el-Cumel fi'n-Nahv" Kitabı**, Dnş: Ahmet Karadavut, Selçuk Üniversitesi 2000, 127s.
- Selahattin Goran, **el-Mutenebbî'nin Şiirinde Medh**, Dnş: Bedrettin Aytaç, Ankara Üniversitesi 1999, 202s.
- Sevinç Rifat Resul, **Arap Dilinde Masdarlar, Vezinleri ve Kullanışları**, Dnş: Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi 1998, 196s.
- Suçin Mehmet Hakkı, **Yahya Hakkı ve Kısasuhu al-Kasîra**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 1998, 96s.

- Sula Murat, **Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ndeki Arap dili ve Belagatı Alanındaki Yazmalar ve Ali Kuşçu'nun "Risâle fî'l-Mecâz ve'l-İsti'âre"sinin Edisyon Kritiği**, Dnş: M. Reşit Özbalkıç, Dokuz Eylül Üniversitesi 2000, 132s.
- Sumak Abdülkadir, **Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha**, Dnş: M. Muhsin Kalkışım, Harran Üniversitesi 1999, 209s.
- Sürüt Kenan, **Yenilikçi Bir Şair Olarak Beşşâr b. Burd**, Dnş: Rahmi Er, Ankara Üniversitesi 1999, 311s.
- Şah Ali Hikmet, **Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümündeki Aruza Dair Yazma Eserler**, Dnş: Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 2000, 69s.
- Şahin Osman, **Kur'an-ı Kerim'deki Müşkil İfadeler ve Çözüm Yolları**, Dnş: Muhsin Koçak, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1996, 129s.
- Şahin Resul, **Arap Dilinde Cer Harfleri**, Dnş: Nurettin Turgay, Dicle Üniversitesi 1998, 98s.
- Şener Şahin, **Corci Zeydan'ın Tarihi Romancılığı ve Osmanlı İnkılabı Adlı Romanı**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Uludağ Üniversitesi 1999, 141s.
- Şenocak Abdurrahim, **Arap Dilinde Müzekker ve Müennes**, Dnş: M. Reşit Özbalkıç, Dokuz Eylül Üniversitesi 2002, 85s.
- Şensoy Sedat, **Veysî (Üveys b. Muhammed el-'Alâşehrî) ve Eseri "Merace'l-Bahreyn" in Tahkiki**, Dnş: İbrahim Sarmış, Selçuk Üniversitesi 1995, 280s.
- Şimşek Cüneyt Mehmet, **Necib Mahfuz ve Üç Romanının Değerlendirilmesi**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Uludağ Üniversitesi 1999, 144s.
- Şimşek Mehmet Ali, **Arapça'da Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçe'deki Zamanlarla Karşılaştırılması**, Dnş: Selahattin Yılmaz, Cumhuriyet Üniversitesi 1997, 167s.
- Şimşek Ramazan, **Ravdatu'l-Fasaha Muhammed b. Ebi Bekr er-Razi (2. cilt)**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 1995, 98+80s.
- Şimşek Sultan, **Abdulhamîd b. Yahyâ ve Kitâbeti**, Dnş: Mustafa Kılıçlı, Atatürk Üniversitesi 2001, X+70s.
- Tanrıverdi Eyüp, **İslam Öncesi Arap Lehçeleri**, Dnş: Ahmet Karadavut, Selçuk Üniversitesi 1999, 124s.
- Taşdelen Hasan, **Kemal Paşazade, Hayatı, Eserleri ve Belagatla İlgili Görüşleri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1995, 149s.
- Tetik Naim, **Eski Arap Şiirinde Muhadram Şairler**, Dnş: Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi 1997, 75s.
- Toparlak Bilal, **Arap Edebiyatında Edebi Tenkide Giriş**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 2000, 231s.
- Topçu Sinan, **Arap Dilinde Zarflar**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 1997, 112s.
- Tur Salih, **Ahtal, Ferezdak ve Cerîr'in Şiirlerinde Medih ve Hiciv**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1997, 156s.
- Tuzcu Kemal, **Klasik Arap Şiirinde Yaşlılık Teması (X. Yüzyıl Sonuna Kadar)**, Dnş: M. Faruk Toprak, Ankara Üniversitesi 1998, 105s.
- Tülücü Süleyman, **Mu'allakât ve Şairleri Üzerine İncelemeler**, Atatürk Üniversitesi 1979, 118s.

- Türkmen Dursun Ali, **Mütercim Asım Efendi ve Tuhfe-i Asım**, Dnş: Hüseyin Elmalı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1995, 114s.
- Ulaş Timur, **Ahmed Şevki'nin Hayatı ve Eserleri**, Dnş: M. Faruk Toprak, Ankara Üniversitesi 1999, 84s.
- Ulukuyu Hatice, **Sarf ve Nahiv Açısından Muzari Fiil**, Dnş: Taceddin Uzun, Selçuk Üniversitesi 2000, 228s.
- Ulus Hasan Fehmi, **Osmanlı-Türk Alimlerinin Mısır ve Suriye'deki Arap Dili ve Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları**, Dnş: ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1987, ?.
- Uyulaş Sait, **Arap Dilinde Te'nîs**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaaslan, Atatürk Üniversitesi 1995, 107s.
- Uzun Mustafa Mansur, **Arap Dilinde Harf ve Kur'an'da Zait Harfler**, Dnş: Ahmet Gürtaş, Selçuk Üniversitesi 1996, 90s.
- Uzunoglu M. Vecih, **el-Münekkahâtu'l-Meşrûha fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân, Aysî Mehmet Efendi**, Dnş: Hüseyin Elmalı, Dokuz Eylül Üniversitesi 1997, 115s.
- Ünal Ömer, **Emeviler Devrinde Siyasi Şiir ve Öncüleri**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1989, 142s.
- Ünlüer Ceyhun, **Mustafa Sâdık er-Râfi'i ve Vahyu'l-Kalem'i**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 2000, 77s.
- Ürün Ahmet Kazım, **Arapça'da Bağlaçlar**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1989, 93s.
- Üzüm Emin Cihan, **Türkiye'de Arapça Öğretimi Açısından "el-Arabiyyetu li'n-Nâşîin" Ders Kitabının Değerlendirilmesi**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 2002, 105s.
- Yanarates Metin, **Sîbeveyh'in Bedel, İsm-i Fail, Masdar ve Sıfat-ı Müşebbehe Konularını İşleme Yöntemi**, Dnş: Mehmet Çakır, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2000, 33s.
- Yanık Nevzat Hafız, **Arap Dilinde İsim Fiiller**, Dnş: Hüseyin Tural, Atatürk Üniversitesi 1988, 93s.
- Yargıcı Atilla, **Abbasi Dönemi'nde Zühd Şairleri**, Dnş: Musa Kazım Yılmaz, Harran Üniversitesi 1996, 143s.
- Yavuz Abdulbasit, **Ebû Hilâl el-Askeri ve Edebi Tenkitçiliği**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 1994, 79s.
- Yavuz Mahmut, **Muhadram Şairlerin Şiirlerinde İslami Motifler**, Dnş: Mustafa Kılıçlı, Atatürk Üniversitesi 1998, 141s.
- Yavuz Mehmet, **Kuruluşta Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1991, 226s.
- Yazıcı Hüseyin, **İbnu's-Serrâc ve Kitâbu'l-İştikâk'ı**, Dnş: Nihad Çetin, İstanbul Üniversitesi 1987, 80s.
- Yazıcı Mesut, **Türkçe'de Necib Mahfuz**, Dnş: Rahmi Er, Ankara Üniversitesi 1997, 73s.
- Yetim Hikmiye, **Macma' al-Amsâl 160-189 Varaklarının Yorumu**, Dnş: Tahsin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 1978, 140s.

- Yıldırım Kadri, **Birinci Abbasiler Dönemi Arap Dili ve Edebiyatında Mevali Tesirleri**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1996, 167s.
- Yıldız Musa, **Necîb Mahfûz (Hayatı, Eserleri ve Kısa Hikâyeleri)**, Dnş: Yasin Ceylan, Gazi Üniversitesi 1992, 78s.
- Yıldız Şerafettin, **Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (350/961)'nin Hayatı ve "Dîvânü'l-Adab" Adlı Eseri**, Dnş: Recep Dikici, Selçuk Üniversitesi 1995, 174s.
- Yılmaz Abdulkadir, **Kemal Paşazâde ve Sarfı (Metin ve İnceleme)**, Dnş: M. Sadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi 1992, 161s.
- Yılmaz Ali, **Nâsır b. Abdisseyid al-Mutarrizî ve al-Misbâh Adlı Eseri**, Dnş: Halil İbrahim Tanç, Atatürk Üniversitesi 1996, 100s.
- Yılmaz Ferhat, **Buhara, Semerkand ve Neseif Bölgesinde Yetişen Dilci ve Edipler**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1996, 79s.
- Yılmaz Hacı, **Ahmed Emin'in Denemelerinde Toplum ve Edebiyat**, Dnş: Bedrettin Aytaç, Ankara Üniversitesi 1998, 122s.
- Yılmaz İbrahim, **Akşehir'li Ali bin Osman ve Şarh Abyâti'l-Kâfiya va'l-Câmi' Adlı Eseri**, Dnş: Hüseyin Tural, Atatürk Üniversitesi 1993, 43s.
- Yılmaz Mehmet, **Arapça Bir Kelimeyle Türkçe'nin Yardımcı Fiilleri Şeklinde Kurulan Birleşik Fiiller**, Dnş: Mertol Tulum, İstanbul Üniversitesi 1988, 75s.
- Yılmaz Mehmet, **Günümüz Arap Edebiyatında İslamî Edebiyat Akımına Bir Bakış**, Dnş: Ahmet Bulut, Uludağ Üniversitesi 1999, 120s.
- Yılmaz Nurullah, **Mu'allaka-i Seb'a'nın Muhteva Yönünden İncelenmesi**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1990, 69s.
- Yılmaz Veysel, **Hâlid el-Ezherî ve Hediyyetu Uli'l-Elbâb ilâ Mûsili't-Tullâb ilâ Kavâ'idî'l-İ'râb Adlı Eseri**, Dnş: Süleyman Tülüçü, Atatürk Üniversitesi 2000, 190s.
- Yılmaz Zehra, **ez-Zemahşerî ve el-Mufasssal'ı**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 1996, 192s.
- Yüksel Ahmet, **Arap Dilinde Harfi Cerler**, Dnş: Hulusi Kılıç, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1995, 124s.

II. DOKTORA TEZLERİ

- Açık Kerim, **Tanzimattan Günümüze Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 2002, 301s.
- Akçay Cihaner, **Hanna Mine'nin Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 1998, 285s.
- Arslan Ahmet Turan, **İmam Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, Marmara Üniversitesi 1983, 260s.
- Arslan Fikret, **Mevâhibü'l-Edîb Şerhu Muğni'l-Lebîb'in Baştan İnneye Kadar Tahkiki**, Dnş: Ahmet Karadavut, Selçuk Üniversitesi 1999, 501s.
- Aslan Şükrü, **İbn Yezidi ve Garibu'l-Kur'an'ı**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1983, XXI+138+127s.
- Aslan Ahmet, **el-Hasan bin Esed el-Farîkî Hayatı ve Şairliği**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1999, 213s.

- Aşçıoğlu Osman, **Mustafa Lütfi Menfelûfi, Hayatı, Eserleri, 19. ve 20. Asır Arap Edebiyatındaki Yeri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1983, VI+268s.
- Aydın Mustafa, **İbn Şuheyd ve Edebi Kişiliği**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Atatürk Üniversitesi 1992, 194s.
- Aytaç Bedrettin, **Mahmud Teymur'un Hikayeleri ve Romanları**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1992, 217s.
- Ayyıldız Erol, **20. Asır Arap Edebiyatında Mustafa Sâdık er-Râfi'nin Yeri**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, Uludağ Üniversitesi 1978, 160s.
- Bakırcı Selami, **4. Abbasi Döneminde Edebi Çevre (447-656/1055-1258)**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Atatürk Üniversitesi 1997, 312s.
- Benli Mehmet Sami, **Yûsuf el-Kırmastî, Hayatı ve et-Tebyîn fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân'ı**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1996, 508s.
- Bozgöz Faruk, **Kur'an-ı Kerim ve Mecaz Kavramı**, Dnş: Tacettin Uzun, Selçuk Üniversitesi 2000, 203s.
- Bulut Ahmet, **Arap Dili ve Edebiyatında Emsâl**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, İstanbul Üniversitesi 1984, 115+271s.
- Ceviz Nurettin, **Osmanlı Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)**, Dnş: N. Hafız Yanık, Atatürk Üniversitesi 2002, XI+325s.
- Civelek Yakup, **Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Edebi Şahsiyeti ve el-Cevâib Gazetesi**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Atatürk Üniversitesi 1997, 496s.
- Çağmar M. Edip, **Arap Dili ve Belagatında Te'kid**, Dnş: Muharrem Çelebi, Harran Üniversitesi 2001, 356s.
- Çakır Mehmet, **Arapçada Dolaylı Cümle**, Dnş: İ. Faris Hariri, Dokuz Eylül Üniversitesi 1986, 126s.
- Çelebi Muharrem, **Ma'âni'l-Kur'ân ve ez-Zeccâc**, Dnş: İsmail Cerrahoğlu, Atatürk Üniversitesi 1976, 287s.
- Çelebi Rabiha, **Tâcuddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî ve Lubbu'l-Elbâb fi İlmi'l-İ'râb**, Dnş: Hüseyin Elmalı, Dokuz Eylül Üniversitesi 1993, 70+147s.
- Çelik H. Avni, **İbn Kayyim el-Cevziye ve Eseri Ma'âni'l-Adavât va'l-İ'râb**, Dnş: İbrahim Düzen, Atatürk Üniversitesi 1982.
- Çetin Nihâd Mazlum, **Ebû Hâtim es-Sicistânî ve Kitâbu'l-Muzekker ve'l-Muennes'i**, Dnş: Ahmet Ateş İstanbul Üniversitesi 1958, 76s.
- Çetiner Bedrettin, **Taha Hüseyin Hayatı, Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri**, Dnş: Bekir Sadak, Marmara Üniversitesi 1983, 226s.
- Çevikoğlu Hasan, **Kur'an-ı Kerim'de Edebi Üslup**, Dnş: Musa Kazım Yılmaz, Harran Üniversitesi 1999, 156s.
- Çıkar Mehmet Şirin, **Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 2001, 197s.
- Çınar Mustafa, **Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi**, Dnş: Nevzat Hafız Yanık, Atatürk Üniversitesi 2002, 260s.
- Çiftçi Faruk, **Endülüs'te Hilafet Dönemi Edebi Çevresi (316-422/929-1031)**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1999, 224s.

- Çöğenli M. Sadi, **el-Mutarrizi ve el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mu'rib'inin Edisyon Kritiği**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1986, 884s.
- Çuhadar Mustafa, **Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf bin Tağrîberdî Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalarının Tavsihi (813-874/1410-1470)**, Dnş: Ahmet Uğur, Erciyes Üniversitesi 1991, 140s.
- Delicay Tahsin, **Mehmed Şâh ve Te'sisu'l-Kavâ'id Harfen bi Harfin fi Şerhi Makâsidi Esasi's-Sarf**, Dnş: M. Sadi Çöğenli, Harran Üniversitesi 1998, 362s.
- Demir İsmail, **Hâtim et-Tâ'î Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği**, Dnş: Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi 2002, 230s.
- Demirayak Kenan, **1. Abbasi Asrında Edebi Çevre (132-232/750-847)**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1992, 298s.
- Dikici Recep, **eş-Şerif er-Râzî'nin Hayatı, Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1987, 258s.
- Doğan Candemir, **Yabancılar Arapça Öğretimi Esasları ve Öğretim Metotlarının İncelenmesi**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 1996, 205s.
- Durmuş İsmail, **Cahiliyye Şiirinde ve Kur'an-ı Kerim'de Benzetme**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 1988, 393s.
- Ege Ramazan, **İbn Kemâl'in Esrârü'n-Nahv'i ve Dönemindeki Arap Dili Filolojik Çalışmalarına Kısa Bir Bakış**, Dnş: M. Reşit Özbalkıç, Dokuz Eylül Üniversitesi 2002, 130+281s.
- Elmalı Hüseyin, **Muhammed b. Bekr er-Râzî ve Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1986, 107+567s.
- Er Rahmi, **Taha Husayn ve Üç Romanı (Du'â' al-Karavân, Adîb, Şacarat al-Bu's)**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1988, 248s.
- Erdoğan Ayhan, **Mufassal Şerhi İklîd Adlı Yazma Eserin Baştan Merfuat, Mansubat, Mecrurat Adlı Bölümlerin Tahkiki**, Dnş: İbrahim Sarmış, Selçuk Üniversitesi 1998, 385s.
- Ergin Ali Şakir, **Kitâb Ma'âni Abyât al-Hamâsa**, Dnş: Adnan Erzi, Ankara Üniversitesi 1973, LXXXIII+246s.
- Ergin Mehmet Mesut, **el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 2000, 133s.
- Ergin M. Cevat, **el-'Ukberî ve el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb'ı**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 2002, 205s.
- Ergül Aysel, **Çağdaş Mısır Tiyatrosu'nda Tevfikü'l-Hakim ve Üç Entellektüel Tiyatrosu**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1995, 286s.
- Fazlıoğlu Şükran, **Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798- 1914)**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 2001, 353s.
- Furat Ahmet Subhi, **el-Hatîb el-İskâfî, Kitâbu'l-Mecâlis**, Dnş: Ahmet Ateş, İstanbul Üniversitesi 1966, 177s.
- Gezgin Ali Galip, **Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi**, Dnş: İsmail Yakıt, Süleyman Demirel Üniversitesi 1999, 300s.

- Güler İsmail, **Tevfik el-Hakîm ve Modern Arap Tiyatrosundaki Yeri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1997, 186s.
- Gülle Sıtkı, **el-Harîrî Hayatı, Arap Dili ve Edebiyatına Dair Çalışmaları**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1995, 224s.
- Gümüş Sadreddin, **es-Seyyid eş-Şerif Cürcâni ve Arap Dilindeki Yeri**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, Marmara Üniversitesi 1983, XXVI+235s.
- Günday Hüseyin, **Cübrân Halil Cübrân ve Çağdaş Arap Edebiyatındaki Yeri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 2002, 207s.
- Gündüzöz Soner, **Sıbeveyh'te Kelime Yapısı**, Dnş: Mehmet Çakır, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2002, 444s.
- Gürkan Nejdî, **Arap Edebiyatında Memluklar (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)**, Dnş: Hüseyin Elmalı, Süleyman Demirel Üniversitesi 2000, 350s.
- Hacımüftüoğlu Nasrullah, **Fahrüddin er-Râzî, Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İcâz'ının Tahkiki Neşri ve Abdulkâhir el-Cürcâni'nin Belâgat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1987, 381s.
- Hasan İzzet, **Bedi el-Zaman el-Hemedani, Asrı, Hayatı ve Makameleri**, Dnş: Walther Bjorkman, Ankara Üniversitesi 1956, 118s.
- Hazer Dursun, **Sa'duddîn et-Teftâzânî ve Arap dili ve Belâgatındaki Yeri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 1993, 114s.
- Hınıslioğlu Hülya, **Mârûn en-Nakkâş ve Arap Tiyatrosunun Doğuşu**, Dnş: N. Ünal Karaaslan, Atatürk Üniversitesi 1995, 223s.
- Işkın Gökhan Sebati, **Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhârî'l-Esrâr'ı**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 2000, 452s.
- Kaçar Halil İbrahim, **Edebi Yönden Hazif Üslubu**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 2002, 360s.
- Kahyaoğlu Yasin, **Hariciler'in Edebi Yönleri (Ortaya Çıkışlarından Emevilerin Sonuna Kadar)**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1998, 157s.
- Karabela Nevin, **al-Muhibbî ve "Mâ Yu'avvel Aleyh fi al-Muzâf ve al-Muzâf İleyh" Adlı Eseri**, Dnş: Azmi Yüksel, Süleyman Demirel Üniversitesi 2001, 45+473s.
- Karaca Mahmud, **Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında Arapça Öğretimi (İlahiyat Fakülteleri Örneği)**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 2000, 295s.
- Karadavut Ahmet, **Arap Dilinde Rivayet**, Dnş: İbrahim Sarıms, Selçuk Üniversitesi 1996, 127s.
- Karahan Ali Rıza, **Nefhatu'l-Meclûb min Simâri'l-Kulûb f'îl-Muzâf ve'l-Mensûb" un Tenkitli Basımı**, Dnş: Kemal Işık, Ankara Üniversitesi 1976, 1060s.
- Karşlı İlyas, **Mütercim Ahmed Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri**, Dnş: Süleyman Tülüçü, Atatürk Üniversitesi 2000, 226s.
- Kazan Naci, **Karabaği ve Câlîbu's-Surûr'u**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1991, 356s.

- Keskiner Osman, **Arap Edebiyatında İnşa Sanatının Gelişmesi**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1996, 268s.
- Kılıç Hulûsi, **Türkçe'de Arap Lexicographie'si Çalışmaları**, Dnş: Hüseyin Küçükkalay, Selçuk Üniversitesi 1972, 116s.
- Kılıçlı Mustafa, **Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye (2-5. Hicri/8-9. Miladi Asır)**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1986, 322s.
- Kızılcık Abdullah, **Ebu Bekr er-Râzî Hayatı, Eserleri ve Ravzatu'l-Fesâha'sı**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 2000, 210s.
- Kızıllırmak Ali, **Kur'an'da Hakikat ve Mecaz**, Dnş: Şevki Saka, Ankara Üniversitesi 1996, 144s.
- Koçak Abid Yaşar, **el-Murtaza al-Zabîdî ve 'İkd al-Cavhar al-Samîn'i**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, İstanbul Üniversitesi 1986, 105+221s.
- Koçak İnci, **Arapça ve Akadça Nominal ve Verbal Formlar ve Cümle Kuruluşları Mukayesesi**, Dnş: Şevkiye İnalçık, Ankara Üniversitesi 1973, 198s.
- Marzuk Sabah Nuri, **Emevi Devri ve I. Abbasi Devirlerinde Mukayeseli Şiir**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1989, 325s.
- Muhammed Cevdet İsmail, **Türk-Arap Darbimeselleri Üzerine Mukayeseli bir Araştırma**, Dnş: Kemal Işık, Ankara Üniversitesi 1976, 191s.
- Muhtar Cemal, **Ferîsteoğulları'nın Arapça-Türkçe Lügatleri Üzerine bir Araştırma**, Dnş: M. Esad Çoşan, Ankara Üniversitesi 1981, 286s.
- Okudan Rifat, **İşrak Filozofu Suhreverdf Maktûl ve Eserlerindeki Uslup ve Belâgat**, Dnş: İsmail Yakıt, Süleyman Demirel Üniversitesi 2001, 400s.
- Özaslan Hamza, **Ma'rûn Abbûd Hayatı ve Eserleri**, Dnş: Hüseyin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 2001, 170s.
- Özay İbrahim, **Hicri V/XI. Yüzyılda Kurtuba'da Şiir**, Dnş: Azmi Yüksel, Gazi Üniversitesi 2001, 251s.
- Özbalıkcı Mehmet Reşit, **Arap Gramerinde Kur'ân ve Hadisle İştîşhâd**, Dnş: İbrahim Faris Hariri, Dokuz Eylül Üniversitesi 1985, 272s.
- Özcanoglu Muzaffer, **Gazzâlî'nin Zâdu'l-Âhira, Tuhfatu'l-Mulûk ve Mâ Lâ Budda Minhu Adlı Eserlerinin Tenkitli Neşri**, Dnş: Tahsin Yazıcı, İstanbul Üniversitesi 1983, 469s.
- Özdemir Abdurrahman, **Kur'an'da Geçişlilik Bakımından Türkçe'ye Uymayan Fiiller**, Dnş: Mehmet Çakır, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2000, 284s.
- Özdemir Adil, **Belâgat ve Kur'an-ı Kerim**, Dnş: İbrahim Faris Hariri, Dokuz Eylül Üniversitesi 1984, 172s.
- Özdemir Sevim, **Necmeddîn Sa'îd b. Muhammed el-Sa'îdî'nin Şerh Arûz es-Sâvî İsimli Elyazma Eserinin Metin Tenkidi**, Dnş: Azmi Yüksel, Süleyman Demirel Üniversitesi 2001, 61+261s.
- Özdoğan Mehmet Akif, **Klasik Arap Edebiyatında Edebi Tenkit ve İbn Raşık al-Kayravânî'nin Edebi Tenkittteki Yeri**, Dnş: Osman Keskiner, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2000, 256
- Polat Mahmut, **Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbi'î'nin Hayatı ve Şiirleri**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1999, 258s.
- Sancak Yusuf, **Hz. Peygamber Devrinde Şiir**, Dnş: Süleyman Tülüccü, Atatürk Üniversitesi 1995, 210s.

- Sarmış İbrahim, **Çağdaş Arap Edebiyatçısı Olarak Seyyid Kutub ve Edebi Tasvir Görüşü**, Dnş: Yasin Ceylan, Selçuk Üniversitesi 1986, 140s.
- Sezer İsmail Hakkı, **İmam Busiri ve Bürde'si**, Dnş: İnci Koçak, Selçuk Üniversitesi 1985, 266s.
- Sönmez Ramazan, **Zeccâî ve el-Cümel'in Bazı Dil Hususiyetleri**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 2000, 153s.
- Şensoy Sedat, **Abdülkahir el-Cürcânî'de Anlam Problemi**, Dnş: İsmail Durmuş, Marmara Üniversitesi 2001, 280s.
- Şimşek Mehmet Ali, **Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi**, Dnş: İsmail Hakkı Sezer, Selçuk Üniversitesi 2000, 432s.
- Tanç H. İbrahim, **al-Kisâ'i; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri**, Dnş: Hüseyin Tural, Atatürk Üniversitesi 1993, 273s.
- Tasa Muhammet, **Kur'an'da Cümle Yapısı**, Dnş: Salih Akdemir, Ankara Üniversitesi 2002, 325s.
- Taşdelen Hasan, **Mey Ziyâde, XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri ve Tesirleri**, Dnş: Erol Ayyıldız, Uludağ Üniversitesi 2000, 173s.
- Toprak M. Faruk, **Endülüs Şiirinde Mersiye**, Dnş: İnci Koçak, Ankara Üniversitesi 1990, 347s.
- Tural Hüseyin, **İbnu's-Saîd al-Batalyavsi ve Kitâbu'l-Hulal fi Şarh Abyâti'l-Cumal**, Dnş: Nihâd Mazlum Çetin, Atatürk Üniversitesi 1979, 62+404s.
- Turgay Nurettin, **Arap Edebiyatında Kısa Hikaye**, Dnş: İbrahim Sarmış, Selçuk Üniversitesi 1995, 155s.
- Tüccar Zülfikar, **el-Ferrâ, Hayatı, Eserleri, Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkiî, Ma'âni'l-Kur'ân'ındaki Dile Dair Görüşleri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1987, ?.
- Tülcü Süleyman, **Züheyr b. Ebî Sülmâ ve Edebi Kişiliği**, Dnş: Zâhid Aksu, Atatürk Üniversitesi 1982, 255s.
- Türkmen Dursun Ali, **Arap Dilbilimcisi Zeccâî ve "Mecâlisu'l-'Ulemâ"ında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi**, Dnş: Mehmet Çakır, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2002, 201s.
- Türkmen Sabri, **Ebu Ubeyde, Hayatı ve Eseri "Mecâzu'l Kur'ân"ın Dil Özellikleri**, Dnş: Tacettin Uzun, Selçuk Üniversitesi 2000, 168s.
- Ulus Hasan Fehmi, **Şemseddin Niksâri ve Şerh'ul-Îzâh'ı**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1994, 368s.
- Uyulaş Sait, **II. Abbasi Asrında Edebi Çevre**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 2002, XXIII+291s.
- Uzun Tacettin, **Arap Dili ve Edebiyatında Hulefâ-i Râşidin'in Hutbe ve Mektupları**, Dnş: İnci Koçak, Selçuk Üniversitesi 1985, 149s.
- Ünal Ömer, **Sadru'l-İslam'da Edebi Çevre (1-41/622-661)**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1995, 354s.
- Ünal Sadettin, **Îsâ b. İbrahim er-Rab'a'î, Nizâmu'l-Garîb fi'l-Luga**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Atatürk Üniversitesi 1980, 453s.
- Ürün Ahmet Kazım, **Çağdaş Mısır Romanında Necib Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1994, 233s.

- Yağan Halit, **Basra Dil Mektebi ve Başlıca Temsilcileri**, Dnş: Kenan Demirayak, Atatürk Üniversitesi 2002, 265s.
- Yalar Mehmet, **el-Hatib el-Kazvîni ve Belagat İlmindeki Yeri**, Dnş: Hulusi Kılıç, Uludağ Üniversitesi 1997, 171s.
- Yanık Nevzat Hafız, **Mahmud Sâmî Paşa el-Bârûdî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri**, Dnş: Nasuhi Ünal Karaarslan, Atatürk Üniversitesi 1991, 217s.
- Yavuz Mehmet, **İbn Cinni Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1996, XXV+255s.
- Yavuz Lütfullah, **Bahauddîn Ebû Muhammed Tâhir b. Ahmed b. Muhammed el-Kazvîni ve Gâyetu't-Ta'rif min Usâli't-Tasrif İsimli Eserinin Tenkitli Neşri**, Dnş: Muharrem Çelebi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2001, 125+159s.
- Yazıcı Hüseyin, **Hasan Paşa, Hayatı, Eserleri ve el-İftitâh fî Şarhi'l-Misbâh'ı**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1989, 412s.
- Yıldırım Kadri, **Cahiliye ve İslami Dönem Şiir Mevzularının Mukayesesi (Hicrî Birinci Asır İtibariyle)**, Dnş: İbrahim Düzen, Harran Üniversitesi 1998, 279s.
- Yıldız Musa, **Necîb Mahfûz'un Sembolik Romanları**, Dnş: Rahmi Er, Gazi Üniversitesi 1998, 293s.
- Yılmaz Ali, **Arapça'da Nahiv ve Belağat Açısından Te'kid**, Dnş: Ahmet Turan Arslan, Marmara Üniversitesi 2000, 250s.
- Yılmaz İbrahim, **Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol**, Dnş: Hüseyin Tural, Atatürk Üniversitesi 1997, 330s.
- Yılmaz Nurullah, **III. Abbasi Asrında Edebi Çevre (334-447/945-1055)**, Dnş: Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi 1995, 246s.
- Yılmaz Selahattin, **el-Hakîm et-Tirmizî ve Kitabu'l-Emsâl mine'l-Kitâbi ve's-Sünne**, Dnş: M. Nazif Şahinoğlu, Uludağ Üniversitesi, 1984, VII+79+177s.
- Yüksel Ahmet, **Arap Dilinde Atf ve Atf Harfleri**, Dnş: Mehmet Çakır, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1999, 177s.
- Zevalsiz Halit, **Abbas Mahmud Akkâd, Hayatı, Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri**, Dnş: Bekir Sadak, Marmara Üniversitesi 1983, 185s.
- Zübeyri Muhammed Abdulhalik, **Yemen'de XIX.-XX. Asırlarda Arap Şiiri**, Dnş: Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi 1995, 153s.

¹Bu çalışmada Arap dili kavramı, Arap Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Belağatı ile Arap Dili Eğitimi alanlarını içermektedir.

² Bu alanda daha önce yapılan üç çalışma tespit edebildik. Bunlar; Esra Karabacak ile Tahsin Ömer Tahaoglu'nun 1993 yılında birlikte hazırladıkları *Arap Dili, Edebiyatı, Kültürü, Sanatı ve Tarihi Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmalar Bibliyografyası*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Ahmet Kazım Ürün'ün yönetiminde Neslihan Mangıtay, Emine Demir, Jale Çerçi ve Melek Aşkın tarafından 1999 yılında hazırlanan *Son 50 Yılda Ankara, Atatürk, Gazi, İstanbul ve Selçuk Üniversite'lerinde Arap Dili ve Edebiyatı Alanında Yapılan Lisans ve Lisans Üstü Tezler* isimli lisans bitirme tezi ile Cüneyt Eren ve Mürüvvet Açer'in birlikte 2001 yılında hazırladıkları *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünde*

Yapılan Arap Dili ve Edebiyatı ile İlgili Çalışmalar Dizini (1967-2001) (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001)'dir. Esra Karabacak ile Tahsin Ömer Tahaoğlu'nun Boğaziçi Üniversitesi Arap Dili Uygulama ve Araştırma Merkezinde hazırladıkları çalışma, adından da anlaşılacağı üzere, Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili eserlerin yanında Arap kültürü, sanatı ve tarihi hakkında yapılmış çalışmaları içermektedir. Konu ile ilgili Lisans, Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik tezlerinin yanında makale, kitap, bildiri gibi çalışmalara yer veren yazarlar eserin sonunda yazar adına, üniversite adına, dergi adına ve konuya göre dizinler hazırlamışlar; en sonunda ise Arap dili, sanatı, edebiyatı, kültürü ve tarihi konularında uzmanlaşmış kişilerin adreslerini vermişlerdir. Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Günay Kut esere yazdığı önsözde amaçlarının söz konusu alanlarda uzmanlaşmış bilim adamları arasında iletişim kurmak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bilgi toplamak amacıyla ilgili kuruluşlara ve kişilere 90 adet form gönderildiğini, bunlardan 60 tanesine cevap verildiğini ve bu bilgiler ışığında eserin meydana getirildiğini zikretmektedir. Toplanan bilgiler ve dağılımı şöyledir: Lisans tezi sayısı: 22, Yüksek Lisans tezi sayısı: 25, Doktora tezi sayısı: 50, Doçentlik tezi sayısı: 21, Kitap sayısı: 109, Makale sayısı: 123, Bildiri sayısı: 24. bk. Esra Karabacak-Tahsin Ömer Tahaoğlu, *Arap Dili, Edebiyatı, Kültürü, Sanatı ve Tarihi Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmalar Bibliyografyası I*, Boğaziçi Üniversitesi Arap Dili Uygulama ve Araştırma Merkezi Bibliyografya Serisi:1, İstanbul 1993, s.V. Söz konusu çalışma sadece 1993 yılına kadar yapılan tezlerin bir kısmını içermektedir. Yine sınırlı sayıdaki formlara dayanarak hazırlanan bu eserde Arap dili sahasının dışındaki çalışmalara da yer verilmektedir. Diğer iki çalışma ise adlarından da anlaşılacağı üzere belirli üniversitelerdeki çalışmaları kapsamaktadırlar. Bu sebeple Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar sadece Arap Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Belagati ve Arap Dili Eğitimi alanlarında yapılmış tezlerin müstakil ve olabildiğince tam bir listesini hazırlamaya çalıştım. Çalışmayla ilgili bilgi toplama aşamasında yardımları olan bütün hocalarıma ve meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmanın tespit edilen eksikliklerini gidererek bu hâle gelmesinde desteğini gördüğüm Doç. Dr. Musa Yıldız Beye şükranlarımı sunarım.

³ Mustafa Usta, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Etkileşme Sorunları*, Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, İstanbul 2001, s.34; Ali Arslan, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, Kitabevi, İstanbul 1995, s.50-52.

⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s.1220.

⁵ Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.34-35.

⁶ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, İstanbul 1999, s.40.

⁷ Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.35.

⁸ Halis Ayhan, *a.g.e.*, s.209.

⁹ *a.e.*, s.218-221.

¹⁰ Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.40.

¹¹ Halis Ayhan, *a.g.e.*, s.224-226.

¹² *a.e.*, s.226.

¹³ Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.43.

¹⁴ Halis Ayhan, *a.g.e.*, s.237-239; Okutan Ömer, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim, "Din Eğitimi"*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 422.

¹⁵ Halis Ayhan, *a.g.e.*, s.223.

¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989, s.409.

¹⁷ Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.44. 1987 yılından itibaren açılan İlahiyât fakülteleri ve açılış tarihleri şöyledir: 1. Harran Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Urfa-1987), 2. Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (1993), 3. Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Rize-1993), 4. Dicle Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Diyarbakır-1993), 5. İnönü Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Darende-1993), 6. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Van-1993), 7. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Isparta-1993), 8. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Sivas-1994), 9. Gazi Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Çorum-1994), 10. Fırat Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Elazığ-1994). 11. Çukurova Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Adana-1994), 12. Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Çanakkale-1995), 13. İstanbul Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (İstanbul-1992, 1996'da öğretime başladı), 14. Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (K.Maraş-1997) 15. Osmangazi Üniversitesi İlahiyât Fakültesi (Eskişehir-1997). 1992'de yürürlüğe giren kanunda yer almasına rağmen Akdeniz Üniversitesi İlahiyât Fakültesi henüz açılmamıştır. bk. Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.44-45.

¹⁸ Mustafa Usta, *a.g.e.*, s.45.

¹⁹ Osman Ergin, *a.g.e.*, s.1220; Ali Arslan, *a.g.e.*, s.54.

²⁰ Ali Arslan, *a.g.e.*, s.329-330.

²¹ Hüseyin Korkut, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim* “Üniversiteler”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.317.

²² Osman Ergin, *a.g.e.*, s.1243.

²³ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.398.

²⁴ Bk. <http://www.ankara.edu.tr/faculties/letters/fakulte.html>

²⁵ Bk. <http://www.ankara.edu.tr/faculties/letters/arpdili.html>; ayrıca bk. İnci Koçak, “Kuruluşundan 1970 Yılına Kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Bilimsel Etkinlikleri”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildirileri*, 24-26 Nisan 1996, s.249-254; Rahmi Er, “Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının 1970 Yılından Günümüze Dek Olan Bilimsel Etkinlikleri”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildirileri*, 24-26 Nisan 1996, s.255-266.

²⁶ Bk. <http://www.atauni.edu.tr/fakulteler/fenfak/fengenal.htm>

²⁷ Bk. <http://www.gef.gazi.edu.tr/dosyalar/tarihce.html>

²⁸ Bk. <http://fen.selcuk.edu.tr/~arapdili/araptarih.htm>

²⁹ Bk. <http://www.dicle.edu.tr/fakulte/fen/framela.html>

³⁰ Bk. <http://www.kku.edu.tr/fened.htm>

³¹ Bk. <http://www.yok.gov.tr:8080/YokTezSrv?USER=INTERNET>

DOĞU DİLLERİ DERGİSİ

Hasan Almaz*

Özet: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan *Doğu Dilleri Dergisi* 1964-1996 yılları arasında toplam 13 sayı çıkmış olup doğu dilleri ve edebiyatları alanında değerli ilmî makaleler içermektedir. Burada, araştırmacıların yararlanmaları amacıyla derginin bütün sayılarında yer alan makalelerin dizini hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Dilleri Dergisi, Edebiyat, Dil, Tarih.

Review of The Institute for Oriental Studies

Summary: Review of The Institute for Oriental Studies, which have been published 13 issues by Ankara University Faculty of Letters from 1964 to 1996, includes very important and valuable articles on oriental studies. Here there has been prepared a list of all of the articles for purpose of using by researchers at this field.

Keywords: Review of The Institute for Oriental Studies, Literature, Language, History.

* Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (hasanalmaz@hotmail.com)

Giriş:

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan *Doğu Dilleri Dergisi* yayın hayatına Mayıs-1964 yılında başlamıştır. Dergi, periyodik bir süreçle çıkmamış olup belirli aralıklarla yayını günümüze kadar sürdürmüştür. Son sayısı 1996 yılında yayımlanmış olan dergi, Doğu Dilleri alanında değerli ilim erbabı kimselerin makalelerini yayımlamakla önemli hizmetini vermeye devam etmektedir. Derginin ilk sayısında çıkış amacı olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

“Bu dergi, Farsça, Arapça, Hindoloji, Sinoloji ve Urdu Dili kürsülerinden meydana gelen Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü'nün yayın organıdır.

Derginin yayınlarında bu kürsülerin ait oldukları Dil, Edebiyat, Tarih, Felsefe ve genel olarak, kültür alanındaki araştırmaları yer alacaktır. İsminden de anlaşılacağı gibi Enstitü bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Bu alan ve onunla ilgili çalışmaların genişliği herkesçe bilinmektedir. Enstitüyü teşkil eden bölümlerin adedi, araştırmacı sayısı ve imkanları, bu büyük bölgenin çeşitli kültür konuları ve meseleleri yanında çok sınırlıdır. Bu itibarla bahis konusu alanda yapılacak ilmi işbirliğini büyük bir minnettarlıkla karşılamaya hazırız.

Dergimiz yıllık olarak çıkacaktır. Ayrıca özel tetkiklerin, Enstitüce tertiplenecek konferans metinlerinin yayınlanması imkanları araştırılacaktır. İlgili başka kurumlar ve benzeri enstitülerle temas edilecektir.

Derginin ilk sayısında Enstitü Yönetim Kurulu olarak bu yazuların okuyucuya faydalı olmasını ve araştırmaların bilimsel gerçeklere ışık tutmasını temenni eder, bu amaçlara hizmetimizde değerli ilgi ve yardımlarını esirgemeyecek olan sayın araştırmacılara şimdiden teşekkürlerimizi sunarız.”

Dergi yayımına, Prof. Dr. Abidin İtil müdürlüğünde Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu, Doç. Dr. Muhaddere Özerdim, Doç. Dr. Şevkiye İnalçık, Doç. Dr. Kemal Çağdaş ve Şevket Bulu (sekreter) tarafından başlanmış yayın akışı içerisinde yayın kurulunda değişiklikler olmuştur. Derginin yayın kurulu 1964-1977 yılları arasında aynı kişilerdir. Ancak bu tarihten sonra yayın kurulunda değişiklik olmuş yayın kurulu, 1981 yılına kadar şu isim isimlerle devam etmiştir: Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu (müdür), Prof. Dr. Muhaddere Özerdim, Doç. Dr. Hamide Demirel, Doç. Dr. İnci Koçak, Dr. Şevket Bulu, Dr. İnci Macun. 1981'den sonraki sayıların yayın kurulunda tekrar değişiklik olmuş ve dergi, Prof. Dr. Muhaddere Özerdim müdürlüğünde Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu, Prof. Dr. Hanif Fauç, Doç. Dr. İnci Koçak, Doç. Dr. İnci Macun ve Doç. Dr. Pulat Otkan tarafından çıkarılmıştır. 1993 ve 1996 yılında çıkan son iki sayısı ise dergiyi çıkaranlar olarak isim zikredilmemiş Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim elemanları şeklinde olup yayımına ara vermiştir.

Doğu Dilleri Dergisi, 1964'den son sayının yayımlandığı 1996 yılına kadar 13 sayı yayımlanmıştır. Bu derece değerli bir derginin yayın hayatına devam etmesi, elbette hem Doğu Dilleri ve Edebiyatları alanında meydana gelen gelişmeler hem de ilim dünyası için faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Aşağıda, dergide yayımlanmış olan makaleleri tanıtmanın Doğu Dilleri araştırmacıları için yararlı olacağı düşüncesiyle bir dizini sunulmaktadır.

Dizin

I. Cilt – 1. Sayı (1964)

- Meliha ANBARCIOĞLU, *Çağdaş İran Edebiyatında Nazmın Durumu* 1-10.
Abidin İTİL, *İki Sonbahar Tasviri* 11-21.
Muhaddere ÖZERDİM, *Bugün Çin Türkistan'ında Yaşayan Halklardan Kırgızların Örf ve Adetleri* 23-26.
Kemal ÇAĞDAŞ, *Fil Başlı Tanrı Ganeşa* 27- 37.
İsa SEYF, *Seyyid Cemaleddin ve İran İnkılabı* 39-43.
Cemal MUHTAR, *Cahiliye Devri Şiiri* 45-48.
Özgün BAYKAL, *Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'nin Mesnevisi ve Divan-ı Kebîr'inde Kuş Motifleri* 49-61.
Furuzanfer, *Mevlana Hakkında Konferans (Farsça)* 63-79.
Düzeltilmeler, 81-83.

I. Cilt – 2. Sayı (1966)

- Meliha ANBARCIOĞLU, *Çağdaş İran Nazmında Konu*, 85-175.
Cemal MUHTAR, *İmr al-Kays*, (Arapça) 177-193.
Kemal ÇAĞDAŞ, *Hindistan'ın Bugünü ve Yarını*, 195-221.
Rasih GÜVEN, *Mawlana Djalal al-Din al-Rumi and Shams-i Tabrizi*, (İngilizce) 223-239.
İsa SEYF, *Asar-i Bastan-i Şehristan-i Maraga*, (Farsça) 241-253.
Muhaddere ÖZERDİM, *Taiwan'ın (Formosa) İlk Halkları ve Bunların Dini İnançları Üzerinde Bir Deneme*, 255-284.

I. Cilt – 3. Sayı (1969)

- Bahriye ÜÇÖK, *Les Souverains-Femmes Danz L' Historie de l'İslam*, (Fransızca) 1-13.
Mehmet Altay KÖYMEN, *Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar II. Risale-i Senceriyye*, (Farsça) 15-55.
Abidin İTİL, *Vritraha Verehragan (-GHNA)- Behram*, 57-73
Kemal ÇAĞDAŞ, *Kautilya'nın Arthaşāstra'sından Yöneticilere Bazı Öğütler*, 75-81.
Moh. MOIN, *The Prologue And The Epilogue of The Mathnavi*, (İngilizce) 79-81.
Meliha ANBARCIOĞLU, *II. Çağdaş Nazımda Sosyal ve Diğer Konular*, 83-164.
Othman KAAK, *Mevlana Celal ed-Dine*, (Fransızca) 165-172.
İsa SEYF, *Bayezit Vak'ası*, (Farsça) 173-202.

I. Cilt – 4. Sayı (1970)

Meliha ANBARCIOĞLU, *Çağdaş İran Edebiyatında Nazmının Dil, Üslup ve Şekil Özellikleri (III)*, 1-51.

Kemal ÇAĞDAŞ, *Reformcu Yönleriyle Buddha ve Aşoka*, 53-91.

Mehdi DRAHŞAN, *Farsça'da Tacnis san'atı*, (Farsça) 93-118.

M.T. FARUKÎ, *İkbâl'e Göre, Mü'min kişi (Merd-i Mü'min) Tasavvuru*, 119-137.

Abidin İTİL, *Türkçe-Sanskrit Arasındaki Lengüistik Paraleller*, 139-150.

Muhaddere N. ÖZERDİM, *Çin Şiirinden Örnekler*, 150-154.

İsa SEYF, *Bayezit Vak'ası*, (Farsça) 155-202.

İsa SEYF, *Eski Nevruz*, 203-212.

Yusuf URALGİRAY, *Ahmet Şevki*, 213-260.

II. Cilt – 1. Sayı (1971)

Meliha ANBARCIOĞLU, *Çağdaş İran Nazmında Surud, Tasnif ve Tarana Türleri Dil, (V)*, 1-30.

Ahmet Rıza BEKİN, *Yakub Beğ Zamanında Doğu Türkistan'ın Dış İlişkileri*, 31-43.

Kemal ÇAĞDAŞ, *Hitopadeşa'da Barış Antlaşması Çeşitleri*, 45-47.

Şevkiye İNALCIK, *Al-Haris B. 'Asad Al-Mahasibi ve Kitab Al-Kasd*, 49-76.

Abidin İTİL, *Yabancı-Dilsiz*, 77-87.

Saadettin KOCATÜRK, *Kalenderiye Tarikatı*, (Farsça) 89-121.

İnci MACUN, *Anthashastra'da Bilgi Türkleri*, 123-126.

Hamide DEMİREL, *Fuzuli As An Adviser*, (İngilizce) 127-142.

İsa SEYF, *Bayezit Vak'ası* (Farsça), 143-225.

II. Cilt – 2. Sayı (1975)

Meliha ANBARCIOĞLU, *Der Bare-i Kissa-i Mihr ü Mah*, (Farsça) 1-97.

Ahmet Rıza BEKİN, *Yakub Beğ'in Doğu Türkistan'ı Egemenliği Altına Alması*, 99-119.

Şevket BULU, *Urduca, Türkçe Atasözü ve Deyimlerde Bazı benzerlikler*, 121-135.

Kemal ÇAĞDAŞ, *Hitopedeşa'da Devlet Yönetimi Üzerine Öğütlər*, 137-151.

Abidin İTİL, *Kral-Deniz*, 153-156.

İnci MACUN, *Türkiye'de Hindoloji Yayınları*, 157-167.

M. Cevat MEŞKÛR, *İran ve Türkiye'nin Tarihi İlişkileri*, 169-174.

Muhaddere N. ÖZERDİM, *Filozof Meng-Tzu'nun Halk ve Halkın Yönetimi Üzerindeki Düşünceleri*, 175-190.

Hamide DEMİREL, *The Love Story of Layla va Majnun*, (İngilizce) 191-202.

II. Cilt – 3. Sayı (1977)

Meliha ANBARCIOĞLU, *Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Hayat ve Ölüm Hakkında Düşünceleri*, 1-26.

S. A. H. ABİDİ, *Relevance of Mevlana Jalaluttin Rumi to Indian Thought*, (İngilizce) 27-37.

- Yusuf AZMUN, *Rusya'da İran Filolojisi ve İran Dilleri Dilbilimi ile İlgili Çalışmaların Tarihçesi*, 39-45.
- Ahmet Rıza BEKİN, *Han Sülalesi Devrinde Çin'in Durumu*, 47-57.
- Şevket BULU, *Şibli'nin Sefername-i Rum u Şam u Mısır'ı Hakkında Birkaç Not*, (Urduca) 59-104.
- Kemal ÇAĞDAŞ, *Sanskrit Edebiyattan Erdem Üzerine Özdeyişler*, 105-115.
- Kemal ÇAĞDAŞ, *Muhammed alî Cinnah'ın Yaşam Öyküsü ve Kişiliği*, 117-121.
- Hamide DEMİREL, *Türk-Pakistan Dostluk ve Kültür İlişkilerine Kısa Bir Bakış*, 123-126.
- Hamide DEMİREL, *İran Edebiyatında İlk Farsça Şiir Söyleyenler*, 127-145.
- Hanif FAUQ, *The History Of Indian Muslims' Struggle And The Role Of Quid-e-Azam*, (İngilizce) 147-160.
- Nadire Safdari KARAHAN, *Hütekiler*, (Farsça) 161-183.
- İnci KOÇAK, *Mu'allaka'lardaki Bazı Yabancı Sözcükler*, 185-194.
- İnci MACUN, *Kalidasa'nın Üç Dramında Kadın Tipleri*, 195-200.
- Yusuf URALGİRAY, *Arap Edebiyatı Tarihine Mukayeseli Genel Bir Bakış*, 201-244.
- Ahmet SAVRAN, *General Information On Two Manuscripts of Tarih Mayyafariqin Wa Amid*, (İngilizce) 245-256.
- Muhaddere N. ÖZERDİM, *Shih Ching'den (Şarkılar-Türküler Kitabı) Seçmeler*, 257-279.

II. Cilt – 4. Sayı

- Meliha ANBARCIOĞLU, *Şahname-i Firdevsi ve Edebiyat-ı Türk*, (Farsça) 1-10.
- Yusuf AZMUN, *Rusya'da İran Filolojisi ve İran Dilbilimi İle İlgili Çalışmaların Tarihçesi*, 11-15.
- A.Rıza BEKİN, *Yakup Beğ'den Önce Doğu Türkistan'daki Ayaklanmalar*, 17-37.
- Şevket BULU, *Hint Türk İmparatorluğuyla İlgili Metinler*, 39-63.
- Hanif FAUQ, *Iqbal And The Heritage of Modern Thoughts*, (İngilizce) 65-102.
- Mohammad GHİASSİ, *Taghi: Le Destin*, (Fransızca) 103-106.
- Mohammad GHİASSİ, *Salut: Einstein*, (Fransızca) 107-109.
- Saadettin KOCATÜRK, *Hafız'a Göre Aşk*, 111-141.
- İnci KOÇAK, *Basra ve Kufe Mektepleri*, 143-155.
- Hisao KOMATSU, *Fitrat'ın "Münazara"sı Üzerine Notlar*, 157-168.
- İnci MACUN, *Svapnavasavadatta (Düşde Vasavadatta)*, 169-204.
- Özgün ODELLİ, *Hayvan Motiflerinde Mevlana'nın Dinsel Görüşleri*, 205-226.
- Pulat OTKAN, *Sinoloji Araştırmalarının Tarihçesine Genel Bir Bakış*, 227-249.
- Edeltrud ÖZDEMİR, *Ahmad Kasrawı Und Seine Theorie Der Einheit (Teil I.)*, (Almanca) 251-266.

- Mürsel ÖZTÜRK, *Un Texte Persan Inédit-Farayed Al-Soluk Fi Fazayel Al-Moluk*, (Fransızca) 267-276.
Nadire Safdari KARAHAN, *Hütekiler*, (Farsça) 277-294.
Yusuf URALGIRAY, *Romanya'da Türk ve İslam Kültürü*, 295-354.
Azmi YÜKSEL, *Al-Zamahşari's Elegy*, (İngilizce) 355-364.

III. Cilt – 4. Sayı (1983)

- İnci MACUN, *Abidin İtil'i Anarken*, 1-3.
Meliha ANBARCIOĞLU, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar*, 5-38.
A.Rıza BEKİN, *Sultan Abdülhamid'e Sunulan Doğu Türkistan ile İlgili Bir Rapor*, 39-66.
Abdüsselam BİLGİN, *Salah b. Al-Mubarak'in Anis Al-Talibin ve Kudvat Al-Salikin Adli Eseri Üzerinde Bir Araştırma*, 67-80.
Saadettin KOCATÜRK, *Türk ve Yugoslav Destanları Hakkında Genel Düşünce*, 81-91.
Saadettin KOCATÜRK, *Mevlana'da Aşk Kavramı*, 93-106.
İnci KOÇAK, *Arap Atasözlerine Geçmiş Edebiyatçılar*, 107-113.
İnci MACUN, *Kalidasa'nın Raghuvamsa Adlı Yapıtında Svayamvara Motifi*, 115-126.
Bülent OKAY, *Çin Tarihinin Kaynakları-Shih Chi*, 127-133.
Pulat OTKAN, *Çin Kaynaklarında Çeviriler-Szu-ma Ch'ein: "General Li'nin Biyografisi"*, *Shih Chi*, Bölüm 109, *Biyografi* 49, 135-145.
Muhaddere N. ÖZERDİM, *Çin'li Yazarların Atatürk ve Yeni Türkiye İle İlgili Yazıları*, 147-153.
Mürsel ÖZTÜRK, *Un Texte Persan Inédit-Farayed Al-Soluk Fi Fazayel Al-Moluk II, Les Contes*, (Fransızca) 155-167.
Nadire SAFDARI, *Atatürk ve Amanullah Han Devrinde Türk-Afgan Münasebetleri*, 169-180.
BİBLİYOGRAFYA
Pulat OTKAN, *Eiji Mano, Chuo Ajia no Rekishi-Sogen to Oashisu no Skeai- (Orta-Asya Tarihi-Step ve Vaha Dünyası-), Kodansha Gendai Shinsho 458, Shinsho Toyoshi 8, Tokyo, 1977, 224 s., 390 Yen., 181-185.*
Muzaffer ÖZCANOĞLU, *Muhammed Sabih, Atatürk, Dar Acya al-Kutub al-Arabıyya İsa al-Bab al-Halabi wa Şurakahu Yayınları, Kahira 1945, 160 sayfa, 6 Fotoğraf*, 187-192.
Mürsel ÖZTÜRK, *İslamiyetten Önceki İran Şiiri*, 193-204.

IV. Cilt – 1. Sayı (1985)

- Meliha ANBARCIOĞLU, *Çağdaş İran Edebiyatında Nesir*, 1-23.
İnci KOÇAK, *Cahiliye Çağı Şiirinde Öğüt Örnekleri*, 25-36.
Saadettin KOCATÜRK, *Kalenderiyeye Tarikatı İle İlgili Bir Risale Üzerine*, 37-47.
Saadettin KOCATÜRK, *İran İslam İnkılabı ve Sebepleri*, (Arapça) 49-61.
Ahmet Rıza BEKİN, *Pekin Müftüsünden Abdülhamid'e Yazılan Bir Mektup*, 63-67.

- Pulat OTKAN, *T'O-PALAR (Boylar Birliğinden Devlete)*, 69-82.
İnci MACUN, *Bhagavandgita'da Tanrı Krshna'ya Hitap Şekilleri*, 83-89.
Mürsel ÖZTÜRK, *İslamiyetten Önceki İran Medeniyeti*, 91-124.
Azmi YÜKSEL, *Necip Mahfuz'un Kısa Hikayeleri*, 125-137.
Özgün BAYKAL, *Mevlana'nın Mesnevisinden İki Hikayenin Düşündürdükleri ve Öğrettikleri*, 139-147.
İsmail BANGUİ, *Eğitilebilir Fertlerin Terbiye Görevleri Hakkında Eski Eğitim Kitaplarının Görüşleri*, (Farsça) 149-159.
Bülent OKAY, *Çin Efsanelerinde Güneş*, 161-168.
Nevin ÇAĞLAR, *Yoga*, (İngilizce) 169-174.
Rahmi ER, *İbn Zaydün*, 175-194.
Selma BENLİ, *Batı Pakistan*, 195-198.
M. Faruk TOPRAK, *Yatimat al-DAHR ve Haridat al-KASR*, 199-205.
Abdüsselam BİLGİN, *Muhammed Avfi'nin Lubab al-Albab Tezkiresi ve Üslup ile İlgili Görüşleri*, 207-223.

V. Cilt – 1. Sayı (1992)

- Rüçhan ARIK, *Altı yıl aradan sonra*, V.
A.Rıza BEKİN, *Chang Ch'ien'in Batıya Seyahati*, 1-6.
İnci KOÇAK, *Modern Arap Şiirlerinden Örnekler*, 7-15.
İnci MACUN, *Tufan*, 17-19.
Mürsel ÖZTÜRK, *Hace Abdullah Ensari'nin Tasavvufi görüşleri*, 21-32.
Shyam PRAKASH, *The Spirit of Indian Culture*, (İngilizce) 33-37.
Baoyi SHİ, *Çince Sıkça Kullanılan Deyimler*, 39-43.
Rasih GÜVEN, *Yoga Felsefe Sisteminde Vithutipada'da Önemli Mudralar-Bandhalar ve Pranayana (Nefes Kontrolü)*, 45-85.
Saadettin KOCATÜRK, *Bir Fütüvvet Şeceresi Üzerine*, 87-114.
Abdüsselam BİLGİN, *Hafiz'in Divanında Övgüde Bulunduğu Hükümdarlar, Vezirler ve Diğer Devlet Adamları*, 115-124.
Rahmi ER, *Modern Lübnan Romanına Genel Bir Bakış*, 125-151.
Bülent OKAY, *T'ang Hanedanlığı'nın Kuruluş Döneminde Göktürk'lerin Oynadıkları Önemli Rol*, 153-165.
Han-woo CHOI, *Yabancı Bilginler Tarafından Yapılan Korece Gramer Çalışmaları*, 167-177.
Sheh Lata PRAKASH, *Social Scheme of Life in Ancient India*, 179-182.
Betül BİLGİN, *Hakim Senai'nin Tarık el-Tahkik İsimli Mesnevisi Üzerinde Bir Araştırma*, 183-193.
Korhan KAYA, *Hint Masal ve Efsanelerinde "Havada Uçma" Motifi ve Vimanalar*, 195-203.
Bedrettin AYTAÇ, *Arap Dili*, 205-210.
Selma BENLİ, *Zare-i Kalim*, 211-218.
Tülay ÇAKMAK, *Batı Ülkelerinde Konfiçyüs Araştırmaları*, 219-223.
Gülseren HALICI, *Mirza Galib: Hayatı, Kişiliği ve Eserleri*, 225-237.
Hicabi KIRLANGIÇ, *Attar ve Avfi'ye Göre Şiirin Felsefi Eleştirisi*, 239-254.
Li-Chuan OKAY, *Kutadgu Bilig ile Çin Felsefesi Arasındaki İlişki Konusunda Bir Görüş*, 255-265.

Müesser ÖZTÜRK, *Çin 'de Nasreddin Hoca Araştırmaları*, 267-271.

V. Cilt – 2. Sayı (1993)

A. Rıza BEKİN, *“Han Sülalesi Zamanında Çin'in Türkistan Siyaseti*, 1-6.

Selma BENLİ, *Pakistan Müslümanlarının Gelenek ve Görenekleri*, 7-15.

Hyo-Joung CHOİ, *Altayca Sözbaşı*, 17-34.

Han Woo CHOİ, *Korece İlk Türkçe'nin İsimden Fiil Yapma Eklerinin karşılaştırılması*, 35-42.

Tülay ÇAKMAK, *Çin'in Haritacılık Tarihine Bir Bakış*, 43-46.

Rahmi ER, *İnsan Abdulkuddus ve el-Visadetu'l-Haliye Koleksiyonu*, 47-59.

HUGJİLTU, *Moğol Dil Grubuna Ait Dil ve Lehçe Araştırmaları*, 61-64.

Korhan KAYA, *Hint-Türk Masalları Arasında Benzerlikler*, 65-74.

Korhan KAYA, *Kathasaritsagara'da Bahsi Geçen Mitolojik Varlıklar*, 75-83.

Bülent OKAY, *Muhaddere Nabi Özerdim (1916-19.12.1991)*, 85-95.

Bülent OKAY, *Chin T'ang Shu (Eski T'ang Tarihi)*, 97-100.

Bülent OKAY, *Hsing T'ang Shu (Yeni T'ang Tarihi)*, 101-106.

Li-Chuan OKAY, *Liao Shih (Liao Tarihi)*, 107-111.

Müesser ÖZTÜRK, *Çin 'de batı Sarayı Uygurca*, 113-123.

Müesser ÖZTÜRK, *Kitap Tanıtımı*, 125-136.

Kim Dae SUNG, *Şubat İhtilalinden Sonra Türkistan'ın Siyasi Durumu*, 137-152.

M. Faruk TOPRAK, *İbn 'Abdun'un Aftasiler İçin Söylediği Mersiye*, 153-168.

Duck-Cahn W., *Eski Türkler ve Eski Koreliler Arasındaki İlişkiler*, 169-175.

V. Cilt – 3. Sayı (1996)

İnci KOÇAK, *Araplarda Arapça Olmayan Bazı Kişi Adları*, 1-13.

Sung Dae KİM, *Kore Bölünmesinin Başlangıcı ve Savaş Çıkmadan Önceki Kore'nin Siyasi Durumu Hakkında Bazı Bilgiler*, 15-29.

Bülent OKAY, *Günümüz Kore Toplumuna ve Şamanizm*, 31-37.

M. Faruk TOPRAK, *Birer Hiciv Şairi Olarak El-Hutay'a ve Beşşar b. Burd*, 39-55.

Sevinç KAYIRHAN, *Hint'te Güneşe Tapınma*, 57-59.

İlkay Yılmaz İPKIRMAZ, *Hint Kültüründe Aşvamedha Töreni*, 61-64.

H. Derya CAN, *Hint Mitolojisinde Rakshasalar*, 65-68.

Müesser ÖZTÜRK, *Uygurca'da Ulaçlar*, 69-74.

FARS EDEBİYATINDA ŞEHRÂŞÛB II

Hasan Çiftçi*

Özet: Bu makale klasik Arap edebiyatında tarihi süreçte şehir, bölge ve halkları ile meslekler hakkında söylenen bazı hicivleri konu edinmiş ve bunların nedenleri üzerinde durulmuştur. Özellikle *şehrâşûb* ve *şehrengîz* kavramları üzerinde durulmuş ve konuyla ilgili şiirlerden örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şehrâşûb, şehrengîz; şehir, bölge ve halkları hicvi.

Şahrashub in Persian Literature

Summary: This article is concerned with some satirical pieces of poetry which, in the course of history ridiculed and criticized some regions, settlements with their inhabitants and particularly their occupations in the Classical Period of Arabic literature.

The terms “şehrâşûb” and “şehrengîz” are particularly analyzed and emphasized with selected examples of poetry.

Key words: “Shahrashub”, “shahrangiz”, satire of cities and settlements.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (ciftci99@yahoo.com).

Açıklama:

Önceki makalemizde, Fars edebiyatında şehrâşûb ve şehrengîz kavramlarının tanımları, muhtevaları, şekil ve muhteva açısından tür ve işlevleri incelenerek örneklerle anlatılmaya çalışılmıştı. Bu makalede ise bu kavramların muhtevalarıyla ilgili olarak Arap edebiyatında şehir ve halklarının ve çeşitli kavimlerin hicvi incelenecektir.

B- Şehrâşubun Tarihiçesi**a) Arap Edebiyatında Şehir ve Meslek Hicvi**

Önceki makalede Fars ve Türk edebiyatlarında şehir, ülke ve halkları ile meslekler hakkındaki şiirler için *şehrâşûb* ve *şehrengîz* kavramları kullanıldığı belirtilmişti. Fakat Arapça'da çağdaş edebiyatçılar tarafından söz konusu nitelikteki şiirler için oturmuş bir kavramın kullanılıp kullanılmadığını doğrusu öğrenmiş değilim ve bu hususta okuduğum kitaplarda da böyle bir kavrama rastlamadım. Fakat hiciv konusunda yazılmış olan bazı eserlerde ve makalelerde şehir ve halklarıyla ilgili hicviyeler sosyal hiciv (*el-hacâu'l-ictimâ'î*) başlığı altında değerlendirilmiştir¹. İleride de görüleceği gibi bazı eski kaynaklarda da *şehir ve ülkeler hicvi* şeklinde bazı başlıklarla karşılaşacağız. Bununla birlikte bu tür edebiyatın hicvin her nevi ve *nakîze*, *fahr*, *munâzra*, *hamâse*, *gazalu'l-muzekker* (oğlanlarla ilgili gazel, ancak mecâzî anlamda olunca) ve benzeri kavramların içerikleriyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Arap ve Fars edebiyatlarında, teknik anlamda ilk şehrâşûbun ve daha açık bir ifadeyle şehir ve halkı yahut sanatkâr ve sanatıyla ilgili şiirin hangi şaire ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kavramın muhtevalarına uygun biçimde Fars edebiyatında şehrâşûb tarzında şiir yazmak veya mecmua oluşturmak Safevîler döneminin (X./XVI. asır)'de yaygınlaşarak gelenekleşti. Bununla birlikte eski tarihlerden beri Fars ve Arap şairler arasında içinde bir şehir ya da ülkeyi yahut halklarını hicveden veya öven şiir ve nesir türü yazılar yaygın olduğu; edebiyatla ilgili eserlerde, “şehir ve ülkeler hicvi” adıyla bölümler açıldığı ve bu türün örnekleri *Yetîmetu'd-dehr*, *Mu'cemu'l-buldân*, *Vefeyyâtu'l-a'yân* ve benzeri ünlü eski İslâmî kaynaklarda yer aldığı görülür². Birçok konuda olduğu gibi bu hususta da Arap edebiyatı tesirinin ihtimali üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyim.

Arap şairlerin yanı sıra, Fars asıllı olup Arapça şiir söyleyen şairler arasında şehir, ülke, yöre ve halklarını, kabile ve kavimleri hicveden veya öven şiirlerin tarihi çok eskilere dayanır³. Bu hususlardaki örneklerle geçmeden bu tür edebiyatın arkasındaki nedenlere bakmada yarar vardır. Nitekim konuyla ilgili elde edilen şiir örneklerine bakılırsa, bu türün oluşup gelişmesini sağlayan nedenlerin, hem şairin kendi yapısı, kabilesi, çevresi vatani, tabiata karşı tepkisi ve dünya görüşüyle, hem de toplumun sosyal, siyasi ve dinî yapısıyla ilgili olduğu görülür. *Şâhnâme*'nin yazarı İranlı

büyük şair Firdevsî (Ebu'l-Kâsım ö. 411-167/1020-25?)'nin de belirttiği gibi, hicvin en temel ve en genel sebebi şairin herhangi bir nedenle incinmesidir:

*Şair incinince hiciv söyler; hiciv, kıyamete kadar bâkî kalır*⁴.

Elimizdeki örnekler göre Arap edebiyatında şehir ve halkının veya başka kabile ve milletleri hicvi arkasındaki nedenlerin en önemlisi şairlerin gittikleri yöre ve halkına uyum sağlamamaları ve özellikle İslâm fetihleri neticesinde Arapların gittiği yörelerde iklim, din, kültür ve gelenekleri tamamen farklı İran ve benzeri yerlere ve halklarına ilk asırlarda alışmamaları, bekledikleri iltifat ve ilgiyi bulmamaları ve hususiyetle ilk devirlerde Araplar arasındaki kabile asabiyeti ve savaşları olduğu ortaya çıkmaktadır. Arap şairler arasındaki yaygın kabile hicvini geçerek (çünkü bu keyfiyet ve kemiyet açısından çok geniş bir konu olup hakkında ciltlerce kitap yazılmıştır. Örnek olarak bk. edebî ansiklopedik eserlerdeki *nakâiz*, *fahr*, *munâzra*, *hamâse* ve *şu'ûbiye* kavramlarına ve özellikle *nakâiz* konusuyla ilgili bk. eş-Şâ'ib, Ahmed, *Târihu'n-nakâ'iz fi'ş-şiri'l-'Arabî*, Kahire 1953) özellikle sıcak iklime alışık Arapların İran'daki soğuk bölgelere ve halklarına yönelik hicivleri dikkat çekicidir. Ayrıca İslâm'dan önce ve sonra Araplar arasındaki kabile savaşları ve İslâm topraklarında birlikte yaşamak zorunda kalan farklı etnik ve dinlerden olan millet ve kavimlerin arasındaki sosyal, siyasal, din, mezhep, şehir, bölge vs. ihtilafları ve bu hususlardaki taassupları bu tür hicivde önemli rol oynamıştır⁵.

Emevîlerin kötü idaresi ve ırkçı tutumları nedeniyle Araplarla Farslar başta olmak üzere Arap olmayan Müslüman ırklar arasında ortaya çıkan siyasî, sosyal ve kültürel mücadeleden ibaret *şuûbiye* hareketinin edebiyata yansımaları da bölge ve ırkların hicviyle geniş bir malzemenin oluşup günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Ancak bu konu amacı, niteliği ve muhtevası itibarıyla farklı olduğu ve geniş bir alanı kapsadığı için bir iki örneğin verilmesi hariç, bu makalede üzerinde durulmayacaktır⁶.

Rivâyete göre İran asıllı Arap şair Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-4), bir gün bir Arap eşrafı yanında otururken içeriye bir Arap girer. Bu Arap, Beşşâr'ı görünce huzurda bulunanlara kim olduğunu sorar. "Bir şair" diye cevap verilince bu defa "Arap mı, yoksa mevâlî (köle asıllı) mi? diye sorar. Mevâlî olduğunu söylerler. Bunun üzerine Arap aristokrat, Beşşâr'a yönelerek, "Şiir söylemek, mevâlînin işi midir?" deyince Beşşâr çok sinirlenir. Bir süre sessiz kaldıktan sonra ev sahibinden izin isteyerek, İranlıları öven ve Arapları fena halde hicveden şu şiiri okur:

*Ben Tohâristanlı Fars komutanların beni paylaşamayacakları derecede,
hem baba ve hem de anne yönünden şerefli kimselerin oğluyum.*

İzzetimizden dolayı biz beyaz undan pişirilmiş ekmek yer, altın ve gümüş kaplardan su içeriz...

Esir düştüm ama gam değil, çünkü yüzleri tutsaklık bağıni süsleyen nice esir gelip geçmiştir...

Ey çoban annenim ve çoban babanın oğlu, hür insanların çocuklarıyla övünme yarışına giriyorsun? Zarar ve yenilme bakımından bu sana yeter...

Sen, temiz suya susadığın zaman, havuzda köpekle ortaklaşa su içmekteydin.

Sen, kızartılmış pislik böceğinin başını dış ucuyla kırarak yersin. Yemeye alışkın olmadığın için bu beldelerin keklğine önem vermezsin.

Kirpileri hileyle avlamak için gecenin başında yola çıkmaktasın. Fare avı sana bütün cömertlik ve faziletlerini unutturmaktadır⁷.

Şu'ûbî şairlerden Ebû İshâk el-Mutvikilî (hicrî III./IX. asır) de soyu Farslarla övünürken İran'da bulunan Arap yöneticileri de kendi memleketlerine dönüp koyun gütmelerini ve kertenkele yemelerini tavsiye eder:

Ben Cem'in soyundan gelen şerefli kimselerin oğluyum ve Acem hükümdarlarının mirasına sahibim...

Artık kertenkele yemek ve koyun gütmek için Hicaz'daki topraklarınıza geri dönün⁸.

Öte taraftan Fars unsuru, âdetleri ve geleneklerinin Arap siyaseti, toplumu ve kültüründe etkin olması sebebiyle milliyetçilik duygusunu taşıyan el-Mutenebbî (ö. 345/965) gibi Arap şairler de bu durumu eleştirerek Farsları küçük düşürmeye çalıştılar. Nitekim el-Mutenebbî şöyle der:

İnsanlar krallarıyla berberdirler, kralları Acem olan Araplar iflah olmaz.

Onlarda ne edep ne de şeref var, üstelik ne sözlerine güvenilir ne de vicdanlarına⁹.

Arap edebiyatında şehir ve halkının hicviyle ilgili ilk şiirin hangisi ve kime ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber günümüze kadar gelmiş olduğu tespit edilen ilk örnekler verilmeye çalışılacaktır. Bazı araştırmalara (M. Faruk Toprak'ın bu hususta yazdığı makaleye) göre, şehir ve halkının hicviyle ilgili ilk şiirlerden biri Hz. Ali'nin döneminde yaşamış en-Necâşî el-Hârisî adıyla tanınan Kays b. 'Amr (takriben ö. 40/660) tarafından söylenmiş olup Kûfe ve halkını hedef almaktadır. Çünkü şair Ramazan'da yemek yediği için Hz. Ali tarafından değnek cezasına çarptırılıp halka teşhir edilmişti.

Allah bir kavmi bereketli bulutlarla sulayacaksa, sakın Kûfe halkına yağmur yağdırmasin!

O Kûfeliler ki temizlenmiş olan eşlerini bırakıp Dicle'nin iki yakasında sığırlarla çiftleşirler.

Gece karanlığı bastırduğunda hırsızlık yapıp sabah olduğunda Kur'ân'dan sûreler okurlar

(Allah'ım) onların arasına öyle düşmanlık ve kin koy ki; birbirlerini boğazlasınlar¹⁰.

Yukarıda işaret edildiği gibi, bazı Arap şairler veya Arapça şiir söyleyen İran asıllı şairler de uğradıkları veya ikamet ettikleri Bağdat ve Buhara başta olmak üzere, Hemedan, Vâsit, İsfahan, Şam Hicaz gibi İran, Irak, Anadolu ve

Orta doğunun muhtelif şehirlerini çeşitli nedenlerle hicvetmişlerdir. Hatta Cafer-i Sâdık'a nispet edilen bir söze göre, İran'ın "Rey, Kazvin ve Sâveh şehirleri lânetlenmiş uğursuz şehirlerdir"¹¹.

Yukarıdaki şiirinde Arapları şiddetle hicvetmiş olan Beşşâr b. Burd, (ki kendisi de dinsizlikle itham edilmişti) hoşlanmadığı Vâsıt'ı da hicvederek kozmopolit yapısına ve halkının bozuk inançlı olmasına dikkat çekmiştir:

Allah'tan, Vâsıt şehrine bin kere, Vâsıt halkına da dokuz bin kere lânet olsun!

Tüm inançsız ve bozuk insanların yuvalandığı yer olan Vâsıt'tan iyilik umulur mu hiç?

Oradan buradan toplama Nabatî, Hürî ve inançsız insanlardır oranın halkı.

Allah'ın sevabına nail olmak için, sabredip sebat gösteren âbid gibi onların kötü sözlerine sabretmeyi umarım¹².

Beşşâr'dan bir buçuk asır sonra gelen gramerci Ali b. Talha (ö. 424/1033) da bir süre ikamet ettiği halde ilmine gerekli saygıyı ve ilgiyi görmediği Vâsıt şehrini ve halkını hicvetmiştir¹³. Bu şehir ve halkı başkaları tarafından da hicvedilmiştir¹⁴.

Siyasî ve ilmî bir kent olan Bağdat çeşitli sebeplerle birçok şair tarafından hicvedilmiştir. Hatta *Mu'cemu'l-buldân*'ın yazarı Yâkût el-Hamavî bu şehri anlatırken onun hicviyle ilgili bir alt başlık (*Fî zemmi Beğdâd* adıyla) açmış ve verdiği şiir ve nesir örneklerinde şehir, bir fesat yuvası, halkı kötü ve bozguncu, zenginler için hoş; özellikle yoksullar ve dindarlar için ise, zulmün, fesâdın ve kötülüklerin yuvası olması sebebiyle "Zındık evinde Kur'ân gibi" sıkıcı ve yaşanmaz bir yer, havası kötü, suları sıcak, sineklerle dolu ve daha birçok olumsuz sıfatla nitelendirilmiştir¹⁵. Nitekim ünlü hiciv şairi İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896) Bağdat'ta umduğunu bulmayınca şehri şöyle hicvetmiştir:

Felek Bağdat'ta derdimi arttırdı, Yolcu dediğin ya bir şeyler elde eder ya da (elde edemeyip) bedbaht kalır.

İhtiyar kadının kucakladığı iktidarsız erkek gibi orada ikamet etmek zorunda kaldım¹⁶.

Ayrıca ünlü Arap şairlerden Di'bil el-Huzâ'î (ö. 246/860) halife el-Mu'asım'a kızdığı için Bağdat'ı ve onun kurduğu Surre Men Ra'a ("göreni sevindirir" anlamına, Samarra şehri)'yü; onun çağdaşı Ebû Temmâm (ö. yaklaşık 231-6/845-51) iç karışıklıklar neticesinde tahribata uğradığı için aynı şehri hicvetmişlerdir¹⁷. Önceki makalede işaret edildiği gibi Fars şairlerinden Hâkânî ve Câmî gibi ünlüler de asırlar sonra benzer sebeplerle Bağdat'ı hicvettiler¹⁸.

Mu'cemu'l-buldân'da kaydedildiğine göre, Sâlih bir kişinin yanında Bağdat'tan söz edilince şu şiiri okumuştı:

İnsanlardan dine bağlanıp zâhitlere katılmak isteyene de ki:

Gidip mağarada tevazu içinde yaşasın; çünkü Bağdat âbiterin yeri değıldir.

Şüphesiz Bağdat padişahların yeridir; ve avcı hafızların (yeridir)¹⁹.

Bir başka meşhur şiiir:

*Bağdat mal sahibi için hoştur; fakir için ise sıkıntı ve zorluk yurdudur.
Aralarından zayi olup gittim; sanki zındığın evindeki Kur'ân gibiyim²⁰.*

Yukarıda adı geçen yazar el-Hamavî Basra'yı anlatırken de bu şehrin hicviyle ilgili bir alt başlık (*Mâ câ'e fi zemmi'l-Basra*) açmış ve şehrin hicviyle ilgili ilk örnekleri Hz. Ali'ye nisbet edilen muhtemelen uydurma hutbelerden ve onun aracılığıyla Hz. Peygamber'e âit gösterilen uydurma sözlerden zikretmiştir²¹. Söz konusu iki şahsiyete atfedilen bazı sözlere göre Basra, halkı azapla yok edilen Semûd kavminden arta kalan ve hayvanlara uyan korkak ve nifak ehli insanlardır. Toprağı en şerli ve en erken harap olacak bir yerdir. Ünlü entelektüel Arap edibi el-Câhiz (ö. 255/868) de, havasının çok sık değışken olmasını Basra için bir kusur olarak saymıştır²².

Aynı şekilde bazı kaynaklarda, Afrika'nin muhtelif bölgelerinde yerleşik olan Berberilerin hicviyle ilgili asılsız bazı sözler Hz. Peygamber'e nisbet edilmiş ve kendileriyle ilgili son derece ağır ve utanç verici nitelemeler yer almıştır. Onlarla ilgili zarif, nükteli ve bir o kadar da dikkat çekici iki beyit:

Rüyamda Adem'i görünce kendisine dedim:

Ey dünyaluların babası! İnsanlar hükmettiler ki:

"Muhakkak Berberiler de senin soyundandır." "Ben mi? Dedi.

Onların sandığı doğruysa, Havva benden boş olsun!"²³.

Örneğin halkı defalarca zamanın iktidarına isyan ettiği için Tunus ve özellikle orada bulunan Terşiş şehri ve Habeş olan halkı, şöyle hicvedilmiştir:

İntikamcı siyah Habeşilerden dolayı, Terşiş ve halkına veyl olsun²⁴.

Aynı şekilde Yemen'deki el-Cened şehri ve halkı irtidad etmesi ve İran'ın Rey şehri ve halkı da mezhep farklılığı nedeniyle hicvedilmiştir²⁵. Daha önce de işaret edildiği gibi, Sâveh, Kazvin ve Rey şehirlerini lânete uğramış uğursuz yerler olarak addedenler olmuş ve özellikle Rey halkı cimri ve Hakk'ı kabul etmeyen bir halk olarak belirlenmiştir. Kaynakların da işaret ettiği gibi ilk başlarda söz konusu yöreye önce Şiîler hakim olmuş ardından Şâfîilerle Hanefîilerin ittifakıyla sürdürülen mücadele neticesinde kendini gizleyenler hariç Şiîler tamamen bertaraf edilmiş ve en sonunda da Şâfîiler Hanefîileri de tamamen etkisiz hale getirdikten sonra orada hakim hale geldiler²⁶. Nitekim İsmail eş-Şâşî (ö. ?) adlı şair Rey halkı hakkında şöyle der:

Ahad olan (Allah)'ın öfkesinden sakın; hiç birine aldırma.

Rey'de, Ahad olan (Allah)'ın ismine alışacak bir kişi dahi yoktur²⁷.

Birçok şair tarafından hicvedilen şehirlerden biri de, İran'ın Hemedan kentidir. Yakût el-Hamavî'nin ifadesine göre, "Hemedan'ı görenlerin de şahit olduğu gibi, en güzel, en temiz, en hoş ve en refahlı bir yer... olmasına rağmen, şehrin kış şartlarının çok ağır olması..." onun için büyük bir kusur

sayılmış ve bu ağır iklimin yöre halkının kaba ve sert bir yapı kazanmasını sağladığına inanılmıştır. *Mu‘cemu‘l-buldân*’da, bu şehri yererek hicviyle ilgili yöre şairlerinden şiirler zikreden Iraklı Abdulkâhir b. Hazma el-Vâsıtî Irakî adında bir şahısla, mezkur şehri överek erdemlerini anlatan el-Huseyn b. Ebî Sarh adında Hemedanlı bir şahıs arasında gerçekleşen çok ateşli ve uzun bir tartışmaya yer verilmiştir. Fakat neredeyse bütün problem Hemedan’ın çok soğuk bir iklime sahip olması ve orada aşırı şekilde kar yağmış olmasıdır. Aynı tartışmada öteden beri Erzurum (Kalikalâ/Kilikya)’nın da dünyanın en soğuk üç yöreden sayılması dikkat çekicidir. Öteki iki yer ise Hemedan ile Harizm olarak belirtilmiştir²⁸. Bu tartışmaya göre Hemedanlı edipler bile kendi memleketlerini hicvetmekten çekinmemişlerdir. Adı geçen eserde yer alan şiirlerde genellikle şehrin ikliminin sertliği ve halkının yoksulluğu dile getirilerek hicvedilmiştir:

Hemedan’da ateşin harareti soğuğa dönüşür. Soğuk Hemedan’da hastalık veren bir illettir.

Fakirlik Hemedan dışında bir yerde gizlenebilir, ama Hemedan’da gizlenemez.

Kisra tepenizi gördüğü zaman demişti k: Hemedan mı? Asla! Dönüp gidin, burası cehennemdir²⁹.

Ünlü makâme yazarı Bedî‘uzzamân-i Hemedânî (358-398/ 969-1008), Vehb b. Şâzân el-Hemedânî (ö. ?) ve vezir Ebu‘l-‘Alâ Muhammed b. Ali el-Hemedânî (ö. ?) kendi memleketleri Hemedan’ı ve Horasan’ı hicvederek şehrin yaşanılmaz bir yer, halkının işe yaramaz, çirkin ve akılları kıt olduğuna dikkat çekmişlerdir³⁰.

Aynı şekilde yazın aşırı sıcak ve kışın soğuk olması sebebiyle İran’ın Curcan şehri de hicvedilmekten kurtulmamıştır³¹.

Ebû‘l-Hasan-i Ağâçî (IV/X. asrın ikinci yarısı), önce Farsça ve daha sonra Arapça kıtalarla Belh’i³²; Arap şair ve bilge Ebû‘l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî (363/973-439/1047) birçok ülke ve şehri, özellikle de Hicaz, Tihame, Yemen ve Medine’yi³³; Ebu‘t-Tayyib el-Mutenebbî Diyarbakır (Amid)’i (orada ikameti sırasında şahit olduğu yağmur ve sel nedeniyle) hicvetmiştir. Nûşîrevân el-Bağdâdî (Irak’ın Kör Şeytanı lakabıyla bilinir) Irak’ın Erbil şehrini ve halkını hem hicveder, hem de bu hicvinden dolayı üzür dileyerek över³⁴; İbn ‘Anîn Dimaşkî (549-630/1154-1232) Şam’ın ileri gelenlerini ve Buhara’yı hicvetmişlerdir³⁵.

el-Mutenebbî’nin Diyarbakır’la ilgili şiiri:

Ey Amid, sen hiç gündüzü yaşadın mı (sürekli bulutlarla ve karanlıkla kaplısın); toprağın kuruyup tozutu mu? (sürekli sellere gömülüsin).

Senin toprakların hep suyla dolacaksa, boğulanlar nereye gömülecek?

Güneş bize öfkeleni (bulutların arkasında kalıp gözükmedi) ve başlarımızın üstünde denizler dalgalandı.

Seller, haculardan ayrılan deve sürüsü gibi böğürürken çadırlarımız da şeytan taşlama yeri gibiydi.

Ne Allah Diyar-ı Bekr’e hayat versin ne de tarlalarını yağmur sulasın!

Öyle bir yer ki orası ne hayvan otlatan gelişip ne de zengin halkına yararlı olur.

Savaş günlerinde korunmak için zırh giyilir. Bu memleketten korunmak içinse sadece kaçmak vardır³⁶.

Bedi‘u‘z-zamân-i Hemedânî'nin memleketi Hemedan hakkındaki şiiri içerik olarak Fars edebiyatındaki şehrâşûblara son derece benzemektedir.

Memleketim Hemedan faziletle andığım bir şehirdir; fakat (o) şehirlerin en kötüsüdür.

Gençleri çirkinlikte yaşlıları gibi, yaşlıları da akıl bakımından çocukları gibidirler³⁷.

Aynı şiir az farkla Hemedanlı vezir Ebu'l-'Alâ Muhammed b. Ali el-Hemedânî'ye de nisbet edilmiştir³⁸.

el-Me‘arrî'nin hicvinden bazı beyitlerin çevrisi şöyledir:

Bütün şehirler kötüdür, durulacak gibi değildir; Veyl (cehennem)'de ve yağmurda kalsan da.

Şüphesiz Hicaz hayırlardan kesilmiş, Tahâme ise, suçlanma yeri (ocağı)'dır.

Şam uğursuz, Yemen ise mübarek değildir. Yesrib (Medine) de şu an akli (kavrayışı) yermektedir³⁹.

Şehir ya da meslek hicvi hakkında yazılan Arapça şiirler sadece bunlardan ibaret değildir. Örneğin Tuğrâî (Ebû İsmâ‘il Huseyn bin ‘Alî 455/1063-513/1120) adlı şair Bağdat ve Irak'ı⁴⁰; Sıbt İbnu't-Te‘âvizî (ö. 583/1187) Bağdat'ı iklim ve coğrafi açıdan yanı sıra halkını da hicvetmiş ve bilginlerin susturulmasını da yermiştir; dilci şair ‘Usâme b. Said el-Kurâşî (ö. 685/1286) ikameti esnasında kendisine cimri davranan Mısırlıları hicvetmiştir⁴¹.

Sıkça hicvedilen İnan şehirlerinden biri de Buhara'dır. “Yâkût el-Hamevî'nin ifadesine göre, bu şehirde doğru dürüst bir kanalizasyon sistemi bulunmamaktaydı ve sokaklar pis kokudan geçilmiyordu⁴². Şehri hicveden şiir örneklerinden ek olarak orada ahlâksızlık ve fuhuşun yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu't-Tayyib Tâhir b. Muhammed et-Tâhirî(ö. ?); aynı kentten olan Mahmud b. Davud el-Buhârî(ö. ?)⁴³; ve Baharz'dan Buhara'ya katip olarak gitmiş olan Ebû Mansûr el-Kâtib de şehrin bu durumuna dikkat çekerek hicvetmişlerdir⁴⁴. Nitekim Mahmud b. Davud el-Buhârî, şehrin kötü kokusunu luğaz üslubunda ifade etmiştir:

باء بخارى، فعلمن، زائده والالف الوسطى بلا فائده

Bil ki Buhârâ'daki bâ harfi fazladandır; ortasındaki elif harfi de anlamsızdır⁴⁵.

Ebû Mansûr el-Kâtib ise, hem şehrin kirliliğine hem de oradaki fuhuş evlerinin varlığına dikkat çekmiştir:

Buhara'ya indim, eğer ikamet edenleri olmasaydı, burayı bataklık olarak isimlendirmek daha iyi olurdu.

Orada yıkanma (için su) kanalları çoktur ve en büyük musibet ise fuhuş evleridir.

Bir ülke olarak, mukaddes kılınmasın, zira orası çöplük, daracık ve ıssız bir yerdir⁴⁶.

Arap edebiyatında daha çok hicivci olarak tanınan İbnu'l-Hebâriyye (Muhammed b. Muhammed ö. 509/1115)⁴⁷ ise, bir kasidesinde İran'ın Kâşân, Kum, Sâve ve benzeri birkaç şehrini bir şiirde hicvederek adeta onlara beddua okumuştur:

Allah Kâşân'ı bir ülke diye mübarek kılmasın, kınama ve belalar üzerine yolları parladı (aşındı).

Ateşsiz olan Kum kenti de susuz kalsın, yıldırımları orada olanları yakmakta.

Sâve şehri ise, ne çağrısından ümit beklenen ve ne de şerlerinden korkulan bir kişinin bulunmadığı bir yerdir⁴⁸.

İran'ın ünlü şehri Isfahan da Arap şairlerin hicvinden nasibini almıştır. Mu'cemu'l-Buldân'daki bir anekdota göre, adamın biri Hasan-i Basrî'nin yanına girince kendisine “Nerelisin sen?” diye sorunca “İsfahanlıyım.” der. Hasan-i Basrî, “Yahudi, Mecusi ve faiz ehlinden kaçmak gerekir.” der. Aynı eserde bu şehrin hicviyle ilgili yer alan kayıt ve şiirlerden Yahudilerin yoğun olarak ikamet ettiği bu yerleşim merkezinde ahlâksızlık ve zinanın yaygın olduğu ve havasının özelliği nedeniyle halkı cimri ve ticaret ahlâkının kötü vaziyette olduğu belirtilir. Şehrin hicviyle ilgili şiirlerden biri şöyledir:

Ben Ceyy ehlinin şehriden değilim; Yahudi kavmi köyünden de değilim.

Ben onların erkeklerinden razı değilim; kadınlarını da bir daha isteyen değilim⁴⁹.

Batı medeniyetinin İslâm ülkeleri arasında yayılmasıyla çağdaş Arap şairleri de kendi ülke ve şehirlerini hicvetmeye devam ettiler⁵⁰.

İranlı şair Ebu'l-Hasan Ağâcî (IV/X. asır) de Belh şehrinin hicvi hakkında luğaz üslubuyla Farsça iki beyit yazarak daha sonra Arapça'ya çevirmiştir. Bu beyitlerin Türkçe tercümesi şöyledir:

Kendisine ad olarak 'buhl' harflerinden oluşan şehir Belh'tir.

Belh şehrinde yaşamak, ismindeki 'b'nin 't'ye çevrilmesiyle 'telh'; (ismi gibi acı) zor olur⁵¹.

Sicistan, Semerkant ve daha birçok şehir ve yörenin muhtelif şairler tarafından hicvedilmekten kurtulmadığını belirtmek gerekir⁵².

Bütün bu örnekleri geçerse Arap edebiyatında meslekler hakkında yazılan, yani şehreşûbun muhtevasına tamamen uygun olan (açıkçası sembolik de olsa, şair ile meslek sahibi arasındaki aşkı anlatan) ilk Arapça şiirlerin İranlı şair Ebû Ali Hasan bin Ebî't-Tayyib Bâharzî (hicrî IV. asırda yaşamış ve Dumyet'l-Kasr'ın yazarı Ebû'l-Kâsım Ali'nin babasıdır)'ye ait

olması ve bu edibin, dört meslek (doktor, zahit, yıldızcı, ve falcı) sahibini bir Farsça kıtada hicveden şair Ebû Tâhir Tayyib b. Muhammed Husrevânî (ö. 342/953) ile çağdaş olması⁵³ oldukça dikkat çekicidir. Acaba bu muhtevada şiir yazmanın kendi dilleri Farsça yerine şiirlerini Arapça yazan İranlı ediplerin bir ürünü müydü?

Şairin bu tür şiirleri, farklı vezinlerdeki bazı kıtalardan oluşmakta⁵⁴ ve hem şekil hem de içerik olarak Fars edebiyatında ilk düzenli şehrâşûb yazarı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121)'ın söz konusu şiirlerinden ve muhteva olarak başarılı şehrâşûb şairleri olarak kabul edilen Mehsiti-yi Gence'î (VI/XII.), Lisâni-yi Şîrâzî (ö. 941/1534) ve benzerlerinin bu türdeki şiirlerinden farklı olmadığı görülür.

Elde mevcut şairin üç kıtasından biri *sûfi* çırağı, diğeri *terzi* çırağı, üçüncüsü ise *berber* veya *hamamcı* çırağı hakkındadır.

Şair *sûfi* çırak (toy çocuk *sûfi*) hakkında şöyle der:

و شادن يدعى التصوف قد
اوزت الحور خيرة صفته
اصفى له مهجتي تصوفه
ورقت توبتي مرقعته

Ceylan yavrusu gibi nice toy çocuk sūfiliğe kalkıştı; huriler bile onların olağanüstü (güzel) niteliğinden nasiplenmiştir.

Onu sūfîlik hali göz yaşlarımı içime akıttı; onun (yamalı) hırkası beni tövbeye sevk etti.

Şair *terzi* çırağı hakkında şöyle der:

قولا لخياطنا خفيا
يا اوحده العصري الجمال
قدمزق الهجر ثوب صبرى
فجد بخيط من الوصال

Terzimize gizlice söyleyin bir sözüm var: Ey güzelliğiyle asrın yegânesi olan! Ayrılık, sabır elbisemi yırttı; vuslat dikişiyle (onu) muhkem yap (dik).

Berber çırağı hakkında da şöyle der:

مزين زانه حسن و احسان
فما يشاكله فى الشكل انسان
حمامه لجحيم من حرارته
لكن متى تأتته يخدمك رضوان

Güzellik ve ihsanın kendisini süslediği berber çırağı; şekil (güzellik) bakımından hiçbir insan ona benzemez.

(Tıraşta kullandığı) sıcak suyu onun hararetinden cehennem gibi; fakat ne zaman ona uğrarsan sanki Rıdvân (cennet hizmetçisi) sana hizmet eder⁵⁵.

¹ Bk. ed-Dehhân, Muhammed Sâmî, *el-Hecâ*, Kahire Dâru'l-Me'ârif 1957, s. 87 vd.

² ed-Dehhân, s. 87. Mahecûb, Muhammed Ca'fer, *Sebki Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1345 hş., s. 678; Gulçîn-i Me'ânî, Ahmed, *Şehrâşûb der Şi'r-i Fârsî*, Emîr-i

Kebîr, Tahran 1346 hş., s. 7. Örneğin el-Hamavî Basra, Bağdat gibi bazı şehirleri anlatırken onların hicviyle ilgili alt başlıklar açmıştır. Bk. Yâkût el-Hamavî, *Mu‘cemu’l-buldân*, Beyrut 1986, I, 436, 464-467.

³ ed-Dehân, s. 87. Mahecûb, *a.g.e.*, s. 678; Gulçîn-i Me‘ânî, *a.g.e.*, s. 7.

⁴ Restgâr-i Fesâ‘î, Mansûr, *Envâ‘-ı Şi‘r-i Fârsî*, Şiraz 1373 hş., s. 230.

⁵ Bk. Furat, Ahmet Suphî, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1996, s. 153 vd.; Çiftçi, Hasan, *Klâsik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2002, s. 5-23.

⁶ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, İstanbul 1992, s. 141-183, 239-266; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 16-17, 82-83.

⁷ Bk. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 82; krş. Ferrûh, *Beşşâr Bin Burd*, s. 52-53; Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 157-162. Beşşâr, buna benzer birkaç olay daha yaşamıştır. Bk. Ferrûh, *a.g.e.*, 52-53

⁸ Bk. Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 180-83; krş., Uylaş, Sait, *II. Abbâsî Asrı’nda Edebî Çevre*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2001, 112-13.

⁹ Yılmaz Nurullah, *III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 115-16.

¹⁰ Toprak, M. Faruk, “Arap Şiirinde Şehirlere Hiciv”, *NÜSHA Şarkiyat Araştırma Dergisi*, Yıl I: Sayı: 1, Bahar 2001 Ankara, s. 9-15; krş., *Mu‘cemu’l-buldân*, IV, 493; Kaynaklara göre şair halka yönelik hicivleri sebebiyle ikinci halife Ömer tarafından dilinin kesilmesiyle de tehdit edilmiştir. Bk. ez-Zaraklî, Hayruddin, *el-A‘lâm*, Beyrut 1969/1389, VI, 58.

¹¹ *Mu‘cemu’l-buldân*, III, 118.

¹² *Mu‘cemu’l-buldân*, V, 351; krş., Toprak, *a.g. mak.*, s. 8-9.

¹³ Toprak, *a.g. mak.*, s. 8.

Edip kişi Vâsüt’ta kalmaktan usandı. Edip Vâsüt’ta terk edilip unutulmuştur. Ne biçim memleket! Orada aptal kişi saygı görür, ilim ise, ölüp mezara konmuştur

¹⁴ Bk., *Mu‘cemu’l-buldân*, V, 351.

¹⁵ Bk., *Mu‘cemu’l-buldân*, I, 464-467.

¹⁶ Toprak, *a.g. mak.*, s. 7.

¹⁷ Bk. *Mu‘cemu’l-buldân*, I, 464-467; krş. Toprak, *a.g. mak.*, s. 7-8; krş. Uylaş, *a.g.e.*, s. 107.

Di‘bil’in şiiiri:

*Başına musibet gelinceye dek, Bağdat hükümdarlar şehriydi.
Hiçbir hükümdarın ikbali oradan silinip başka bir yere gidecek değildi.
Sure men ra‘a, sevinç değil, aksine görenler için bir mutsuzluk şehridir.
Rabbim, bu şehri inşa edenin (Mu‘tasm’in) burnunu sürtüp bir an önce orayı harap etsin!*

¹⁸ Bk. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 57, 186, 216, 230, 338.

¹⁹ *Mu‘cemu’l-buldân*, I, 464.

²⁰ *Mu‘cemu’l-buldân*, I, 464.

²¹ *A.g.e.*, I, 436 vd.

²² *A.g.e.*, I, 436. Şiirler için bk. aynı eser, I, 437.

²³ *A.g.e.*, I, 369. Aynı mazmun Hamîd b. ‘Am‘ak adlı bir İranlı şair, ünlü hicivci Süzenî hakkında kullanmıştır. Bk. *Divân-i ‘Am‘ak-i Buhârî*, (tas. Sa‘îd Nefîsî), Tahran 1339 hş., s. 15. Bu şiir, ‘Am‘ak’ın Hamîd adındaki oğluna nispet edilir. Bk. *A.g.e.*, s. 15 vd.; Devletşâh-i Semerkândî, *Tezkiretu’ş-şu‘râ*, (nşr. Muhammed-i Ramazânî), Tahran 1366 hş., s. 53.

Dün gece rüyamda Adem’i gördüm, Havva’nun elini tutmuştu.

Kendisine, "Süzenî senin torunun mudur?", diye sorunca, "Eğer öyle ise Havva, üç talak benden boş olsun" dedi.

²⁴ *Mu'cemu'l-buldân*, II, 61.

²⁵ *A.g.e.*, II, 169.

²⁶ *A.g.e.*, III, 117-121.

²⁷ *A.g.e.*, III, 117-118. Şehirdeki mezhep kavgaları ve katliamları için bk. aynı eser, III, 117-121.

²⁸ *A.g.e.*, V, 312 vd.

²⁹ Bk. Toprak, *a.g. mak.*, s. 10; Krş. *Mu'cemu'l-buldân*, V, 413.

³⁰ E. G. Browne, *Târih-i Edebiyyât-i Irân ez Firdevsî tâ Sa'dî*, (trc. Fethullâh-i Muctabâ'î) Tahran 1375 hş., I, 162; es-Se'âlibî, Ebî Mansûr 'Abdumelik en-Nîsâbüri, *Yetîmetu'd-dehr fî mehâsini ehli'l-'asr*, (tah. M. Muhyeddîn 'Abdulhamîd), Kahire 1375/1957. III, 256-301. Bedî'uzzamân-i Hemedânî Horasan hakkında şöyle der:

Horasanlı ile insanlık bir arada bulunmaz.

Ben Horasan tabiatlı olmasam da Horasan şehrindenim.

Kişi şahsiyeti itibariyle kişilik kazanır doğum yeriyle değil...

Bk. *Yetîmetu'd-dehr*, III, 271-72. Şiirin sadece son beyti *Yetîme*'de ve tamamı ise ilk geçen kaynaklarda yer almıştır.

Vehb b. Şâzân el-Hemedânî de memleketi için şöyle der:

Mahzun ve donuk şehir Hemedan'dan göç etmenin zamanı gelmedi mi?

Ne bu şehirde ne de halkında bir nebze olsun hayır yok.

Gençler burada, puslu havadan dolayı ihtiyarlarlar...

Bk. Toprak, *a.g. mak.*, s. 11. Bu şehri hicveden şiirler için bk. *Mu'cemu'l-buldân*, V, 412-417.

³¹ *Mu'cemu'l-buldân*, II, 120.

³² Mahcûb, *Sebk-i Horâsânî*, s. 678-679; İlgili kıta: İsmi, Buhl (cimrilik) harflerinden mürekkep olan bir şehir vardır; o Belh'tir. Orada yaşamak, ismindeki 'b'nin 't'ye çevrildiğinde çıkan kelime(telh) gibi acıdır. Ayrıca bk. İdâreçî-yi Gilânî, Ahmed, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, Tahran, 1370 hş., s. 155-56.

³³ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 86.

³⁴ Bk. *Mu'cemu'l-buldân*, I, 139-140; krş. Toprak, *a.g. mak.*, s. 11-13.

³⁵ Aynı şair Mikrâzu'l-a'râz adıyla bilinen uzun bir kaside (kaside-i bâiyye) ile Şam'ın ileri gelenlerini hicvetmiş ve bu nedenle İrân'a sürgün edilmiştir. Şair bir kıta ile Hâleb'i de hicvetmiştir. Şiir için bk. Gulçîn-i Me'ânî, *a.g.e.*, s. 7; ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 87; Bk. Toprak, *a.g. mak.*, s. 11-13.

Buhârâ'ya bir daha gitmemeye yemin ettim; şayet o ebedî cennetin içinde olsa da.

Oraya gittiğimde temiz (hanîf) Müslüman idim; oradan Yahudi olarak döndüm.

Bk. ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 87.

³⁶ Bk. Toprak, *a.g. mak.*, s. 14.

³⁷ *Mu'cemu'l-buldân*, V, 417; krş. Bk. Toprak, *a.g. mak.*, s. 11.

³⁸ Bk. Bk. Toprak, *a.g. mak.*, s. 11.

³⁹ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 86.

⁴⁰ Bakırcı, Selami, *IV. Abbâsî Edebî Çevre*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 96, 153.

Irak'ta ikametim çok uzadı ve arkadaşlarım Irak'ta eğlencede iken beni bıktırdı...

O, şerefli ve cömert insanların yaratılmadığı ve otlaklarının sağlam bir şey bitirmediği bir yerdir.

⁴¹ Bakırcı, *a.g.e.*, s. 154; Toprak, *a.g. mak.*, s. 9.

Bütûn onurların yok olduğu Bağdât'ı ülke diye Allah kahretsin!

Orası, hoş olmayan bir ülke, orada hayatım gölgeli, zamanım ise daha karanlık.

Orada hava soğuk esiyor, şiiir pazarı ise, daha soğuk.

Sakinlerinin ahlakı soğuk, su ve elleri ise taş gibidir

⁴² Bk. *Mu'cemu'l-buldân*, I, 354; krş. Toprak, *a.g. mak.*, s. 9.

⁴³ *Mu'cemu'l-buldân*, I, 354; krş. Toprak, *a.g. mak.*, s. 10

⁴⁴ Bakırcı, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁵ Bk. *Mu'cemu'l-buldân*, I, 354; krş. Toprak, *a.g. mak.*, s. 9-10. Aynı şair iki beyitte de şöyle der:

B...tan inşa edilip ortasında halkın kurt gibi durduğu bir başka yer var mı?

İşte Buhara, b...un buharındandır; içinde güzel koku diye bir şey yoktur.

⁴⁶ Bakırcı, *a.g.e.*, s. 154. Aynı şairin bu husustaki başka şiirleri için bk. *Mu'cemu'l-buldân*, I, 354.

⁴⁷ Bağdatlı olan şair İsfahân'a giderek Nizâmülmülk ve benzerlerini övmüş ancak aşırı hicivci olduğundan saraydan kovulmuştur. Bak. Tefezzülî, A-Mehîn, F. Cevân, *Ferheng-i Bozorgân-i İslâm u İrân*, Meşhed 1372 hş., s. 573

⁴⁸ *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 297; krş., Bakırcı, *a.g.e.*, s. 155. Aynı şair Rey şehrini de hicvetmiştir. bak. aynı yer.

⁴⁹ *Mu'cemu'l-buldân*, I, 207-208. İsfahan eskilerde Ceyy ve el-Yehudiyye olarak bilinirdi. Bk. aynı yer, s. 206.

⁵⁰ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 87-88

⁵¹ Mahcûb, *a.g.e.*, s. 678-679; *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 155, 402.

⁵² *Mu'cemu'l-buldân*, III, 190-191, 248.

⁵³ Dört kişi benden aciz kaldı, o dört kişiden bana bir zerre yarar gelmedi; doktor, zahit, müneccim, ve falcı; ilaç, dua, şans ve muska ile. Bk. *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 116-118; Ayrıca bk. 'Avfî, Muhammed, *Lubâbu'l-elbâb*, (nşr. Sa'îd-i Nefîsî), Tahran 1335 hş., s. 258.

⁵⁴ Mahcûb, *a.g.e.*, s. 678; *Yetîmetu'd-dehr*, IV, 70-71. Ayrıca bk. aynı eser, IV, 75. Krş. Akkuş, Metin, *Nef'i ve Sihâm-ı Kazâ*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 28.

⁵⁵ *Gulçîn-i Me'ânî*, *a.g.e.*, s. 7.

**ARAPÇA VE TÜRKÇEDE ZAMANLAR
-KARŞITSAL ÇÖZÜMLEME-**

Emrullah İşler*

Özet: Bu çalışmada karşıtsal çözümlemenin güçlü görüşünden hareketle Arapça ve Türkçenin zamanlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Yapılan çözümleme sonucunda iki dilin zamanları arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar maddeler hâlinde sıralanmış; ayrıca, Arapçanın zamanlarının öğreniminde anadili Türkçe olanların karşılaşması muhtemel güçlüklerle yer verilmiş ve söz konusu güçlükler için çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zamanlar, karşıtsal çözümleme, güçlü görüş, anadil, amaç dil, yalın zaman, bileşik zaman.

**Tenses in Arabic and Turkish
-A Contrastive Analysis-**

Summary: In this study, tenses in Arabic and Turkish are compared depending on the strong version of contrastive analysis. At the end of the analysis, similarities and differences between the two languages are listed. In addition to this, possible difficulties for Turkish native speakers, while learning Arabic tenses, are handled and some solutions are offered to overcome them.

Keywords: Tenses, contrastive analysis, strong version, native language, second language, simple tense, compound tense.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, (emrullah20@yahoo.com).

Karşıtsal çözümlemenin güçlü görüşüne göre öğrenci anadiliyle benzerlik gösteren hususları daha çabuk öğrenecek, farklılıkları öğrenmede ise zorlanacaktır. Söz konusu zorlanma doğal olarak anadili girişimine yol açacak ve bu durum öğrencinin amaç dili öğreniminde çeşitli güçlüklerle karşılaşmasına neden olacaktır¹.

Anadili Türkçe olanlar orta öğrenimde Türçedeki zamanları detaylı bir şekilde öğrenmektedirler. Bunlardan üniversitede brans olarak Arapçayı seçenler, anadilinde öğrendikleri bazı zaman ve kiplerin Arapçada karşılıklarını bulmakta zorlanırlar. Çünkü öğrenciler Arapçanın zamanlarını *mazi* ve *muzari* ana başlığı altında ele alırlar. Arapçanın zamanlarının klâsik dilbilgisi verilerine göre sunulması, kuşkusuz öğrencilerin anadilinin yalnız zamanlardan *şimdiki zaman*, *belirli geçmiş zaman*, *belirsiz geçmiş zaman*, *gelecek zaman* ve *geniş zaman* ile *hikâye*, *rivayet* ve *koşul* bileşik zamanları, ayrıca *istek*, *dilek-koşul*, *gereklik* ve *emir* kipinden oluşan istek kiplerini karşılamakta yetersiz kalacaktır. Anadil ile amaç dil arasındaki bu farklılık doğal olarak pek çok güçlüğe yol açacak ve beraberinde anadili girişimine neden olacaktır. Bu çalışma, iki dilin zamanlarının karşıtsal çözümlemesini yaparak, benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca farklılıklardan doğacak güçlüklerin neler olabileceği üzerinde durulacak ve söz konusu güçlüklerin giderilmesi için çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

I. Arapçada zamanlar

Arapçanın zamanları konusuna geçmiş ve günümüz dilcilerinin yaklaşımı farklıdır. Bu farklılığı ortaya koymak, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bilindiği gibi geçmiş dilciler kelimeyi isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayırmışlar ve bunları şöyle tanımlamışlardır²:

İsim: *Kendi başına anlam ifade eder, zamanla ilgisi yoktur.*

Fiil: *Kendi başına anlam ifade eder, zamanla ilgisi vardır.*

Harf: *Başkasıyla bir anlam ifade eder, zamanla ilgisi yoktur.*

Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi zamanla ilgisi olan yegane kelime türü fiildir. Burada geçmiş dilcilerin fiil tanımlarından bir kaç örnek sunmak istiyoruz.

Sibeveyhi³ fiili "*mastarlardan elde edilen örnekler*" diye tanımlar ve onu geçmiş, henüz gerçekleşmemiş ve varlığını sürdürmekte olan diye üçe ayırır.

ez-Zeccâcî⁴: "*Fiil, oluş, geçmiş ve gelecek zaman bildirir.*"

ez-Zemahşerî⁵: "*Fiil, oluşun zamanla ilgisini gösteren şeydir.*"

Basra ve Kûfe ekolü fiili farklı şekilde sınıflandırmıştır⁶. Her iki ekol de fiili üçe ayırmış ve ilk iki türde mutabık kalmışlardır. Üçüncü türde ise birbirlerinden ayrılmışlardır. Buna göre Basra ekolü fiili *mâdî*, *mudâri* ve *emr*; Kûfe ekolü *mâdî*, *mudâri* ve *dâim* (sürekli) olmak üzere üçe ayırmıştır. Kûfe ekolü sürekli (dâim) fiille ismi fâ'il'i kastetmektedir.

Geçmiş dilcilerin ‘âmil olgusuyla gereğinden fazla ilgilendikleri bilinen bir gerçektir. Bu nedenle ‘âmiller konusu dilbilgisi kitaplarında önemli yer tuttuğu gibi bu konuda müstakil eserler de yazılmıştır. Fiil konusunu zamanla ilgisinin yanısıra bu açıdan da ele alan geçmiş dilciler, onun ‘âmil olduğu görüşündedirler. Dolayısıyla fiil, fâ‘ili raf‘, mef‘ûlu nasb eder. Bundan başka diğer mef‘ûlleri ve hâl‘i de nasb eder. Ayrıca her konumda amel eder.

Modern dilbilimle ilgilenen günümüz dilcilerinin Arapçanın zamanlarına bakışı geçmiş dilcilerden farklıdır. Günümüz dilcileri, geçmiş dilcileri dili felsefe yöntemiyle ele almaları ve Arapçanın dilbilgisini ‘âmil olgusu üzerine kurgulamaları nedeniyle şiddetle eleştirmektedirler⁷. Bu nedenle yazdıkları kitaplarda dilbilgisinin yeniden yapılanması ve kolaylaştırılması gerektiği üzerinde durmakta ve bu konuda alternatif görüşler ileri sürmektedirler. Sözgelimi geçmiş dilciler tarafından üçe ayrılan kelimeyi Temmâm Hassân yedi grupta ele almış⁸; zaman konusunda ise ez-zemenu’s-sarfî (biçimbilgisel zamanlar) ve ez-zemenu’n-nahvî (sözdizimsel zamanlar) ayrımını getirmiş ve Arapçanın bilinen fiil taksimini ez-zemenu’s-sarfî başlığı altında, bu çalışmada sunulan zamanları ise ez-zemenu’n-nahvî başlığı altında değerlendirmiştir. Ona göre Arapçanın dilbilgisel zamanları on altıdır⁹.

Geçmiş dilcilerin fiilleri yukarıda sözünü ettiğimiz şekilde dar çerçevede sınıflandırması da eleştirilmiştir. Günümüz dilcileri, geçmiş dilcilerin ‘âmil konusuna fazla eğilmelerinin onları Arapçanın pek çok özelliğini görmekten alıkoymuştuğu düşüncesindedirler. Geçmiş dilciler, fiili delâlet ettiği zamana göre ayırmayıp felsefedeki üçlü zaman taksiminden hareketle geçmiş, gelecek ve şimdiki zamana ayırmışlardır. Bu nedenle doğal olarak geçmişte yazılan kitapları inceleyen W. Wright¹⁰ bu konuda şöyle demiştir:

“Arapça fiillerin yalnızca iki zaman kipi vardır; birisi, diğerleriyle ilgisi bakımından olup biten (the perfect) bir oluşu; ikincisi ise henüz tamamlanmamış, başka bir deyişle başlanmış ancak henüz sona ermemiş (the imperfect) oluşları bildirir.”

Arapçanın zamanlarını inceleyen Mehdî el-Mahzûmî¹¹ Wright’ın geçmiş kitaplardan hareketle yaptığı bu tesbitine katılır; ancak onun Arapçanın zamanlarını geçmiş dilciler gibi sunmasını eleştirir ve onun da onlar gibi hataya düştüğünü belirtir. Mahzûmî’ye göre Arapçanın zamanları için geçmişte yalnızca فعل ve يفعل kipi kullanıldığı doğrudur. Ancak Arapça yalnızca bu iki kiple yetinmeyip yeni kipler de geliştirmiştir. Bunlar

كان + فعل ve كان + قد + فعل , قد + فعل

Bu kipleri bileşik yapılar olarak isimlendiren es-Sâmerrâ‘î¹² geçmiş dilcilerin Arapçada kullanılmakta olan bu tür yapılar üzerinde durmadıklarını belirtir. Esasen o, geçmiş dilcilerin zaman zaman bu tür kullanımlara değindiklerine işaret eder; ancak bunların gereken ilgiyi görmediğini ve sistematik bilgi hâline gelmediğini belirtir.

Günümüz dilcileri¹³, es-Sâmerrâ'î'nin bileşik yapılar olarak isimlendirdiği *قد + فعل*, *كان + قد + فعل* ve *كان + فعل* kipleri, ayrıca *فعل* ve *يفعل* kiplerini dikkatli incelemeleri sonucunda Arapçanın gerçekte kullanılan zamanlarının daha fazla olduğunu örneklerle ortaya koymuşlar, öte yandan Kemal Bedrî¹⁴ ile Mahmûd İsmâ'îl Sîni¹⁵ Arapça zamanların İngilizceyle karşıtsal çözümlemesini yapmışlardır. Ne var ki, her yenilikte olduğu gibi, zamanlar konusunda günümüz dilcileri arasında farklılıklara rastlanmaktadır. Söz gelimi *فعل* kipi için es-Sâmerrâ'î 14, el-Mahzûmî 7, Kemâl Bedrî 5, Seiny 3, Temmâm Hassân ise 4 kullanımdan söz etmektedir. Ayrıca Temmâm Hassân¹⁶, Arapçanın zamanlarını doğal olarak *el-mâdî*, *el-hâl* ve *el-mustakbel* ana başlığı altında sunar. Birinci tür için 9, ikinci ve üçüncü tür için ise 3'er görünüş (*aspect/وجهة*) zikreder. Onun görünüş dediklerini Kemal Bedrî¹⁷ kip (*mood/صيغة*) olarak ele alır. Bu durum, zamanların ele alınışındaki yeni yaklaşımın henüz belirginleşmediğinin göstergesidir. Bu konuda düşündürücü olan ise yukarıda adlarını zikrettiğimiz dilciler tarafından yaklaşık kırk yıldan bu yana dile getirilen farklı zaman kipleri gerçeğinin ders kitaplarına hâlâ girmemiş olmasıdır. Başka bir deyişle fiillerin *الأمري- الماضي* - *المضارع* başlığı altında sunulması ve zamanların Arapçada kullanılan kiplerinin sistematik bir şekilde ele alınmayı devam ettirmektedir. Biz, burada zamanlar konusunda yazan dilcilerin çalışmalarındaki ortak noktaları dikkate alarak Arapçadaki zamanları *el-mâdî* (geçmiş), *el-hâl* (şimdiki) ve *el-mustakbel* (gelecek) ana başlığı altında sunmaya çalışacağız.

1.1. Geçmiş zaman / الماضي

Geçmiş zamanı, aşağıdaki başlıklar altında ele alacağız:

- Basit geçmiş / الماضي البسيط
- Yakın geçmiş / الماضي القريب
- Uzak geçmiş / الماضي البعيد
- Yenilenen geçmiş / الماضي المتجدد

1. 1. A. Basit geçmiş / الماضي البسيط

Bu kipi kullandığı belli başlı durumlar şunlardır:

1. Geçmişte olup biten bir oluşu bildirir.

Sınavda başarılı oldum. . نجحت في الامتحان.

Bir iş veya oluşun çok defa olduğunu ve yine çok defa olabileceğini bildirir.

Dilciler anlaştı. . اتفق النحاة .

Düşman saldırdı. . هاجم العدو .

2. Bir iş veya oluşun konuşma sırasında gerçekleştiğini bildirir.

Sana sattım. . بعته .

Seni evlendirdim. . زوجتك .

3. Şart edatından sonra gelecekte olacağı bildirir.

Başarırsan . اذا نجحت

Gidersen . اذا ذهبت

4. Duada kullanılır.

Allah senden razı olsun.

جزاك الله خيرا .

Allah ona rahmet eylesin.

رحمه الله .

1. 1. B. Yakın geçmiş / الماضي القريب

Bu kip **قد + فعل** kalıbından oluşur ve bir iş veya oluşun içinde bulunulan andan az önce gerçekleştiğini ifade eder.

Ahmet yolculuktan (henüz) döndü.

قد عاد أحمد من سفره .

Namaz başladı.

قد قامت الصلاة .

1. C. Uzak geçmiş / الماضي البعيد

Bu kip **كان + فعل** veya **كان + قد + فعل** kalıbından oluşur ve bir iş veya oluşun uzak geçmişte olduğunu veya geçmişte olan iş veya oluşlardan birinin diğerinden önce gerçekleştiğini bildirir.

Ben gelmeden çıkmıştı.

كان قد خرج قبل وصولي .

Ambulans gelmeden ölmüştü.

كان قد فارق الحياة قبل وصول الإسعاف .

Öğretmen geldiğinde öğrenciler gitmişti.

حينما وصل المعلم كان الطلاب قد ذهبوا .

1. 1. D. Yenilenen geçmiş / الماضي المتجدد

Bu kip **كان + يفعل** kalıbından oluşur ve bir iş veya oluşun geçmişte tamamlanmış, tekrarlandığı ve bir süre devam ettiğini bildirir.

Burada oturuyordum.

كنت أجلس هنا .

Odaya girdiğimde gazete okuyordu.

كان يقرأ الجريدة حينما دخلت الغرفة .

Küçükken yüzmeyi severdi.

كان يحب السباحة عندما كان صغيرا .

1. 2. Şimdiki zaman / الحال

المضارع kalıbından oluşan şimdiki zaman Arapçada eskiden beri olarak bilinir. Bu kip, Türkçedeki şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zamanı karşılar. Bu başlık altında **يفعل** kalıbını iki kip olarak ele alacağız.

- Basit şimdiki zaman / الحال(المضارع) البسيط

- Geniş zaman / الحال(المضارع) المستمر

1. 2. A. Basit şimdiki zaman / الحال (المضارع) البسيط

Eylemin belirttiği iş ve oluşun içinde bulunduğumuz zamanda gerçekleştiğini bildirir.

Şartlarımı kabul ediyorum.

أوافق على شروطك .

Arkadaşıma “Görüyorum ki, şaşkınsın.” dedim.

قلت لصديقي: أراك متحيرا .

“Sanırım bana ne olduğunu biliyorsun.” dedi.

قال: أظنك تعرف ما بي .

Sana, sevgimi ifade etmek için yazıyorum.

أكتب اليك لأعبر عن حبي .

İşte, uçagın merdiveninden iniyor.

ها هو ينزل من سلم الطائرة .

1. 2. B. Geniş zaman / الحال(المضارع) المستمر

Eylemin belirttiği işin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu, gelecekte de yapılacağını bildirir. Alışkanlıklar, tabiat olayları, gerçekler, yönetmelikler/kanunlar, atasözleri vb. ifade ederken kullanılır.

Elbiselerimi Kızılay'dan alırım. أشترتي ملابس من قيزيل أي
Su yüz derecede kaynar. يغلي الماء في 100 درجة.
Parlamenterin koltuğu, ölümü veya tutuklanma isteğiyle yargılandığı bir suç işlediğinde boşalır. يخلو مقعد النائب بموته أو بارتكابه جريمة يعاقب عليها بالسجن.

Tek el ses çıkarmaz. اليد الواحدة لا تصفق.
(Bir elin nesi var iki elin sesi var.)

1. 3. Gelecek zaman / المستقبل

Gelecek zamanı iki başlık altında alacağız.

1. 3. A. س / سوف + يفعل veya يفعل

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi المضارع aşağıdaki örneklerde olduğu gibi gelecek zaman bildirir.

Ders bir saat sonra başlıyor (başlıyacak). تبدأ المحاضرة بعد ساعة.
Babam gelecek hafta gidiyor (gidecek). يذهب أبي الأسبوع القادم.

Ayrıca Arapçada gelecek zaman için س + يفعل veya س + يفعل kalıbı da kullanılır. Her ne kadar س + يفعل kalıbı yakın gelecek, س + يفعل uzak gelecek ifade eder denilse de bu fark, kullanımda açık bir şekilde görülmez.

Yarın İstanbul'a gideceğim. سأسافر إلى اسطنبول غدا.
Yarın İstanbul'a gideceğim. سوف أسافر إلى اسطنبول غدا.
Az sonra döneceğiz. سنعود بعد قليل.
Güzel bir film izleyeceksiniz. ستشاهدون فيلماً جميلاً.

3. B. فاعل kipi

Bu kalıp, sonu tenvinli olarak kullanıldığında bir işin gelecekte olacağını bildirir.

Ben, Pazar günü Türkiye'ye geliyorum (geleceğim).
نا قادم إلى تركيا يوم الأحد.

Zamanlarla ilgili diğer kullanımlar

Yukarıda sunduğumuz zamanlardan başka Arapçada, bir tür yardımcı fiil kabul edebileceğimiz fiillerle veya قد edatıyla oluşturulan kullanımlar vardır. Bunlar şunlardır:

1. الماضي المتصل بالحاضر (مازال + يفعل)

Geçmişte başlayıp içinde bulunulan ana kadar devam eden bir iş veya oluşu bildirir.

Hâlâ bahçede oturuyor. مازال يجلس في الحديقة.

2. (الماضي المستمر) ظل + يفعل

Geçmişte başlayan ve hâlâ sürmekte olan bir iş veya oluş bildirir.

3. (الماضي المقارب) كاد + يفعل

Geçmişte başlayan bir iş veya oluşun gerçekleşmek üzere olduğunu bildirir.

Kادت سيارة الاسعاف تصل الى مكان الحادث. Ambulans olay yerine vardı varacak.

4. (الماضي الشرعي) **طفق + يفعل**

Bir işe önceden başladığını bildirir.

Güneş doğmaya başladı.

طفق الشمس تطلع.

5. (المستقبل الاستمراري) **سيكون + فاعلا veya سيظل + يفعل**

Bir iş veya oluşun gelecekte de süreceğini bildirir.

Hasta yarın da uyuyor olacak.

سيظل المريض ينام غدا أيضا.

Hasta yarın da uyuyor olacak.

سيكون المريض نائما غدا أيضا.

6. (المستقبل المحتمل) **قد + يفعل**

Bir iş veya oluşun gelecekte gerçekleşme ihtimali olduğunu bildirir.

Az sonra yağmur yağabilir.

قد تمطر السماء بعد قليل.

İşe gidebilirim.

قد أذهب الى العمل.

7. (المستقبل التام) **سيكون + قد + فعل**

Bir iş veya oluşun gelecekte tamamlanmış olacağını bildirir.

Çeyrek saat sonra uçak inmiş olacak.

بعد ربع ساعة ستكون الطائرة قد هبطت.

II. Türkçede zamanlar¹⁸

a. Yalın zamanlar

Türkçede yalın zamanlar beşe ayrılır. Bunlar:

- Belirli geçmiş zaman
- Belirsiz geçmiş zaman
- Şimdiki zaman
- Geniş zaman
- Gelecek zaman

Bu zamanlar Türkçede bildirme kipleri başlığı altında incelenir. Bu kiplerden başka Türkçede bir de isteme kipleri vardır. Bunlar, *istek, dilek-koşul, gereklilik* ve *emir* kipleridir. Biz bu çalışmada konumuz itibarıyla bildirme kipleriyle yetineceğiz.

1. Belirli geçmiş zaman

İşin geçmiş zamanda yapıldığını kesin olarak bildirir. Bu kip, fiil köküne *-dı (-di, -du, -dü)* veya *-tı (-ti, -tu, -tü)* zaman eki getirilerek elde edilir.

Öğretim yılı başladı.

Dün bir kitap okudum.

Bir hafta tatil yaptık.

2. Belirsiz geçmiş zaman

Geçmişte yapılan bir işin başkalarından öğrenildiğini veya belirsiz olduğunu ifade eder. Bu kip, fiil köküne *-miş (-miş, -muş, -müş)* zaman eki getirilerek elde edilir.

Öğretim yılı başlamış.
Dün bir kitap okumuş.
Bir hafta tatil yapmışız.

3. Şimdiki zaman

Eylemin belirttiği iş ve oluşun içinde bulunduğumuz zamanda gerçekleştiğini bildirir. Bu kip fiil köküne *-ıyor (-iyor, -uyor, -üyor)* zaman eki getirilerek elde edilir.

Öğretim yılı başlıyor.
Kitap okuyor.
Tatil yapıyoruz.

4. Geniş zaman

Eylemin belirttiği işin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu ve gelecekte de yapılacağını bildirir. Bu kip fiil köküne *-r (-ar, -er, -ir, -ir, -ur, -ür)* zaman eki getirilerek yapılır.

Öğretim yılı başlar.
O, her gün kitap okur.
Biz her yıl tatil yaparız.

5. Gelecek zaman

Eylemin belirttiği işin içinde bulunulan zamandan sonra, yani gelecekte gerçekleşeceğini bildirir. Bu kip fiil köküne *-acak (-ecek)* zaman eki getirilerek elde edilir.

Önümüzdeki hafta öğretim yılı başlayacak.
O, yarın kitap okuyacak.
Gelecek ay tatil yapacağız.

b. Bileşik zamanlar

Türkçede yalın zamanlı eylemlerin yanısıra bir de bileşik zamanlı eylemler vardır. Bileşik zamanlar *imek* ek eyleminin yalın zamanlı eylemlerle birleşerek oluşturduğu kullanım şeklidir. Türkçede üç bileşik zaman bulunur. Bunlar:

- Hikâye bileşik zamanı
- Rivayet bileşik zamanı
- Koşul bileşik zamanı

1. Hikâye bileşik zamanı

Yalın zamanlı bir eylemle ek eylemin *-dı* oluşturduğu bileşik zamandır. Eylemin belirttiği iş ve olayın hikâye biçiminde anlatılmasını sağlar. Bildirme kiplerinin hepsi hikâye bileşik zamanına göre çekime girer.

EMRULLAH İŞLER

- Ahmet geldi**di**. (Belirli geçmiş zamanın hikâyesi: **-dı + -dı**)
 Ahmet gelmiş**ti**. (Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi: **-miş + -dı**)
 Ahmet geliyordu. (Şimdiki zamanın hikâyesi: **-ıyor + -dı**)
 Ahmet gelirdi. (Geniş zamanın hikâyesi: **-ır + -dı**)
 Ahmet gelecekti. (Gelecek zamanın hikâyesi: **-acak + -dı**)

2. Rivayet bileşik zamanı

Yalın zamanlı bir eylemle ek eylemin *-miş (-miş)* oluşturduğu bileşik zamandır. Belirli geçmiş zaman kipiyle rivayet bileşik zamanı kurulmaz. Rivayet bileşik zamanı kuran bildirme kipleri şunlardır:

- Ahmet gelmiş**miş**. (Belirsiz geçmiş zamanın rivayeti: **-ımış + -mış**)
 Ahmet geliyor**muş**.. (Şimdiki zamanın rivayeti: **-ıyor + -muş**)
 Ahmet gelirmiş. (Geniş zamanın rivayeti: **-ır + -mış**)
 Ahmet gelecek**miş**. (Gelecek zamanın rivayeti: **-acak + -mış**)

3. Koşul bileşik zamanı

Çekimli eylemlere ek eylem *-sa (-se)* getirilerek koşul bileşik zamanı yapılır. Bildirme kiplerinin hepsinin koşul bileşik zamanı vardır.

- Ahmet geldi**yse** (Belirli geçmiş zamanın koşulu: **-dı + -sa**)
 Ahmet gelmiş**se** (Belirsiz geçmiş zamanın koşulu: **-miş + -sa**)
 Ahmet geliyorsa (Şimdiki zamanın koşulu: **-ıyor + -sa**)
 Ahmet gelirse (Geniş zamanın koşulu: **-ır + -sa**)
 Ahmet gelecek**se** (Gelecek zamanın koşulu: **-acak + -sa**)

İki dilin zamanlarının karşıtsal çözümlemesi

Arapça ve Türkçenin zamanları arasındaki benzer ve farklı yönleri özet halinde görmek için aşağıdaki tabloyu sunmayı uygun gördük. Tabloda amaç dilden hareketle Arapçadaki zamanlar esas alınmış ve Türkçedeki hangi zamanları karşıladıkları gösterilmiştir. İki dilin zamanları arasındaki benzerlikler ve farklılıkların daha iyi görülebilmesi için tabloda olumlu yapının yanısıra olumsuz yapıya da yer verilmiştir.

Zaman	Türkçe		Arapça		الزمن
	Olumlu	Olumsuz	نفي	اثبات	
Belirli geçmiş zaman	Yap+tu	Yap+ma+du	لم + يفعل	فعل	الماضي البسيط
Belirli geçmiş zaman	Yap+tu	Yap+ma+du	ما + فعل	قد + فعل	الماضي القريب
Belirsiz geç. zam. hikâyesi	Yap+muş+tu	Yap+ma+muş+tu	لم يكن + قد + فعل	كان + قد + فعل	الماضي البعيد
Şimdiki zamanın hikâyesi	Yap+ıyor+du	Yap+mı+yor+du	لم يكن (ما كان) + يفعل	كان + يفعل	الماضي المتجدد
Şimdiki zaman	Yap+ıyor	Yap+mı+yor	ما / لا + يفعل	يفعل	الحال البسيط

ARAPÇA VE TÜRKÇEDE ZAMANLAR -KARŞITSAL ÇÖZÜMLEME-

Geniş zaman	Yap+ar	Yap+maz	لا + يفعل	يفعل	الحال المستمر
Gelecek zaman	Yap+acak	Yap+ ma+ y + acak	(لا + يفعل) لن + يفعل	(يفعل) س / سوف + يفعل	المستقبل البسيط
Gelecek zaman	Yap+acak	Yap+ma+y+acak	ليس + فاعلا	فا عمل	صيغة فاعل
Xxx	Hâlâ yap+ıyor	Hâlâ (henüz) yap+ma+dı	لما + يفعل	ما زال + يفعل	الماضي المتصل بالحاضر
Xxx	Yapmayı sürdürüyor	Yapmamayı sürdürüyor	ظل + لا + يفعل	ظل + يفعل	الماضي المستمر
Xxx	Yaptı yapacak (yapayazdı)	-----	لم + يكد + يفعل	كاد + يفعل	الماضي المقارب
Xxx	Yapmaya başladı	Yapmaya başlamadı (yapmıyor)	ليس + يفعل	طفق + يفعل	الماضي الشرعي
Xxx	Yapmayı sürdürecek (yapıyor olacak)	Yapmamayı sürdürecek (yapıyor olmayacak)	سيظل+لا+ يفعل (لن + يكون+فاعلا)	سيظل + يفعل (سيكون + فاعلا)	
Xxx	Yap+abil+ir	Yap+a+maz	قد + لا + يفعل	قد + يفعل	المستقبل المحتمل
Xxx	Yap+mış olacak	Yap+mış olmayacak	لن+يكون+قد+فعل	سيكون + قد +فعل	المستقبل التام

Yukarıdaki tablo dikkatle incelendiğinde, ilk grupta verilen Arapçanın zaman kiplerinin Türkçenin yalın veya bileşik zamanlı eylemlerinden birini karşıladığı görülmektedir. İkinci grupta yer alan kullanımların Türkçenin yalın veya bileşik zamanlarından birini karşıladığını söylemek mümkün değildir. Söz konusu kullanımlardan 1. kullanım fiilin önüne şimdiki zaman zarfı *hâlâ* getirilerek; 2., 4., 5., 7. kullanımlar *mastar + fiil*; ve 3. kullanım *fiil+fiil* yapısıyla; 6. kullanımda ise fiil köküne *-ebilmek* eki getirilerek Türkçede karşılanmıştır. Dolayısıyla Arapçanın geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman görüşlerinin (aspects) veya kiplerinin (moods) teker teker Türkçeye karşitsal çözümlemesinden elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır.

Benzerlikler

1. Birinci gruptaki الماضي البسيط، الماضي القريب، الحال البسيط، الحال المستمر Türkçenin yalın zamanlarından birini karşılamaktadır.

2. Birinci grupta yer alan الماضي المتجدد ile الماضي البعيد Türkçenin bileşik zamanlarından ikisini karşılamaktadır.

3. Birinci grupta yer alan kullanımlar yapı bakımından Türkçenin yalın ve bileşik zaman kullanımlarına büyük oranda benzemektedir. Şöyleki، قد edatı belirli geçmiş zaman eki *-dı* ve belirsiz geçmiş zaman eki *-mış*، كان fiili ek eylem *-du*، سوف ve س harfleri gelecek zaman eki *-acak*'ı karşılamaktadır.

4. Birinci grupta yer alan ve gelecek zaman için kullanılan فاعل kipi yine Türkçenin yalın zamanlarından birini karşılamaktadır.

Farklılıklar:

1. Geçmiş zaman kiplerinde kullanılan فعل aynı zamanda geçmiş zaman fiil köküdür. Arapçada fiil köküyle geçmiş zaman kipinin üçüncü şahıs için aynı olması, Türkçedeki fiil kökü + geçmiş zaman ekine göre yapısal farklılık göstermektedir. Söz konusu فعل kipi için diğer şahıslara göre çekimi vardır.

2. Arapçada yakın geçmiş için kullanılan فعل + قد bileşik yapısı Türkçenin yalın zamanlarından belirli geçmiş zamanı karşılamaktadır.

3. يفعل Arapçada şimdiki, geniş ve gelecek zaman için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu yapıdaki ي (حرف المضارعة) Türkçenin üç zaman eki -iyor, -r, -acak eklerini karşılamaktadır.

4. فاعل kipi için Arapçada gelecek zaman için kullanılmasının Türkçede benzeri yoktur.

5. İkinci grupta yer alan ve gelecekte olması muhtemel bir iş veya oluş bildiren يفعل + قد kalıbında kullanılan ve burada -ebilmek anlamına gelen قد in birinci grupta yer alan kullanımlarda belirli geçmiş zaman eki -dı ile karşılanması, aynı edatın farklı anlamlarda kullanılması durumudur.

6. İkinci grupta yer alan kullanımlar, Türkçenin bilinen yalın veya bileşik zamanlarını karşılamamaktadır.

7. İkinci grupta yer alan zaman kullanımlarındaki (ظَلَّ ، كَاد ، طَفِق ، سَيِظَلَّ ، سَيَكُونُ) yardımcı fiiller Türkçeye esas fiil; esas fiil olan يفعل ise genelde mastar olarak çevrilmektedir.

8. سَيَكُونُ + فاعلا ve سَيِظَلَّ + يفعل için المستقبل الاستمراري kullanılması aynı ortam için iki ayrı yapının kullanılması durumudur.

9. Olumsuz cümle yapılarında fiil, belirli geçmiş zaman (الماضي البسيط) da يفعل biçimini almakta ve önüne لم olumsuzluk edatı gelmektedir.

10. Türkçede olumsuzluk edatı (-ma) her zaman tek iken, Arapçada لن ، لم ، ما olmak üzere birden fazladır.

11. Olumsuzluk edatlarından لم in sahih fiilin sonunu sukûn yapması ayrıca illetli fiillerin illet harfini düşürmesi ve لن olumsuzluk edatının fiilin sonunu nasb etmesi Arapçanın i'rab olgusundan kaynaklanan bir durumdur.

Arapçanın zamanlarının öğreniminde karşılaşılabilecek muhtemel güçlükler

Karşıtsal çözümlemenin güçlü görüşüne göre Arapçanın zamanlarında anadili Türkçe olanların karşılaşılabilecek muhtemel güçlükler bizce şunlardır:

1. Arapçanın zamirlerinin sayısının (14) Türkçenin zamirlerinden (6) bir hayli fazla olması, gerek geçmiş zaman kipi فعل , gerekse şimdiki zaman,

geniş zaman, ve gelecek zaman kipi **يفعل** nun çekim ve kullanımlarında öğrencilerin başlangıç ve orta düzeyde güçlkle karşılaşmasına yol açacaktır. Çünkü öğrenciler, söz konusu fiil kullanımlarında anadilinde olmayan ikil ve dişil zamirlerine göre fiil çekimiyle karşılaşacaklardır.

2. Türkçenin yalın zamanlarından belirli geçmiş zamanın Arapçada hem **فعل**, hem de **قد + فعل** bileşik yapısıyla karşılanması yapısal ve anlamsal güçlüğe yol açacaktır. Dolayısıyla öğrencilerin iki yapıyı birbirinin yerine yanlış bir şekilde kullanması beklenmektedir.

3. **فعل** kipinin olumsuzunun **لم + يفعل**; **قد + فعل** kipinin olumsuzunun **فعل + ما** olması, yapısal karışıklığa yol açacak ve bu durum iki olumsuz yapının zaman zaman birbirinin yerine kullanılmasına neden olacaktır.

4. Türkçede çok kullanılan belirsiz geçmiş zamanın Arapçada birebir karşılığı olmaması, öğrencileri düşündüklerini Arapça ifade ederken farklı kullanımlara sevkedecektir. Esasen Araplar, bizim belirsiz geçmiş zaman kipiyle ifade ettiğimizi belirli geçmiş zaman kipi **فعل (الماضي البسيط)** ile ifade etmektedirler. Dolayısıyla öğrencinin başlangıçta **فعل** kipini belirli geçmiş zaman olarak öğrenmesi zihninde bir karışıklığa yol açacak ve belirsiz geçmiş zamanda ifade etmek istediğini kimi zaman **قد + فعل (الماضي القريب)** veya **قد + فعل (الماضي البعيد)** kipiyle dile getirmesine neden olacaktır.

5. Arapçanın **قد + فعل** bileşik yapısı yalnızca Türkçenin belirsiz geçmiş zaman hikâyesini; **كان + فعل** bileşik yapısı şimdiki zamanın hikâyesini karşılamaktadır. Bu durum öğrencinin anadilinde kullandığı çeşitli bileşik zamanlı yapıların Arapçada karşılığını bulamamasına yol açacak ve dolayısıyla kendisini ifade ederken bir takım güçlüklerle karşılaşmasına neden olacaktır.

6. **يفعل** kipinin şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman için kullanılması aynı ögenin farklı ortamlar için kullanılması durumudur. Bu durum, anadili Türkçe olanları aynı ögeyi farklı ortamlarda kullanma güçlüğüyle karşı karşıya getirecektir. Ancak bu zorluk anadili Arapça olanların Türkçe öğrenmeleri durumunda daha fazla olacaktır. Çünkü onlar farklı ortamlar için farklı ögeler kullanmakla karşı karşıya kalacaklardır.

7. Şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman için kullanılan **يفعل** kipinin olumsuzunun birinci durumda **لا / ما + يفعل**; ikinci durumda **لا + يفعل**; üçüncü durumda **لن + يفعل** şeklinde kullanılması, Türkçedeki olumsuzluk eki **-ma (-maz)** karşılığında birden fazla ögenin kullanılması durumudur. Arapçanın yapısından kaynaklanan söz konusu durumun başlangıç ve orta düzeyde güçlüklerle yol açması muhtemeldir. Çünkü öğrenci, olumlu yapıda üç ayrı ortamda kullandığı aynı yapının olumsuz durumlarda farklı ögelerle kullanımıyla karşılaşmaktadır.

8. Arapçada gelecek zaman için kullanılan tenvinli **فاعل** kipi anadili Türkçe olanlar için yeni bir durum olacaktır. Bu kipi, gelecek zaman için kullanılan **يفعل** ile **سوف + يفعل** / **س** kiplerinin yanısıra kullanılacak olması aynı anlamda kullanılan çeşitli yapıları ayırt etme güçlüğüne yol açacak, ay-

rica gelecek zaman için Türkçede karşılığı olan **سوف + يفعل** / **س** kipinin daha fazla kullanılmasına neden olacaktır. Başka bir deyişle anadili Türkçe olanlar **فَاعِلٌ** kipini **سوف + يفعل** / **س** kipine nazaran daha az kullanma eğiliminde olacaktır. **فَاعِلٌ** kipinin olumsuz kullanımını olan **ليس + فاعلا** yapısı da ayrıca çeşitli güçlüklerle yol açacaktır. Buradaki güçlük, **ليس** yerine **لا** kullanımından kaynaklanacağı gibi, **ليس** nin çekimli olması ve haberinin mansûb olarak kullanılması gerekliliğinden de kaynaklanabilir. Başlangıç ve orta düzeydeki öğrencilerin **ليس** nin çekiminde ve haberinin tekil, ikil ve çoğul durumlarda mansûb olarak kullanımında güçlüklerle karşılaşması muhtemeldir.

9. İkinci grupta yer alan Arapçanın zaman kullanımlarının Türkçenin yalın ve bileşik zamanlarından birini karşılamaması öğrencilerin hem yapısal, hem de anlamsal güçlüklerle karşılaşmasına neden olacaktır. Bu güçlükler orta düzeyde belireceği gibi zaman zaman ileri düzeyde de kendini gösterebilir. Söz konusu yapısal güçlüklerin olumlu yapıda olduğu gibi olumsuz yapılarda da gerçekleşmesi muhtemeldir.

Çözüm önerileri

Karşıtsal çözümlemenin güçlü görüşünden hareketle Arapçanın zamanlarının öğreniminde anadili Türkçe olanların karşılaşacağını dile getirdiğimiz güçlüklerin çözümünün zor olmayacağı düşüncesindeyiz. Öncelikle günümüz Arapçasının klâsik dilbilgisinin etkisi altında olduğu gerçeğinin altını çizmemiz gerekmektedir. Söz konusu etki, günümüz dilcilerinin çoğu dilbilgisi konusunda olduğu gibi zamanlar konusundaki önerilerinin de hem Araplar hem de yabancılar için yazılan dilbilgisi kitaplarında dikkate alınmamasına yol açmaktadır. Arapçanın zamanlarının, günümüz dilcilerinin, bu çalışmada pek çoğundan yararlandığımız eserlerinden hareketle yabancılar için hazırlanan seriler ve dilbilgisi kitaplarında öğrencilerin seviyelerine uygun bir tarzda sunulması bu alanda karşılaşılabilecek pek çok sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır.

Gerek Arapça öğretim serilerinde, gerekse yabancılar için hazırlanan dilbilgisi kitaplarında Arapçanın zamanlarının bu çalışmada ortaya konan verilerden hareketle sunulması öğrenimini kolaylaştıracaktır. Anadili Türkçe olanlara yönelik hazırlanacak dilbilgisi kitaplarında zamanların sunumunda, iki dilin karşıtsal çözümlemesinden elde edilen verilerden yararlanılması öngörülen çoğu güçlüğü gidermede etkin rol oynayacaktır. Bu bilgiler ışığında zamanların öğrencilere sunumu, yalnızca öğrenciye yararlı olmayacak aynı zamanda öğretmenin işini de kolaylaştıracaktır. Diğer taraftan Arapça öğretmenin iki dilin zamanlarının karşıtsal çözümlemesinden ve bu çözümlemelerden elde edilen verilerden haberdar olması yabancı dil öğretiminde etkin rolü olan öğretmenin bir yandan işini kolaylaştıracak, diğer yandan öğrencilerine, karşılaşılabilecek güçlüklerin üstesinden gelmelerinde yardımcı olmasını sağlayacaktır.

Yukarıda öngördüğümüz güçlükleri aşmada aşağıdaki alıştırtma türlerinin yararlı olacağı düşünülmektedir:

1. Mekanik alıştırtmalar. Bunlar:
 - Belirli bir yapıyı tekrar etme
 - İsim cümlesini fiil cümlesine dönüştürme
 - Olumlu cümleyi olumsuzu dönüştürme
 - Olumlu cümleyi soru cümlesi yapma
 - Tekili ikile veya çoğula dönüştürme
 - Erili dişile dönüştürme vb.
2. Beceri alıştırtmaları. Bunlar:
 - Boşluk doldurma
 - Uygun olanı seçme
 - Yanlış doğrudan ayırma
 - Amaç dilden anadile çeviri
 - Anadilden amaç dile çeviri vb.
3. İletişime yönelik alıştırtmalar. Bunlar:
 - Serbest sözlü anlatım
 - Serbest yazılı anlatım

¹ Karşıtsal çözümlemenin ne olduğu, önemi, yanlış çözümlemesiyle ilgisi ve Arapça öğretimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Emrullah İşler, "Karşıtsal Çözümleme ve Arapça Öğretimi" *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları*, S.6, Yaz 2002, s. 123-134.

² Bu konuda bk. Abdurrahmân Muhammed Eyyüb, *Dirâsât Nakdiyye fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Kuveyt Tsz., s. 8.

³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, Dâru'l-Kalem, 1966, I, 1-2.

⁴ ez-Zeccâcî, *el-Cumel*, Beyrut 1986, s. 7.

⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, Lübnan, tsz. s. 243 vd.

⁶ Bu konuda bk. Mehdî el-Mahzûmî, *fi'n-Nahvi'l-'Arabî Nakd ve Tevcih*, Beyrut 1964, s. 114-115; İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, *el-Fi'lu Zemânuhu ve Ebniyetuhu*, Beyrut 1980, s. 19.

⁷ Bu konuda aşağıdaki eserlere bakılabilir: Mehdî el-Mahzûmî, *a. g. e.*; Abdurrahmân Muhammed Eyyüb, *a. g. e.*; İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, *a. g. e.*; Temmâm Hassân, *el-Luga el-'Arabîyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, ed-Dâru'l-Beydâ', Tsz.; İbrâhîm Mustafa, *İhyâu'n-Nahv*, Kahire 1959; Emîn el-Hûlî, *Menâhic Tecdid fi'n-Nahv ve'l-Belâga ve't-Tefsîr ve'l-Edeb*, Dâru'l-Ma'rife, 1961.

⁸ Bk. Temmâm Hassân, *a. g. e.*, s. 86-90.

⁹ *a. e.*, s. 240-246.

¹⁰ W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Londra 1977, I, 51.

¹¹ Mehdî el-Mahzûmî, *a. g. e.*, s. 144-148.

¹² İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, *a. g. e.*, s. 24-27.

¹³ Bu konuda Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâ'î ve Temmâm Hassân'ın eserlerine bakılabilir.

¹⁴ Bk. Kemâl Bedrî, "Nizâmu'z-Zemen fi'l-Lugateyni'l-'Arabîyyeti ve'l-İncilizîyye fi Dav'i't-Tekâbuli'l-Lugavî", *Vekâ'i' Ta'lîmi'l-Lugati'l-'Arabîyye li gayri'n-Nâtîkîne bihâ*, Riyad 1983, s. 158-186.

¹⁵ Bk. Mahmoud Esmail Sieny, "Tense and Aspect in English and Arabic: Communicative-Functional Equivalence" *J. Cool. Arts, King Saud Univ.*, Vol.13 (1), 1986, s. 41-59.

¹⁶ Bk. Temmâm Hassân, *a. g. e.*, Ek olarak sunulan çizelge.

¹⁷ Bk. Kemâl Bedrî, *a. g. m.*, s.160-161.

¹⁸ Türkçenin zamanlarını ele alırken aşağıdaki kaynaklardan yararlandık: Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1963, s.173-217; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1993, s. 273-308; Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul 1990, s. 235-259; Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara 1995, s. 218-239.

SONER GÜNDÜZÖZ

KLÂSİK VE MODERN ARAPÇANIN TARİHSEL VE FİLOLOJİK SINIRLARI

Soner Gündüzöz*

Özet: Arap düşünce alanında Avrupa tesiri Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgâliyle başlar. Bu tarih modern Arapça döneminin de başlangıcıdır. Arapça, temel klâsik yapısını Kur'ân sayesinde her zaman korumakla beraber klâsik ve modern Arapça yapılar arasında bazı farklar vardır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Arapça, modern Arapça, dilsel farklar

The Historical and Philological Boundaries of Classical and Modern Arabic

Summary: The intrusion of Europe into the range of vision of the Arab World begins with Napoleon's expedition to Egypt in 1798. This date is also the beginning of modern Arabic era. Although the Arabic language always conserves its basic classical form because of the Qur'ân there are some differences between classical and modern Arabic structures.

Key Words: Classical Arabic, modern Arabic, philological differences

* Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

I-TARİHSEL SINIRLAR

Arapça metinler okunur ve okutulurken bu metinlerin klâsik Arapçaya ya da modern Arapçaya âit oldukları sıklıkla dile getirilir. Fakat Arapçanın bu iki alanına ilişkin tanımlamalarımız çoğu kere klâsik ve modern kavramlarının insan zihninde uyandırdığı eski ve yeni imgelerinin çağrıştırdığı bir dizi başka imgenin ötesine de geçmez. Klâsik Arapça denince insan beyni çoğu kere ya Hz. Peygamber dönemi ve sahabeli ile ilişki kurar ya da magribî akşamlarda Arap çöllerinde gezintiye çıkar. Modern Arapça hakkındaki imajımız ise çok daha geneldir. İlk akla gelen gazeteler, dergiler ve görsel basındır. Bu çağrışımlar aslında gerçeği yansıtmakla birlikte klâsik ve modern Arapçanın sınırlarını tam olarak çizmekte yetersizdir.

Aslında Arapça bir takım bilim adamlarınca klâsik ve modern ayrımını aşan daha kapsamlı ve daha teknik bir bölümlenmeye tâbi tutulmuştur. Bu bölümlenme 1-Eski Arapça, 2-Klâsik Arapça, 3-Orta Arapça, 4-Yeni (Modern) Arapça, 5-Bu son iki aşamada edebî yazı diline paralel olarak devamlı gelişen mahalli lehçeler şeklindedir¹.

Klâsik Arapça bu gün mevcut en eski edebî metinlerde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadiste gördüğümüz, daha sonraları da Arapçanın yayıldığı yerlerde din, şiir, edebiyat ve ilim dili olarak ana çatısı değişmeden devam eden, lehçeler üstü Arapçadır².

Modern Arapçanın başlangıcı için Napolyon'un Mısır'ı işgal tarihi olan 1798 yılı gösterilir. Fransızlar bu tarihten itibaren yaklaşık üç yıl (1798/1802) Mısır'da kalmışlardır.

Fransa kralı Sicilyalı Napolyon'un modern Arapçaya milât olarak verilmesi tarihin garip cilvelerinden biridir. Gerçi Abdu'l-Mun'im Şemis gibi bazı araştırmacılar Mısır'ın çağdaşlaşma sürecinin Napolyon'un Mısır'ı işgali ile başlatılmasına karşı çıkarak zımnen modern Arapça için bu olayın milât verilmesi fikrini reddederler³.

Modern Arapçanın Napolyon ile başlatılmasının nedeni Napolyon'un Mısır'da birtakım kültürel faaliyetler içine girmesidir. Bu kapsamda onun Mısır'da Arapça eserler basılmak üzere bir matbaa, rasathane, kimya laboratuvarları, tiyatro ve kütüphane kurması, iki okul açması, iki de Fransızca gazete çıkarması sayılabilir⁴.

Bu kültür faaliyetinin Mısır'da Avrupa tesiri uyandırdığı kesindir. Mısır'da başlayan Avrupa tesiri zamanla diğer Arap ülkelerine de yayılmıştır... Bütün bu temaslar Arapçada yabancı kavramların karşılanması ihtiyacını doğurmuştur. et-Tahtâvî (ö.1873)⁵ gibi ilk mütercimlerin bir taraftan yabancı kelimeler kullandıkları, diğer taraftan yeni kavramları yeni deyim ve terimlerle karşılamaya çalıştıkları görülür⁶. Fransız kültürü Mısır'da yerleşmesini Mehmed Ali Paşa dönemine borçludur⁷

Arap yazı dilinde son aşamada batı dillerinin tesiri sadece kelime dağarcığı bakımından olmamıştır⁸. Bazı ifade şekillerinde, tabirlerde, hatta sınırlı da olsa cümle yapısında aynı tesir görülür⁹.

Şâirler şiirlerini gazeteler yolu ile ya da divanlarını bastırarak çeşitli halk kitlelerine daha rahat ulaşmaya başlamışlar, şiir artık eskisi gibi aristokrat ve mağrur olmaktan çıkmıştır¹⁰.

Şâirlerin geçirdiği değişim şiirlerinde sayılamayacak kadar çok etki yapmıştır. Öncelikle üsluplarını halkın anlayabilecekleri şekilde kolaylaştırmışlar, Ebû Temmâm (ö.231/846) ya da Ebû'l-'Alâ (ö.449/1057) gibi garib lafızlar kullanmayı bir kenara bırakmışlardır. Bu süreçte şâirlerin hedefi, şiirlerini orta ve alt tabakaların anlamaları olmuştur¹¹.

Fransız savaş gemisi Orion'un bordasında, I. Napolyon'un Mısır halkına manifestosu, Arapça yapılan ilk baskıdır¹². Mısır'da matbaa, işgalin kalkması ile yok olmuş, daha sonra Mehmed Ali Paşa döneminde Bulak matbaası kurulmuştur¹³.

Yeni kültür dilinin yayılmasında gazeteler de etkilidir¹⁴. Mısırlılar âşına oldukları Arapçadan başka, secîsiz, zorlama ve dolambaçlı ifadelerin olmadığı, bilimsel ve ince edebî görüşleri içeren sâde bir dille tanışmışlardır. Bu matbaalarda sâdece eski kitaplar ve Abbasî divanları değil, Arapçaya çevrilmiş batılı kitaplar da basılmış, bütün bu kitaplar Mısır'da kültürün ihyâsında, geçen yüzyıldan bu yana etkili olmuştur¹⁵.

Alışılmış secîli ve dolambaçlı üslûptan tamamen farklı kitapların basılması, bazı tepkileri de beraberinde getirmiştir. Ezher ulemâsı geleneksel kültürün taraftarlığını yapmakla beraber paradoksal biçimde o güne kadar Mısırlılarca fazla bilinmeyen klâsik Arapça eserlerin basımına da sıcak bakmamışlar, Batı dillerinden çeviri eserlere de aynı tepkiyi göstermişlerdir. Ezher ulemâsı serbest edebî üslupları zaaf ve seviyesizlik olarak görmüştür. Böylece 19. Yüzyılda muhafazakârlar olarak adlandırabileceğimiz kişilerle, hem batıya hem eski Arap kültürüne açık yenilikçiler arasında ilginç bir edebî mücadele başlamıştır. "Bu hengâmede şiir yeni bir mecrâya yönelmiş, bu süreç bireysel özgürlük, ulusal özgürlük ve nihâyet son özgürlük alanı olan yerel dile kadar varmıştır¹⁶".

Yerel dil hareketi şiirle de sınırlı kalmamıştır. Muhammed Osmân Celâl (ö.1898) edebiyattan 'fushâ' elbisesini çıkartarak duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi için yerel dilin benimsenmesi gerektiği görüşünü savunanlardandır. Bu amaçla Molier'in bazı öykülerini, Lafonten'in masallarını yerel dile çevirmiştir¹⁷.

Edebî dilin en önemli niteliği durumunda olan i'râb olgusunun medeniyetle uyuşmadığı, Mısır lehçesinin esas alınarak bütün Arapçada cemi müzekker sâlimlerin her durumda yâ ile okunması gerektiği şeklindeki görüş de bu döneme rastlar. Bu görüş meşhur dil bilgini Kutrub (ö.206/821-822)'un nazariyesine kadar götürülür¹⁸.

Muhammed et-Tanâhî Yerel dil hareketinin önünün Bulak matbaasının ivme kazandırdığı kültür hareketi ile kesildiğini, 1872'de Dâru'l-Ulûm'un tesisi ile söz konusu hareketin tamamen yok olduğunu söyler.

Mısır'da Napolyon ile başlayan dildeki yenileşme olgusu Tamsîr/Mısırlılaştırma olarak anılır. Bu olgunun karşı iki cephesi vardır. Bir cephesini Muhammed Osmân Celâl gibi edebiyatçıların başını çektiği yerel dil ('ammiyye) hareketi, diğer cephesini ise Hâfız İbrâhîm (ö.1932) ve el-Menfelûtî (ö.1924) gibi edebiyatçıların fushâ hareketi oluşturur. Hâfız İbrâhîm, Victor Hugo'nun Sefiller'ini Buesâ' adı ile Arapçaya çevirmiş, bu romanı öyle Mısırlılaştırmıştır ki orijinalinden sadece ana çizgiler kalmıştır¹⁹.

Yerel dil hareketi edebiyat dünyasında tutmadığı gibi büyük tepkiye de neden olmuştur. İtalyancanın tesiri ile zamanla Arapça olma niteliğini yitirmiş olan Malta lehçesi günümüzde yerel dile karşı fasih dilin savunulmasında önemli bir psikolojik baskı unsurudur²⁰.

Yerel dil hareketine alternatif olarak önerilen dilin tam anlamı ile klâsik fusha olduğu söylenemez. "Önerilen bu Arapça fusha/standart ve yerel dil arası bir Arapça olmuştur. Bu dilde ilkinin fesâhat ve düzgünlüğü, ikincisinin kolaylık ve anlaşılabilirliği vardır. Bu tarzı benimsemiş bir Mısır basımının edebiyatı etkilemesi kaçınılmaz olmuştur"²¹. Esasen Arap dünyasında modern anlamda öykü türü de Mısır'da doğmuş ve buradan diğer bölgelere yayılmıştır²².

Basın bu dilin sâdece Mısır'da değil tüm Arap dünyasında yayılmasına imkan sağlamıştır. Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak, Hicâz, Sudan ve Magrib ülkelerinde okur yazar olan kesim bunları benimsemiş ve Mısır edebî dili bütün Arap ülkelerinde yaygın dil haline gelmiştir²³.

II-KLÂSİK VE MODERN ARAPÇADA İHTİLAF NOKTALARI

A.MORFOLOJİK DEĞİŞİM

1- مَفْعَلَةٌ kalıbı: Bu kalıbın üç harfi aşan cins isimlerde çokluk yer ismi olarak kullanımı günümüzde yaygınlık kazanmıştır.

Mısır Arap dil kurumu kararları gereği مَفْعَلَةٌ yer ismi kalıbı üçlü cins isimlerde kıyâsî olarak bir şeyin bir yerde çok bulunduğunu belirtmek üzere kullanılır. İsmi hayvan, bitki ya da cansız nesne olması önemli değildir.

مَفْعَلَةٌ kalıbı da أَرْضٌ gibi yer anlamlı isimlere sıfat olmak üzere çokluk yer ismi olarak kullanılabilir. جَرْدَانٌ / fare'den أَرْضٌ جَرْدَانٌ / fareli yer, مَفْعَلَةٌ kalıbı da aynı işlevi görür. دُبَابٌ / karasinek'ten مَدْنُوبَةٌ / sinekli yer.

Araplar مَفْعَلَةٌ kalıbını üç harfi aşan isimlerin çokluğunda kullanmamışlardır. Bunun yerine üç harften çok isimlerin çokluk yer isminde مَفْعَلَةٌ ismi mef'ûl kalıbını kullanmışlardır. تَعْلَبٌ / tilki'den أَرْضٌ مَتَعْلَبَةٌ / tilkisi bol yer, عَقْرَبٌ / akrep'ten مَعْقَرَبَةٌ / akrep kaynayan yer, مَعْنَكِبَةٌ / örümceklilikli yer, مَوْرَنْبَةٌ / tavşanlı yer vb. demişlerdir²⁴.

مَفْعَلَةٌ kalıbının ثُوتٌ / dut, خَوْحٌ / şeftali, نِينٌ / incir gibi ortası illetli kelimelerde مَخَاخَةٌ şeklinde ilâl kurallarına göre mi yoksa مَخْوَحَةٌ gibi tashih ile mi gelmesi gerektiği tartışma konusu olmakla beraber²⁵ günümüzde tashih çoğalmıştır. Çünkü bu şekilde kalıbın anlama delâleti daha iyi olmaktadır.

2-Kurala aykırı biçimde cemiye ilgi eki eklenmesi suretiyle kelime türetimi: Bu tür kullanımlara Kûfeli dilciler cevaz vermiştir. Selefin dilinde مُلُوكِيٌّ / kraliyete özgü, شُعُوبِيٌّ / Şuûbî (Araplara karşı Arap olmayanların üstünlüğünü savunan grup), إِخْوَانِيٌّ / ihvâna mensup gibi kelimelere rastlamak mümkündür²⁶.

Çoğul kelimelerden ism-i mensûb yapılması günümüzde çok daha yaygın hale gelmiştir. Bu yolla türetilmiş bazı kelimeler şunlardır; أَحْيَائِيٌّ / biyolog, حَسْرَاتِيٌّ / entomolog, دَوَاجِنِيٌّ / zootekniker, دُولِيٌّ / uluslararası, جَوَاهِرِيٌّ / Bujiteri.

3-Yabancı özel isimler ve kelimelerdeki harflerin karşılanması: Abbâsîler döneminde çeviri faaliyetinin ivme kazanması ile beraber yabancı kelimelerin Arapçaya aktarılmasında belli imlâ kurallarına uyulmaya başlanmıştır.

Örneğin Araplar kelimeye sâkin harfle başlanmasını uygun görmediklerinden yabancı dilde ünsüz olan kelimeyi Arapçalaştırdıklarında kelimenin ilk harfî olarak bir kesreli hemze eklemiştirler. Stable, اسْطَبَلٌ gibi. Eğer bu tür kelimelerin Arapça yazımında ikinci harf harekeli ise ilk harf kesinlikle dammelenmiş ve artık hemze getirilmemiştir. Brutus بُرُوطُوسٌ gibi²⁷.

Günümüze ulaşmış ilk gramer kitabı olan Sîbeveyhi (180/796)'nin el-Kitâb'ında bile yabancı dilden Arapçaya geçen kelimelerin imlâsı ile ilgili müstakil bölümlerin bulunması, Arap filolojisinde yabancı kelimelerin Arapça imlâsı meselesinin çok erken dönemlerden beri ele alındığının bir göstergesidir. Günümüzde ise yabancı dilden Arapçaya geçen kelimelerin yazımı iyiden iyiye belli kurallara tabi tutulmuştur. Artık yabancı dilden Arapçaya geçmiş kelimelere âit klâsik kitaplarda asla göremeyeceğimiz ses değerlerini yansıtan yeni Arapça harflerin geliştirildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Zorunlu durumlarda p karşılığı olarak پ , İngilizcedeki dove gibi kelimelerdeki v harfî yerine ف , w harfî de söylenişine göre ف ya da و ile yazılabilir. Yunanca Ψ işareti ise daima پس diye yazılır²⁸. ç harfî ise تش harfleri ile karşılanır. Örneğin çaça dansı تشاتشا şeklinde yazılır.

4-Oxford gibi yabancı kelimelerde ictimâ-i sâkineyn olgusunun ihlali: Yabancı dilden Arapçaya geçmiş olan bazı kelimelerin orijinallerinde iki sessiz harf yanyana bulunabilmektedir. İki sessiz ile başlayan kelimelerin Arapçalaştırılmış şekillerinde ilk heceye kesreli bir elif ziyâdesi getirilerek ya da ilk harfî damme ile okuyarak ictimâ-i sâkineynden kurtulmak mümkündür. Örneğin İngilizce street kelimesini, [eğitimsiz] bir Arap büyük bir ihtimalle istreet diye okur. Distrust kelimesinde ise ilk t'yî i sesli olarak söyler. [Bu durumun nedeni] Arapçada hecenin merkezinin hareke ya da med harfî oluşudur. Oysa İngilizcede hece düzeninde sessizlerin 'syllabic' adı ile

anıldıklarını ve hecenin merkezinde yer aldıklarını görürüz. Örneğin ‘bottom’da hecenin merkezindeki harf (m), ‘button’da ise (n)’dir²⁹.

İngilizcede hem kelime ortasında, hem de kelime sonunda iki sessiz yanyana gelebilecekken Arapçada iki sessiz harfin yanyana gelebilmesi ancak bazı zaruret durumlarında olur³⁰. Ne var ki İngilizce kelimelerdeki peşpeşe iki sessiz harf Arapçalaşmış şekillerinde de korunmuştur. Oysa bu durum “ictimâ-i sâkineyn/bir hecede iki sessiz harf olması olanaksızdır” şeklindeki geleneksel kurala aykırıdır. Kurala aykırı bazı kelimeler şunlardır: اَكْسُفُورْدُ /Oxford, نِيُويُورْكَ /New York, تَلَّ أَبْيَبْ /Telaviv, كَامْبْ دِيڤِيْدُ /Camp David.

5-Yeni ism-i âlet sîğaları: Geleneksel olarak ism-i âlet kalıpları üçtür: مَفْعَلٌ ve مَفْعَلَةٌ. Fakat günümüzde مَفْعَالَةٌ mübâlagalı ism-i fâil kalıbı da ism-i âlet kalıbı olarak çok sık kullanılmaktadır. سَيَّارَةٌ /otomobil, غَوَاصَةٌ /denizaltı, نَظَّارَةٌ /gözlük vb. Mısır Arap dil kurumu bu kalıbın ism-i âlet kalıbı olarak kullanımının doğru olduğunu onaylamıştır.

Bu kalıptan başka Muhammed Ali en-Neccâr ve İbrâhîm Enîs’in görüşleri doğrultusunda şunlar da eklenmiştir: فَاعِلٌ ve فَاعِلَةٌ. Örneğin فَاوَعُونَ /kav, سَاقِيَةٌ /su dolabı, سَاطُورٌ /satır. Böylece Mısır dil kurumu kararları gereği Arapçada ism-i âletin kıyâsî sîğaları yediye çıkmıştır.³¹

6-Fa‘lâ kalıbındaki sıfatların isimleştirilmesi: Bazı modern bilimlerle ilgili kelimelerin aktarılmasında فَعْلَاءُ kalıbındaki sıfatlara elif-tâ eklenerek isim elde edilir³². الحَضْرَآوَاتُ /sebzeler ve العُجْمَاوَاتُ / hayvanlar gibi.

7-Dammu kevâsi‘/yabancı bir sonek ekleyerek Arapça bir kelimedeki yeni bir kelime türetimi: Bazı Arapça kitaplarda birtakım terimlerin, Arapça ve yabancı iki ayrı ögenin birleşimi şeklinde olduğu görülür. فِكْرٌ وُلُوجِيَا /ideoloji, اَسْطُورٌ وُلُوجِيَا /mitoloji, جَمَالُوجِيَا /estetik kelimeleri, “bilgi, araştırma, görüş” anlamındaki ‘logie’ soneki ile elde edilmiştir. Bu terimlerin Arap zevkine uyan şekilleri عِلْمُ الْاَفْكَارِ ve عِلْمُ الْاَسْطَايِرِ, عِلْمُ الْجَمَالِ terkipleridir. Eğer Fransızca kelimelerin tek bir kelime olarak Arapçaya tercümesi yolu seçilirse masdar-ı sînâî ile فِكْرِيَّاتُ ve اَسْطُورِيَّاتُ denmelidir³³.

Eğer bu kelimelerin Arapçaya kazandırılması ta‘rîb/kelimenin Arap fonetiğine sokulması yolu ile yapılmak istenirse اِيْدُولُوجِيَّةٌ, اِسْتَاتِيْكٌ ve مِيْتُولُوجِيَّةٌ denmelidir. Fakat ta‘rîb yöntemi Arapçaya çeviri yolu ile kolayca aktarılacak kelimelerde çok geçerli bir yol değildir. Zaman zaman bazı kimya terimlerinin de dammu kevâsi‘ yolu ile Arapçaya aktarıldıkları görülür: اَسْطُورٌ /aseton, اَسْطُورٌ /asetil, سَكَّرِيْدُ /glukosit vb.³⁴. Özellikle Mısır ve Iraklıların dilindeki çoğu kere Arapça kökten pek çok kelimedeki nisbet eki olarak Türkçe ‘Cı’ eki kullanılmıştır. اَرَابَاچِي /arabacı, اَرَابَاچِي /ayakkabacı gibi.³⁵

8-Yabancı dilden Arapçaya geçmiş kelimelerde özellikle meslek adlarında ism-i mensûbun kullanımının artması: Arapçada çoğu zaman mastar ya da her hangi bir isme ilgi eki ekleyerek اِقْتِصَادِيُونُ /iktisatçılar, رِيَاظِيُونُ /sporcular vb. denir. Bir bilim ile ya da özel ilgi alanları ile ilişkilendirilen kişileri ifâde eden modern terimlerin pek çoğunda mastarın ilgi şeklinin kullanımı, ism-i fâilin kullanımından daha uygun bir yoldur. Bu

anlamda اِقْتِصَادِيّ kelimesi مُقْتَصِدٌ ile eşanlamlı değildir. İlki ‘iktisatçı’ ikincisi ise ‘iktisatlı, parasının hesabını bilen’ anlamındadır.³⁶

9-İsimden fiil türetme olgusunun artması: İştikâkın aslı mastar, bir görüşe göre fiil³⁷ olsa da Araplar tarih boyunca nesne isimlerinden de pek çok kelime türetmişlerdir. Geleneksel olarak Arapça kökenli isimlerden; فُلْسٌ /kuruş’tan اَفْلَسَ الرَّجُلُ kişi iflas etti, بَحْرٌ/deniz’den اُبْحَرَ/denize açıldı gibi fiilleri; Mu‘arreb isimlerden; فَهْرَسٌ / katalog’tan فَهْرَسَ/katalog çıkardı, لَجَمٌ/gem’den اَلَجَمَ /gemledi vb. isimleri türetmişlerdir.

Günümüzde ise nesne isimlerinden fiil türetmek klâsik dile oranla daha zorunlu ve çok işlek bir hâl almıştır. Üstelik isimden fiil yapılan kelimeler klâsik dildeki isimden fiil yapma olgusunun sınırlarını aşacak şekilde Arapçada daha önce tanınmamış isimlerle de yapılabilmektedir. Klâsik dilde herkesçe ‘licâm’ olarak anılan gemden, ya da ‘dirhem’ olarak anılan gümüş paradan fiil türetme yoluna gidilirken modern Arapçada halk tarafından bilinmeyen özel isim ya da nesne isimlerinden de kıyâsî olarak³⁸ kelime türetme yoluna başvurulmuştur.

Bu grupta Fransız bilim adamı Louis Pasteur’un adına dayanılarak ya da bu işlemin Fransızca karşılığı olan pastörize’nin Arapçalaştırılması ile ‘بَسْتَرٌ/pastorize etti’ fiili türetilmiştir. Gelenekte olduğu gibi Arapçalaştırılmış isimlerden fiil türetme de devam etmektedir. Bununla ilgili olarak كَهْرَبٌ/elektrik kelimesinden كَهْرَبَ/elektrolize etti kelimesi örnek verilebilir.

10-Sıfatların isim olarak kullanımı: Klâsik dilde sıfattan isimleşmiş kelimelerin çok sınırlı olduğu görülecektir. Bu tür isimler klâsik dilbilgisi kitaplarında sıfat-ı gâlibe adı ile anılırlar. اَحْيَلٌ/ala kelimesinin zamanla bir tür kargaya ad oluşu, اَسْوَدٌ kelimesi gerçekte siyah anlamında iken siyah renkli bir tür yılan için de kullanılması, benekli anlamındaki اَرْقَمٌ kelimesinin ise aynı şekilde bir tür yılan ismi haline gelmesi, bir nesnenin belirgin sıfatı ile adlandırılması şeklinde gerçekleşen bir iştikâk yoludur³⁹. Fakat dilciler sıfat-ı gâlibe yolu ile kelime türetimini açıktan dile getirmeseler bile kıyâsî bir yol olarak görmemişler ve bundan olsa gerek bu tür kelime türetimini bir iştikâk yolu saymamışlardır.

Eğer illa bir nesneyi onun sıfatı ile anmak gerekiyorsa bu sıfatın nesnesi ile ayrılmaz bir ilişki içerisinde olması (vasfun lâzım) şartını ileri sürmüşlerdir. Buna göre “رَكِبْتُ صَاهِلًا/bir kişneyene bindim” denilebilir. Çünkü kişneme fiili yalnızca atlara özgü olduğu için bununla bir ata bindim denilmek istendiği kolayca anlaşılır. Fakat “رَأَيْتُ طَوِيلًا/bir uzun gördüm.”; “أَبْصَرْتُ أَبْيَضًا/bir beyaz gördüm” denemez. Çünkü beyazlık ve uzunluk tek bir nesneye özgü değildir⁴⁰. Sîbeveyh “أَتَانِي الْيَوْمَ قَوِيٌّ/bu gün bir güçlü geldi”; “مَرَرْتُ بِجَمِيلٍ/bir güzele uğradım” gibi ifadeleri zayıf /50-59 puan değerinde görür⁴¹. Bütün bunlardan sıfatların isimleştirilmesi olgusuna dil geleneğinde pek sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum “isim sıfattan önceliklidir” şeklinde formüle edilir⁴². Günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak pek çok yeni kavram ortaya çıkmış ve sıfatlardan isim türetme yolu önem kazanmıştır. Bu yolla الطَّائِرَةُ/toplayan kelimesinden üniversite, الطَّائِرَةُ/uçan

kelimesinden uçak kelimeleri türetilmiştir. Sıfatların isimleşmesi konusunda klâsik dil ile modern dil arasındaki ayırımı şu şekilde özetleyebiliriz; klâsik dilde sıfatların isimleşmesi zamana bağlı olarak kendiliğinden olmakta, modern dilde ise bu bir sıfatın isim olarak kabulü şeklinde bilinçli bir kelime türetim şeklinde gerçekleşmektedir. Kasık kaynaklarda الفضل, الخارث, العباس gibi kelimelerin önceleri birer sıfatken zamanla isimleştikleri ifade edilmektedir⁴³.

11-Akronim/Birkaç kelimenin ilk harflerinden türeme kelimeler: İngilizcede akronim yolu ile yeni kelimeler yapmak çok yaygındır. Örneğin Unesco, Anzak, Nazi, radar⁴⁴. Bu kelimeler Arapçaya bazen tercüme bazen de ta'rib yolu ile aktarılırlar. Ancak bunların dışında Arapça kelimelerden kısaltma yolu ile iştikâk bilinen bir husus değildir. Her ne kadar klâsik bir türetme yolu olan naht/yontma bunu andırsa da gerçekte naht isim türetmede değil, daha çok fiil türetmede kullanılan bir yoldur.

Aynı şekilde İbn Cinnî (ö.392/1001)'nin ortaya attığı büyük iştikâk nazariyesinin doğruluğunu kabul edecek olursak büyük iştikâkın da⁴⁵ akronimi andırdığı söylenebilir. Ancak bu tür iştikâkta da asıl olan isim türetmek değil, yeni fiiller türetmektir.

Günümüzde akronim yoluyla türetilmiş bazı Arapça kelimelere rastlanmaktadır. Fakat yine de bu çok ilgi gören bir yol değildir. Örneğin İslâmî Direniş Örgütü/حركة المقاومة الإسلامية/Hamas kelimesi akronim yolu ile türetilmiştir.

12-Ek görünümlü kelimelerin ortaya çıkması: Özellikle Yunanca asıllı kelimelerdeki önek ve sonekler karşılama olgusu Arapçada bir takım ek görünümlü kelimelerin kullanılmasına neden olmuştur. Yunanca asıllı belli başlı önekler Arapçada hemen her zaman şu şekilde karşılanmaktadır: Geo/أرض – Geologie/عِلْمُ الأَرْضِ ; Hippo/فَرَسٍ - Hipologie/عِلْمُ الخَيْلِ ; Gastro/مَعْدَةٌ - Gastroscope/مِنظَارُ المَعْدَةِ ; Litho/حَجَر - Lithographie/طِبَاعَةُ حَجْرِيَّةٍ ; Gene/مَوْلَدٌ – Pathogene/مَوْلَدُ المَرَضِ⁴⁶.

Kimya terimlerinde geçen mono, bi, tri önekleri de her zaman sırası ile أول, ثانی, ثالث ile karşılanır. Monosulfure de Sodium/أول كبريت الصُدْيُومِ gibi⁴⁷.

İngilizce prefix/öneklerden 're'. إعادة kelimesi ile, 'izm' kelimesi ideoloji anlamında ise genelde مَذْهَب kelimesi ile ya da sinâî master yapan يَّة harfleri ile, hastalık ve bağımlılık anlamında ise اِدْمَان kelimesi ile karşılanır: Örneğin Reorganisation (Yeniden düzenleme)/إِعَادَةُ التَّنْظِيمِ/, Re-employment (Yeniden istihdam)/إِعَادَةُ الاِسْتِخْدَامِ/;⁴⁸ Pantheism (Tümtanrıcılık)/المَذْهَبُ الحَوْلِيُّ⁴⁹ Sosyalizm/اِسْتِرَاكِيَّةٌ/; Alcholism (alkolizm)/اِدْمَانُ المُسْكِرَاتِ – الكحولِيَّة⁵⁰ gibi.

“Bağımlı oldu” anlamındaki اُدْمَنَ fiilinin gerçekte tüm türevleri ile عَلَى harf-i ceri ile kullanılması genel-geçer bir kuralken alkolizm vb. bağımlılık ifadelerinde mastardan harf-i cerin düşürülerek izâfet yolu ile gerçek bir bileşik isim türetilmiş olması bu ve benzeri kelimelerin bir tür öneke dönüşüğünün somut göstergesidir.

13-Naht (yontma)'ın yabancı kelimelere tatbiki: Naht eski ve yeni dilin gereksindiği filolojik bir olgudur. İki ya da daha çok isim ya da fiilden ihtiyaç durumunda zâid harflere yer vermeden kök harflerle yapılabilir. Eğer menhût kelime isimse Arapça kalıpta olması şarttır. Bu tür kelimelerden sıfat, “yâ ilgi” eki eklemekle elde edilir. Fiilse فَعَّلَ ya da تَفَعَّلَ kalıbında olur. Nahtın klâsik örneklerine daha çok dîni sloganların söylenmesini ifade eden fiil formlarında rastlanır. سُبْحَانَ/ subhânallâh dedi; حَمْدًا/ elhamdu lillah dedi.

Menhût bir fiil olan دَمَعَرَ fiilinin aslı أَدَامَ اللهُ عَزَّهٗ/Allah izzetini dâim etsin yapısıdır. Bu fiilde Allah lafzının bulunmayışı nahtın kelimeleri nasıl yoğuran bir sistem olduğunu da ortaya koymaktadır.

Naht bunun dışında bazı sınırlı sayıda özel ismin ilgi adında عِبْدُ الشَّمْسِ 'ten مَرَأِسَةٌ 'tan 'إِمْرُؤُ الْقَيْسِ 'tan gibi ve bazı özel isimlerin çoğullarında görülür; عَبَسَمِيٌّ gibi. Geleneksel olarak nahtı bir iştikâk/türetme yolu olarak gören dilciler varsa da nahtın semâi olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Oysa Mısır dil kurumu zaruret durumlarında bir türetme şekli olarak nahta başvurulabileceği kararını almış ve uygulama da bu şekilde olmuştur⁵¹.

14-Terkîb-i mezcî (kaynaşık isim)'nin klâsik dile aykırı kullanımı: Klâsik Arapçada kullanım alanı son derece sınırlı iken modern Arapçada terkîb-i mezcînin bir kelime türetme yolu olarak benimsendiği ve özellikle bilimsel ve teknik kavramların karşılanması için işlek bir biçimde kullanıldığı görülür. Mısır Arap dil kurumunun aldığı kararlar doğrultusunda terkîb-i mezcînin geçerli olduğu dil grupları belirlenmiş ve buna Emîn el-Hûlî'nin konuya ilişkin bir raporu kaynaklık etmiştir.

Geleneksel kullanıma Arap dil kurumu sekizinci bir kategori eklemiştir ki bu kategori ile başta fizik terimleri olmak üzere çeşitli bilim alanlarındaki yabancı kavramlar karşılanmaktadır⁵². Ama yine de terkîb-i mezcî her terimin Arapçalaştırılmasında Arapların zevkine aynı derecede hitap etmediği için kurumca önerilen رَأْسَمِيَّاتٍ/ kafadanbacaklılar gibi böcek türü belirten adlar yerlerini zamanla رَأْسَمِيَّاتِ الْأَقْدَامِ gibi izâfet terkiplerine bırakmıştır. Arapça için yeni bir kategori olan ve klâsik metinler için çok alışılmış bir şey olmayan kıyâsî mürekkeb mezcî terimlerden bazıları şöylece sıralanabilir: رَأْسَمَالٍ / sermaye, رَأْسَمَالِيَّةٌ/ kapitalizm, أَنْفِيَّةٌ/ anfibî, تَلْسِيْزٌ/ telsiz⁵³.

15-Modern Arapçada فَعْلِيَّةٌ kalıbının nisbesinde فَعْلِيٌّ kalıbına uyulmaması: Bazı dilciler ted'îf/sesteşlikten arınmış ve ikinci harfi sahil/sağlam olan فَعْلِيَّةٌ kalıbındaki bir ismin ilgi adında yâ harfinin düşmesi gerektiğini belirtirler. Örneğin pek çok kişi بَدِيَّةٌ 'den بَدِيٌّ 'dan طَبِيْعَةٌ 'dan طَبِيْعِيٌّ 'den عَرَبِيَّةٌ 'den عَرَبِيٌّ 'den der. Bu kuralın uygulanması bu gibi kişiler için zorunlu bir durum olsa da İbn Kuteybe (ö.276/889) sadece çok bilinen özel isimlerin ilgi adında bu kuralın geçerliliğini kabul etmiştir⁵⁴.

Şihâbî الْقَطْفِ (rum ıspanağı/atrplex hortensis) ve الْقَطِيفَةِ (horoz ibiği/amarantus') kelimeleri ile ilgili olarak الْقَطِيفَةِ 'den kurala uygun şekilde yâ düşürülürse her iki kelimenin ilgi adının aynı olacağından, bir karışıklık doğacağını söyler. Anastas Mârî el-Kirmelî, Mustafâ Cevâd'ın, bu kalıbın ilgi

adı konusunda araştırma yaptıklarını ve قَطِيفِيٌّ, بَدِيوِيٌّ ve طَبِيعِيٌّ gibi yâ'ları düşmeden kullanılan kelimelerin şâz sayılmaması gerektiğini vurguladıklarını belirtir⁵⁵.

B-KELİME DAĞARCIĞINDA DEĞİŞİM:

1-Ölü kelimeler: Araplar bal için 80, aslan için 350 ya da 500, yılan için 200, köpek için 70, dişi deve için 255, erkek deve için 1000 civarında kelimeye sahiplerdi⁵⁶. Modern dünyada fazla önemi olmayan bu gibi şeylerin adları artık unutulmuştur.

2-Yeni kelimelerin eklenmesi: Bu bazen Arapçaya yabancı dillerden geçen kelimeler yolu ile bazen de Arapçanın kendi türetme imkânları ile yeni mefhumların karşılanması şeklinde olmuştur. المرَضَعَةُ/biberon, السَّمَاعَةُ/steteskop, الطَّرَاذَةُ/kruvazör bu tür kelimelerdendir.

3-Kelimelerde anlam kayması: القِطَارُ deve kervanı anlamında iken günümüzde lokomotif anlamına gelmektedir. البريد yük ve mektup taşınan hayvana denirken artık posta anlamındadır⁵⁷.

4-Bileşik kelimelerde yaygınlık: Geleneğe göre muzâfun ileyih, kelimeye tenvin konumundadır ve izâfette muzâf kadar prestiji yoktur. Bundan dolayı Sîbeveyh “ هذا حَبُّ رُمَائِيٍّ /bunlar benim nar tanelerimdir’ dediğinde narı kendine izâfe etsen de gerçekte nar senin değil, taneler senindir”⁵⁸ diyerek izâfet yolu ile bileşik isim olmuş kelimelerde muzâfun ileyih’in âdeti ilk kelimenin bir cüzü olduğunu vurgular. Yabancı dillerden Arapçaya bileşik isimlerin kolayca geçmesinde ve yeni türetilen Arapça isimlerde bileşik isimlere yer verilmesinde bu geleneksel anlayış kolaylaştırıcı bir etki sağlamış olsa gerektir.

Günümüz Arapçasında bileşik yapıdaki pek çok kelimedenden bazıları şunlardır: زُرَّةٌ حَدِيقَةٍ/bahçe bitkisi, مَدْرَسَةٌ بَنَاتٍ/kız okulu, جِصَانٌ سَبَاقٍ/yarış atı⁵⁹.

İngilizcedeki a number of, a group of, a piece of gibi isim tamlamalarında kullanılan yapıların etkisi ile Arapçada عَدَدٌ مِنَ النَّاسِ, مَجْمُوعَةٌ مِنَ النَّاسِ gibi yapılar da sık sık kullanılır olmuştur⁶⁰.

C-NAHİVLE İLGİLİ DEĞİŞİM

1-Te‘addî şekilleri: Arapçada teaddî şekillerinde önemli bir değişim olmamakla birlikte ettirgen çatının daha işlek bir hâl aldığı görülmektedir. Bu çatıda kullanılan yardımcı fiil ise çoğu kere جَعَلَ fiilidir: جَعَلْتَهُ يَضْرِبُ زَيْدًا/ona Zeyd’i dövdürttüm.

2-Terâkumu’l-masâdir/Mastarların zincirleme tamlama oluşturması: Örneğin “ اِحْتِمَالٌ قِيَامِ اِنْقِلَابٍ فِي بَلَدِنَا /bir ülkede devrim olması olasılığı” ifadesindeki kelimelerin herbiri bir sonraki kelime ile isim tamlaması ilişkisi içerisindedir. “ اِسْتِحَالَةٌ مَنَعُ نَشُوبِ حَرْبٍ بَيْنَ مِصْرَ وَاِسْرَائِيلَ / Mısır’la İsrail arasında savaşın patlak vermesinin önüne geçilememesi” ifâdesinde de mastarların birbirlerine isim tamalaması şeklinde bir ilişki

içerisinde oldukları görülür. Oysa kadim dil bu şekilde bir terâkum/yığılmaya alışık değildir⁶¹.

3-Fekku'l-izâfe/İzâfetin çözülmesi: Modern Arapçada klâsik dile aykırı şekilde izâfetin çeşitli harf-i cerler vasıtası ile çözüldüğü görülür. Oysa klâsik dilde izâfetin zaman zaman çözüldüğü görülmekle beraber⁶² bu olgu hem yaygın değildir, hem de izâfeti çözüme farklı şekillerde uygulanmaktadır.

Modern Arapçada “ هَذَا مَنْظَرٌ عَامٌّ لِلوَاجِهَةِ الْأَمَامِيَّةِ لِجَامِعَةِ الْقَاهِرَةِ / Bu Kahire üniversitesinin ön cephe görüntüsüdür” gibi cümleleler sık sık kullanılır. Bu cümlede مَنْظَرٌ kelimesi وَاجِهَةٌ kelimesine muzâftır. وَاجِهَةٌ ise جَامِعَةٌ kelimesine muzâftır. Fakat söz konusu cümlede muzâf ve muzâfun ileyhler arasında lââm harf-i cerri kullanılarak izâfetin çözüldüğü görülür.

İzâfetin çözülmesi olayı şu örnek üzerinde analiz edilebilir: “ الْإِجْرَاءُ الْأَوَّلُ / لاستئلام الدَّوْلَةِ لْجَمِيعِ أَمْوَالِ وَمُتَمَلِّكَاتِ الشَّرِكَةِ الْعَالَمِيَّةِ لِقَنَاةِ السُّوَيْسِ لِلْمَلَاخَةِ الْبَحْرِيَّةِ / Uluslararası Süveyş kanalı denizcilik şirketinin bütün menkul ve gayr-ı menkullerine devletin el koymasının ilk uygulaması” Eğer biz bu yapıda mastar terâkümü yolunu deneseydik altı çizili kelimeleri hafifederek şöyle dememiz gerekirdi; “ إِجْرَاءُ اسْ تِلَامِ جَمِيعِ أَمْوَالِ وَمُتَمَلِّكَاتِ شَرِكَةِ فَنَاةِ الْمَلَاخَةِ / Denizcilik kanalı şirketinin bütün menkul ve gayr-ı menkullerine el konma uygulaması”. Anlaşıyor ki izâfetin çözülmesi yolu ile modern Arapçada terkipler çok daha zengin anlamlar kazanmaktadır⁶³.

Fekku'l-izâfe/izâfetin çözülmesi bâ/ب ve min/ مِنْ harf-i ceri ile de yapılabilir. “ تَفْوِيضُ بَعْضِ بَقَرَاتِ الشَّرِكَةِ / şirketin kamulaştırılması kararı”; “ الْاِتِّفَاقِيَّةُ / antlaşma aktinin yürürlüğe konması” vb.⁶⁴

4-Tenkîr (ahad-ihdâ-mâ-ferd): Klâsik Arapçada bir kelimeyi belgisiz yapmanın en temel yolu kelimenin tenvinlenmesidir. Bu sadece cins isimlere özgü bir olgu olmayıp özel isimlerde ve hatta isim fiillerde de görülür. كِتَابٌ/bir kitap, سَيْبِيئِيهِ/Sibeveyhi diye biri; صِهْ /işşst! gibi. Tenvinli ismin belgisizliği biraz daha artırılmak istenirse bu kelimeye mâ-ı tenkîr eklenir. “ أَحِبُّ حَبِيبِكَ هَوْنَا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ أَحِبُّ حَبِيبِكَ يَوْمًا مَا وَأَبْغَضُ بَغِيضِكَ هَوْنَا مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ أَحِبُّ حَبِيبِكَ يَوْمًا مَا /Dostuna büsbütün bağlanma, kimbilir bir gün düşman olursunuz. sevmediğin ile de büsbütün bağını koparma, kimbilir belki bir gün onunla dost olursunuz.”⁶⁵ hadisi buna güzel bir örnektir. Modern dilde bu yapılar daha da artmıştır. وَقْتًا /bir zamanlar, إِلَى حَدِّ مَا /bir dereceye kadar, هِرْهَانِيَّةٌ ما /bir şey, يَوْمًا ما /bir zamanlar, أَفْرَادُ شَعْبٍ ما / bir toplumun üyeleri vb.⁶⁷

Modern Arapçada sıklıkla başvurulmuş bir tenkir şekli ise أَحَدٌ ve إِحْدَى kelimelerinin çoğullara izâfeti ile yapılan tenkirlerdir. أَحَدٌ الْأَمْرِيكِيِّنَ /bir Amerikalı, إِحْدَى الْمَدَارِسِ / okullardan biri⁶⁸. فَرْدٌ رَجُلٍ / adamın biri⁶⁹.

5-Muzâfun ileyh'in muzâfa; na'tın men'ûta takdimi: خَانَةٌ ve خَانَةُ الْكُتُبِ yerine كُنْتِخَانَةٌ vb. Özellikle Irak lehçesinde na'tın men'ûta takdim edildiği görülür: خُوشٌ وَلَدٌ yerine وَلَدٌ خُوشٌ⁷⁰. Daha çok lehçe düzeyinde görülen bu özellikteki kelimelerin zaman zaman fasih Arapçada da kullanıldığı görülmektedir.

6-Olumsuzluk anlamında pek çok kelimenin işleklik kazanması: عَجَزَ المَحْوُ gibi kelimelerin işlek biçimde kullanılması: عَنْ النَّقَافِي/kültürsüzleşme, الْفَسَادُ الْأَخْلَاقِي/ahlaksızlaşma, سُوءُ التَّوَافِقِ/uyumsuzluk, الْجِرْمَانُ مِنَ جِمَايَةِ الْقَانُونِ/kanun dışı kılma, عَجَزَ عَنْ إِقْنَاعِهِ / ikna edemedi.

7- ile edilgen yapı: Söz konusu fiil çok işlek olmasa da zaman zaman bazı mastarları fâil olarak edilgen çatıda kullanılmaktadır. Örneğin تَمَّ إِنْشَاءُ مَدِينَةِ بَغْدَادَ/Bağdat kuruldu⁷¹, تَمَّتْ مَنَاقِشَةُ الْعَدِيدِ مِنَ الْمَشَارِيعِ/pek çok proje tartışıldı⁷².

8-Zaman kavramının gelişmesi: Klâsik dilde genel olarak iki zaman kipi ile karşılanan zaman kavramı batı dillerinde çok farklı kiplerle çok ayrıntılı şekillerde dile getirilir. Hatta İngilizcenin en fazla çeşitlilik arzeden konusu fiil tensleridir. Fakat fiil zamanları açısından Arapça için böyle kırk kırk yaran bir sistem söz konusu değildir. İnham bu durumu şöyle dile getirir: “Arapçada fiilin zaman ve görünüş sistemi, çok ekonomiktir. Çünkü çeşitli zamanları ve görünüşleri, anlamları kullanıldığı cümleye ve alındığı fiilin köküne bakarak anlaşılabilir pek az sığa/yapı aracılığıyla anlatılır⁷³”.

Kur’ân-ı Kerim bile temelde iki fiil zamanını kullanır; mâzî ve muzâfî. Günümüzde ise fiilin zamanını belirleyen yeni ifade şekilleri vardır. Örneğin gelecekte bitmiş zaman: فَذَ فَعَلَ (سَيَكُونُ) ; sürekli gelecek zaman: سَيَكُونُ مَا 74 بَرَّالَ مَا يَفْعَلُ

9-Konuşma dilinde i’rab olgusunun terki: Carl Vollers, Paul E. Kahle gibi müsteşrikler Kur’ân’ın indiği Mekke lehçesinin i’râbî bir lehçe olmadığını, Kur’ân’ın daha sonradan Bedevîlerin i’râbî diline adapte edildiğini iddia etmişlerdir. Nöldeke ve Fück gibi müsteşrikler ise bu görüşü şiddetle red ederler. Arapça i’râb özelliğini hicrî 3. asrın sonlarına kadar normal konuşma dilinde ya da spontone konuşmalarda muhafaza etmiştir. Zamanla konuşma dili giderek değişim geçirmiştir. Hatta dil bilginleri bile ders ve konuşmalarında fasih dili kullanmaz olmuşlardır. Nöldeke kelime sonlarındaki i’râb alametinin önemini yitirmesine neden olarak mübtedâ ve haberin –en azından genelde- sınırlı bir konumunun olması, muzâfun ileyih’in dâima muzâf tan sonra gelmesi gibi hususları gösterir⁷⁵.

Saîd Bedevî ise i’râb olgusunun eski önemini yitirmesini bambaşka bir nedene bağlar. Ona göre Arapça kapalı bir çöl dili olmaktan bir medeniyet dili olmaya doğru bir değişim geçirmiş ve medenî hayata i’râb olgusu ağır gelmiştir. Bedevî bu durumu mumya benzetmesi ile anlatır. “Mumya yerin altındaki tabutundan çıkartılıp yüzeyi temiz hava ile temas edince paramparça olur.”⁷⁶

Kanaatimizce i’râba dikkat edilmeden kelimenin son harfinin sâkin söylenmesini biraz da dilin kendi geleneksel yapısı içinde aramak gerekir. Zira klâsik kabule göre “[3.] hecedeki harfler i’râb harfidir, tenvin alır, yâ 1. tekil şahıs zamiri ile isim tamlaması oluşturur. Bu hecedeki harfler tesniye eki ve nisbet eki alırlar. Bu ekleri almaya açık olması nedeniyle 3. hecedeki harfler zayıftır...2. hecedeki harf daha kuvvetli, 1. hece ise en kuvvetli

birimdir.”⁷⁷ Bu durumu ‘Abdulvâhid Vâfi “Zayıf seslerin düşmesi diğer bazı âmillerle beraber i’râb alâmetinin düşmesine yol açmıştır.” diye açıklar⁷⁸.

İ’râba uyulmadan kelimenin sâkin söylemesi bu gün daha çok lehçe düzeyinde görülür. Mısır, Irak, Şam, Filistin, Hicâz, Yemen, Magrib vb. lehçelerde kelime sonları hep sâkin söylenmektedir. رَجَعَ عُمَرُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ yerine رَجَعَ عُمَرُ لِلْمَدْرَسَةِ denmesi gibi⁷⁹.

Fasih telaffuzda kelimeler bu derece sâkin söylenmese de zaman zaman lehçelerde olduğu gibi i’râb alametinin terk edildiği görülmektedir. Fasih dilin i’râb erozyonuna çağdaş Arap lehçeleri kadar uğramamasına Kur’ân-ı Kerim’in ve ulusal düzeyde i’râbî alâmetlerin kullanımına duyulan gereksinin gerekçe gösterilir⁸⁰.

D-ÜSLUPTA DEĞİŞİM

1-Rakamlara âit mâdûdun okunuş keyfiyeti: Modern Arapçada mâdûd nasb edilir. Onlu sayı ile مائة ya da ألف kelimesi gelse de bu böyledir. Örneğin günümüzde Araplar 120 kitap demek için كِتَابًا 120 şeklinde مائة rakamını عَشْرِينَ den önce okur ve كِتَابٌ kelimesini temyiz olarak nasb ederler. Bu okuma biçimi Arap kitap ve gazetelerinde hemen hemen genel geçer bir yol haline gelmiştir⁸¹.

2-Sayılardaki kullanım çeşitliliği: Günümüzde matematiğin de gelişmesi ile sayıların çok çeşitli kullanımları ortaya çıkmıştır. Klâsik dilde görülmeyen kesirli sayılar ve oran ifadeleri gibi kullanımlara günümüz Arapçasında çok sık rastlanır.

Batı dillerindeki sayılarla kurulmuş deyimlerin tercüme yoluyla Arapçaya girdiği de gözlenmektedir. جَعَلَ قِيَمَةَ الْبَعْضِ صِفْرًا عَنِ الْبِسَارِ/Bazılarının değerini solda sıfıra indirdi⁸².

Eski Arapçada milyon ve milyar yerine iki-üç tane bin sayısı peşpeşe getirilerek 12 milyon dirhem demek için مِائَةُ أَلْفِ أَلْفٍ وَعِشْرِينَ أَلْفِ دِرْهَمٍ ifadesi kullanılırken artık مِليُون/milyon ve مِليَار-بِليُون/milyar kelimeleri kullanılmaktadır⁸³.

Yüzdeli sayılar ise بالمئة-في المائة /yüzde kelimesi ile karşılanmaktadır. Modern dilde virgüllü anlatımların da önemli bir yeri vardır. 0,225 sayısı Arap rakamları ile 0٠ 225 şeklinde yazılır ve صِفْرٌ فَاصِلَةٌ مِئَتَانِ وَخَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ şeklinde okunur⁸⁴.

3-Noktalama işaretleri ve kısaltmalar: Klâsik Arapçada hiç bir noktalama yoktur. Ancak önemli veya başlangıç kelimelerinin üzeri çizilir. Bu gün ise noktalama işaretleri kullanılır. Nokta (نُقْطَةٌ): (.), virgül (فَاصِلَةٌ): (،), çiftnokta (نُقْطَتَانِ): (:), noktalı virgül (فَاصِلَةٌ مَنْقُوطَةٌ): (؛) vb.⁸⁵

Bir ölçüye kadar Kur’ândaki secâvend adı verilen bir takım işaretleri, Sibeveyhi (ö.180/796)’ten beri var olagelen imâle işareti⁸⁶ ve vakıf’la ilgili işmâm, icrâu’s-sâkin, revmu’l-hareke, ted’if gibi bir takım ses olaylarına âit işaretleri⁸⁷ klâsik Arapçaya âit bir tür noktalama kabul etsek bile son tahlilde

noktalama işaretlerinin modern dilin bir ürünü olduğunu söylemek zorundayız.

Klâsik dilde bir takım harflerin bazı kelimelerin yerini tuttuğu söylenir. Örneğin doğruluğu tartışılmakla birlikte nun [ن] harfinin balık anlamına geldiği belirtilir⁸⁸. Kur'ân'da bazı surelerin başında bulunan hurûfu mukattaa denilen harflerin de belli kelimeleri ifade eden birer kısaltma olduğu yerleşik bir kabuldür⁸⁹. Klâsik dildeki bu tür sınırlı sayıdaki kullanımı bir tarafa bırakacak olursak klâsik Arapçada kısaltma olgusunun bilinen bir şey olmadığı söylenebilir.

Dr. (Doktor) anlamında د., m.ö. (milattan önce) anlamında م.ق., m.g. (miligram) anlamında م.غ gibi kısaltmalar günümüz Arapçasında kullanılan kısaltmalardan yalnızca bir kaçıdır.

4-Kelimelerin vurgu yerleri - harflerin boğumlanma noktaları ve niteliklerinde değişim: Vurgu asla bir kelimenin son hecesinde değildir. Sona en yakın uzun ya da kapalı hecededir. Örneğin muqâtilun, mektûbun kelimelerinde vurgu qâ ve tû hecelerindedir. Eğer sondan önce hiç bir uzun hece yoksa vurgu ilk hecede yapılır. Ketebe'de vurgu ke hecesindedir⁹⁰. Yerel [colloquial]Arapçanın vurgu özellikleri genelde fasih lehçeninkilerle uyuşmakla birlikte⁹¹ yine de yerel Arapçanın her zaman yazılı Arapça ile uyuşmayan kendine özgü yerleri vardır⁹².

Yerel dile âit bu ve harflerin boğumlanma noktaları ve nitelikleri ile ilgili özelliklerin fasih dilin telaffuzuna yansıdığı görülmektedir. Aslında bunu doğal karşılamak gerekir. “Arapça kelimeler nasıl ki bu dili konuşanların dilinde ilk durumda kalmamış, değişime uğramışsa asırların geçmesine bağlı olarak seslerde de bir değişimin olması kaçınılmazdır. Örneğin ق, ظ, ذ, ث, ج harfleri değişmiştir. Bu sesler pek çok Arap ülkesinde artık dile ağır gelmektedir”⁹³.

Fasih Arapçada bir dereceye kadar mu'attaş/ıslak olarak söylenen cîm artık câf/kuru bir sese dönüşmüştür. Yine bunun tersine Suriye ve Magrib ülkelerinde pek çok yörede cim tam bir ta'tîş ile söylenmekte sadece Irak, Sudan ve Mısır'ın bazı bölgelerinde doğru olarak söylenmektedir⁹⁴. Arapçayı çok fasih konuşan Mısırlardan pek çoğu dilini cîmin fasih dilin fonetiğine uymayan bu telaffuzdan kurtaramamaktadırlar⁹⁵.

Telaffuzunda önemli değişiklik olan bir diğer harf ise çoğu kere Arapçanın bu harfe isnad edilerek lugatu'd-dât şeklinde anıldığı ض harfidir. Bazıları bu gün Mısır ve Irak'ta telaffuz edilen dâtın İslâmdan önce İmrulkaıs (ö.540 dolayları), Zuheyr (ö.h.ö.13/610)'in İslâmî dönemde Ka'b b. Zuheyr, (ö.26/646) hatta ikinci asırda el-Halîl b. Ahmed (ö.175/791)'in dâtı ile aynı olduğunu düşünebilir. Fakat bu doğru bir görüş değildir. Şu anda Irak'ta konuşulan دât, دât ve ظ/zâ sesinin bir karışımından ibarettir. Hatta bu ülkede öğrenciler bu iki harfi yazıda da birbirlerine karıştırırlar. Sibeveyhi'nin ط/tâ'nın niteliklerine ilişkin görüşlerini incelediğimizde⁹⁶ onun ط için yaptığı tanımın bu gün Mısırdaki ض harfinin telaffuzuna tamamen denk

düşüğünü görürüz⁹⁷. Demekki dât harfinin telaffuzunda ciddi bir değişim olmuştur.

Sıbeveyhi ق /kâf harfinin telaffuzunu tanımlarken bu harfin telaffuzunda ses tellerinin şiddetli bir titreşime uğradığından bahs eder⁹⁸. Bu tür seslere Arapçada mechûr/patlayıcı ünsüz denilir. Fakat bu gün Araplar fasih Arapçada bir parçayı okurken fasih dildeki geleneksel şekli ile ne ses patlaması olur, ne de şiddetli ses teli titremesi⁹⁹. Öyleyse Sıbeveyhi'nin Kâf'ı bizim şu an bildiğimiz fasih lehçedeki kâf değildir.

5-Nefs kelimesinin yeni kullanımı: Arapçada dönüşlü (relexif) zamir yoktur. Almandadaki 'beni, onu' vs. نَفْس / kendi kelimesi ile ifade edilir¹⁰⁰. Kendini öldürdü anlamında قَتَلَهُ değil, قَتَلَ نَفْسَهُ denir. Hem klâsik hem de modern Arapçada bir kaç istisna dışında bu kurala sıkı sıkı uyulur¹⁰¹. Nefs kelimesinin kullanıldığı bir yer de te'kîdlerdir. Bunlara ma'nevî te'kîd adı verilir. Gerek relexif zamirin yerine getirilmesi gerekse pekiştirme şeklindeki geleneksel kullanımının dışında nefis kelimesi "modern Arapçada ekseriyetle Avrupa dilleri istikâmetinde tam bir isim olarak yeni bir kullanım alanı daha bulmuştur. Kendini öldürdü anlamında, فِي الْوَقْتِ نَفْسِهِ /aynı zamanda, مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِهِ/kendiliğinden şekillerinde olduğu gibi."¹⁰²

6-Metin içerisinde latince harflere yer verilmesi: Bu durumda latin harfleri ile yazılmış kelimelerin harf-i ta'rîf bile aldığı görülür. Örnek olarak şu parçayı verebiliriz¹⁰³:

ال xyloxine هُوَ الاسْمُ النَّجَارِيُّ لِمَادَّةِ ال Lignociane Hydro chloride و هي
مَادَّةٌ تُسْتَعْمَلُ لِمُخَدِّرٍ مَوْضُوعٍ Local Anesthetic

7-Eski dilde yaygın şekilde kullanılan künye, nisbet ve lakablar gibi özel isimleri tanımlayan ifadelerin yerini soyadına bırakması: Eski zamanlarda soy isimleri az veya çok özel isimlerin yanında kullanılmıştır; nihayet onu sonra menşeyi ve ikamet yerini gösteren 'nisbe' takip eder. Bu gün bunlar artık soyadı olmuşlardır¹⁰⁴.

8-Yeni kalıplar ve üsluplar: Bu kalıp ve üsluplar daha çok yabancı dillerin etkisi ile Arapçaya geçmiş kullanımlardır. Aslında tarih boyunca Arapça bir takım farklı dillerin üslup özelliklerinden etkilenmiştir. Yabancı kültürle yetişmiş câhili şâir 'Âdî b. Zeyd el-'İbâdî (ö.600 dolayları)'nin ve el-A'sâ (ö.7/629)'nın şiirleri yabancı kelimeler ve üsluplarla doludur. Yabancı üslupları Araplaştırma âdeti 'Abdu'l-Hamîd el-Kâtib (ö.137/750)'ten itibaren canlanmış ve İbn Mukaffâ (ö.142/759) sayesinde iyice ivme kazanmıştır¹⁰⁵.

Yabancı dilden alınma üsluplar günümüzde iyice yaygınlık kazanmıştır. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki Arapça ve yabancı dildeki aynı türden iki yapı birbirinden bağımsız olarak her iki dilde bulunuyor olabilir. Örneğin Arapçada "ipini üstüne atmak/serbest bırakmak" anlamındaki اَلْفَيْتُ حَيْلَ فُلَانٍ deyimi Fransızcadaki "Laisser à quelqu'un la bride sur le cou" deyimine denk düşmektedir. Üstelik aralarında en ufak bir tarihsel etkileşimden bahsedilemez. Aynı şekilde Arapçadaki "مَا الْخُبِّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ"

ilk göz ağrısı”, deyimi Fransızcada “L’homme revient toujours à ses premières” şeklinde ifadesini bulur¹⁰⁶.

Arapçaya son dönemlerde sızmış ve Arapların daha önceden bilmedikleri bazı üslup ve kalıplar yine de eski bir köke bağlanabilir. Örneğin “لَمْ يَعُدْ / artık değil” kalıbı Fransızcadaki “ne...plus” [ya da İngilizcedeki “no longer”] kalıbına denk düşmektedir. “فَلَانَ لَمْ يَعُدْ يَفْدُرْ عَلَى الْمَشْيِ / Artık yürümeye tâkâti kalmadı” Fransızcadaki “il ne peut plus marcher” karşılığıdır. Bu üslup kesinlikle bir Fransız üslubu olmasına rağmen fasih dilde izi sürüldüğünde bu kalıba benzer bir yapıyı bulmak mümkündür. Örneğin hadiste geçen لَا تَرْجِعُوا عَادَ / Artık benden sonra kâfir olmayın¹⁰⁷ ifadesi üslup olarak fiilin olumsuzu ile kurulan yapıyı çağrıştırmaktadır. عَادَ fiilinin fiili ile aynı anlamda olması bunu daha da perçinlemektedir¹⁰⁸.

Klâsik Arapçada رَغْمَ kelimesi daha çok أَنْفَ kelimesi ile beraber ve kişi adları ile kullanılmıştır. رَغْمَ أَنْفِ فُلَانٍ gibi. Bu gün ise Fransızca’nın tesiri ile kişi adları dışındaki nesnelere de kullanılmaktadır. “رَزَيْتَكَ بِرَغْمِ الْمَطَرِ / yağmura rağmen seni ziyaret ettim.” Aynı şekilde bazı fiillerin yabancı dillerin özellikle Fransızcanın tesiri ile alışla geldikleri harf-i cerlerden başka harf-i cerlerle kullanıldıkları görülür. Örneğin فِي أَنْتَرِ fiili harf-i ceri ile kullanılması gerekirken Fransızcadaki ‘influer sur’ fiilinin etkisi ile عَلَى ile de kullanılmaktadır. Her ne kadar bu kullanım dildeki klâsik tazmin olayı ile bir ölçüde açıklanarak bu kullanım fasih bir kullanım şekli sayılsa bile yine de böyle bir yapı klâsik dilde pek alışılmış bir şey değildir¹⁰⁹.

Günümüzde kullanılan bir takım yapılar daha vardır ki bu yapılara Arapça içerisinde tarihsel olarak bir yer bulmak imkansızdır: “قَتَلَ الْوَقْتِ/vakit öldürmek” Fransızca “Pour tuer le temps” ya da İngilizce “To kill the time”dan¹¹⁰, “هُوَ يَلْعَبُ تَوْرَهُ / Rolünü oynuyor” Fransızca “Il joue son rôle” ya da İngilizce “He plays his part”tan¹¹¹ “الْعَيْنُ الْمُجَرَّدَةُ / ‘çiplak göz’ Fransızca “Un oeil nu” ya da İngilizce “Naked eye”den¹¹² “كَلَّمَا عَمَلَ كَلَّمَارِيحَ/Ne kadar çalışırsa o kadar kazanır” Fransızca “Plus il travaille”, “plus il gagne” ya da İngilizce “The more he works, the more he earns” ifadelerinden alınmıştır. Bu son ifade Arapça dil kurallarına tamamen aykırı olmakla beraber gazetelerde bu gün bile varlığını korumaktadır¹¹³.

9-Hitab dilinin ve yazışmalardaki saygı ifadelerinin değişmesi: Birincil dereceden ilişkilerin hâkim olduğu bedevî hayat tarzının şehirleşme ile beraber yerini daha resmî ilişkilere bırakması sonucu konuşma dilindeki hitap sözlerinden resmi mahfillerdeki hitap şekillerine varıncaya kadar bazı değişiklikler de meydana gelmiştir. Câhiliye döneminde hükümdarlara saygı ifadesi olarak kullanılan أَيْبَتُ اللَّعْنِ/haşmet meâb sözü¹¹⁴ İslâm devrinde yerini صَاحِبُ السُّمُو الْمَلَكِي ifadesine bırakmıştır. Şimdilerde ise krallar için صَاحِبُ السُّمُو الْمَلَكِي sözü ekselansları anlamında¹¹⁵ kullanılır olmuştur.

حَضْرَتُكُمْ ve سَيَادَتُ الْأَسْتَاذِ gibi hitap şekilleri de eski dile yabancı hitap şekillerindedir¹¹⁶. Özellikle her geçen gün kamusal alanda ve bürokratik dilde kendini gösteren bu değişim belki müstakil bir araştırmanın konusudur.

10-Sehl-i mumteni‘: Modern Arapçanın üslup özellikleri her ne kadar klâsik Arapçanın pek çok üslup özelliklerinden daha sâde ise de pek çok bağlaç ile temel cümleye bağlanmış yan cümlelerin kullanıyor olması modern Arapçayı görünüşte kolay, ama aslında kompleks ve bir o kadar zor bir anlatım şekline yöneltmiştir. Hiç kuşkusuz bu anlatım şeklinde بالإضافة إلى/yanısıra¹¹⁷; أيضاً... فحسبُ بَلْ.../sadece...değil...aynı zamanda¹¹⁸; بحيث/ecek şekilde¹¹⁹ gibi yeni kalıpların etkisi yabana atılamaz.

¹Bu dönemler için bkz. H. Wehr-J. W. Fück, “Arabiyya Arabic Language And Literature”, The Encyclopedia of Islam (New Edition), E. J. Brill, Leiden, 1979, s.561-573. Biz bu makalede Eski Arapça’yı İslâm kültürü dışında kalan ve daha çok kitâbelerde görülen Arapça olduğu için inceleme dışında bıraktık. Orta Arapça’yı ise bir başlık altında incelemedik ve bunu Klâsik Arapçanın bir uzantısı olarak Klâsik Arapça adı altında ele aldık. Mahalli lehçeler ise fasih dili ele alan bu makalenin değil, belki daha başka araştırmaların ilgi alanına girmektedir.

²Nihad M. Çetin, “Arap-Dil”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 282.

³Abdu’l-Mun‘im Şemîs, ‘*Uzemâ min Mısır*, Dâru’l-Maârif, Kahire, ts., s.32.

⁴Mısır’ın Fransızlar tarafından işgaline Mısır’da bizzat tanık olan tarihçi ‘Abdurrahmân el-Cebertî Fransızların halka şirin görünmek için ellerinden geleni yaptıklarını kayd eder. Bkz. ‘Abdurrahmân el-Cebertî, *Târihu ‘Acâibi’l-Âsâr fi’t-Terâcîm ve’l-Ahbâr*, Dâru’l-Cîl-Dâru’l-Fâris, y. yeri yok, ts., s.183-184.

⁵İlk defa Mısır milliyeti fikrini ortaya atan yazar. Tahtâvî’nin hayatı ve görüşleri için bkz. Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2. baskı, 1982, s.190-201.

⁶Bkz. Nihad M. Çetin, agm., *DİA*, III, 285.

⁷‘Umer ‘Abdulazîz ‘Umer, *Târihu’l-Maşriki’l-‘Arabî (1516-1922)*, Dâru’l-Ma‘rife, İskenderiyye, ts., s.238.

⁸Batı kültürünün Mısır’a girmesini sağlayan dört yol vardır. 1.Mısır’da çeşitli bilimsel faaliyetlerde bulunan Batılı uzmanlar 2-Batiya gönderilen öğrenciler 3-Mısır’da çevirilerek yayımlanan Batılı yazarların eserleri 4-Batılı tarzda ya da Batılılar tarafından kurulmuş okul ve enstitüler. Recep Şentürk, *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim (Türkiye ve Mısır Örneği)*, İz, İstanbul, 1996, s. 127;Modern Mısır’ın doğuşu, batılılaşma ve iki kültürün karşılaşması/uyanış dönemi (1898-1908) için bkz. Şentürk, age., s.204-225.

⁹Çetin, agm., a.yer.

¹⁰Şevkî Dayf, *el-Edebu’l-‘Arabî el-Mu‘âsir fi Mısır*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, 7.baskı, ts., s.43.

¹¹Şevkî (ö.1932), Hâfız (ö.1932), Halil Mutrân (ö.1949) gibi şâirler arasında halka en çok inebilen ve onlara en yakın şâir Hâfız’dı. Şevkî ise bu üç şâirden üslubu en yüksek [ağır] olandır. Buna rağmen bazen onda da tıpkı Hâfız ve Halil Mutrân’da görüldüğü gibi gazetecilerin dillerinden düşürmedikleri bazı gazete kelimelerine rastlanır. Bkz. Dayf, age., s.49.

¹²I. Goldziher, *Klâsik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj, Ankara, 1993, s.172.

¹³1289/19 Mayıs 1872’den 1295’e kadar Bulak’ta basılan kitap sayısı nüsha/cilt adedi olarak 361815’tir. 1284/1867 yılında tabedilen kitap sayısı 242075’ti. 1295 sonuna

kadar yayınlanmış kitapların toplam sayısı ise 603895'tir. Bkz. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *el-Medhal ilâ Târîhi Neşri't-Turâsi'l-'Arabî ma'a Muhâdaratin 'ani't-Tashîf ve't-Tahrîf*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1405/1984, s. 33-35.

¹⁴Fransızlar Mısır'ı işgal edince "*La décade Egyptienne/el-'Uşâru'l-Mısri*" ve "*Le Courrier de L'Egypte/Berîdu Mısır*" adları ile iki gazete çıkarmaya başladılar. Fakat bu gazetelerin dili Fransızca idi. Bunların doğal olarak Mısır halkı üzerinde bir tesiri olmadı. Mehmed Ali Paşa vali olunca *Curnâlu'l-Hidîvî* adlı gazeteyi çıkardı. Bu gazete 1828'de *el-Curnâl* adını aldı. Bu gazete *el-Vakâiu'l-Mısriyye* çıkana kadar yayımlandı. Bkz. Dayf, age., s.45; İsmâîl döneminde çıkan *el-Ya'sûb* adlı tıp dergisi tıp ve bilim terimlerini Arapçaya aktardı. Dayf, age., s. 33-34; Ayrıca bkz. İbrâhîm 'Alî Ebû'l-Haşeb, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî fî'l-'Asri'l-Hâdir*, el-Hey'etu'l-Mısriyye, Kahire, 1992, s.49-50.

¹⁵Dayf, age., s.31

¹⁶Dayf, age., s.44.

¹⁷Dayf, age., s.45.

¹⁸Muhammed Hamâse 'Abdullatîf, *el-'Alâmetu'l-İ'râbiyye fî'l-Cumle beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Kahire, ts., s. 257.

¹⁹Dayf, age., s. 209.

²⁰Bkz. Saîd el-Afgânî, *Tebâyunu'l-'Ammiyye ve'l-Fushâ, Kitâbu'l-Lugati'l-'Arabiyye*, nşr. Emîn el-Kahn, Câsir Ebû Safiyye vd., Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1971, s. 24.

²¹Dayf, age., s.201.

²²Hüseyn Yazıcı, *Çağdaş Arap Öyküleri*, Kaknüs, İstanbul, 1999, s. 8.

²³Dayf, age., s.202.

²⁴el-Emîr Mustafâ eş-Şihâbî, *el-Mustalahâtu'l-İlmiyye fî'l-Lugati'l-'Arabiyye fî'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Matba'atu Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye,Dimeşk, 1409/1988, s. 201.

²⁵Bkz. Şihâbî, age., s. 163.

²⁶Şihâbî, age., s.117.

²⁷Şihâbî, age., s.119-120.

²⁸Şihâbî, age., s.167-168.

²⁹Temmâm Hassân, *el-'Arabiyye li Gayri Ebnâihâ Vakâi'u Nedevât Ta'lîmu'l-Lugati'l-'Arabiyye li Gayri'n-Nâtîkîn bihâ*, Mektebetu't-Terbiyyeti'l-'Arabî li Duveli'l-Halîc, Riyad, 1406/1985, II, 81.

³⁰Örneğin *أَصْمُ*/sağır kelimesinin küçültme adında *أَصَيْمٌ* /sağırcağız şeklinde ictimâ-i sâkineyn ihmâl edilir. Bkz. Ebû Bişr 'Usmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, Bulak, 1316/1898, II, 107.

³¹ Bu karar Dil Kongresinin 1962-1963 yılı 29.devresi kararları olarak *Mecmûatu'l-Buhûs ve'l-Muhâdarât*'ta yayımlanmıştır. Şihâbî, age., s.193.

³²Şihâbî, age., s. 116.

³³Örnekler Şihâbî tarafından Rabat Edebiyat fakültesi dekanlarından olan Muhammed 'Azîz el-Habâbî'nin *Mine'l-Kâin İlâ'ş-Şahs* adı ile Fransızca'dan Arapçaya çevirdiği felsefe kitabından alınmıştır. Şihâbî, age., s. 196.

³⁴Şihâbî,age., s. 197.

³⁵Ali ‘Abdulvâhid Vâfi, *Fıkhu'l-Luga*, Dâru Nahdati Mısr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire, 1956, s. 145.

³⁶Şihâbî, age., s.198.

³⁷Kûfeliler, mastar fiilden müştak ve ondan ferdir görüşünü benimsemişken Basralılar fiilin mastardan müştak ve ondan fer olduğu görüşündedirler. Bkz. Kemâluddîn Ebû'l-Berekât ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Sa'îd el-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Kahire, ts., I, 235.

³⁸Arap dil kurumu bu yöntemin bazı ilimlerde çok kullanıldığını belirtmiş ve beliren mübrem ihtiyaçları nazar-ı dikkate alarak, zarûrî hallerde kıyâs yolu ile kullanımı câiz görmüştür. Vâfi, *Fıkhu'l-Luga*, s.174.

³⁹Sibeveyhi, age., II, 2, 5.

⁴⁰İbn Hişâm, *Şerhu Kasideti Bânet Su'âd*, el-Matba'atu'l-Ezheriyye, Kahire, 1317, s. 14-15.

⁴¹Sibeveyhi, age., I, 7; Sibeveyhi'de sözel değer ifadeleri için bkz. Mehmet Çakır, *Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s. 50-81.

⁴²Sibeveyhi, age., I, 6; Çakır, age., s. 90.

⁴³Bkz. Ebu'l-Kâsim ‘Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât (Lamlar Kitabı)*, Haz. Ahmet Yüksel, Samsun, 2001, s.32.

⁴⁴Akronim, İngilizce yazım ile ‘acronym’, çeşitli kelimelerin ilk harflerinden oluşmuş kelimelere denir. Anzac: Australian and New Zealand Army Corps; Laser: Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation vb. ‘BBC’ gibi, çeşitli kelimelerin ilk harflerinden oluşmuş olmakla birlikte tek bir kelime olarak telaffuz edilmeyen kelimeler ise bu kategoride sayılmazlar. Nigel Rees, *Dictionary of Phrase & Fable*, Parragon Books, Printed by Cox & Wyman, London, 1993, s.3.

⁴⁵İştikâk temelde üç gruba ayrılmıştır. Sağır (küçük), kebîr (büyük) ve ekber (en büyük). Bizim burada büyük iştikak nazariyesi ile kastımız daha çok ekber olan iştikaktır. Anlamın düzenli birtakım zincirlerden ibaret olduğu ve çeşitli kelimelerin türeyişte ortak bir paydaya dayandığı şeklinde özetlenebilecek olan bu kurama göre; örneğin hemze ve bâ harflerini muhtevi fiiller hep ayrılmak, kaçmak vb. anlamlara bağlanmıştır. İştikak ve bu nazariye için bkz. İbn Cinnî *el-Hasâis*, nşr. Muhammed ‘Ali en-Neccâr, Kahire, 1952-56, II, 133-139; Hulusi Kılıç, “İştikak”, *DİA*, İstanbul, 2001, XIII, 439-440; Ayrıca bkz. Kemal Tuzcu, “Araplarda Etimoloji Çalışmaları”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, Ankara, 2001, s.66-71.

⁴⁶Şihâbî, age., s. 95-96.

⁴⁷Şihâbî, age., s.104.

⁴⁸Bu örnekler ve daha fazla örnek için bkz. Ali Yılmaz, *Arapça-Türkçe-İngilizce-Fransızca Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak., İstanbul, 1995, s. 21.

⁴⁹Daha fazla örnek için bkz. Yılmaz, age., s.190-194.

⁵⁰Munîr, el-Ba‘lebekkî, *el-Mevrid*, Dâru'l-‘İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1986, s.37.

⁵¹Şihâbî, age., s.17.

⁵²Şihâbî, age., s.205.

⁵³Prof. Dr. Ahmet Bulut zâid lâ ile terkîb edilen isimlerin günümüzde oldukça yaygın olduğunu belirtir ve bu tür isimleri üç grupta mütâlâa eder. ism-i mensûblarla

kullanım: لا سَامِيٌّ / antisemitik; İsm-i mef'ûllerle kullanım: لا مَعْتُولٌ / anlamsız; mastarlarla kullanım: لا تَجَانُسُ / uyumsuzluk (heterogeneity). Bkz. Ahmet Bulut, *Arap Dili Araştırmaları I, Sesler Lugavî İbdâl, İlk Sığa Meselesi, Terkîbi İştikâkın Sınırı*, Alfa, İstanbul, 2000, s.206-207.

⁵⁴Şihâbî, *age.*, s.194.

⁵⁵Şihâbî, *age.*, s. 194-195.

⁵⁶Hüseyin Küçükkalay, *Kur'ân Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, Konya, 1969, s.251.

⁵⁷Vâfî, *Fkhu'l-Luga*, s.144.

⁵⁸Sibeveyhi, *age.*, I, 217.

⁵⁹M. Ezzat, *Everybody's English Advanced Grammar And Practice For Everyday Talk*, al-Alameya Press, Kahire, 1992, s.37.

⁶⁰Örnekler için bkz. M Ezzat, *age.*, s.24.

⁶¹Mahmûd Hicâzî, *el-Lugatu'l-'Arabîyye 'abre'l-Kurûn, Dâru'l-Kâtîbi'l-'Arabî*, Kahire, 1968, s.76.

⁶²ez-Zeccâcî lâm harf-i cerrinin muzâf ile muzâfun ileyi birbirinden ayırabileceğini söyler ve “ هذا غلامٌ لَزَيْدٍ /Bu Zeyd'in bir kölesidir.” gibi yapıları buna örnek verir. Bkz. ez-Zeccâcî, *age.*, s.80.

⁶³Hicâzî, *age.*, s.77-78.

⁶⁴“Bu yapılar modern Arapça yayınlarda yaygın şekilde görülür, fakat bunlara eski kullanımda hemen hemen hiç rastlanmaz. Her halukârda modern Arap gramerinde görülen izâfetin çözülmesi olgusu modern İbrancadaki ve günümüz Arap lehçelerindeki aynı olgu ile paralellik gösterir. Örneğin eski İbrancada isim tamlamasındaki kelimenin birleşik bir yapı olarak durumu belirgindir. Örneğin İbrancada هَسْبِيفْرُ شَلْ denir. Fakat bunun modern İbrancada karşılığı هَسْبِيفْرُ شَلْ tur. Bu yapının modamod Arapça karşılığı الكِتَابُ الَّذِي لِيُوسُفُ tur. Bu yapıyı çok titiz bir şekilde Mısır halk diline çevirsek الكِتَابُ بِنَاعِ يُوْسُفَ deriz. Arap lehçelerinde izâfet بِنَاعِ ya da مَتَاعِ edatları ile çözülürken İbrancada yine bir rabt edatı olan شَلْ ile çözülmektedir. Arapçada eskiden sadece şiir zaruretlerinde görülen bu olgu günümüzde çok yaygınlaşmıştır.” Hicâzî, *age.*, s.78.

⁶⁵Tirmizi, *Sünen*, Birr, 60.

⁶⁶Hicâzî, *age.*, s.79.

⁶⁷Emrullah İşler-Musa Yıldız, *Arapça Modern Metinler ve Çözümlemesi*, Ankara, 2001, s.47.

⁶⁸ Bu tür örnekler mevsûfa yapılmış izâfet olarak anılır. İzâfet konusunda müstakil bir çalışması olan Prof. Dr. Mehmet Çakır, أَعْدُ الرَّجَالِ tamlamasını adamın biri, رَجُلٌ وَاحِدٌ tamlamasını ise bir adam olarak çevirir ve buna benzer ters anlamların Hasan yaramazı, delinin teki gibi Türkçemizde de olabileceğini ifade eder. Bkz. Mehmet Çakır, *Arapçada İsim Tamlaması*, İzmir, 1992, s.13.

⁶⁹Vâfî, *Fikhu'l-Luga*, s.145.

⁷⁰Vâfî, *Fikhu'l-Luga*, s.145.

⁷¹Azmi Yüksel ve dğr., *Arapça Test Kılavuzu*, G.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, Ankara, 1991, s.82.

⁷²Çakır, *Tamlama*, s.21.

- ⁷³ Vecdi Akyüz, *Arapçada fiil zamanları*, İfav, İstanbul, 1995, s. 38.
- ⁷⁴ Bkz. Akyüz, *Arapçada Fiil*, s.324-340, 344.
- ⁷⁵ Hamâse, *age.*, s. 132-133
- ⁷⁶ Hamâse, *age.*, a.yer.
- ⁷⁷ Sibeveyhi, *age.*, II, 380.
- ⁷⁸ Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, s. 137.
- ⁷⁹ Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, s. 138. A. A. Vâfi, 'İlmu'l-luga, Dâru'n-Nahdati Mısır, Kahire, 9.baskı, ts., s. 302.
- ⁸⁰ Hamâse, *age.*, s. 144.
- ⁸¹ Şihâbî, *age.*, s. 195.
- ⁸² Vecdi Akyüz, *Arapça Sayılar*, Kitabevi, İstanbul, 1998, s.21.
- ⁸³ Bkz. Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, s.70.
- ⁸⁴ Bkz. Akyüz, *Arapçada Sayılar*, s.150.
- ⁸⁵ Ernst Harder, *Gaspey-Otto-Sauer Metodu Moden Arapça Grameri*, çev. Ekrem Sarıkçioğlu, Otağ, İstanbul, 1982, s.17.
- ⁸⁶ İmâle işaretinin kullanıldığı örnekler için bkz. Sibeveyhi, *age.*, II, 259-262.
- ⁸⁷ Bu özel işaretler için bkz. Sibeveyhi, *age.*, II, 282.
- ⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989, s.138.
- ⁸⁹ Örneğin Kur'ân'daki bir kaç sûrenin başındaki الم /elîf-lâm-mîm'deki elifin Allah, lâm'ın Cebrâil , mîm'in ise Muhammed anlamında birer kısaltma olduğu söylenir. Hurûf-ı Mukatta'a için bkz. Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1376/1957, I, 164-178.
- ⁹⁰ David Cowan, *Modern Literary Arabic*, New Cambridge University Press, London, 1958, s. 8.
- ⁹¹ Bu özellikler için bkz. Sami A. Hanna, Naguib Greis, *Beginning Arabic A Linguistic Approach From Cultivated Cairane to Formal Arabic*, E. J. Brill, Leiden, 1972, s.6.
- ⁹² David Cowan, *age.*, a.yer.
- ⁹³ Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, s.135; Vâfi, 'İlmu'l-Luga, s.286-291.
- ⁹⁴ Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, a.yer.
- ⁹⁵ Örneğin Arapçayı çok fasih konuşan Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübârek yerel dilin etkisi ile cimi 'g' gibi söyleyenlerdendir.
- ⁹⁶ Sibeveyhi, *age.*, II, 405-406.
- ⁹⁷ Hicâzî, *age.*, s.69-70.
- ⁹⁸ Sibeveyhi, *age.*, a.yer.
- ⁹⁹ Hicâzî, *age.*, s.71.
- ¹⁰⁰ Ernst Harder, *age.*, s.177.
- ¹⁰¹ تَعَلَّمَ fiili dışında kalb fiillerinin fâil ve mef'ûllerinin, sahipleri aynı iki muttasıl zamir olmaları câizdir. Örneğin; “ وَجَدْتَنِي وَجِيداً / Kendimi yalnız buldum” denir. Bu وَجَدْتُ نَفْسِي demektir. Bu yapı ef'âl-ı kulûb dışındaki fiillerde geçerli bir yapı değildir. Örneğin “Kendimi dövdüm” anlamında صَرَبْتُ نَفْسِي denmez. Bu anlamda صَرَبْتُ نَفْسِي denir. Fakat kalb fiili olmasalar da وَجَدَ fiilinin zıttı olmaları nedeniyle عَدِمَ ve فَقَدَ fiillerinde bu yapıya olur verilmiştir. es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., s.180.

¹⁰²Ernst Harder, age., a.yer.

¹⁰³Parça *Seyyidatı* Dergisi, c.XIII, sayı: 641, 19-25 Haziran 1993, s.67'den alınmıştır.

¹⁰⁴Ernst Harder, age., s. 208.

¹⁰⁵İbrâhîm es-Sâmerrâî, *Dirâsât fi'l-Luga*, Matba'atu'l-Ânî, Bağdat, 1961, s.237-238. Arap nestrinde üsluplar gelişerek tarihsel gelişim sırasına göre temel üç grup oluşmuştur:1- Mutlak-mürsel (serbest) üslup (2./8. asır), temsilcisi İbnu'l-Mukaffâ; 2- Muzdavic-mutevâzin (yarım kâfiyeli) üslup (3./9. asır), temsilcisi el-Câhız, 3- Musacca' (tam kâfiyeli) üslup (4./10.asır), temsilcisi Bedüzzamân el-Hemedânî'dir Bkz. İrfân Shadid, *Arabic Literature, The Cambridge History of Islam*, ed. P.M. Holt, Ann K.S. Lambton & Bernard Levis, Cambridge, 1982, c. II B, s. 662.; Hemezânî'nin üslup özellikleri için bkz. Rahmi Er, *Bedü'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, MEB., İstanbul, 1994, s. 35-36.

¹⁰⁶Vâfi, *Fıkhü'l-luga*, s. 238-239.

¹⁰⁷Müslim, *Sahih*, İmân, 118-120; Kasâme, 29; Buhârî, *Sahih*, İlm, 43; Tirmizî, *Sünen*, Fiten, 28.

¹⁰⁸Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, 239. Bu kalıpta daha fazla örnek için bkz. Hüseyin Yazıcı, *Arapçada Edatlar*, Kitabevi, İstanbul, 1996, s.144-145.

¹⁰⁹Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, s. 241. Tazmîn bir fiilin kullanılması gereken bir harf-i cer ile kullanılmadığında bu harf-i cer'in birlikte kullanıldığı başka bir fiilin anlamına dönüşmesi olarak tanımlanır. Bkz. Mâlekî, Ahmed b. 'Abdu'n-nûr, *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me 'ânî*, Dâru'l-'ilm, Beyrut, 1985, s.248-249. Bir hadis-i şerif'te **أَنَّ** fiili yerine **الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ** / İyilik güzel huy, kötülük ise insanın içine işleyen şeydir." Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Zühd, 52.

¹¹⁰Sâmerrâî, age., s. 242; Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*,s. 241.

¹¹¹Sâmerrâî, age., a.yer; Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, s. 242.

¹¹²Sâmerrâî, age., s.246.

¹¹³Sâmerrâî, age., s.252. Daha fazla örnek için bkz. Sâmerrâî, age., s.240-256 ve Vâfi, *Fıkhü'l-Luga*, s.237-242.

¹¹⁴Örneğin bkz. en-Nâbîga ez-Zubyânî, *Dîvân*, nşr. Kerem el-Bustânî, Beyrut, ts., s.14, 17, 37, 80, el-Bustânî Câhiliyye'deki bu selamlama biçimini şu şekilde yorumlar: **أَبَيْتُ أَنْ / Lanetlediğine yanaşmaktan uzaksın** ya da **أَبَيْتُ أَنْ / Sende bu kerem varken kimseye lanet etmezsin.**" Bkz. Nâbîga, age., s.17.

¹¹⁵Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık,İstanbul, ts., 408.

¹¹⁶Bu hitap şekilleri için Bkz. *Arapça Mektuplaşma Örnekleri*, Cantaş, İstanbul, ts., s.6, 7, 8, 9, 10, 11, vd.

¹¹⁷Mariman Naili Al-Warraki, Ahmed Taher Hassanein, *The Connectors In Modern Standard Arabic*, Arabic Language Institue American University, Kahire, 1993, s. 25. Ayrıca bu kitabın çevirisine başvurulabilir. Çeviren Ahmet Yüksel, *Arapçada Bağlaçlı Cümle Yapıları*, Samsun, 2001, s.25 vd.

¹¹⁸Warraki, age., s.75.

¹¹⁹Warraki, age., s.113.

ARAPLARDA AD KOYMA

M. Edip Çağmar*

Özet: Bu makalede özel isimlerin anlamı ve kullanılış sebeplerinden bahsettik. Bu nedenle özel ismin sözlük ile terim anlamı ve hakkında genel bilgileri kısa bir şekilde verdik. Ondan sonra özel ismi detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştık. Bunun için özel ismin bir çeşidi olan isim, künye ve lakabı ayrı ayrı izah ettik. Ayrıca onların anlamı ve seçilmelerindeki muhtemel nedenleri de belirttik.

Anahtar kelimeler: Arap dili, özel isim, isim, lakap, künye.

Giving Name at Arabs

Summary: This article deals with proper nouns, their causes of using and their sense in Arabic language. Because of this, we gave their dictionary and term meaning and submitted general knowledge shortly on them. Afterwards we explained proper nouns with many details. Therefore we wrote kinds of them one by one. They are noun, patronymic and nickname. Besides, we expressed their meanings and probable causes of which effected their being chosen.

Keywords: Arabic language, proper noun, noun, nickname, patronymic.

* Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

I- Özel İsmın Sözlük ve Terim Anlamı

Arapça'da özel isme علم (alem) denmektedir. ع, ل, م harflerinden oluşmuş kelimeler genelde, bir şeyi diğer bir şeyden ayıran anlamına gelmektedir¹. علم, علم veya علم kelimelerinden türetilmiş lafızların genelde bilmek, öğrenmek, inanmak anlamlarında kullanılması da bu dediğimizi doğrulamaktadır. Alem kelimesinin bizzat kendisi ise üst dudaktaki yarık, işaret, bayrak, sınır, çöllerde yolcular için konulmuş ağaç vb. işaretler, dağ, elbisenin şekli ve kenarındaki nakışlar anlamlarına gelmektedir². Bu anlamlardan ilki hariç, diğerlerinin hepsinde, bir şeyi diğer bir şeyden ayırma anlamı vardır. Özel isim olarak kullanılan alemin de, esas işlevi bir varlığı, diğer varlıklardan ayırmaktır. Alem kelimesinin lügat anlamı, isim kelimesinin lügat anlamına benzemektedir. Bu nedenle her ikisi de nahiv ilminde aynı görevi yapmaktadır³.

Nahiv İlminde alem marife çeşitlerinden ikincisi olarak kabul edilen özel isim için kullanılmaktadır. Hemen hemen bütün nahiv kitaplarında, alem (özel isim)in tanımı yapılmıştır. Bütün tanımların ifade etmek istediği şey, alem, bir şeyin özel ismi demektir. Yapılmış tanımlardan birisi şudur:

العالم الإسم الذى يعين مسماه مطلقا

“Alem (özel isim), hiçbir kayıt olmaksızın kendi mefhumunu belirleyen isimdir⁴.” Örneğin, Ali denince, akla hemen ismi Ali olan belli bir insan gelmektedir. Nahiv ilminde, bu tür isimlere alem yerine alamet diyenler de olmuştur⁵.

II-Özel İsim Hakkında Genel Bilgi

Özel isim, her dilde önemli bir yer tutan ve çok yoğun bir şekilde kullanılan dil unsurlarından biridir. Bu nedenle insanoğlu en eski çalışmalarından bu yana nasıl çeşitli dillerdeki sözcükler üzerinde durmuşsa, bunların özellikle köken bilgileri yönünden açıklamasına girişmişse, merakı ve gerçeğe ulaşma isteğinden dolayı, özel adları da aydınlatmaya çalışmıştır ve bu ilginin sonucunda zamanla sadece özel isimleri kendisine konu edinmiş bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Batı dillerinde bu bilim dalı onomastics, onomastique vb. terimlerle ifade edilmiştir⁶. Hatta bu bilim dalı da nerdeyse, kendi içinde çeşitli bilim dallarına ayrılma konumuna gelmiştir. Özel isimlerle ilgili bu çalışmaların en önemli nedeni, bize göre, onların vaz`ının ıstılahî olmasıdır; zira dilin vaz`ının ister tevkîfi ister ıstılahî olduğu düşünülün, özel isimlerin vaz`ının ıstılahî olması zorunludur. Özel isimlerin vazı`larının ıstılahî olması, onların insanların tarafından konulmuş olmaları demektir. Bu ise konulan her özel ismin bir nedeninin olduğunu, bize göstermekte ve insanlar tabi olarak söz konusu nedeni anlamaya yönelmişlerdir; zira insanlar verdikleri her ismin ne anlama geldiğini veya niçin o ismi verdiklerini düşünmüşler. Özellikle çocukları için isim seçtiklerinde ya güzel isimler tercih etmişler ya da onların kötü şeylere müptela etmesine neden olacak isimlerden kaçmışlar. Örneğin, şeytan kelimesi, özel isim olarak konulmamış,

hatta bu kelimenin, şeytan için bile kullanılmasından kaçınmıştır⁷. Bazıları ise, hayvan veya doğada varolan diğer varlıkların isimlerini çocuklarına verirlerken, çocuklarının ilgili varlığın iyi vasıflarını elde edeceğine inanmışlardır⁸. Bu ise, bize her özel ismin belli bir düşünce veya ilişkidenden dolayı verildiğini göstermektedir.

III-Araplarda Özel İsim

Araplara gelince, onlar ad koymak maksadıyla Cahiliye devrinde çocuklarını putların yanına götürmüş ve o zamanki adetlere göre, dua edip şükrettikten sonra onlara isimler vermişlerdir. İslamî dönemde ise Allah'a şükredip çocuğun kulağına ezan ve kamet okumuşlardır. Ayrıca sadaka olarak kurban kesmişlerdir⁹.

A-Araplarda Özel İsmın Çeşitleri

Arapça'nın grameriyle uğraşan alimlere göre, özel isim (alem) isim, künye ve lakap şeklinde üçe ayrılmaktadır.

1. İsim

Özel isim olarak kullanılan isimden maksat belli bir şahıs veya şeye delalet eden kelimelerdir¹⁰. Bize göre, Araplarda özel ismin bir kısmı olan ismin ne maksatlarla verildiğini anlamak için şahıs, kabile, hayvan, yerlerin ve diğer bazı şeylerin özel isimlerinin iyi incelenmesi gerekir.

a. Şahıs Özel İsimleri

Kaynaklarda Arapların arasında şahıs isimlerinin rasgele verilmeyip belli bir nedenden dolayı verildiğine dair epey bilgi mevcuttur. Ahmed Abdullah el-Kalkaşandî (821/1418)'nin naklettiğine göre Ebû Dekîş el-Kilâbî (ö.?)'ye "Siz Araplar niçin çocuklarınızı köpek, kurt, tilki vb. kötü isimlerle; kölelerinizi ise merzûk, rebâh vb. iyi isimlerle adlandırıyorunuz diye sorulduğunda, O şöyle cevap vermiştir: "Çocuklarımızı düşmanlarımızla savaşmaları için yetiştiriyoruz; bu nedenle onlara köpek, kurt, aslan isimlerini veriyoruz ki düşmanlarımıza galip gelsinler. Kölelerimizi ise bize hizmet etmeleri için alıyoruz. Bundan dolayı da onlara merzuk, rebah vb. isimler veriyoruz ki bize hizmet etmede zorluk çıkarmasınlar¹¹." el-Cahiz Arapların köpek, kurt, eşek vb. isimleri kullanmalarının nedeni, bu isimlerin onlar için uğurlu olacağına inanmaları olduğunu söylemektedir¹². Bunlardan anladığımız kadarıyla Araplar, çocuklarına isim verirlerken ya kendilerince güzel buldukları isimleri ya da kendilerince güzel gördükleri bu vasıfları çocuklarının kazanmalarını ümit ederek özel isimleri seçmişlerdir.

Şemseddin Günaltay, Araplardaki özel isimleri üç kısma ayırmaktadır: 1. İlkel bedevi gücüne uygun isimler: Bunlar Esed, Nemr, Sa'lebe, Kelb, Bekr ve Su'bân şeklindeki isimlerdir. 2. inançla ilişkisi olan isimler: örneğin, Abdullah, Abdu'l-uzza, Abdu'l-menâf. 3. Güzel sıfat ve menkıbelerden alınmış isimler: Bunlara Hasan, Amir, Said vb. isimler örnek verilebilir¹³. "Buluğu'l-ereb" adlı eserin sahibinin İbnu'l-Kayyim (751/1350)'in

"Miftâhu`s-saade" adlı eserinden yaptığı alıntıya göre Araplar çocuklarına isim verirlerken şu hususlara dikkat etmişlerdir¹⁴.

1) Düşmanlarına galip gelmek maksadıyla çocuklarına isim seçmeleri: Örneğin, Araplar, çocuklarına Gâlib, Mâlik, Zalim vb. isimler verirlerken, çocuklarının bu isimlerin ifade ettiği güç ve kuvveti kazanacağına inanmışlardır.

2) Çocuklarına şans ve mutluluk getirdiklerine inandıkları isimleri seçmeleri. Bunlar Sa`d, Sa`îd, şeklindeki isimlerdir.

3) Çocuklarının kuvvetli ve güçlü olmalarını sağlayacaklarına inandıkları isimleri seçmeleri. Örneğin, Sahr (kaya), Hacer (taş) vb isimlerdir.

4) Araplar bazen tam hanımları doğum yaparlarken evden çıkmış olup bu esnada ilk rastladıkları nesnenin ismini çocuklarına özel isim olarak seçmiş olabilirler. Sa`leb, Bekr, Kelb vb. isimler, bazen bu şekildeki bir nedenden dolayı da özel isim olarak seçilmiş olabilir.

Ayrıca düşmanların korkutulması ve ağaç isimleri konularak uğur dilenmesi de isim vermede önemli bir sebep olmuştur. Örneğin, Esed, Nemr isimleri düşmanların korkutulması; Talha, Semure şeklindeki ağaç isimleri ise uğur dilemek maksadıyla çocuklara özel isim olarak verilmiş olabilir. Bir canlının karakteristik özellikleri de çocuklara özel isim seçmede yönlendirici bir başka neden olabilmesi muhtemeldir. Örneğin, sa`leb (tilki) kurnazlıkla meşhur olduğundan dolayı, Araplar tarafından özel isim olarak kullanılmış olabilir. İnanç, iyi insanlara tabi olma ve çocuğun fiziksel yönü ile çevre etkenleri de çocuğa ad vermede rol oynamıştır. Cahiliye döneminde, Abdu`l-Uzza, Abdu`l-Lat; İslami dönemde ise Abdullah, Peygamberler ile sahabi isimlerinin yaygın olmaları buna örnek verilebilir. Abdulmuttalib'e Şeybe adının vermesinin sebebi ise, fizikidir; çünkü O doğarken başında bazı beyaz tüyler varmış. Bundan dolayı da, ona Şeybe ismi verilmiştir¹⁵.

Şemseddin Günaltay'ın da ifade ettiği gibi, Araplarda şahıs isimlerini üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlar, inançtan kaynaklanan, güzel vasıf ve menkıbelerden kaynaklanan ve son olarak da hayvan ve bitki isimlerinden seçilen özel isimlerdir.

Bazıları, Arapların gerek hayvan isimleri gerek de bitki isimlerini özel isim olarak kullanmalarının nedenin, daha önce onlarda var olduğunu iddia ettikleri Totemizm olduğunu söylemişlerdir.¹⁶ Arapların hayvan isimlerini özel isim olarak kullanmalarının değişik sebepleri olduğunu zikrettik. Bize göre, bu tür sebeplerin Totemizmle bir ilgilerinin olduğunu söylemek oldukça zordur. Bitki isimlerinin özel isim olarak seçilmesinin nedenine dair ise, kaynaklarda yeteri ve net bir bilgi bulamadık; ancak bize göre bitki isimlerinin Totemizmden kaynaklandığını söylemek mümkün değildir; zira Arapların taptıkları çoğu putlar ya insan heykeli ya da normal kaya şeklinde olmuştur. İbnu`l-Kelbî bu konuda şöyle demektedir: "Araplar, Kabe'yi ve Harem'de bulunan her şeyi kutsal görüyorlardı. Bu nedenle onlar, yolculuğa

üstünlük sağlamak, onu kokutmaktır. Örneğin, Esed, Fehd vb. özel isimler bunun için kullanılmıştır. Kabile isimlerinde dikkati çeken bir husus da, kabilenin ikamet ettiği yerin ismi almasıdır. Buna Benû Cefna kabilesi örnek verilebilir. Bu kabile Ğassan denen nehrin etrafında ikamet ettikten sonra, Ğassân ismini almıştır²¹. Bazen de benzetme yoluyla birden fazla kabileyeye aynı özel isim verilmiştir. Örneğin, Benu Malik, Cuşem, Benu Bekr kabilelerine yılan anlamına gelen الأراقم ismi verilmiştir. Bunun nedenin bu kabilelerin yılan gibi çok saldırgan olmaları ya da onların gözlerinin yılan gözlerine benzemesi olduğu iddia edilmiştir²². Araplara ماء السماء denmesi de bunun gibidir; zira Araplar hep suyun bulunduğu veya yağmurun yağdığı yerlerde çadırlarını kurmuşlardır²³. Ayrıca bazı kabilelerin ismi dini bir sebebe dayanmaktadır. Örneğin, أوس اللات , أوس الله isimleri²⁴.

c. Hayvan Özel İsimleri

Özel isim kapsamına giren isimlerden diğer bir kısım ise hayvanlara verilen özel isimlerdir. Hayvanlara verilen özel isimleri iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısım belli bir hayvana verilen adlardan oluşmaktadır. Bunlara “alemu`ş-şahıs” denmektedir. İnsan, yer vb şeylerin özel isimleri de, alemu`ş-şahıs kısmından kabul edilmiştir. Araplar insanlar için özel isimler kullandıkları gibi, evcil hayvanlar için de bu maksatla özel isimler kullanmışlardır. Örneğin, Peygamberimiz (s.a.v)`in atına السكب (suyun hızlı aktığı gibi hızlı yürüyen), merkebine عفير (toz, toprak renginde olan), devesine القصواء (kulağının ucu kesilmiş deve) denmiştir²⁵; ancak bu devenin kulağı kesik değilmiş ve القصواء kelimesinin kendisinden türediği kökün manası ise, uzaklaşmak ve uzak mesafe anlamına gelmektedir²⁶. Bu ismin kullanılmasının sebebi, Peygamberimiz (s. a. v.)`in onunla Mekke`den Medine`ye hicret için uzak bir yolculuğa çıkmış olması muhtemeldir²⁷. Bazıları ise devesine شدقم (avurtları geniş olan), atına برق (şimşek) ve لاحق (zayıflayan at), bülbüle فصيح (açık konuşan) isimleri vermişlerdir.²⁸ Bunlar ve bunlara benzer bulabildiğimiz diğer bazı isimler, bize, Arapların hayvanlara özel isim verirlerken, onlarda bulunan meşhur vasfa bakarak özel isim seçtiklerini göstermektedir; ancak hayvanlar için kullanılmış bütün özel isimlerde bunun geçerli olduğunu söylemek çok zordur; zira hayvanlar için kullanılmış özel isimlerin ancak bir kısmı kaynaklarda geçmekte ve geçenlerin de sadece bir kısmının niçin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hayvanlar için özel isim olarak kullanılmış ikinci kısım özel isim ise, “alemu`l-cins” denen özel isimlerdir. Alemu`l-cins, aynı cinsten olan varlıklara verilmiş ortak addır. Alemu`l-cinsle ism-i cins arasındaki fark, alemu`l-cinsin kullanımında bir cinsin hakikatı; ism-i cinsin kullanımında ise söz konusu cinsten herhangi bir fert kastedilmektedir. Örneğin, اسماء ismiyle aslan denen hayvanın hakikatı; fakat ism-i cins olan أسد kelimesiyle aslan cinsinden herhangi bir fert kastedilmektedir²⁹.

Bu tür özel isimler, genelde yırtıcı hayvanların isimlerinden oluşmaktadır. Örneğin, kurta ثعالة, akrebe أم عريط denmektedir³⁰. Hayvan isimleri olan

alemu'l- cinsle ilgili örneklerden bazıları şunlardır: Aslan حضاجر, اسامة sırtlan, kurt أبو بنت طبق, kaplumbağa ثعالة, tilki ابن دابة, karga ام عريط, akrep ذواله, at ايوب, eşek أبو صابر³¹ Verdiğimiz bu örneklerden bazılarının anlamını ve müsemmalarıyla ilgili münasebetlerini inceleyelim:

1) اسامة Bu kelime, sözlüklerde anlamı hakkında hiçbir bilgi verilmeden aslan cinsi için özel isim olduğu şeklinde geçmektedir. Bizce, bu kelime köken itibariyle şeref ve yücelik anlamlarına gelen isim kelimesinden türetilmiş olabilir; zira hem isim kelimesinin اسم şeklinde hareke alması hem de ismin yücelik anlamına gelmesi³² ve bu anlamın insanların, hayvanlar arasında aslana verilen değere daha uygun düşmesi dediğimizi desteklemektedir. Ayrıca Arapçada özel isim olup hemzesi و harfinden dönüşmüş isimler de³³ bu dediğimizi teyit etmektedir.

2) حضاجر sırtlan cinsi için özel isim olan bu kelimenin anlamı, karnı büyük ve kemikleri iri olan anlamına gelir. Bu kelimenin sırtlan cinsine özel isim olarak kullanılmasının nedeni ise, zikrettiğimiz anlamdan dolayı olduğu söylenmiştir³⁴; zira sırtlan karnı büyük ve kemikleri iri olan bir hayvandır.

3) ذواله kelimesinin kurt cinsine özel isim oluşu, bu kelimenin köken olarak hızlı bir şekilde yürümek anlamına gelmesine bağlanmıştır; çünkü kurt hızlı bir şekilde yürüyen bir hayvandır³⁵.

4) ام عريط kelimesi, akrep cinsinin özel ismidir. Bu kelimenin asıl anlamı, bir şeyin kanayınca kadar yarılması demektir. Bu anlam itibariyle bu özel isim akrebe tam uygun bir isim olmaktadır³⁶; zira akrebin insanı ısırması, kanama ve derinin yarılmasına neden olmaktadır.

5) ابن دابة kelimesi karga cinsine özel isim olarak kullanılan bir kelimedir. Karga, merkebin boynunda veya sırtında bir yara gördüğünde دابة denen kemikleri görününceye kadar yarasını deşer. Bundan dolayı kargaya bu ad alemu'l-cins olarak verilmiştir³⁷. er-Radiy, alemu'l- cinslerin çoğunda müsemma ile ilgili bir duruma işaret eden bir mananın mevcut olduğunu söylemektedir³⁸. Bu tür isimlerin verilmesi, müsemmalarının vasıfları tam olarak bilinse, onlarla manaları arasındaki münasebetin ne olduğu tam olarak anlaşılabilir.

d. Coğrafi Özel İsimler

Her millette olduğu gibi Araplarda da coğrafi isimler, özel ismin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Araplardaki coğrafi isimlerin büyük bir kısmı Arapça olup onlar ve müsemmaları arasındaki münasebeti bulmak mümkündür. Coğrafi isimleri, anlamlarıyla olan ilişkileri açısından şu kısımlara ayırabiliriz:

1) İsmi banilerinden veya sakinlerinden almış olması muhtemel yerleşim yerleri: Sürekli yerleşim alanı olmayan bazı yerler de, ismini sakinlerden almıştır. Araplarda bu şekildeki isimler çok fazla yaygındır. Örneğin, Tedmur şehrine, Tedmur denmesinin sebebi, onu kuran şahsın

adının Tedmur olduğu yolundaki rivayettir³⁹. Arapların Diyarbakır'a Diyar-i Bekr demelerinin sebebi, Müslümanların Diyarbakır'ı fethetmelerinden sonra Bekr b. Vail kabilesinin buraya yerleşmiş olmasıdır⁴⁰. Mekke'nin yakınındaki, Ebû Kubeys, dağına Ebû Kubeys şeklinde özel isimin verilmesinin nedeni de, Ebû Kubeys adında bir şahsın onda ikamet etmiş olmasıdır⁴¹. Bazı kaynaklara göre Yesrîb, Sebe, Umman, Diyar-ı Rebi'a, Adn vb. yerler, isimlerini buraları inşa etmiş veya buralara yerleşmiş kişilerin bu şekildeki isimlere sahip olmasından ötürü aldığını belirtir⁴².

2) İsmi coğrafi konumundan alması muhtemel olan yerler: el-Ceziretu'l-Arabiyye, Hicaz, Necd, Tihame, Musil, Irak vb. birçok yerin isminin verilmesinde coğrafi konum esas alınmıştır. Bunlardan el-Ceziretu'l-Arabiyye isminin kullanılmasının sebebi, bu yarımadanın üç tarafının denizlerle kuşatılmış olup adaya benzetilmesidir. Hicaz ismi, eş-Şam ile Tihâmê`yi birbirlerinden ayırmasından, Necd, ismi söz konusu yerin yüksek olmasından, Tihame isminin ise, o yerin alçak olmasından ötürü verildiği ifade edilmiştir⁴³. Musul'a, Musil denmesinin sebebi, İbn Ömer Cezire'si ile Irak'ı birleştirmesi ve Irak'a Irak denmesinin sebebinin ise, bu bölgenin bir kısmının Dicle ve Fırat'a kıyısı olmasından dolayı bu ismi aldığı belirtilmiştir⁴⁴ عراق isminin, ايراق veya ايرانشهر`den Arapçalaşmış olduğunu söyleyenler de vardır⁴⁵.

3) İsmi kendisiyle ilgili bir özellikten almış olması muhtemel yerler: Buna Mekke ve Samerra isimleri örnek verilebilir. Mekke isminin Mekke'de suyun az olmasından dolayı kullanıldığı rivayet edilmiştir. Bu görüş, Mekke kelimesinin kökünden türetilen ايمتك (suyu emdi) fiilinin anlamına uygundur. Diğer bir görüşe göre ise, bu ismin verilmesinin sebebi, Mekke'nin hacıların günahlarını azaltması veya onları bütünüyle günahlardan temizlemesidir. Bu ise, مك (azalttı) fiilinin anlamına uygundur. Mekke isminin verilmesinin nedenin, onun onda bulunan zalimleri helak etmesi olduğunu söyleyenler de vardır. Bu da, onun kökünden anlaşılan anlamla uygun düşmektedir⁴⁶. Abbasileri zamanında idare merkezi haline gelmiş olan سامرا`nın isminin aslında سامر من رأى olduğu söylenmektedir. Bu ismin verilme nedeni ise, bu şehrin güzelliğinden dolayı olduğu söylenmiştir⁴⁷; ancak aslının سامراه (Sam`ın yolu) olduğu şeklinde iddialar da vardır⁴⁸.

4) İsmi insanların onda yaptığı bir işten dolayı almış olması muhtemel yerler: Buna Daru'n-nedve, Fustat, Müzdelife vb. örnekler verilebilir. Daru'n-nedve denen yere bu isim verilmiş olmasının nedeni, orada müşriklerin toplanıp birbirleriyle istişare etmeleridir⁴⁹. Amr b. As (43/664), Fustât denen yerde bir kıl çadır kurmuş, ondan sonra orası, Fustât diye adlandırılmıştır.⁵⁰ Anlatıldığına göre, Halil b. Ahmed (175/791) demiştir ki Müzdelife isminin kullanılmasının sebebi, hacıların Arafat'tan oraya geldikten sonra Minâ'ya çok az bir mesafe'nin kalmasıdır. Ona göre, Müzdelife kelimesinin özel isim olarak kullanılmasının sebebi, Müzdelife denen yer ile Mina arasındaki mesafenin az olmasıdır⁵¹.

5) İsmi orada bulunan bir kuyu, pınar, çay vb. şeylerden almış olması muhtemel yerler: Örneğin, Bedr kelimesi önce kuyunun ismi iken daha sonra, o kuyunun bulunduğu yere isim olmuştur⁵².

e. Diğer Bazı Soyut İsimler

Özel ismin kapsamına giren diğer bazı isimler ise, Arapların kolaylığa, كيسان zulme, شعوب, ölümüne, فجار, kötülüğe, برّة أم صبور, iyiliğe, أم صبور, zorluğa, يسار, dedikleri vb. birçok soyut özel isimlerdir. Dilciler, bu tür isimlerin alemu'l-cins olduğunu söylemişlerdir⁵³. Bu isimlerle müsemmaları arasında genelde hem lafız hem de mana açısından uygunluk olur; ancak bazılarında bu uygunluk, sadece mana açısından olur. Örneğin, ölüm ile شعوب arasında mana itibarıyla münasebet vardır; fakat lafız yönünden hiçbir münasebet yoktur. شعب kelimesi uzaklaştırmak, ifsad etmek, dağıtmak ve helak etmek anlamlarında kullanılan bir fiildir⁵⁴. Bu anlamlar ve ölümün neticesinde ortaya çıkan sonuçlar birbirlerine uygundur.

2.Künye

Künye ,عم, عمّة, خال, خالة, اخ, اخت, ابن, بنت, أب, أم, kelimelerinden birisiyle başlayan isimdir⁵⁵. Araplar genelde büyük çocuklarının isimlerinin başına yukarıda zikrettiğimiz kelimeleri getirerek birbirlerine hitap etmişlerdir. Bunun değişik nedenlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Birincisi, Sami kavimlerinin erkek çocuklarına vermiş oldukları değer ve büyük erkek çocuğun babaya karşı yerine getirmekle sorumlu olduğu vazifelerdir⁵⁶. Künye kullanılmasının ikinci nedeni ise, künye sahibine saygı göstermektir; zira Araplar asıl isimleriyle hitap edilmekten hoşlanmamışlardır⁵⁷. Hatta bazıları saygı için künye kullanma adetinin sadece Araplara has olduğunu söylemiştir⁵⁸. Künye kullanmanın diğer bazı sebepleri ise, tahkîr, uğurluluk, uğursuzluk vb. şeylerdir. Örneğin, bazen Araplar çocuğu olmayanlara künye verirken, künyenin onlara getireceği uğur sayesinde, onların çocuk sahibi olacaklarına inanmışlardır⁵⁹. Künye genelde baba veya annenin büyük oğullarına nispet edilmesi şeklinde olur ve nedeni de daha önce söylediğimiz şeylerden birisi olur; ancak bazı şahısların künyelerinin çocuklarıyla hiçbir ilgisi olmaz. Örneğin, meşhur sahabi Abdurrahman b. Sahr (58/678)`a أبو هريرة künyesinin verilmesinin sebebi, kedi yavrularıyla oynaması ve onları sevmesidir⁶⁰. Yine Hz. Aişe`ye hiç çocuğu olmadığı halde, أم عبد الله denmesi, künyenin bazen çocuğu olmayan şahıslar için de kullanıldığını göstermektedir⁶¹.

3. Lakap

Araplarda özel ismin üçüncü kısmı ise, lakaptır. Lakap, medih veya zem için kullanılan özel isim demektir. Künyede de medih ve zem var; ancak lakapta genelde bu iki özellik daha açıktır. Örneğin, dinin kendisiyle övündüğü kimse anlamına gelen Fahrüddin lakabı medih; çok kan döken anlamına gelen es-Seffâh lakabı ise zem için konulmuş lakaplardır⁶². Araplarda eskiden beri en küçük bir münasebetten dolayı bile, insanlara lakap

takma adeti yaygın olduğu için, hemen hemen herkesin bir lakabı olmuştur. Birçok basit şeyler için bile lakap kullanıldığından, lakapların bütünüyle neden dolayı verildiğini tespit etmek oldukça zordur; ancak genelde lakap takmanın temel amacı medh ve zemden birisi olmuştur. Bazı lakaplar zamanla asıl ismin yerini tutmuşlardır. Lakapların çok yaygın olduğu, bazı lakapların asıl isimlerin yerini tuttukları ve sıradan olaylardan dolayı bile verildiklerine dair, Peygamberimiz (s. a. v)'in dedelerinden olan İlyas ile aile efradı arasında cereyan eden aşağıdaki olay iyi bir örnektir. Rivayete göre Leyla Hatun oğullarına “vallahı, sizi aramak için gün boyu ardınızdan seğirtmekten hiç ayrılmadım” der. Bunun üzerine İlyas ona “sen-seğirtircesine yürüyen anlamına gelen- خندف `sın” der. Bu sırada Amr ben de “yemeği pişirip getirdim” der. İlyas ona da, “sen طبخ `sın” şeklinde cevap verir. Amir de, “en iyi işi yaptım ve develere yetiştim” der. İlyas ona ise, “sen müdrikesin” der. Bütün bu lakaplar daha sonra onların asıl isimlerinin yerini tutar⁶³. Lakaplar genelde başkaları tarafından insanlara takılan isimler olmaktadır; ancak az da olsa bazı lakaplar, lakabın kendisine ait olduğu şahıs tarafından da takılmıştır. Örneğin, dendiğine göre Muhammed b. Nu'man el-Ahvel kendisiyle tartışanlara kendisinin شيطان الطاق olduğunu söylemiştir. Ondan sonra, O, bu lakapla meşhur olmuştur; bazılarına göre ise, bu lakabın halk tarafından ona verildiği söylenmektedir⁶⁴. Bazı lakaplar birden fazla insanlar için kullanılmıştır. Bu tür lakapların kendilerine ait olduğu kimseleri birbirlerinden ayırmak için, onlarla birlikte الأصغر ve الأكبر şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, المرقش الأكبر , المرقش الأصغر , الأخفش الأصغر , الأخفش الأكبر lakaplar kullanılmıştır⁶⁵. Birden fazla şahıslar için kullanılan bazı lakaplar ise, tesniye şeklindedir. Örneğin, الشيخان lakabı, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, الإمامان lakabı ise, Ebû Yusuf (183/799) ile Muhammed eş-Şeybânî (189/805) için kullanılmıştır⁶⁶. Bazı lakaplar ise, isimleri aynı olan kimseleri birbirinden ayırmak için takılmıştır. İddia edildiğine göre, Alkame b. Abede'ye el-Fahl denmiş; bunun nedeni, o ile onun ismini taşıyan bir şahsı birbirinden ayırmaktır⁶⁷.

Lakapları şu kısımlara ayırabiliriz:

a. Fiziki bir nedenden dolayı verilen lakaplar; buna örnek, eş-Şenfera, el-Cahiz, el-'Alem vb. lakaplar örnek verilebilir. Bunlardan eş-Şenfera'nın asıl ismi, Amr b. Malik el-Ezdî (miladi 525)'dir. Ona bu lakabın verilmesinin sebebi, kalın dudaklı ve gayet çirkin olmasıdır⁶⁸. el-Cahiz'in ise adı Amr b. Bahr (255/869)'dir. Patlak gözlü olmasından dolayı, kendisine el-Cahiz lakabı verilmiştir⁶⁹. el-'Alem lakabı ise, Yusuf b. Süleyman eş-Şentemerî (476/1084) için söylenmektedir. Üst dudağı yarık olduğundan dolayı, onun için bu lakap kullanılmıştır⁷⁰.

b. İnsanın herhangi bir vasıf bakımından herhangi bir hayvana benzetilmesi sonucu verilen lakaplar; bu tür lakaplar ya bir hayvanın bizzat ismi ya da onun vasfı olur. Kutrub, el-Ahfeş, el-Aşa vb. lakaplar, bunlardandır. Kutrub'un asıl adı Muhammed b. el-Mustener (206/821)'dir. O her gün ders için seher vaktinde hocası Sibeveyhi (180/796)'nin kapsının

önüne gidip bekliyormuş, bir gün hocası ona sen -ateşböceği anlamına gelen- Kutrub'sun demiş ondan sonra bu kelime ona lakap olmuştur⁷¹. Geceleyin görüp gündüz görmeyen veya küçük gözlü anlamında olan el-Ahfeş lakabı ise birden fazla alim için kullanılmış bir lakaptır. el-`Aşa lakabı da el-Ahfeş lakabına yakın bir anlama gelmektedir. Onun anlamı, görmesi zayıf olan kimse demektir⁷².

c. Dini veya ahlaki nedenlerden dolayı verilmiş lakaplar; örneğin, “er-Râhib”, “el-Fasık”, “Zeynu'l-abidîn”, “ez-Zâhid” vb. isimler, bu tür lakaplardandır. Peygamberimiz (s. a. v) rahib olan Ebû Amr adındaki şahsa, “el-Fasık” demiştir.⁷³ “Zeynu'l-abidîn” lafzı Ali b. Huseyn (94/694)'in ve Muhammed b. İsmail es-Seclemâsî (1741/1154)'nin lakabıdır. “ez-Zâhid” ise, Muhammed b. Abdirrahman (547/1152)'in lakabıdır⁷⁴.

d. Savaşmak ve cesareten dolayı verilmiş lakaplar. Örneğin, Hz. Halid b. Velid (21/642)'e “Seyfullah” denmiştir. Bu lakap, ona cesaretinden ve savaşlılığından dolayı verilmiştir⁷⁵. تأبط شرا lakabı ise, cahiliye şairi Sabit b. Cabir'e ait bir lakaptır. Bu şair kavgacı birisi olduğundan dolayı, bu lakap annesi tarafından ona takılmıştır. Rivayete göre, bir gün kavga için koltuğunun altına bıçağını alarak evden çıkınca, komşuları annesine onun ne için gittiğini sormuşlar, annesi ise, تأبط شرا وذهب (kötülüğü koltuğunun altına aldı ve gitti) şeklinde cevap verir. Bu lakap onun kavgacı birisi olduğuna işaret etmektedir. O bu lakabı için şöyle demektedir: “Ben birisine lakabım, تأبط شرا dir dediğimde, hemen cesareti kırılır ve istediğimi verir⁷⁶.”

e. Herhangi bir sanattan dolayı verilmiş lakaplar; buna “el-Ferrâ”, “en-Nahhas”, “el-Haddâd” vb. lakaplar örnek verilebilir. “el-Ferrâ”, kürk satan anlamına gelmektedir. Yahya b. Ziyad (209/)'in lakabıdır⁷⁷. Bakırcılıkla uğraşan anlamında olan “en-Nahhâs” lakabı, Ahmed b. Muhammed (337/ için kullanılmaktadır⁷⁸. “el-Haddâd” ise, demirci demektir. Bu lakap birçok alim için söylenmektedir⁷⁹.

f. Herhangi bir yetenekten dolayı verilen lakaplar; örneğin, المهلهل , الكيس vb. lakaplar. Bunlardan lakabı, الكيس en-Nemir b. Tevleb (14/635)'e şiirinin güzelliğinden dolayı verilmiş bir lakaptır⁸⁰. المهلهل lakabı ise, Cahiliye şairlerinden Adiyy b. Rebiâ (miladi 525)'ya aittir. Ona bu lakabın verilmesinin sebebi, şiirin ilk defa onun tarafından nağmeli bir şekilde okunmuş olmasıdır⁸¹.

g. Şairlerin şiirlerinde kullanmış oldukları herhangi bir kelimelerinden dolayı, şairlere verilen lakaplar. Buna المستوغر , أفنون vb. lakaplar örnek verilebilir. Bunlardan المستوغر lakabı, Amr b. Rebia'ya aittir. Ona böyle denmesinin nedeni, bir beytinde اللبن الوغير (ısıtılmış süt) anlamına gelen sıfat tamlamasını kullanmış olmasıdır. أفنون lakabı ise, Surayim b. Ma`şer'e aittir. Ona da bu lakap verilmesinin sebebi, onun beyitlerinden birisinde, bu kelimeyi kullanmış olmasıdır⁸².

h. İلمي bir vasıftan dolayı alimlere verilmiş lakaplar. Alimlerin çoğuna bu tür lakaplar verilmiştir. Öyle ki bazı muhtasar kitaplarda, alimlerin isimlerinin yerine yalnız lakapları zikredilmiştir. Örneğin, Fahreddin er-Razî için “el-İmâm”, Ebu İshak el-İsferâinî için ise, “el-Ustaz” lakabı kullanılmıştır⁸³. es-Serahsî’ye ise, “Şemsu’l-eimme” lakabı verilmiştir⁸⁴.

1. Halifeler, sultanlar ya da emirler için kullanılmış lakaplar. Bu tür lakapların bir kısmı genelde halkı etkilemek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin, Hz. Ömer’e “Emiru’l-mu`minin”, Abbâsî halifesi Cafer’e, “el-Muhtedî bi’l-İllah”, yine Abbâsî halifesi Abdullah b. Muhammed’e, “el-Mensûr” denmiştir⁸⁵.

Yukarıda saydıklarımızın dışında sıradan birçok nedenden dolayı da lakaplar kullanılmıştır. Örneğin, Sa`d b. Muhammed (547/) `e حيص بيص lakabı verilmiştir. Ona bu lakabın verilmesinin sebebi, Onun bir gün bir işle uğraşan bazı insanlara rastlaması ve onlara “ حيص بيص sizi ne ilgilendirir” demiş olmasıdır⁸⁶.

Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla, Araplarda özel isimler, bir nedene binaen konulmuştur. Bu nedenin bazen onların düşünme şekillerine, bazen inanç ve yaşam biçimlerine bazen de dillerine dayandığı görülmektedir. Bu sebeple, Araplarda özel isimlerin verilmiş nedenlerini bilmek, onların dünyaya bakışlarını, toplumsal ve bireysel yaşam şekillerini, edebiyat, dil ve kültürlerini yakından tanıma imkanını vermektedir. Arapça’da özel isimlerin alem, künye ile lakap şeklinde olması ve canlıların her bir türü için tür özel isminin (alemu’l-cins) kullanılması ise, Arapların nesnelere bakışlarının bazı açılardan diğer milletlerden farklı olduğunu göstermektedir.

Araplardaki özel isimlerin verilmiş nedenleri hususunda şunları diyebiliriz

1. Araplar bazen kendi çevrelerinde gördükleri bir hayvan veya bitkinin ismini insanlar için; bazen de insanlara ait olan isimleri hayvanlar için özel isim olarak kullanmışlardır. Hayvan veya bitki isimlerini insanlara vermelerinin nedeni, genelde kendilerince söz konusu hayvan veya bitkide gördükleri iyi bir hasleti, insanda da görmek istemeleridir. İnsanların isimlerinin hayvanlara vermelerinin sebebi ise, değişik nedenlerden dolayı, hayvanların insanlara benzetilmesidir. Bunda Arapların yaşamının tabiatla içiçe olduğu ve onların hayvanlara değer verdikleri anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da, hayvanlara insanlara ait özel isimleri vermişlerdir.

2. Araplar, inanç, güzel ahlak ve toplumdaki çeşitli vasıfları ifade eden özel isimler kullanmışlardır. Bu, bize onların pratik hayatlarında genelde geçerli olan değerlerinin ne olduğunu açıklamaktadır.

3. Araplarda hemen hemen normal özel isim kadar lakaplar da özel isim olarak kullanılmıştır. Özellikle lakaplar özel isim olarak verilirken, söz konusu kişiyle ilgili göze çarpan birşey veya vasfa binaen verilmiştir.

4. Araplarda coğrafi özel isimler de diğer özel isimler gibi bir sebebe binaen verilmiştir. Bu bazen coğrafi konum olmuştur. Bazen ise daha önce zikrettiğimiz diğer nedenlerden birisi olmuştur.

- ¹. Krş. Ahmed b. Fâris, *Mu`cemu`l-mekâyisi`l-luga*, Thk., Abdusselâm M. Hârun, Beyrut bty., IV, 109.
- ². İbn Manzûr, *Lisânu`l-arab*, Thk.,: Emin M. Abdulvehhâb-M. es-Sadık el-Ubeydî, Beyrut 1416/1995 IX, 372.
- ³. Krş. Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili`l-hilâf*, Beyrut 1407/1987, I, 6.
- ⁴. Cemaluddin b. Yusuf b. Hişâm, *Evdahu`l-mesâlik*, Kum 1366/191946, I, 123; Abdullah b. Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, Beyrut 1415/1995, I, 113.
- ⁵. Amr b. `Usman Sibeveyhi, *el-Kitab*, Thk., *Abdusselam M.Harun, Beyrut bty.*, II, 5.
- ⁶. Doğan Aksân, *Her Yönüyle Dil*, Ankara 1998, III; 91.
- ⁷. Aksan, a. g. e., III, 97vd.
- ⁸. Amr b. Bahr el-Cahiz, *Kitabu`l-hayavân*, Thk., Abdusselâm Harun, Beyrut bty., I, 324.
- ⁹. Osman Ateş, *İslama`a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s. 246.
- ¹⁰. es-Suyûtî, a. g. e., I, 70; Abbas, a. g. e., I, 307.
- ¹¹. Ahmed İvedullah, *Mekke fî asri mâ Kable`l-İslam*, Riyad 1981, s. 68.
- ¹². el-Cahız, *Kitâbu`l-Hayavân*, I, 324.
- ¹³. Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara 1997, s. 40.
- ¹⁴. Mahmud Şükri Alûsî, *Bulûğu`l-ereb fî maarifeti ahvali`l-arab*, Beyrut 1314, III, 195vd.; Sad Zağlûl fî *Tarihi`l-arab kable`l-İslam*, Beyrut bty., s. 306.
- ¹⁵. İbnu`l-Esîr, *el-Kamil*, (çeviren. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1987, II, 17; Mahmud Esad Seyyidşehrî, *Tarih-i Din-i İslam*, İstanbul 1983, s. 94.
- ¹⁶. İvedullah, a. g. e., s. 68; Günaltay, a. g. e., s. 42.
- ¹⁷. İbnu`l-Kelbî, *Kitabu`l-esnâm*, Ankara 1969, s. 5.
- ¹⁸. Muhammed Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru`l-kebîr*, Beyrut 1415/1995, VII, 13. cüz, 118.
- ¹⁹. Karen Armstrong, *Tanrı`nın Tarihi*, Ankara 1997, s. 198.
- ²⁰. el-Alûsî, a. g. e., III, 195; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu`cemu kebâili`l-arab*, Beyrut 1398, I, 32, 102.
- ²¹. Yâkût el-Hamevî, *Mu`cemu`l-buldân*, Beyrut bty., IV, 230.
- ²². İmruu`l-Kays, *Dîvânü İmrii`l-Kays*, Şerheden: Hasan es-Sendûbî, Kahire bty., s. 243; İbn Manzûr, a. g. e., V, 296.
- ²³. el-Cahız, a. g. e., V, 141.
- ²⁴. Kehhâle, a. g. e., I, 52.
- ²⁵. Muhammed b. Sa`d, *et-Tabakâtu`l-kubrâ*, Beyrut 1981, I, 493; Yusuf b. Hasan b Mibred, *Kitabu`ş-şecereti`n-Nebeviyye*, Thk., Muhyiddin Deyb Mistû, Dimaşk-Beyrut, 1418/1998, s. 101.
- ²⁶. İbn Manzûr, a. g. e., XI, 200.
- ²⁷. Celal Yeniçeri, *Hz. Muhammed ve yaşadığı hayat*, İstanbul 2000/ 14200, s. 274.
- ²⁸. İbn Manzûr, *Lisânu`l-arab*, I, 381, VII; 57, XII, 251; Muvaffakuddin b. Yaîş, *Şerhu`l-Mufassal*, Beyrut I, 1. cüz, 34; Abbas, a. g. e., I, 293.
- ²⁹. Nuruddin el-Eşmûnî, *Şerhu`l-Eşmûnî*, byy., bty., I, 1. cüz, 136.
- ³⁰. İbn Hişâm, *Evdahu`l-mesâlik*, I, 133.
- ³¹. İbn Yaîş, a. g. e., I, 1. cüz, 34; er-Radiy, a. g. e., III, 246vd.

- ³² el-Enbârî, a. g. e., I, 7.
- ³³ Muhammed el-Hudari, *Hâşiyetu'l-Hudari*, Beyrut 1409/1989, I, 64
- ³⁴ İbn Manzûr, a. g. e., III, 215.
- ³⁵ Kemaluddin ed-Demîrî, *Hayâtu Hayavâni'l-Kubrâ*, Beyrut 1420/1999, I, 347.
- ³⁶ İbn Manzûr, a. g. e., IX, 152.
- ³⁷ el-Cahız, a. g. e., III, 415, 439.
- ³⁸ er-Radiy, a. g. e., I, 247.
- ³⁹ el-Âlûsî, a. g. e., I, 216; İmruu'l-Kays, *Dîvân-i İmrîi'l-Kays*, s. 386.
- ⁴⁰ el-Âlûsî, a. g. e., I, 217.
- ⁴¹ Muhammed b. Ahmed en-Nehravânî, *el-İlâm bi'l-alâm Beyti'l-lahi'l-Haram*, Thk., Hişam Abdulaziz Ata, Mekk 1416/1996, s. 392.
- ⁴² Yakût el-Hamevî, a. g. e., II, 347; IV, 169; V, 495.
- ⁴³ Ebû Ali el-Kâlî, *Kitâbu'l-emâlî*, Beyrut 1416/1916, I, 26; Yakût el-Hamevî, a. g. e.; İvedullah, a. g. e., s. 18.
- ⁴⁴ İbn Manzûr, a. g. e., IX, 165; Yakût el-Hamevî, a. g. e., V, 259.
- ⁴⁵ İbn Manzûr, a. g. e., IX, 265; İnci Koçak, "Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları", AÜDTCFD., XXXVI, sayı: 1-2, (1993), 134
- ⁴⁶ İbn Fâris, a. g. e., IV, 275; en-Nehravânî, a. g. e., s. 47.
- ⁴⁷ Yakût el-Hamevî, a. g. e., III, 195; Koçak, a. g. makale, s. 134.
- ⁴⁸ Bu konu hakkında bilgi için bkz., İnci Koçak'ın a. g. makalesine.
- ⁴⁹ er-Râğîb el-Asfehânî, *el-Mufredât*, İstanbul 1986, s. 742; İbn Manzûr, XIV, 98.
- ⁵⁰ Yakût el-Hamevî, a. g. e., IV, 298.
- ⁵¹ Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, Beyrut 1417/1996, s. 193.
- ⁵² el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, I, 193.
- ⁵³ er-Radiy, a. g. e., III, 247; Abbas, a. g. e., I, 296vd.
- ⁵⁴ Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut bty., I, 91.
- ⁵⁵ Celâluddîn es-Suyûtî, *Hemu'l-hevâmi*, Kum 1405, I, 70; Abbas Hasan, en-Nahvu'l-vaffi, Kahire 1, 309.
- ⁵⁶ A. J. Wensinck, "Künye md." M. E. B. İslam Ansiklopedisi, VI, 1081.
- ⁵⁷ Muhammed b. Hasan er-Radiy, *Şerhu'r-Radiy*, Thk., Yusuf Hasan Ömer, III, 265; el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, III, 196vd.
- ⁵⁸ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir*, Thk., Muhammed Ebu'l-Fazıl İbrahim ve arkadaşları, Kum 1410, I, 343.
- ⁵⁹ Abbas, a. g. e., I, 307.
- ⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabâkâtu'l-kubrâ*, IV, 329; İbn İshâk, *Sîretu İbn-i İshâk*, s. 226; Yaşar Kandemîr, "Ebû Hüreyre md." DİA., İstanbul 1994, X, 166.
- ⁶¹ Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, VIII, 232; Âlûsî, a. g. e., III, 196. (Bu dipnotta İbn Hacer'in, kaynak olarak gösterdiğimiz eserin aynı yerinde, Hz. Aişe'nin bir çocuğu olduğunu ifade edildikten sonra bunun ispatlanmadığını belirtilmektedir.)
- ⁶² er-Radiy, a. g. e., III, 365; Abbas, a. g. e., I, 307.
- ⁶³ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, Thk. Mahmud el-Firdvî, Dımaşk 1997, I, 33; Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, I, 1. cüz, 50.
- ⁶⁴ Muhammed b. İshak b. Nedîm, *el-Fihrist*, Talik; İbrahim Ramazan, Beyrut 1415/1994, s. 217.
- ⁶⁵ Muhammed b. İmran el-Merzûbânî, *Mu'cemu'ş-şu'âra*, Thk.; F. Karenku, Beyrut 1411/1991, s. 10; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-Alâm*, Beyrut 1996, I, 277.
- ⁶⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 196, 421.

- ⁶⁷. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu`âra*, London 1902, s. 108.
- ⁶⁸. Ali Muhenna-Ali Haris, *Meşahiru ş-şuarâ ve`l-udeba*, Beyrut 1410/990, s. 125. *Hizanetu`l-edeb* adlı eserin yazarı el-Bağdâdî, eş-Şenfere kelimesinin şairin ismi olduğunu söylemektedir. bkz. Abdulkadir el-Bağdâdî, *Hizânetu`l-edeb*, Beyrut bty., II, 16; Kadri Yıldırım, Cahiliye Dönemi arap Hayatında "Su`luk" Şairler Hareketi, DÜİFD., sayı 3, 2001, s. 185. fakat bize göre, bu kelimenin şairin lakabı olması daha uygundur; zira lakap kullanma adeti o zaman yaygınmış. eş-Şenfere gibi şairler ise genelde, lakaplarıyla anılmış olmaları daha muhtemeldir. Ayrıca, bu kelimenin onun ismi olduğunu savunanlar, lakabının ne olduğundan bahsetmemektedir.
- ⁶⁹. Ramazan Şeşen, "el-Cahız md.", DİA, İstanbul 1993, VII, 20.
- ⁷⁰. İsmail Hakkı Sezer, "A`lem", eş-Şentemerî, İstanbul 1989, II, 363.
- ⁷¹. es-Suyûtî, *Buğyetu`l-vu`ât*, Thk., M. Ebu`l-Fazıl İbrahim, I, 242; Dayf, *el-Medârisu`n-Nahviyye*, Kahire bty., s. 108
- ⁷². İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Thk., A. Abdulğafûr Atâr, Beyrut 1404/1984; III, 1005; VI, 2427; Ahmed el-İskenderî ve Arkdaşları, *el-Mufasssal fî`l-târîhi`l-Arab*, Beyrut s. 93.
- ⁷³. Muhammed b. İshak, *Sîretu Ibn-i İshak*, Rabat 1967, s. 306.
- ⁷⁴. ez-Ziriklî, a. g. e., III, 40, 65; II, 300.
- ⁷⁵. et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvân-i Ebî Temmâm*, Şerheden: Öer Faruk et-Tibâ, Beyrut bty., I, 16; Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslam*, s. 213. (Ona böyle denmesinin başka nedenler olduğunu söyleyenler de vardır. bkz. et-Tebrîzî'nin aynı eserine
- ⁷⁶. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me`âni`l-Kur`ân*, Thk., A. Yusuf Necati-M. Ali en-Neccar, byy. Bty., I, 7 (bkz.: Bu kitabın müellif hakkında bilgi verilen kısmına.
- ⁷⁷. en-Nehhâs, *İ`râbu`l-Kur`ân*, Thk., Zuhayr Gâzî Zahid, Beyrut 1409/1988, I, 9 (bkz.: Bu kitabın müellif hakkında bilgi verilen kısmına
- ⁷⁸. ez-Ziriklî, a. g. e., II, 170.
- ⁷⁹. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şu`âra*, s. 172.
- ⁸⁰. Abdulmunim el-Hafâcî, *el-Kasîdetu`l-arabiyye*, Beyrut 1410/1990, s. 66; Sendûbî, a. g. e., s. 232.
- ⁸¹. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-şuara*, s. 227; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 430 (Bu iki eserde buna dair birçok örnek mevcuttur
- ⁸². el-Mahallî, *Şerhu Cemi`l-cevâmi`*, Diyarbakır, I, 202, 378, 380.
- ⁸³. ez-Ziriklî, a. g. e., V, 215
- ⁸⁴. ed-Demîrî, *Hayâtu`l-hayavân*, I, 50, 74, 84.
- ⁸⁵. Yakût el-Hamevî, Mucemu`l-udeba, Beyrut 1996, VI, 11. cüz, 201.
- ⁸⁶. Yâkût el-Hamevî, a. G. e., VI, 14.cüz, 145.

**EI-KALKAŞANDÎ'NİN SUBHU'L-A'ŞÂ ADLI ESERİ
VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ**

Ramazan Kazan*

Özet: Bu çalışmada Arap edebiyatının Moğollar (Memlûklar) döneminde yaşamış olan ansiklopedik nitelikteki Subhu'l-A'şa adlı eserin sahibi el-Kalkaşandî'nin kısaca hayatı, zamanının siyasî, kültürel durumu, eserinin muhtevası ve edebî özelliği nesir ve şiir olarak iki kısım hâlinde ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca el-Kalkaşandî'nin nesri şiire tercih ettiği de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, el-Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ

Al-Qalqashandi's Subh al-A'sha and Its Literal

Characteristics

Summary: This article investigates the life of al-Qalqashandi and his socio-political environment. He is scholar and author of the encyclopedic work Subh al-A'sha. He lived during the Mongol (Mamluk's) period of Arabic literature. The style of contents of Subhu'l-A'sha is examined in two parts: prose and poem. Al-Qalqashandi preferred "prose" rather than poem in this treatise.

Keywords: Arabic literature, al-Qalqashandi, Subh al-A'sha

* Okutman, Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

GİRİŞ

Arap edebiyatında inşâ, divan kâtiplerinin resmî ve özel yazışmalarda kullandıkları bir türdür. Bu türde verilen ürünler, daha çok divan katiplerinin görevlerini yaparken üslûp ve konu açısından kendilerine yardımcı olmak amacıyla telif edilmiştir. Bu gayenin neticesi olarak, pek çok konuyu kapsayan ansiklopedik eserler ortaya çıkmıştır. İşte bunlardan birisi de, Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ* isimli eseridir.

Alanı ile ilgili kendinden önceki eserleri tetkik eden müellif, bunlardan istifade etmekle beraber yeni konuları da ele almıştır. Ele aldığı bu konuları kapsamlı tutunca eser ansiklopedik bir boyut kazanmıştır. Kendisinde pek çok hitâbe, icâzet, takriz, mektup örnekleri, ahd, vasiyet v.b.tarihî vesikalar bulunması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

El-Kalkaşandî eserini bir mukaddime, on makale ve bir hatime hâlinde kaleme almıştır. Konuların anlaşılması için ana başlıklar, başlıklar ve alt başlıklar kullanılmıştır. Bu da eserin metodik olmasına yardımcı olmuştur.

Çalışmamızda mevzunun daha iyi anlaşılabilmesi için müellifin kısaca hayatını, zamanının siyâsî, kültürel durumunu, eserinin muhtevasını, edebî özelliğini nesir ve şiir olarak iki kısım hâlinde inceledik.

Eserin edebî özelliklerine temas ederken genelde göze çarpan ya da ilginç bulduğumuz edebî unsurlara değindik. Bu unsurları da örneklendirmeye çaba gösterdik.

Ancak bu tür bir çalışmada tüm edebî unsurların gösterilip örneklendirilmesi de mümkün olmamaktadır. Zira eserin geniş hacimli ve çalışmamızın da bir makale olması nedeniyle bütün özellikleri yansıtmamızın zorluğu meydandadır. Dar kapsamlı da olsa çalışmamızın alanıyla ilgili bir adım olmasını temenni ediyoruz.

A- el-KALKAŞANDÎ ve SUBHU'L-A'ŞÂ'SI

1- el-Kalkaşandî (756-821/ 1355-1418)

a- Hayatı

Adı Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdullah eş-Şihâbüddin b. Cemal el-Kalkaşandî el-Kahirî eş-Şâfiî¹ olup künyesi Ebu Gudde'dir².

El-Kalkaşandî, hicri 756/m. 1355 yılında Kahire yakınlarındaki Kalyûbiye'nin köylerinden Kalkaşende³ de dünyaya geldi. Aslen Arap olup Mısır'ın fethi sırasında buraya yerleşen Kays 'Aylan kabilesinin kollarından Benî Bedr b. Fizâre'ye mensubtur. Eğitim ve kültür seviyesi yüksek clan bir aile çevresine sahiptir. Asrının büyük alimlerinden eğitim görmek için önce İskenderiye'ye gitmiş, edebiyat, tarih, dil, belâğat, inşâ, özellikle de Şâfi fık-hında kendini yetiştirmiştir⁴. 778/1376 yılında genç yaşta, hocası İbnü'l-Mülakkın'dan Şâfi fıkhi üzere tedris ve fetva vermeğe icazet aldı⁵. Uzun süre

kadılık görevinde bulundu. Bu sırada eğitimine de devam ederek kendisini inşâ ve kitâbet alanında geliştirdi. Bunun yanısıra tarih, coğrafya ve tabî ilimler üzerinde incelemeler yaparken Arap kabilelerini de nesep bakımından tetkik etti.

Onun geniş bilgisi döneminin devlet büyüklerinin dikkatini çekti. Sultan Zahir Berkuk (784-801/1382-1399) zamanında 791/1389 yılında İnşâ Divanına getirildi. Asrının bu mühim idarî merkezinde yıllarca görevine devam etti⁶. Bu asırdaki inşâ divanı önemli bir devlet kurumu idi. Burada çalışacak adayın belâgat ve nesir sahasında çok kültürlü olması, iç ve dış siyaset ve hukuk alanında, Mısır ile diğer devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin seyrinde uzman olması gerekli idi⁷. İşte o bu sıfatlara haiz bir şahsiyetti.

Bu görevine 816 yılının sonuna kadar ya da vefat yılı olan 821/1418'e kadar devam ettiği tahmin edilmektedir⁸.

İnşâ Divanında görev yapacak şahısta bulunması gereken vasıfları⁹ kalem alan birisi olarak bu nitelikleri taşımasına rağmen onu bu divanın başkanlığına getirilmediğini tesbit ediyoruz. Nitekim eserin muhakkiki Muhammed Hasan'a göre, O, İnşâ Divan başkanlığını yürütecek ilmi ve edebî ehliyet ve yeteneğe sahip olmasına rağmen bu makama gelmek için avuç açma ve şefaft dileme gibi basitliğe başvuracak nitelikte birisi olmayıp asrının beyefendisi idi¹⁰. Ancak mizac ve huyunun başkanlık gibi sorumluluk ve otorite gerektiren bir göreve uygun düşmemiş olabileceğini de gözardı etmemek gerekir.

O esas ününü, divan katipliğinden ziyade yazmış olduğu ansiklopedik türden edebî bir eser sayılan *Subhu'l-A'şâ* isimli eseriyle elde etmiştir. El-Kalkaşandî, 10 Cemâyize'l-Âhir 821/1418'de 65 yaşında iken vefat etmiştir.

b- Eserleri

1- *Subhu'l-A'şâ*: Müellifin en meşhur eseri olup çalışmamızı onun üzerinde yoğunlaştıracığımızdan burada çok kısa bilgi vereceğiz. Eser h.1331-1338/1912-19 yılları arasında 14 cilt halinde Kahire'de Muhammed Abdürasûl İbrâhim tarafından neşredilmiştir. Bu neşre bir cilt fihrist eklenecek Beyrut'ta tekrar basılmıştır¹¹. İncelememizde esas aldığımız nüshayı Muhammed Hüseyin Şemseddin tahkik etmiştir. Beyrut'ta 1987 yılında iki ciltlik fihrist ilavesiyle 16 cilt olarak basılmıştır.

2- *Nihâyetü'l-Ereb fi Mârifeti Ensâbi'l-Arab*: Bu kitap bir mukaddime, bir maksad ve bir hâtimedden oluşur. Maksad ise iki fasla ayrılır. Birincisinde Hz. Peygamber'in nesebinden, ikincisinde alfabetik olarak Arap kabilelerinin neseplerinden bahsedilir. Hatimede ise, Arapların dinleri, kabilelerin maceraları, harpleri, ateşkesleri ve panayırları hakkında bilgi verilir. Kitap zamanımıza kadar ulaşmış olup sırasıyla 1332/1913 yılında Bağdat'ta, İbrâhim el-Ebyâr tarafından 1959 yılında Kahire'de, 1984 yılında Beyrut'ta basılmıştır¹².

3- *Kalâidü'l-Cumân*: *Nihâyetü'l-Ereb* adlı eserinin Arap kabilelerinin nesepleri hakkında kendi zamanına kadar olan devamıdır¹³.

4- el-Kavâkibü'd-Durriye: Kendisinin inşâ divanı reisi olan Kadı Bedrû'd-Din'i medh için yazdığı ve Subhu'l A'şâ'dan önce kaleme aldığı daha ziyade onun özeti mâhiyetindeki bir eserdir¹⁴.

5- Hil yetü'l-Fadl ve Zînetü'l-Kerem bi'l-Müfâharati Beyne's-Seyf ve'l-Kalem¹⁵.

6- Şerhu Câmii'l-Muhtasarât¹⁶.

7- Davu's-Subh¹⁷, diğer kayda değer bir eserdir.

c- Yaşadığı Dönemde SİYASÎ Durum

656/1258-923/1517 tarihleri arasında Mısır'da hüküm süren Memlûklar hanedanının sahneye çıktığı dönemdir. Memlûklar, Bahriyye Memlûklar ve Burcî Memlûklar olmak üzere, iki dönem olarak iki buçuk asırdan fazla Mısır'da hükümran olmuşlardır.¹⁸

Eyyübîlerin son sultanı el-Muazzam Turan Şah'ın katledilmesinden sonra Bahriye Memlûkları emirleri, devlet adamları, danışma kurulu üyeleri, sultanlık sarayında toplanarak Eyyübî hanedanından es-Salih'in dul hanımı Şecerü'd-Dürri'ün melike olmasında ittifak ettiler. Sonra da aslen Türk olan İzzeddin Aybek'i başkomutan yaptılar. Ancak buna Bağdat'ta oturan Halife el-Mustasım Billah sert tepki gösterince, Şecerü'd-Dürri İzzeddin Aybek ile evlenerek saltanatı kocasına bıraktı. Böylece Memlûk Devletinin temeli atılmış oldu¹⁹.

656/1258 yılında Moğollar Bağdat'ı işgal edip Abbasi Halifesini öldürerek her alanda bir yıkım başlattılar. Pek çok kimse canını kurtarmak için daha güvenli gördükleri Mısır'a göçtüler. Bu göç edenler arasında ölen halife el-Mustasım'ın amcası Ebu'l-Kasım da bulunuyordu. Memlûk Sultanı Baybars Ebu'l-Kasım'ı halifelik makamına getirip **el-Müstansır Billah** lakabını verirdi. Böylece hilâfet Mısır'a taşınmış oldu²⁰. Memlûk devletinin hükümranlığı süresince halifelerin yalnızca dinî hususta yetkileri vardı. Memleketi yönetenler ise sultanlardı²¹.

Sultan Seyfüddin Kutuz zamanında zuhur eden **Ayn Câlût** savaşında (658/1260) Moğallar yenilgiye uğratarak saldırılarının önüne geçilebilmiştir. Bu savaştan sonra Suriye de Moğol hakimiyetinden kurtulmuş ve Mısır ile siyasi bakımdan birleşmiştir²².

Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki Memlûklarda sultanların tahta çıkmaları az da olsa babadan oğula veya seleflerini ya azletmek, ya da çeşitli hilelerle öldürmek şeklinde oluyordu. Bu olayların meydana gelişinde Ümerâ denilen ordu komutanlarının da büyük rolü vardı. Bu da yönetimde sulikastin eksik olmamasına neden olmaktaydı. Ayrıca yönetimde kadıların, valilerin, büyük etkinliği vardı. İstikrar ancak dirayetli ve uzun dönem saltanatta kalan güçlü sultanlar döneminde sağlanabiliyordu.

İdarî yapı olarak Memlûkların genel karakteri askerî bir devlet olmasıdır. Deyim olarak kullanılan "erbâbı seyf" ile kılıç kullanan ve güç sahibi olan

askerler, “erbâbı kalem” ile kadı, kazasker, dâru’l-adl müftülüğü, müderrislik ve katiplik görevindeki insanlar kastediliyordu²³.

El-Kalkaşandî işte böyle bir siyasî ortamda hüküm süren Sultan Zahir Berkuk(784-801/1382-1398) zamanında aktif olarak inşa divanında katiplik görevini yürütmüştür²⁴. Bu arada, Berkuk’un saltanatı ele geçirmesiyle Türk Memlûkları dönemi sona ermiş ve Çerkez Memlûkları dönemi başlamıştır²⁵.

d- İlmî ve Kültürel Durum

Moğolların Bağdatı işgaliyle ilim adamları da diğer insanlar gibi kendileri için daha güvenli kabul ettikleri yerlere göç etmeye başladılar. Güvenli yerlerin başında da elbette Mısır ve Suriye geliyordu. Zira Sultan Kutuz döneminde Suriye de Memlûk hakimiyetine girmişti.

Mısır merkezli Memlûklar döneminde ilmî canlılığın olmasının üç önemli sebebi olduğuna dikkat çekilmektedir. “Birinci olarak, sembolik de olsa birleştirici yönünden dolayı üç yıl gibi bir boşluktan sonra hilâfet makamının Mısırda tekrar tesis edilmesi. İkinci olarak, Memlûkların gücü ele geçirip Müslümanların hamisi konumuna gelmesi ve geniş bir sahada nüfûzlarını hissettirmeleri. Üçüncü olarak ise milâdî XIII. yüz yılın ikinci yarısından sonra dış tehlike olan Moğol ve Haçlıların uzaklaştırılmasıyla meydana gelen güvenli ortam²⁶.

Bu dönemde meşhur olmuş ilim adamları ve edebiyatçıların nisbelerine bakıldığı zaman buraya hangi bölgeden geldikleri ve bunların sayısının ne kadar çok olduğu görülecektir. Nitekim bu hususta, İbn Hallikan el-Erbilî (681/1282), Ebu Hayyan el-Endülüsî(745/1344), Safıyyu’d-Din el-Hillî(750/1349) ve İbn Teymiye el-Harrânî(728/1328) gibi meşhur şahsiyetlerin nisbelerinin yeterli bilgiyi vereceğini sanıyoruz²⁷.

Müsbet ilim alanında iki konu vardır ki bunlarda Müslümanlar X. asrın ikinci yarısından sonra bile liderliklerini sürdürmeye muvaffak olmuşlardır. Birincisi trigonometriyi de içine alacak şekilde astronomi-matematiktir. İkinci ise, özellikle göz hastalıkları alanında olmak üzere tıp ilmidir. Kalavun’un kurduğu çeşitli ihtisaslardan oluşan hastane Mısırlıların tıp ilmine karşı besledikleri yakın alakanın göstergesi olabilir²⁸.

Şurasını hemen belirtelim ki dönemin kültür hayatını canlandıran en önemli merkezler medreseler olmakla birlikte cami, mescit ve ribatlar da dikkat çekmektedir²⁹. Dinî eğitimin ağırlıklı olduğu medreseler, Ehl-i Sünnet mezheplerinden birine, bazen ikisine hatta dördüne de mensup olabiliyordu³⁰. Şîî kültürden Sünnî kültüre geçişin sağlandığı Eyyûbiler döneminde Şîî harekete yapılan baskı sonucu kapatılan el-Ezher üniversitesinin tekrar faaliyete geçmesi³¹ de söz konusu dönem için ayrı bir öneme sahiptir.

Sosyal ilimler alanında en başta gelen çalışma ve gayretler biyografik eserler alanında olduğu görülmektedir. Bu sahada ilk sağlam ve en doğru kabul edilen İbn Hallikân’ın (681/1282) kaleme aldığı *Vefayâtü’l-A’yân* adlı eserdir. Eser İslam tarihinde gelmiş geçmiş 865 seçkin şahsiyetin hayatını ele

almakta olup sahasının en kapsamlı, güvenilir ve en dakik olanıdır.³² Bahâuddin es-Subkî'nin (756/1355) *et-Tabâkâtü's-Şâfiyye* adlı eseri de, Şâfi ulemasının hayat hikayelerini ihtiva eden dönemin başka bir biyografi eseridir.³³

Tarih alanında ise İbn Furat Nâsuru'd-Din Muhammed b. Abdurrahim'in (807/1404), *Tarihu'd-Düvel ve'l-Mülûk* isimli eseri, 803 yılına kadar olan olayları anlatmakta olup yirmi ciltten meydana gelmektedir. Makrîzî'nin (845/1441) *Hutat* isimli kitabı dönemin önemli eserleri arasındadır.³⁴

Edebiyat ve şiir konusunda bu dönemde yetişmiş Safiyuddin el-Hillî'nin (750/1349) *Eğlati* isimli eserinde dil hatalarını ele alırken³⁵ onun divanı 12 baktan oluşmakta olup; medihler, sena, şükür ve irfan adını verdiği ikinci babı Hz.Peygamberi övmeye ayırmıştır³⁶. O, döneminin en iyi şaihi olup bu kasidelerinden birisinde 151 belâğât sanatı yapmıştır³⁷.

İbn el-Verdî (750/1349), iyi şiirler yazmasının yanı sıra gramer ve hukuk kurallarını da şiir biçiminde ifade etmiştir. İbn Nübata (767/1365) Şam, Hama ve Kahire'de yaşamış, üzüntü ve sıkıntılarını nesir olan eseri *Sülûkü'd-Düvel ve'l-Mülûk* 'da nükteli, kısa şiir tarzında dile getirmiştir³⁸.

Şiir ve edebiyât alanında dönemin hemen hemen zikre değer yegane ismi Şerafuddin Muhammed el-Bûsirî'nin (696/1297) *Kaside-i Burde* isimli eseridir³⁹. Yazılışı hakkında değişik rivayetlerin bulunduğu bu eserde beyitlerin sonu "hemze" kâfiyesiyle başlayıp "nun"a kadar devam etmektedir. Hz. İsa'nın nübüvveti, Hz. Peygamber'i medh ve genel olarak ahlakî konular işlenmektedir⁴⁰.

Ayrıca bazı yararlı antolojiler bu dönemde derlenmiştir. Bunlardan biri, el-İbşihî (819/1416) tarafından *el-Müstatraf fi Külli Fennin Müstazraf* adının verildiği ağır üsluplu metinlerin bir derlemesidir. Belagatın tanınmış bir ustası olan İbn Hicce el-Hamavî'nin (836/1432) zamanının en ünlü şiirlerini ihtiva eden *Semarâtü'l-Evrak* ile *Hizânetü'l-Edeb* adlı iki antolojisi de, aynı değere sahip eserlerdir⁴¹.

Özellikle lügat alanında bu dönemde Cemâlu'd-Din Muhammed b. Manzûr'un (711/1311) *Lisânu'l-Arab* adlı meşhur eserinin yanısıra, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî'nin (817/1414) *el-Kâmûsu'l-Muhî'ti* önemli bir sözlüktür. Ayrıca el-Feyyûmî'nin (770/1368) *el-Misbâhu'l-Munîr*'i ile Ebû Bekr Râzî'nin (666/1267) *Muhtâru's-Sihâh*'ı ve İbn Hacer'in (852/1448) *Gırâsu'l-Esas* adlı lügat çalışmalarını zikredebiliriz.

Bu dönemde çok ünlü ilim adamları yetişmiştir. Nitekim tefsir alanında Muhammed el-Kurtubî (671/1272), İbn Kesir (774/1372), Celâlû'd-Din Mahalli (864/1460) ile es-Suyutî'nin (911/1505) isimlerini sayabiliriz. Hadis alanında Nevevî (676/1277), Mizzî (742/1341), İbn Hacer (852/1448), Aynî (855/1451) bu dönemin en önemli şahsiyetlerindedir. Fıkıhta İzzu'd-Din b. Abdu's-Selam (660/1262), Tâcu'd-Din b. Subkî (771/1369), Kemâlu'd-Din b. Humâm (861/1456), Necmu'd-Din et-Tuffî (716/1316), İbn Teymiye

(728/1328), İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), el-Karâfi (684/1285), İbn Haldûn'un (808/1405) isimlerini kaydedebiliriz. Kalam ilminde ise et-Taftazânî (793/1391) ve Seyyid Şerif el-Cürçânî (816/1413), dönemin en meşhur alimlerindedir.

Bu arada isimlerini zikredemediğimiz pek çok âlimin yaşadığı bu dönemde ansiklopedik eserlerin yaygınlaşması şeklinde çok edebî bir faaliyetin tezahür ettiği de hatırlatılmalıdır.

2- Ansiklopedik Eserler ve Subhu'l-A'sâ'nın Bunlar Arasındaki Yeri

Sözlükte ortaya çıkmak, başlamak icat ve ihdas etmek, bina etmek, yazmak, yönelmek gibi anlamlara gelen İnşâ⁴² zamanla yazma sanatı, kompozisyon gibi anlamlar kazanarak zaman içerisinde resmi ve özel yazışmalarının belirli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu sanatı konu edinen disipline "İlmu'l-İnşâ", bu ilimin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere "Münşeât" adı verilmiştir. Bu lügat anlamının yanısıra edebiyatta belli kurallara, belâgat ve fesâhat ölçülerine göre söylenmiş veya yazılmış edebî güzellik taşıyan her çeşit söz veya düz yazı da inşâ terimi ile ifade edilmiştir⁴³.

Ayrıca bu kelime Meâni ilminin temel konularından birini teşkil etmekte olup istilâhî olarak, zâtı itibarıyla yalanlama ve doğrulanma ihtimali olmayan kelama denir. Örneğin bağışla, merhamet et ... gibi sözü söyleyene doğruluk veya yalancılıkla nispette bulunulamaz⁴⁴.

Arap Edebiyatında edebî bir tür olan inşâ ile ilgili eserler ana hatlarıyla iki grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi Divan kâtipleri için resmî ve özel yazışmalarda ve mektuplarda örnek alınmak üzere derlenmiş yazı ve mektuplardan oluşan münşeât mecmuaları, ikincisi daha çok divan katiplerinin görevlerini yaparken üslûp ve konu açısından kendilerine yardımcı olmak amacıyla telif edilmiş eserlerdir.

İnşâ tekniğine dair zengin literatür II. Mervân'ın katibi Abdulhamid el-Katib'in devlet kademelerinde görev alan katiplere tavsiyelerini ihtiva eden uzun mektubu "*Risâletün ile'l-Küttâb*" adlı eseriyle başlamış, İbn Kuteybe'nin "*Edebu'l-Kâtib*"i ile müstakil ve mükemmel eser olarak ilk örneğini vermiştir. Ancak adları farklı da olsa, başlıklarında "kitâbe, sinâa, teressül, kâtib, küttâb, inşâ" kelimeleri bulunan eserlerin çoğu bu türe girer. El-Kalkaşandî'nin "*Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*" adlı eseri de bu türdendir. Bunların ortaya çıktığı döneme ansiklopedik eserler dönemi denmektedir⁴⁵.

Bu dönemde ansiklopedik eserlerin çoğalmasının sebepleri genel olarak üç maddede toplanmıştır: 1-Moğol saldırısı sonucu kaybolan kültürel mirası yeniden oluşturma gayretinde olan müelliflerin kendilerini eser yazmaya mecbur hissetmiş olmaları. 2-Büyük düşünür, müellif ve alimlerin yetiştiği Endülüs ile yakın bir tarih süresinde olması neticesi, kültürel ve ilmi alışverişin mümkün olması. 3-İlmi yaratıcılık ruhunun kaybolması sonucu rivâyet, derleme, nakil ve iktibas anlayışının yaygınlaşması ve belli bir alanda uzman-

laşmış olan yazarların bir konuyla alakalı çok geniş bilgi verme anlayışında olmalarıdır⁴⁶.

El-Kalkaşandî'nin eserinin adı hakkında ihtilaflar bulunmakta olup bu ihtilaflar kitâbet, marifet, sînâat ve kavânin kelimelerinin birbirinin yerine kullanımından kaynaklanmaktadır. Elimizde mevcut Beyrut 1987 Baskısındaki adı “*Subhu'l-A'şâ fi Sînâti'l-Înşâ*” (صبح الأعى فى صناعة الإنشاء) şeklindedir. Ancak el-Kalkaşandî, bu eserini “*Subhu'l-A'şâ fi Kitâbeti'l-Înşâ*” şeklinde isimlendirmiştir⁴⁷.

Memlûklar döneminin ansiklopedik eserlerin zirveye çıktığı çağ olarak değerlendirilmesi ve bu dönemde ansiklopedik eserlerin çoğalmasa tezine karşı da çıkmıştır. Antitez olarak şöyle denmektedir: Bu tür eserler, Memlûklar döneminde Moğolların Bağdat'ı yok etmeleri peşi sıra zuhur etmiştir demek doğru değildir. Tüm ansiklopedik çalışmaların kültürel bir alt yapısı vardır. Bu da, adım adım meydana gelen çalışmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Câhiz'in (225/869) “*el-Hayavân*” ve “*el-Beyân ve't-Tebyîn*” adlı eserleri, İbn Kuteybe'nin (276/889) “*Uyûnu'l-Ahbâr*” adlı eseri İbn Abdirabbih'in (328/939) “*el-Ikdu'l-Ferid*”i, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin (356/966) “*el-Agâni*”si, el-Hatib el-Bagdadî'nin (463/1070) “*Târihu'l-Bağdâd*”ı, İbn Asâkir'in (571/1175) “*Târihu Dimaşk*”ı, İbnü'l-Cevzî'nin (597/1200) “*el-Muntazam fi Târihi'l-Umem*”i, İbnu'l-Esir'in (630/1232) “*el-Kâmil*”i, Yâkût el-Hamevî'nin (626/1229) “*Mucemu'l-Udebâ*” ve “*Mucemu'l-Buldân*”ı, İbn Hallikân'ın (681/1282) “*Vefayâtu'l-A'yân*”ı bu adımların örneklerini oluşturmaktadır⁴⁸.

Yine bu asırda “ilmî yeni gelişmeler olmamış, derleme ve cem etme dönemi olmuştur” fikri de yanlıştır. Zira bu dönemde sosyolojinin kurucusu sayılan insanlık fikrinin zirve ürününü ortaya koyan büyük âlim İbn Haldûn (808/1405) yetişmiştir⁴⁹.

Ansiklopedik eser başlığı altına girebilecek olan çalışmaları iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki coğrafya, tarih, edebiyat, dil, dinî ilimler ve sanat gibi çok çeşitli dallarla ilgili bilgileri bir arada belli bir sistem içinde ele almaktadır. Diğeri ise tarih, edebiyat, hadis, felsefe, fıkıh, dil gibi sadece tek bir çeşit ilim dalını konu etmektedir. Memlûk dönemi çalışmalarına bakıldığı zaman yukarıda sözü edilen bu çeşitlerin her birini görmek mümkündür. en-Nüveyrî'nin (732/1332) *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*'i, İbn Haldûn'un (808/1405) *Mukaddimesi*, ve el-Kalkaşandî'nin (821/1418) *Subhu'l-A'şâ* isimli eserleri tarih, siyaset, coğrafya, edebiyat, müzik gibi çeşitli konuları barındırmaları nedeniyle birinci kısma girmektedir⁵⁰.

Memlûklar dönemi eserlerinden olan en-Nuveyrî'nin (732/1332) *Nihâyetü'l-Ereb*'i zaman bakımından *Subhu'l-A'şâ*'dan önce olması ve ansiklopedik mahiyet taşıması itibarıyla dikkat çekmektedir. En-Nuveyrî (732/1332) eserinin mukaddimesinde, bunu katibin maksadına ulaşması için bir vasıta yaptığını ve bu yola gönül verenlerin hataya düşmemesini hedeflediğini belirtir⁵¹. Kitâb, kendi ifadesiyle, beş ana fenne, her fenni beş kısma, her kısmı da değişik bablara ayrılarak eserin iskeleti oluşmuştur. Ana fenlerin

genel başlıkları şöyledir. 1. Fen: Gökyüzü ve olayları, yerküre ve ülkelerin fizikî durumu. 2. Fen: İnsan ve insanla ilgili bilgiler. 3. Fen: Hayvanlar 4. Fen : Bitkiler 5. Fen: Tarihten bahseder.

En-Nuveyrî (732/1332), kitâbet ve çeşitlerini, kâtipler ve vazifelerini 2. Fennin beşinci kısmının on dördüncü bâbında ele almıştır⁵². Ayrıca bu eser, her fennin yukarıda da değindiğimiz üzere bâblara ayrılması nedeniyle metodolojik olması, detay sayılacak bilgiler sunması açısından da araştırmacılar için önem arz etmektedir⁵³.

Bu bilgiler ışığında Subhu'l-A'şâ'nın kısa olarak özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Müellif el-Kalkaşandî inşâ divanına girdikten sonra "*el-Kevâkibu'd-Durriye*" isimli eserini zamanının divan reisi Kadı Bedru'd-Dîn'i methetmek ve inşânın önemi, usulleri, inşâ katibinin bilmesi gerekli hususları veciz bir şekilde ifade etmek için kaleme almıştır. Müellif, daha sonra bu eseri genişletme ihtiyacı duyarak onu uzun bir şekilde şerh ve tefsir etmiş olup bol inşâ örnekleri ve vesikalarla zenginleştirerek en mühim eseri *Subhu'l-A'şâ*'yı meydana getirmiştir⁵⁴.

El-Kalkaşandî'nin eserini kaleme alış sebeplerinden olan inşâ kâtibinin bilmesi gerekli olan tüm formasyon bilgileri konusunda, diğer bir ifadeyle yazılış amacı bakımından, Nuveyri ile aynı noktada birleşmiş olduklarını söyleyebiliriz.

Bu arada Arap edebiyat tarihçisi Corci Zeydan'ın (1914) şu tespitini de aktarmak yerinde olacaktır: "Bir cümle ile ifade edilecek olursa eser, ilim ve edebiyatta benzeri olmayan bir hazinedir. 1879 yılında onun coğrafya ile ilgili bölümü Almancaya tercüme edilmiştir. Subh'un alanındaki en önemli kitaplar, İbn Fadlullah el-Umeyrî'nin "*et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*" adlı eseri ile İbn Nâzır el-Ceyş'in "*Teskîyfü't-Ta'rif*" adlı eserlerdir. El-Kalkaşandî, bu iki eseri de tetkik etmiş ve noksanlarına değinmiştir. *Subh*, inşâ ve onun şart ve gereklerini ihtiva etme hususunda diğerlerine göre daha seçkindir. Sanki eser edebiyat alanında bir ansiklopedidir⁵⁵."

El-Kalkaşandî, uzun yıllar kâtiplik yapması sebebiyle eserinden istifade edenin en yüksek mertebe ve derecelere yükselmesini hedef almış, bunun için de kitap bilgi dallarının tüm çeşitliliğini, edebiyatın bölümlerini ve münşî için tahsili gerekli olan bilgileri ihtiva etmektedir⁵⁶. Eser hakkında bilgi vermek, tanınması açısından önem arz etmektedir.

3- Kitabın Muhtevası

Kitap bir mukaddime, on makale ve bir sonuçtan ibaret olup yedi bin sayfadır. Gerek mukaddime gerekse makaleler önce bâblara, bâblar fasıllara, fasıllar zaman zaman taraflara, taraflar da nevilere, nevilere maksatlara, maksatlar sınıflara ayrılmıştır. Bu da kitabın daha kolay anlaşılmasını sağlamakla birlikte en-Nuveyrî'nin (732/1332) *Nihayetü'l-Ereb* adlı eserinin metoduna benzemekle beraber ona göre daha detaylıdır.

1-Mukaddime: Musannif, mukaddimesini beş bâba ayırmış olup kitâbetin ayet ve hadislerden dayanaklarını göstermiştir. Bablarda kitâbetin lügat ve istilâhını, inşânın anlamını ve inşâ kitâbetinin diğer kitâbet çeşitlerine üstünlüğü, nesrin şiiire tercih edilmesi, katibin sıfatları ve edepi, inşâ divanının İslam'ın ilk günlerinden itibaren zamanına kadar tarihi gelişimini, değişik İslam beldelerindeki durumunu, divânın kanunları orada çalışanların mertebeleri ve vazifelerinden bahseder⁵⁷.

2-Birinci Makale: İnşâ divânındaki kâtibin işini en güzel şekilde yapması için ihtiyaç duyacağı bilgilerin tamamını bu makalede verir⁵⁸. Bunlar dil, edebî ve tarihi bilgiler olmakla birlikte katibin ihtiyaç duyduğu kalem çeşitleri, varaklar vs... Ayrıca Arap yazısı ve tarihi, vakit bilgisi önemli gün, aylar, mevsimler ve bayramlar hakkında da bilgi verir. Yine o kâtibin Kur'an-ı Kerimi ezberlemesinin ve ayetleri yazıda kullanılmasının keyfiyetini istişhâd ve iktibâs olarak açıklar. Ona göre yazıda ayetlerden iktibaslar bulunmalıdır⁵⁹. Kâtip, Hz. Peygamberin hadislerinden pek çoğunu, özellikle de ahkâm ve fıkıhla ilgili olanları ezberlemeli. Hz. Peygamberin sîretini ve hadislerin anlamlarını, gariplerini iyi bilmeli. Zamanı ve yeri gelince onları delil olarak kullanmalıdır. Bu bölümde el-Kalkaşandî ahkâma ve fıkıha dair hadisleri İbn Kuteybe'den (276/889) nakleder⁶⁰. O, katibin bazı şiiirleri ezberlemesini, önemli gördüğü ve metinlerini verdiği bazı hutbelerde bunları verir. Bundan katibin kendisini yetiştirmesini hedeflemektedir.

Daha sonra "Arap ve Arap olmayan ümmetlerin neseblerinin bilinmesi" adlı bir "nevi" de, İbn İshak'ın(151/768) "*es-Sîretu'n-Nebeviyye*"sinden naklederek, Hz. Peygamberin şeceresini Hz Adem'e kadar götürür⁶¹. Arap kabileleri ve Araplaşmış olan kabileleri anlattığı bu kısımda yabancı (Arap olmayan) milletlerin neseplerinden 26 tanesini zikreder. İlk sıraya aldığı Türklerin şeceresini ise Hz. Nuh'un oğlu Yâsef'e dayandırır⁶².

3-İkinci Makale: Bu makalede genel ve tasvirî coğrafyadan, yeryüzü ve onu çevreleyen denizler, bölgeler, halifeler ve hilafet merkezlerinden, kalem ve kılıç erbabının vazifelerini verir. Üçüncü bâbını sadece Mısır'a ayırıp kalem, köprüleri, binaları, kullanılan paraları, ağırlık ölçüleri, vergiler gibi konulara değinir.

Moğollar ve işgali altında bulunan memleketler Ermenistan, Azerbeycan, Türkistan, Kırım, Rus, Çin Ülkeleri, Endülüs, Avrupa Kıtası, Almanya, Fransa, Venedik, Cenova hakkında tarihî ve coğrafi bilgiler verir. "Para birimlerinden ve bunların ne kadar dirheme tekabül ettiklerinden ayrıca o günkü bazı temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarına dahi değinir⁶³."

4-Üçüncü Makale: Künye ve lakaplara değinerek kimlere ne şekilde hitap edileceğinden bahseder. Yazışma çeşitleri, kağıt ölçüleri, besmele, başlık satırlar ve haşiyeye aralarındaki mesafeleri tespit eder. Tarih konulacak yerler ve değişik milletlerin kullandığı takvimler hakkında bilgi verir⁶⁴.

5-Dördüncü Makale: el-Mukâtebât adlı yazışmalar bu makalede yer almıştır. Bunlar tarihî bakımdan çok önemlidir. Zira döneminin siyâsî, sosyal,

iktisadî vs. yönleri hakkında birinci elden bilgi sahibi oluruz. Ayrıca halife ve sultanların diğer sultan ve komutanlara gönderdikleri mektuplar ve cevaplar burada yer almaktadır. Mektup gönderilen yerlerin siyâsî tarihi hakkında kısa bilgiler verir.

Ayrıca yazılan mektuplarda klişeleşmiş ibarelere de yer verir. Bunlardan gayr-i müslim memleketlere gönderilenlerde yaklaşık 8 satır “من السلطان” denildikten sonra sultanın vasıflarından bahsedilir. Sonra besmele ile konuya girilir.

6-Beşinci Makale: Vilâyetlerdeki tabakaların beyanıyla başlar. Vilâyette bulunan sınıflardan bahseder. Bunları, erbâbu’s-suyûf, erbâbu’l-aklâm, meslek sahipleri, ehl-i zimme reisleri ve bu sınıflara girmeyen diğerleri olarak tasnif eder. Yine bu gruplardaki çalışanları gördükleri işlere göre ıstılahî olarak isimlerini, rütbelerini ve vazifelerini verir.

Beyat⁶⁵ ve Ahd’in⁶⁶ lugat ve ıstılah anlamlarını, konuyla ilgili ayetler ve hadisleri sıralar. Beyat ve ahd yazı ile yapılmışsa formatını ve örneklerini verir.

7-Altıncı Makale: Dînî tavsiyeler, sultana hizmet edip artık yaşlanmış idarî sınıftan olan şahıslara yapılan bir nevi şükran niteliğindeki yazılar (tarhâniyât)⁶⁷, hicri IV. asrın başından itibaren senelerin ve muhtelif takvimlerin çevrilişini bildiren resmi tebliğler epeyce yer tutmaktadır. Bunun bayramlarla, resmi günler bilhassa vergi işleri ile yakından alakası meydandadır.⁶⁸”

8-Yedinci Makale: İktâ yazılarına ayrılmıştır. İktânın aslı Hz. Peygamberden gelen rivayetlere dayanmaktadır. Bunlar, Hz. Peygambere gelip, “falan yer fethedilirse bize verirmisin, şeklinde bazı taleplere karşılık yer isimleri de belirtilerek o yerin talep eden şahsa verildiği ve o esnada buna şahitlik edenlerin isimlerinin de geçtiği vesikalardır.⁶⁹” Ayrıca halife ve sultanların iktâlarını ve bunun formatlarını da verir. Formatlarda zaman zaman ayetler de zikredilmektedir.⁷⁰

9-Sekizinci Makale: Makale yeminin tanımını, çeşitlerini, yemin lafızlarını ele alır. Konuyla ilgili olarak ayet ve hadislerde geçen yemin lafızlarının hemen hemen hepsini verir. Kendisi Şafî olduğundan, İmam Şafî’nin görüşlerini aktarır.⁷¹

10-Dokuzuncu Makale: Akid, sulh ve emanlardan bahseder ve bunların örneklerini verir. Değişik hanların verdikleri emanları ele alıp bunlardan bir kısmını aktararak muhtevasına ve muhtevalar hakkındaki ihtilaflara değinir.⁷² Ayrıca yapılacak akidde, örneğin zimmet akidinde katibin ihtiyaç hissedebileceği şeyleri inceler.⁷³ Yine müslüman sultanlarla gayr-i müslim sultanlar arasındaki sulh anlaşmaları ve bu anlaşmalar esnasında kâtibin gözetmesi gereken hususlara dikkat çeker.

11-Onuncu Makale: Makâme, Mektup, İcâzet, Fetva isteme gibi Ciddiyât adı verilen konular ile ciddi olmayan konular demek olan Hezeliyyât hakkın-

da bilgi verir. Katiplerin kullandıkları yazı sanatlarına, ayrıca “es’ile ve ecvibe, gazve, havâdis, sayd, medih ve takriz gibi risâle nevileri örnekleriyle tanıtılıp mermi atma usûl ve şartları öğretilmektedir.”⁷⁴ Ayrıca kendisinin aldığı icâzetin bir suretini de burada zikreder.

12-Hâtîme: Kitabın son cildinde posta işlerine bir bölüm ayırır. Berid (Posta) kelimesinin kısaca lügat bilgilerini ve bununla ilgili şiirlerden istişhad getirir. Sonra da tarihine değinir. Posta merkezlerine, merkezler arası ulaşım yollarına (Kahire, İskenderiyye, Trablus, Hicaz, Dimyat ve Şam bölgesi v.s.) dikkat çeker. Posta güvercinleri, haberleşme kuleleri hakkında malumatlar verir. Önemli olması bakımından belirtmek gerekir ki Nil suyunun sıcak olduğu dönemlerde, uzak beldelerden kar getirilmesine bile değinir⁷⁵.

İhtiva ettiği ana konularını tanıtmaya çalıştığımız “Subhu'l- A'şâ; İhvâniyyât, mersûm, menşûr, taklit, tevki, ahd, tefviz, vasiyet, tezkire vb. tarihî istilâhlar ile anılan pek çok vesikayı ihtiva etmektedir. Her çeşit tahriratın evvelki zamanlardaki şekli, zamanla uğradığı değişiklikler ve müellif devrinde muteber son durumu anlatılmıştır. Doğrudan doğruya tarihi kıymeti bulunmayıp, sırf inşâ kâtiplerinin kopya etmelerine mahsus, Arap dili ve edebiyatı bakımından yine de ehemmiyetli olan örnekleri, sayısı yüzleri aşan mev-suk tahrirâtı içine almaktadır. Bunlar yalnız idarî, askerî teşkilatı değil, aynı zamanda söz konusu edilen devirlerin sosyal çehresini de az çok aydınlatmaya kafi gelecek değerdedir.

El-Kalkaşandî yıllar boyunca devam eden bir çalışmayla meydana getirdiği bu kitabında, devlet arşivlerinden elde ettiği vesikalardan ve bizzat kaleme aldığı resmî tahrirât ve muhtelif konulardaki risalelerinden başka, her çeşit bilgileri,mümkün olduğu kadar doğru ve faydalı bir şekilde verebilmek için kendinden önce yazılmış elliden fazla eserden istifade etmiştir⁷⁶.” Bunların isimlerini burada vermeyi gerekli gömüyoruz. Çünkü müellif, bizzat kimlerden hangi bilgileri aktardığını sırası gelince belirtmektedir.

B- SUBHU'L-A'ŞÂ'NIN EDEBÎ ÖZELLİKLERİ

Dilde üslûbun ayrı bir önemi olduğu herkesçe bilinmektedir. “Üslûp, Tarz-ı beyan demektir. Düşüncesini, duygusunu, kuruntusunu yani tefekkürünü, hislerini, hayallerini anlatmak için herkesin şahsî bir ifade tarzı vardır. İşte bu tarza “üslûp” denir⁷⁷.”

Belâğatçılar daha çok amacı ve dinleyen üzerindeki tesiri dikkate alarak bir üslûp tanımlamasına gitmişlerdir. Onlara göre, “Üslûp, dinleyenler üzerinde daha etkili, konuşmanın amaca ulaşmasına daha uygun bir şekilde tertip edilmiş lafızlarda bulunan anlamdır⁷⁸.”

Üslûbun hitâbet, ilmî, edebî olmak üzere üç çeşidi vardır. Bunlardan edebî olanı, hem nesrin hem de şiirin en çok kullanıldığı üslûp türüdür. Sanatın en edebî olanı şiir ve nesir ile göz kamaştırmakta ve boy göstermektedir⁷⁹.

Halife ve vali katiplerinin elinde resmî hutbelerin üslûbuna dayanan bir nesir gelişmeye başlayıp münşî sıfatını taşıyan katiplerin iyi yetişmesini sağlayacak olan bilgiler vermek amacıyla yazılmış olmakla beraber şekil ve muhtevaca “el-‘İkdü’l-ferîd”in temsil ettiği tarzda yer alması gereken abidevî iki dev eser, Nuveyrî’nin Nihâyetü’l-Ereb’i ile el-Kalkaşandî’nin Subhu’l-A‘şâ’sıdır⁸⁰.

Öncelikle Subhu’l-A‘şâ nesir türünden olmakla birlikte onda pek çok şiire de rastlamaktayız. Burada biz onun nesir ve şiir boyutuna temas edeceğiz.

1- Nesir Yönü

Kafiye ve vezinlere göre yazılmamış düz yazı şeklindeki edebî türe nesir denir⁸¹. El-Kalkaşandî nesri daima şiire tercih etmiştir. Zira şiir kâfiye ve vezinle sınırlı olmakla birlikte şair ona kelime ilavesi, takdim ve tehirlerde bulunmaktadır. Kelimeleri, fasih lafızları değiştirmekte, manalar lafızlara bağlanmaktadır. Halbuki bu durum nesirde söz konusu olmayıp lafızlar manaya tabidir. Nesrin anlamlarını şiire nakledince değerinin düştüğünü görmek bunu teyit etmektedir. Hatta bu görüşündeki haklılığını Hz. Ali’nin bir sözünün şiire aktarılmış şekliyle açıklar. O söz şöyledir:

Her kişinin değeri yaptığı güzel işle ölçülür. Bunun şiire naklediliş şekli şöyledir:

فيا لأمى دعنى أعالى بقيمتي فقيمة كل الناس ما يحسنونه

“Ey kınayan kişi beni terk et, ben kendi değerimi iyi bilirim.
Tüm insanların kıymeti, yaptıkları iyiliklerle bilinir.”

Fazla lafızlar şiire aktarılınca sözün zerafet ve şıklığı gitmiştir. Mana beytin yarısına tahsis edilseydi yine benzer lafızlar ilave etmek durumunda kalınacaktı. Zira vezne uymak durumu söz konusu olacaktı. Nitekim şiirde ف فقيمة lafzındaki ف ağır olup buna ihtiyaç yoktur. Sözdeki امرئ lafzı şiirde الناس lafzıyla değiştirilmiştir. Halbuki bu sözdeki امرئ kelimesi daha hoş ve güzeldir. Yine يحسنون şekline değiştirilmiştir⁸².

Nesrin fazileti hakkında, Kur’ân-ı Kerim’in Allah tarafından bu türden indirilmesini delil getirip konu ile ilgili ayetler zikreder⁸³. Yine el-Kalkaşandî nesrin şiire üstünlüğünü ve devlet katında itibar gördüğünü müfâhara türü yazılarında ifade etmektedir⁸⁴. İşte bu görüşlerinden dolayı edebiyat eleştirmenleri tarafından O, nesri şiire tercih edenlerin ileri gelenleri arasında görülmüş ve Onun yukarıda bir kısmını aktardığımız fikirleri örnek olarak gösterilmiştir⁸⁵.

Nesirde cümle sonlarının şiirdeki gibi kafiyeyle bitmesine *secî* denilmektedir⁸⁶. El-Kalkaşandî’nin eserinde bunun bol miktarda örneklerine rastlamak mümkündür. Hatta o, “edebiyatçılar ve alimler tarafından secili nesir gözetilerek yazılan yazılar” hakkında onuncu makalesinde bir bâb açmış, orada bol miktarda özellikle de icâzetler ve kitap takrizlerinden bir takım örnekler vermiştir. Burada kendisinin 21 yaşında aldığı icâzetin girişinden bir bölümü aktarmak istiyoruz⁸⁷.

و نسختها بعد البيمة الشريفة :

الحمد لله الذي رفع العلماء مقدارا , وأجزل نعمه عليهم إذ أعلى لهم منارا , و وفق بسواء الطريق من اقتدي بهم إيرادا و إصدارا.... أحمدته حمد من هدي إلى الحق فجعله شعرا ... و تبوؤنا إن شاء الله تعالى في دار الخلود قرارا.

Yukarıdaki altı çizili kelimelerde “Ra” harfleri secili olarak kullanılmıştır. El-Kalkaşandî, incelediğimiz kitabın isminde de secîye başvurmuş الاعشى ve الإتشاء kelimeleriyle bunun güzel bir örneğini de sunmuş bulunmaktadır.

Nesirde mübalağa, en çok başvurulan başka bir unsurdur. Buna özellikle halife, sultan ve komutanların sıfatlarında rastlamak mümkündür. Mesela Sultan Kalavun hakkında,

السلطان العظيم، ان النسيب ، العالي ، العزيز الكبير الملك ، المنصور سيف الدين قلاوون
şeklinde mübalağa lafızları kullanılmıştır.⁸⁸

Darb-ı mesel (atasözleri) için de bir bölüm açmıştır. Bu bölümde atasözünün söylenişine sebep teşkil eden hadiseleri ele alıp bunların ne anlama geldiğinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Konuyu ayetlerle de temellendirirken bunları şiirlerle de irtibatlandırmıştır. İlginç olması açısından hayvanların dilinden bir atasözünü ve söylenmesine sebep olan olayı aktarmak yerinde olacaktır.

“Beyaz öküzün yenildiği gün yenildim.”
Bu sözün hikayesi şöyledir: Ormanda Aslan, kırmızı öküz, beyaz öküz ve siyah öküz arkadaşlık edip beraberce yaşıyorlardı. Aslan, kırmızı ve siyah öküze “ Bu beyaz öküz rengiyle bizi rezil etmekte ve düşmanlarımızda bize karşı istek uyandırmaktadır. Beni bırakınız, onu yiyeyim de renginin rezilliğinden emin olalım der.” Onlar da müsaade ederler. Aslan da onu yer. Bir süre sonra aslan kırmızı öküze şöyle der: “Bu siyah öküzün rengi ne benim rengime ne de seninkine benziyor. Şayet ikimiz yaşarsak, görenler seni bana benzetip aslan sanırlar. Müsaade buyur da onu yiyeyim.” Kırmızı boğa susmak suretiyle onay verince, aslan onu da afiyetle yer. Aradan bir müddet geçince aslan, kırmızı öküze artık başbaşa kaldık, seni de yiyeceğim deyince şaşkına döner. İşin ciddiyetini anlayınca “beni bir süre bırak da şu tepeye çıkıp haykırayım. Sonra ne yaparsan yap” der. Tepeye çıkarak إنما أكلت يوم أكل الثور الأبيض şeklinde üç defa bağırır.

Hızlı arkadaşlarının ihtilafa düşüp vaziyetin vehâmetini anlayınca yukarıdaki atasözünü durumuna göre değiştirerek şöyle demişti:

“ Ben aslında Osman’ın yalnız bırakıldığı gün, yalnız bırakıldım.”⁸⁹

Müfâhara (övünme) konusunda 70 kusur ilim arasındaki bu özelliğe değinir. İlk ele aldığı ilimler, sonra değindiği ilme karşı övünür. Bu konuya dil ilmiyle girip tarihle bitirir. Bu bölümde sanki ilimler belli bir günde kendi aralarında toplanıp mücadeleye girişerek övünmeye başlarlar. Bu süreçte her ilme kendi delil ve burhanları yardım etmektedir. Mesela nahiv ilmi, sarf ilmine karşı müfâharasında şöyle der:

وهل أنت إلا بضعة منى؟ تسند إلي و تنتقل عني لم يزل علمك بابا من أبوابي و جملتك داخلة في حسابي حتى ميزك المازني

Sen benden bir parça değil misin? Bana isnat edilip benimle nakil oluyorsun. Senin ilmin benim bölümlerimden bir bölüm olarak sürmekte iken ve senin ifade ettiklerinin hepsi benim kapsamıma girmekte iken el-Mazinî seni benden ayırdı⁹⁰.

O yeri ve zamanı geldikçe, işlediği konuyla ilgili meşhur edebiyatçılara ait, anlamca hoş ve güzel cümlelere de yer verir. Örnek olması açısından Abdûs el-Huzâî'nin ilkbaharla ilgili şu sözünü aktarmak yerinde olacaktır:

من لم يبتهج بالربيع ولم يستمتع بأنواره، ولا استروح بنسيم أزهاره، فهو فاسد المزاج محتاج إلى العلاج.

“Kim ilkbahardan hoşlanmaz, onun ışığının zevkine varmaz, çiçeklerinin kokusunu koklamazsa, o kişinin mizacı bozuk olup tedaviye ihtiyacı vardır⁹¹”.

el-Kalkaşandî'yi yer yer semboller ve bu sembollerin anlamlarını verirken de görürüz. O günün diplomatik ilişkilerinin şekil ve anlayışını yansıtan bir tür vesika niteliğindeki rumuz ve işaretlerle ilgili sembolere değinerek misaller verir. Bunlardan birisi şöyledir:

Kendisinin de divan kâtibi olduğu dönemde Timurlenk Irak'tan Şam bölgesine istila etmek için saldırıya geçince, Halep bölgesinden Sultan Berkuk'a şu mektup gönderildi. “Bölgede büyük bir sel meydana geldi. Sel aslanlardan, kaplanlardan ve yılanlardan bir grubu ortaya çıkardı. Başının büyüklüğü yay kadar olan koca bir yılanı da sürükledi.” Mektup ilk etapta zâhirine hamledildi. Ancak bir süre geçince işin hakikati ortaya çıktı. Çünkü mektupta sembolize edilen Timurlenk ve askerleriydi. Zira Timurlenk kendisini büyük bir yılanla, askerlerini ise yırtıcı hayvanlar ve yılanlarla sembolize ediyordu⁹².

Subh'a dikkatle bakarsak onu bir taraftan açık bir fikir ve ilmî bir metot bütünlüğü üzerinde bulurken, diğer taraftan belli bir metot dahilinde teferruatlı bir plan kullanırken görürüz. Bunu yaparken güvenilir bir aktarıcı olup başkalarının fikirlerini kendine nispet etmez. O, iddiasız, fikirlerinde isabetli ve uygun görüş sahibidir.⁹³ Kitabının pek çok yerini mütehassis belâgatçılara bağimli kalarak yazmıştır. Ancak bu durum onun için kusur olarak görülmez. Zira O kendisinin belâgatçı olduğunu iddia etmez. El-Kalkaşandî, konuyla ilgili gerekli malzemeyi kaynaklardan toplayan, bunları gözden geçiren, seçimde bulunan ve güzel bir şekilde takdim eden öğretmen gibidir⁹⁴.

Ayrıca el-Kalkaşandî'nin üslûp ve dili gayet açık ve anlaşılır olup cinas, tevriye ve tıbak'ı bedîî güzelliğiyle ve renklendirerek kullanır. Onun kaleminden secîli cümlelerin kolayca çıktığını hissederiz. Herhangi bir cümle veya kelimeyi yersiz bulmaksızın ve bir ağırlık duymaksızın bedîî renkleri kullanmadaki ustalığının da farkına varabiliriz⁹⁵.

El-Kalkaşandî'nin nesirle ilgili önemli gördüğümüz özelliklerine böylece temas ettikten sonra kitabının şiir yönüne de değinmek yerinde olacaktır. O

her ne kadar nesire önem verse de kitabının pek çok yerinde şiirin değerini ve önemini de vurgulamaktadır.

2- Şiir Yönü

El-Kalkaşandî, nesiri şiire tercih etse de eserinde şiir de önemli bir yer tutar. O kâtibin şiire duyacağı ihtiyacın farkındadır. Bundan dolayı şiir için bir bölüm bile açmıştır.

Katibin ihtiyaç duyduğu vasıtaları sıralarken 15 “nevi” kaydeder. Bu nevilere birincisini Arapça bilmeye tahsis eder. Onuncu nevi ise, alimlerin daha çok seçtikleri ve tercih ettikleri Hamâset, Mufaddalliyât ve Asmâiyât gibi güzel şiirleri ezberlemeyi ve bunları artırmayı, manalarını anlamayı, kapalı olan yerleri öğrenmeyi, açıklamalarını incelemeyi ayrıca İslam’ın ilk dönemindeki şairlerden el-Cerir (114/732), el-Ferazdak (114/732) ve el-Ahtal’ın (92/710); İbn Rumi (283/896), el-Buhturî (284/897), Müslim b. Velîd (208/823), Ebû Temmâm (231/845), el-Mütenebbî (354/965) gibi meşhur şairlerin şiirlerini ezberlemeyi ihtiva eder.

Bu neviyi de iki “maksad” a ayırmıştır. Birinci maksatta katibin şiire ihtiyacını açıklarken, ikinci maksatta kitâbet sanatında şiir kullanmanın keyfiyetinden bahseder. Bunu da üç “hal” e ayırır. Birinci halde İstişâd (şiirleri dilde delil olarak kullanmak), ikinci halde Tadmîn (şairin bir mısra ve beyitte anlamı tamamlayarak ifade etmesi ya da bir mısradaki iki beyitteki anlamın tamamlanarak söylenmesi), üçüncü halde ise, hal (şiirin nesirle anlatılması) konularını ele alır.

Hal konusunu işlerken, şiirin nesre aktarılmasında takdimler, tehirler olabileceğine ilaveler veya eksiltmeler yapılarak kısaca ifade edilebileceğine dikkat çeker. Bunun bazı örneklerini vermektedir. Biz burada bir örnekle yetineceğiz.

لسان الفتى نصف ونصف فواده فلم يبق الا صورة اللحم والدم.

Beytinin nesre aktarılması konusunda şöyle der. Birinci mısrayı nesir halinde cümle diziminde şu şekilde ifade edersek:

فواد الفتى نصف ولسانه نصف . ikinci mısra takdim ve tehirle çözmek mümkün değildir. Ancak ikinci mısra nesir ile ziyadeleştirilerek ya da noksanlaştırılarak şu şekilde ifade edilebilir:

صورته من اللحم و الدم فضلة لا غناء بها دونهما و لا معول عليها إلا معهما .

Yani şahsın kalbi, bir yarısını diğer bir yarısını ise dili oluşturur. Onun kandan ve etten oluşan şekli adeta posasıdır. Kişinin özünü oluşturan aslı ise kalbi ve onu ifade eden lisanıdır.

Kısaltarak lafız gözetmeden bu beyti nesre şöyle çevirebiliriz: insan iki yarımdan müteşekkildir. Bunlar da dil ve kalptir⁹⁶.

El-Kalkaşandî bize takdim ettiği ilmî ve tarihî meseleleri edebî zevkinin gereği olarak konuyla örtüşen edebî bir kimlik içerisinde, ince ruhluluğu ile

şiiirlerden beyitler de aktarır. Örneğin mevsimleri ele alırken el-Buhturî'nin (284/897) ilkbaharla ilgili şu beyitlerini nakleder.

من الحسن حتى كاد ان يتكلما اتاك الربيع الطلق يخال ضاحكا
اوائل ورد كن بالامس نوما و قد نبه النوروز في غسق الدجى

Güler yüzü ilkbahar güzelliği ile çalım satarak sana geldi. Neredeyse konuşacak.

Nevruz, gece karanlığında dünden uyuyan gülün tomurcuklarını uykudan uyandırdı⁹⁷.

O, zaman zaman toplumda meydana gelmiş olayları yaşadığı dönemden önce yazılmış şiiirlerle irtibatlandırıp bunları şairleri ile birlikte nakleder. Bazen de meşhur olmuş beyitlerin söyleniş sebeplerini açıklar. Böylece aynı temaları içeren sosyal olayları gerek şiiirle gerekse nesir türü ile aktarır. Örneğin Abdülmelik b. Mervan hac için Medine'ye gelince minbere çıkıp halka şöyle hitap eder: Hz. Osman aranızda iken Onun katledilişine seyirci kalmanızdan dolayı biz sizleri sevmeyiz. "Harre"⁹⁸ olayında Mesleme b. Ukbe'yi gönderip canlarınıza kıydığımız için de sizler de bizi sevmezsiniz. Sizinle bizim durumumuz, en-Nâbiga (M. 604)'nın şu beyitlerinde ifade ettiği gibidir:

و كانت تزيه المال غبا و ظاهره كما لقيت ذات الصفا من حليها
و أثل موجودا و سد مفقره فلما رأى أن قد تثمر ماله
مذكرة من المعاول باتره أكب على فأس يحد غرابها
و لله عين لا تغمض ناظره فلما وقاها الله ضربة فأسه
على مالنا أو تنجزى لي آخره فقال تعالى نجعل الله بيننا
رأيتك سخريا يمينك فاجره فقالت يمين الله أفعل إنني
و ضربة فأس فوق رأسي فاقره أبي لي قبر لا يزال مقابلي

Karşılaşır zevk-sefâ sahibi birisi dostuyla.

Gösterir. O, malından mülkünden nadiren arkadaşına!

Arkadaşı görünce, çoğalmış onun malını,

Zenginliğini ve mazide kalmış fakirliğini.

Kendisine yarasını hatırlatan kesici aletlerden bir baltaya,

Ucunu bileyerek sarıldı.

Koruyunca Allah, hasmından baltasının darbesini

-ki O Allah sürekli görendir.-

Gel! malımız üzerinde Allah'ı şahit Kılalım!

Sayende bu işi bir neticeye bağlayalım, deyince.

Dedi ki arkadaş,

And olsun ki Allah'a dediğimi yapacağım.

Fakat görüyorum ben seni alaycı. Geçersizdir yeminin senin.

Kabri karşımda durmakta babamın,

Hala inliyor başımın üzerinde darbesi baltanın.

En-Nâbiga (M. 604) 'nın beyitlerinde ifade ettiği temayı el-Kalkaşandî, hayvanların dilinden meşhur bir hikaye aktararak konu bütünlüğünü sağlamış olur. Anlattığı hikâye şöyledir:

İki kardeş bir vadide koyunlarını otlatırken kayaların arasından ağzında bir altın olan yılan gelip bunu kardeşlere verir. Bu durum bir kaç gün böyle devam eder Kardeşlerden birisi yılanı öldürüp bu hazineye sahip olmayı diğ-

rine teklif eder. Ama kardeşi bu teklifi reddeder. Fakat o bunu yapmaya kararlıdır. Yılan onlara yaklaştığında elindeki baltayı yılanı vurarak yaralar. Ancak yılan da üzerine çöreklenerek onu öldürür. Aradan bir müddet geçince, hayatta kalan kardeş yılanı şöyle bir teklifte bulunur; “Her gün altını bana getir. Birbirimize eziyet etmeksizin, sevgi ve saygı içerisinde eski dostluğumuzu sürdürelim.” Yılan bu teklife şöyle karşılık verir. “Sen de kardeş acısı, bende de kuyruk yarası olduğu sürece aramızdaki dostluk artık devam etmez.”⁹⁹

El-Kalkaşandî Mısır tarihini anlatırken piramitlerin ne zaman, kimler tarafından yapıldığı konusuna da temas eder ve tarihçilerin ihtilaflarını aktarır. ihtilafların verdiği sıkıcı havayı dağıtmak için konuyla ilgili görüşünden hemen sonra şu beyitleri zikreder.

ما يرويان عن الزمن الغابر انظر الى الهرمين واسمع منهما
صنع الزمان باول و بآخر و لو ينطقان لخبرانا بالذي

İki piramide bak, geçmiş zamandan rivayet ettiklerine kulak ver.

Eğer konuşsalar, zamanın önce ve sonra yaptığını elbette bize haber verirler¹⁰⁰.

Eserdeki şiirin bir takım özelliğini zikrettikten sonra netice olarak şunu söyleyebiliriz. O işlediği konularla ilgili en güzel şiirleri yerinde aktarmaktadır. Şiir ve sanatlarla ilgili bilgiler vermesi de dikkate değerdir. Nesri daima şiire tercih etmiştir. Bunda kendisinin divan katipliği yapmasının önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Çünkü “el-Kalkaşandî mesleği icabı hep nesirle meşgul olmuş zaten şiirle uğraşacak zamanı da olmamıştır.”¹⁰¹

Sonuç

Herhangi bir ilim dalı bu günkü durumuna bir alt yapısı olmadan gelmemiştir. Mutlaka bir tarihî süreci olduğunu ve temellerinin bulunduğunu unutmamak gerekir. Buradan hareketle uluslararası diplomatik ilişkilerde ve devletin kendi kurumları arasındaki yazışmalarda belli bir düzeye gelmesinde tarihi alt yapısının etkisi büyük olmuştur. Kapsamlı, tarihi, edebî, ansiklopedik ve temel kaynaklardan olması bakımından bu alanın önemli eserleri arasında *Subhu'l-A'şâ*'yı da zikredebiliriz.

Subh, sadece diplomatik ve bürokrasi açısından değil, pek çok ilme kaynaklık edecek özelliktedir. Onun coğrafya ile ilgili bir kısmının 1879 yılında Almancaya tercüme edilmesi, bunu açıkça göstermektedir.

Subhu'l-A'şâ'da pek çok hitâbe, icâzet, takriz, mektup örnekleri, ahd, vasiyet vb. tarihî vesikalar bulunması, ayrıca onun Arap edebiyatında büyük bir öneme sahip olduğunu gösterir.

İşlediği konularla ilgili en güzel şiirleri yerinde aktarması, nesir, şiir ve sanatlarla ilgili bilgiler vermesi de dikkate değerdir. O nesri daima şiire tercih etmiştir. Bunda kendisinin divan katipliği yapmasının önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Kalkaşandî mesleği gereği nesirle meşgul olmuş şiirle uğraşacak zamanı da olmamıştır.

Subh'a genel olarak bakarsak onu bir taraftan açık bir fikir ve ilmî bir metot bütünlüğü içerisinde bulurken, diğer taraftan belli bir metot dahilinde teferruatlı bir plan kullanırken görürüz. Bunu yaparken güvenilir bir aktarıcı olup başkalarının fikirlerini kendine nispet etmez. Nakiller yaparken zamanın anlayışına uygun olarak kimlerden nakil yapıyorsa isimlerini zikreder. İddiasız, isabetli fikir ve uygun görüş sahibidir. Kitabının pek çok yerini mütehasıs belâgatçılara bağımlı kalarak yazmıştır. Ancak bu durum onun için bir kusur olarak görülmemelidir. Zira o kendisinin belâgatçı olduğunu iddia etmez.

El-Kalkaşandî, konusuyla ilgili gerekli malzemeyi kaynaklardan toplar. Bunları gözden geçirip, seçimde bulunarak uygun bir şekilde takdim eder. Geniş ve kapsamlı bir hacme sahip olması bakımından eser, değişik alanlardaki araştırmacılar için alanları ile ilgili bir çıkış noktası mahiyetinde olup ayrıca ufuk açabilecek niteliktedir. Yine adı geçen müellif, araştırmacıyı gerekli kaynaklara yönlendirme de önemli bir görevi ifa edebilir. Ancak o ele aldığı konuların bir kısmında en ince detayına girerken, bir kısmında ise konulara bir kaç cümle ile değinmektedir.

¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut, 1990, II, 1070; Hayru'd-Din ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmusu Terâcîm*, Beyrut, 1995, I, 177; Cafer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatrafê* (ter:Yusuf Özbek), İst. 1994, s. 252. Babasının adının Ali olmayıp Abdullah olduğuna dair bilgiler için Bkz: İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî" İslâm Ansiklopedisi Milli Eğitim Basımevi. İst. ts, VI, 134.

² Carl Brockelmann, *GAL*. Leiden, 1949, II, 134; Corci Zeydan, *Târihu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*, İst. ts. III, 146.

³ Ancak bu ismi Yâkut, *Karkaşande* olarak belirtir. (Bkz:Yâkut b. Abdullah b. El-Hamavî, *el-Mu'cemü'l-Buldan* (tah:Abdülaziz Cündî), Beyrut, ts. IV, 372.)

⁴ Hayru'd-Din ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I, 177.

⁵ Bu icazetini suretini Subhu'l-A'sâ'nın XIV, 365-368'de vermektedir. Buna göre Şafî fikhına binaen fetva vermeye, Kütüb-i sitte'ye Ahmed b. Hanbel ile Şafî'nin Müsnedlerini ve hocasına ait eserleri okutmaya yetkili kılınmıştır.

⁶ Şevkî Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî Asru'd-Düvel ve'l-İmârât*, Kahire, ts. 451; Mustafa eş-Şek'atü, *el-Usûlu'l-Edebiyye fî Subhi'l-A'sâ*, Beyrut, 1971, s. 63.

⁷ Muhammed Hüseyin, *Subhu'l-A'sâ Mukaddimesi*, Beyrut, 1987, s.8.

⁸ Muhammed Hüseyin, *Subhu'l-A'sâ Mukaddimesi*, s.7-10; İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî" i.A. VI, 135.

⁹ Bu vasıflardan bir kısmı şunlardır: Sarf, Nahiv, Meânî, Bedî, Beyân İlimlerinde kendini yetiştirmiş olmak, K.Kerim'in ve pek çok Hadis'in hafızı olmak, Arap şairleri, atasözleri, nesepleri, milletler tarihi, yönetim mevzuatı, ilimlerin tasnifi, her sanat alanında meşhur olmuş kitaplardan haberdar olmak. vs. Bkz: *Subh*, I, 39.

¹⁰ Muhammed Hüseyin, *Subh'l-A'sâ Mukaddimesi*, I, 10.

¹¹ Brockelmann, *GAL*, II, 134; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İst. 1998, s. 205.

¹² Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, V, 122; Hayru'd-Din ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I, 177; Brockelmann, *GAL*, 134; Şeşen, Ramazan, A.g.e. 205; İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî" İ.A., VI,135.

- ¹³ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, V, 122; Brockelmann, *GAL*, II, 134; İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî", İ.A., VI, 135.
- ¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî", İ.A., VI, 135.
- ¹⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, V, 122; Hayru'd-Din ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I, 177; Brockelmann, *GAL*, II, 134.
- ¹⁶ Katip Çelebi, A.g.e. Aynı yer.
- ¹⁷ Hayru'd Din ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I, 177.
- ¹⁸ Memlûk Devletinin tarihini sultanların menşesine göre ikiye ayırmak adet olmuştur. Bunlardan ilki 1250-1382 tarihlerini kapsar. Bu devirde Memlûk sultanlarının çoğu Türk asıllı olup el-Memâlikî't-Türkiyye veya Nil üzerindeki er-Ravda adındaki kırsalalarda ikâmet ettikleri için el-Memâlikü'l-Bahriyye denilir. İkinci dönem ise 1382-1571 tarihleri arasını kapsar. Bu devirdeki sultanların çoğu Çerkez olup bunlara el-Memâlikî'l-Çerâkize veya Kalâtü'l-Cebel burçlarında ikamet ettikleri için el-Memâlikü'l-Burciyye denilir. Bu iki devir bir bütün teşkil etmekle birlikte az çok farklı husisîyetler arzeder. (Bkz: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (Komisyon), Çağ Yayınları, İst. 1987, V, 444.)
- ¹⁹ İbn Tağri Berdî, Cemâlu'd-Din Ebi'l-Mehâsin Yusuf; *en-Nücûmu'z-Zâhira fi -Kâhîrat*, Mısır, ts. VI, 374; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi* (ter: Salih Tuğ), İst. 1981; Orhan Üner, *Memluklarda Dinî ve Adlî Kurumlar* (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1978, s. 19- 20.
- ²⁰ Es-Suyûtî, Celâlu'd-Din Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tarihu'l-Hulefâ*, Beyrut, ts. s. 509-510.
- ²¹ Üner, Orhan, *Memlûklarda Dinî ve adlî Kurumlar*, s. 68.
- ²² *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Komisyon, VI, 453.
- ²³ Yigit, İsmail, *İslam Tarihi, (Memlûklar)*, İst. 1991, VII, 180.
- ²⁴ Şevki Dayf, *Asru'd-Düvel*, s. 451.
- ²⁵ *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Komisyon, V, 511.
- ²⁶ Muhammed Hüseyin, *Subh Mukaddimesi*, I, 6,7.
- ²⁷ Gürkan, Nejdî, *Arap Edebiyatında Memlûklar (Moğollar) Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta, 2000, s. 22.
- ²⁸ Devrin en önde gelen ilim adamlarından astronomide Nureddin et-Tûsî (1274) tıpta ise Ebu'l Ferec İbnü'l-İbrî'nin (1286) adlarını zikredebiliriz. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1106-1107; Şevki Dayf, *Asru'd-Düvel*, s.100.
- ²⁹ Bu eserler en güzel mimarî yapıtlar olup mimarî deha ve kabiliyetin en yüksek noktaya ulaştığını gösterir. (Bkz: Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1117.)
- ³⁰ Şevki Dayf, *Asru'd-Düvel*, s. 101.
- ³¹ Gürkan, Nejdî, *Arap Edebiyatında Memlûklar Dönemi*, s. 25.
- ³² Şevki Dayf, *Asru'd-Düvel*, s.155; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1111.
- ³³ Şevki Dayf, *Asru'd-Düvel*, s.156.
- ³⁴ A.g.e. s. 157.
- ³⁵ Hayru'd-Din ez-Zirkli, *el-A'lâm*, IV, 141.
- ³⁶ Safiyyu'd-Din el-Hillî, *Divân* (tah: Ömer Faruk Tabbah), Beyrut 1997, s. 77.
- ³⁷ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (ter: Azmi Yüksel, Rahmi er), Ank.1993, s. 166.
- ³⁸ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.166.
- ³⁹ Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1115.
- ⁴⁰ Onun bir beyiti şöyledir:

والنفس كالطفل إن تحملته شب على حب الرضاع وإن تقطعه ينفطم

Nefis çocuk gibidir. Onu bırakırsan süt emmeye devam eder. Sütten kesersen emmeyi bırakır. Şerefuddin Ebi Abdullah Muhammed bin Said, el-Buseyrî, *Diyan* (tah: Ahmed Hasan Besc), Beyrut, 1995, s. 166.

⁴¹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 167.

⁴² İbn Manzûr, Cemâlu'd-Din Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânul-Arab*, Beyrut, 1994, I, 171-172.

⁴³ Durmuş, İsmail, “İnşâ” D.İ.A., İst. 2000, XXII, 334.

⁴⁴ Ahmed el-Haşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Beyrut, ts., s. 75.

⁴⁵ Durmuş, İsmail, “İnşâ” D.İ.A., XXII, 336.

⁴⁶ Gürkan, Nejdî, *Arap Edebiyatında Memlûklar dönemi*, s. 254.

⁴⁷ *Subh*, I, 11; Mustafa eş-Şek'atü, *el-Usulu'l-Edebiyye*, s. 55.

⁴⁸ Mustafa eş-Şek'atü, *el-Usûlu'l-Edebiyyetü fi Subhi'l-A'sâ*, s. 6-7.

⁴⁹ A.g.e. s. 8.

⁵⁰ Nejdî, Gürkan, a.g.e. s.255.

⁵¹ Şihâbu'd-Din Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûn'l-Edeb*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye (tıpkı basım) Kahire, 1922, I, 2.

⁵² en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 4-26.

⁵³ Örneğin 1. Fennin ikinci kısmının birinci bâbında bulutlar ve meydana gelişini, isimlerini, sınıflarını, uzun bir şekilde ele alıp bilgi verir. Yine 2. Fennin ikinci kısmında atasözlerine özel bir bölüm açıp “mesel” in değişik alimlere göre tanımını aktarır. Ayet ve hadislerden misaller verdikten sonra Ebu Bekir, Hz Ömer, Hz Osman, Hz. Ali ve İbn Abbas'ın bu türden bazı sözlerine yer verir. Nihayet “Arap şöyle der” diyerek atasözünü ilk harfine göre alfabetik olarak aktarır. Ayrıca bu sözlerin hangi konumda kullandıklarını izah eder. (Bkz: En-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, III, 1 vd.), mesela cim harfiyle başlayan atasözlerinden ” جمعجة و ” لا أرى طحنا sözü zikredip bunun söz verip sözünde durmayan kişi için kullanıldığını ifade eder (en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, III, 24).

⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Kalkaşandî” İ.A., VI, 139; Mustafa eş-Şek'atü, *el-Usûlu'l-Edebiyye*, s. 9.

⁵⁵ Corci Zeydan, *Târihu Âdâb*, III, 145.

⁵⁶ Mustafa eş-Şek'atü, *el-Usûlu'l-Edebiyye*, s. 5.

⁵⁷ *Subh*, I, 63-174.

⁵⁸ Muhammed Hüseyin, *Subhu'l-A'sâ, mukaddimesi*, I, 21.

⁵⁹ *Subh*, I, 233.

⁶⁰ *Subh*, I, 244.

⁶¹ *Subh*, I, 358.

⁶² *Subh*, I, 420.

⁶³ *Subh*, III, 512.

⁶⁴ *Subh*, I, 45-46.

⁶⁵ *Subh*, IX, 252-274.

⁶⁶ *Subh*, IX, 281-294.

⁶⁷ *Subh*, XIII, 51.

⁶⁸ İbrahim, Kafesoğlu, “Kalkaşandî”, İ.A., VI, 137.

⁶⁹ *Subh*, XIII, 125-129.

⁷⁰ Mesela: Kasas, 35; Tevbe, 100; Sebe, 15.

- ⁷¹ *Subh*, XIII, 202 vd.
⁷² *Subh*, XIII, 321 vd.
⁷³ *Subh*, XIII, 359-364.
⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî", İ.A., VI, 137.
⁷⁵ *Subh*, XIV, 418-440.
⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., VI, 138
⁷⁷ Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İst. 1973, s. 177.
⁷⁸ Ahmed Haşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 43.
⁷⁹ Ahmed Haşimî, A.g.e. s. 44.
⁸⁰ Nihat Çetin, "Arap" D.İ.A., İst.1991, III, 295.
⁸¹ Şevki Dayf, *el-Fennü ve Mezâhibü fi'n-Nesri'l-Arabî*, Mısır, 1960, s.177.
⁸² *Subh*, I, 89-90
⁸³ A.g.e. Aynı yer. Ayetler için bkz: Hâkka, 41; Yâsin, 69.
⁸⁴ *Subh*, XIV, 237 vd. Müfâhara için örnekler bu başlık altında zikredilecektir.
⁸⁵ Abdulkadir Ebu Şerîfe, Hüseyin Lâfî Kazak, *Medhal ilâ Tahlîli'n-Nassî'l-Edeb*, Amman, 1993.
⁸⁶ İrfan Matracı, *el-Câmiu'li'l-Funûni'l-Lugati'l-Arabiyye ve'l Arûz*, Beyrut, 1987, s.223.
⁸⁷ *Subh*, XIV, 365.
⁸⁸ *Subh*, XIV, 85.
⁸⁹ *Subh*, I, 352.
⁹⁰ *Subh*, XIV, 240, Krş: Corci Zeydan, *Asru'd-Düvel*, s. 454.
⁹¹ *Subh*, II, 431, Mustafa eş-Şek'atü, *el-usûlu'l-Edebiyye*, s. 123.
⁹² *Subh*, IX, 248-249.
⁹³ Muhammed Hüseyin, *Subh Mukaddimesi*, I, 15-16.
⁹⁴ A.g.e., s. 20.
⁹⁵ Şevki Dayf, *Asru'd-Düvel*, s. 453.
⁹⁶ *Subh*, I, 332-333.
⁹⁷ *Subh*, II, 432; Mustafa eş-Şek'atü, *el-Usûlu'l-Edebiyye*, s.123.
 Yezid.b.Muaviye'ye biat etmek istemeyen Medine halkına karşı h. 63 de yapılan savaş (Bkz: Daha geniş bilgi için *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Komisyon), II, 329-331).
⁹⁹ *Subh*, I, 352-35.
¹⁰⁰ *Subh*, III, 361.
¹⁰¹ Muhammed Hüseyin, *Subh Mukaddimesi*, I, 20

الإطار التاريخي لظهور ملوك الطوائف في الأندلس في القرن الخامس الهجري وأثرها في الشعر العربي

Mehmet Mesut Ergin *

الملخص: هذا البحث يتحدث عن ظهور ملوك الطوائف التي أقيمت بعد سقوط الدولة الأموية في الأندلس بتاريخ 1037/422 وانتهت بقضاء يوسف بن تاشفين عليها بتاريخ 1071/484، ويتناول هذه الدراسة عن أثر هذا الوضع الجديد من خلال الحركة الثقافية السائدة آنذاك على الشعر العربي بشكل عام.

الكلمات المفتاح: الشعر العربي، الأندلس، ملوك الطوائف.

Hicrî V. Yüzyılda Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if'in Ortaya Çıkışı ve Arap Şiirine Etkisi

Özet: Bu çalışmada, 422/1037 yılında Endülüs Emevi halifeliğinin çöküşüyle başlayıp Yusuf b. Taşfîn'in 484/1071 yılında varlığına son verdiği mulûku't-tavaif döneminin ortaya çıkışı, ortaya çıkan bu yeni durumun Arap şiiri üzerinde genel olarak nasıl bir etki bıraktığı o dönemin kültürel ortamı incelenerek ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap şiiri, Endülüs, Mulûku't-Tavâ'if.

The Emergence of the Muluk al-Tawaif (Party-Kings) in Andalus in Vth/Xth Century and Its Effects on Arabic Poetry

Abstract: This paper analyses the appearance of the Muluk al-Tawaif (Party-Kings), a period which began with the collapse of Andalus Umayyad Caliphate in 422/1037 and came to an end with the conquests of Yusuf al-Tashfîn in 484/1071, and the effects of the period on Arabic poetry by examining the cultural atmosphere of the era.

Keywords: Arabic Poetry, Andalus, Muluk al-Tawaif.

* Dr., Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

تمهيد

لما سقطت الدولة الأموية فتمزقت وحدة الأندلس وصار الأمر فيها منقسما بين رؤساء ووزراء وقضاة العرب والبربر والصقالبة، واستقل كل منهم بما كان تحت أيديهم ثم أورثوا الحكم عليه أولادهم أو أتباعهم.

يمتد هذا العصر - عصر ملوك الطوائف - من سقوط الخلافة الأموية سنة 1037/422 إلى أن قضى يوسف بن تاشفين على هؤلاء ملوك الطوائف سنة 1071/484.

كانت كل دويلة من دويلات هذه الطوائف تتشكل من مدينة وما حولها أو من مدينتين؛ وكان ملوكها من عصبيات مختلفة: عربا وبربرا ومولدين.

وكان هؤلاء الملوك يتنازعون ويتخاصمون ويتصارعون فيما بينهم ويحارب بعضهم بعضا، وكان يستنجد بعضهم بملوك الإسبان على بعض، وحتى مقابل هذا العون كانوا يدفعون الجزية إلى ملوك الإسبان.

وليس من الأمور السهلة ضبط عدد هذه الدويلات، رغم هذا نستطيع أن نقول أن دويلات هذه الطوائف كانت خمسة وعشرين دولة أو ما يقارب بها. أهم هذه الدويلات هي:

1- ملوك الطوائف

أ- بنو حمود الحسنيون:

هؤلاء رشحوا أنفسهم للخلافة في الفتنة، فأصبح علي بن حمود خليفة بقرطبة وتلقب بالناصر (ت: 1017/408)، وولي بعده أخوه القاسم بن حمود المأمون؛ ثار عليه ابن أخيه يحيى بن علي بمالقة، واستولى على قرطبة (1022/413) وتلقب بالمعتلي، وكذلك غلب على الجزيرة الخضراء ولكن أمده بقرطبة لم يطل إلى أن قتل (1035/427). فبوع إدريس بن علي ومن بعده حسن بن يحيى. وكان الصراع بين الحموديين أنفسهم سبب ضعفهم، وكذلك بنو عباد يطمحون إلى الاستيلاء على مملكتهم حتى تم ذلك عام 1034/446 وبذلك زالت الدولة الحمودية في الجزيرة مثلما زالت من مالقة عام 1057/449¹.

ب- بنو عباد:

هم من العرب الداخلين إلى الأندلس من لحم² بدأت في إشبيلية، أكبر دول الطوائف وأشهرها من حيث سعتها وتفوقها السياسي وكان لها شأن وافر أيضا في النشاط العلمي. وقد حكم بنو عباد هذه المملكة وحاولوا إلحاق مناطق أو ممالك أخرى إلى مملكتهم³.

قال أبو مروان: "جاء إلى الأندلس بعد الفتح رهط من لحم تفرقوا في أقطارها؛ وانحاز منهم إلى غريبها أخوان نعيم وعطاف؛ فنزل أحدهما بقرية يومين، وتناسل ولده بما مدة من الزمان، ثم انتقلوا إلى إشبيلية فنموا، وتص دروا للوجاهة والنباهة في دولة الحكم المستنصر بالله، ودولة ابنه هشام وحاجبه المنصور . وقد كان نشأ فيهم صدر بيتهم ومؤسس مجدهم إسماعيل بن عباد؛ فقدمه المنصور على خطة القضاء بها؛ فاتصل استعماله إلى زمن انقراض الإمامة الأموية . واستمرت حاله مع من نجم في الفتنة؛ ف نظر في صلاح القطر، وحمله على الطريقة المثلى من السياسة، إلى أن نزل في عينه الماء سنة 1023/414؛ وقده؛ فعاد بعض بصره؛ فلم يستجز الحكم بين الناس؛ فولّى ولده أبا القاسم القضاء، واقتصر هو على رئاسة البلد وتولى رأي المشيخة .

وكان نسيج وحده علما ومعرفة و أدبا وحك مة؛ فحمى مدينة إشبيلية من سطوة البرابر الذين اقتطعوا أحوازها ونزلوا حولها بالتدبير الصحيح، والرأي الراجح، والنظر في الأمور السلطانية، إلى أن هلك سنة 1023/414"⁴.

كان إسماعيل عميد هذه الأسرة، ومؤسس ملكها في إشبيلية . يبدو أن الذين تناولوا بعده من أسرته في الحكم تنقصهم عدد من صفاته، والمعتمد لديه شيء منها . وهم ذو الوزارتين أبو القاسم محمد بن إسماعيل ابن عباد، ثم ابنه أبو عمرو عباد بن محمد الملقب بالمعتضد، ثم ابنه القاسم محمد بن عباد الملقب بالمعتمد وهو آخرهم⁵ .

فقد استولى المعتضد على لبلة وعلى حصون من مملكة بني الأفطس، وعلى ولبة، وعلى جزيرة شلطيّس وشتتمرية الغرب . ثم فتح مدينة شلب وولّى عليها ابنه المعتمد، وبذلك أصبحت الدولة تمتد من شرقي الوادي الكبير حتى المحيط الأطلسي غربا والجزيرة الخضراء جنوبا . إلا أن المعتضد كان كغيره من ملوك الطوائف يدفع الجزية لفرناند . ولما جاء المعتمد سار على سياسة أبيه في التوسع فاستولى مرسية وتجرش بمملكة غرناطة، وفاوض ألفونس ليحالفه كي يحتل غرناطة معا؛ وكان ابن عمار رسولا إليه . وظل المعتمد يدفع الجزية لألفونس حتى اضطر إلى الاستعانة بالمرابطين بعد سقوط طليطلة⁶ .

ج- بنو زيري:

هم الصنهاجيون في غرناطة ومالقة . نظم هذه الإمارة حبوس ابن ماكسن وكون لها جيشا، وعقد بينه وبين الأمراء جيرانه روابط المودة، وحاول شيئا من التوسع فاستولى على قبرة وجيان،

وخلفه ابنه باديس فكانت بينه وبين زهير العامري صاحب المرية حرب، قتل فيها زهير وكاتبه ابن عباس، ثم مد نظره إلى ما في يد بني حمود، وكانوا قد ضعفوا فاستولى على مالقة، وهنا اصطدم بابن عباد في نزاع من أجل الفوز بتلك المدينة، فكان النصر له على عباد . وقد طال حكم باديس وألقى شئون الدولة إلى وزيره اليهودي ابن النغالة، وإلى نفوذ النساء في القصر، حتى ساءت الحال، وثار أهل غرناطة باليهود فقتلوا كثيرا منهم. ولما توفي باديس خلفه حفيده عبد الله بن بلقين، وتجددت المنافسة بينه وبين ابن عباد إلى أن سقطت طليطلة في يد ألفونس السادس ملك قشتالة، واتفق أمراء الأندلس على الاستعانة بالمرابطين. وكان المرابطون هم الذين أزالوا عبد الله عن ملكه.⁷

د- بنو رزين:

هم بالسهلة فملكها عبود بن رزين، أصلا بربري مولدا بالأندلس، فلما هلك ولّى بعده ابنه عبد الملك وكان أديبا وشاعرا⁸، وخلفه ولده أبو مروان عبد الملك (ت: 1102/496) وقد طال أمد حكمه حتى بلغ ستين عاما من عمره . أدى الجزية لألفونس بعد سقوط طليطلة. وخلفه ابنه حسام الدولة يحيى، فلم يكن بشيء، ومنه استولى المرابطون على شنتمرية (1103/497) وخلعوه⁹.

ه- بنو جهور:

ولما انقطعت دعوة بني أمية ولم يبق من عقبهم من يصلح للإمارة ولا من تليق به الرئاسة، واستولى على تدبير ملك قرطبة جهور بن محمد يكنى أبا الحزم¹⁰، ولثان أول من قام منهم بالأمر باختيار من شعب قرطبة¹¹، يؤيد ابن حيان هذا بقوله: " واجتمع المأ من أهل قرطبة على تفويض أمرهم لأبي الحزم جهور وعدادوا من خصاله ما لم يختلفوا فيه، فأعطوا منه قوس السياسة باربها، وولوا أمر الجماعة أمينها"¹².

تشمل هذه الإمارة مدنا أخرى، من ها: جيان وبياسة و أبدة . وقد قامت سياسة أبي الحزم على التآلف والمصانعة دون الحرب . ولما توفي (1043/435) خلفه ابنه أبو الوليد بن جهور فسار على سيرة أبيه . سقطت مدينة قرطبة بين أطماع بني عباد وبني ذي النون في يد العباديين، وهكذا زالت دولة بني جهور بعد أربعين سرق من الحكم¹³.

و- بنو الأفضس:

هم أصحاب بطليوس، منتمون في الأصل إلى قبائل مكناسة، من مشاهير ملوك الطوائف، حكموا من سنة 1022/413 إلى سنة 1094/487. ولدولة بني الأفضس أثر في نهضة العلوم والفنون. ومنهم ابن الأفضس الملقب بالمظفر، صاحب التاريخ المسمى بـ "المظفري". وكان المتوكل ابنه في بطليوس كالمعتمد بن عباد بإشبيلية وقد قتل على يد جيش يوسف بن تاشفين، ومن قبله قتلوا ولديه وهو ينظر إليهما . قال ابن عبدون رأيته المعدودة التي تعتبر من غرر القصائد الأندلسية في رثاءه ورثاء ملوك بني الأفضس ، والتي مطلعها:

الدهر يفتح بعد العين بالأثر
فما البكاء على الأشباح والصور

كانت مملكتهم واسعة، اشتبك صاحبها من جهة مع بني عباد في معارك عديدة ومع ذي النون من جهة أخرى، وقف محمد بن الأفضس ضد فرناندو (فرديناند الأول) ملك قشتالة. أخيراً وافق على أن يدفع الجزية لذلك الملك . شهدت المملكة في عهد المتوكل ابن الأفضس شيئاً من الاستقرار إلى أن أزيلت دولتهم من قبل المرابطين¹⁴.

ز- بنو ذي النون:

من أعظم ملوك الطوائف بنو ذي النون ملوك طليطلة من الثغر الجوفي، وكانت لهم دولة كبيرة، وبلغوا في البذخ والترف إلى الغاية¹⁵، ومن رجال هذه الدولة إسماعيل بن ذي النون الملقب بالظافر، وولده يحيى الملقب بالمأمون، وحكم هذا الثاني ثلاثة وثلاثين عاماً، وكان على نزاع مع ابن هود صاحب سرقسطة وابن عباد صاحب إشبيلية، وقد استعان المأمون بفرناندو ضد بني هود في مقابل دفع الجزية وإقراره له بالسيادة، عندئذ ذهب ابن هود أيضاً يستعين بفرناندو. غزا المأمون هذا بلنسية مستولياً عليها، وحاول الاستيلاء على قرطبة فلم يتمكن ابن عباد من ذلك. ولما تولى الأمر حفيده يحيى القادر اضطرت من حوله الفتن حتى فر ولجأ إلى ألفونس مستعينا به على إرجاعه إلى مملكته، فأعانه على ذلك . غير أن ألفونس استولى على طليطلة، وبذلك أدرك أمراء الطوائف طبيعة ما يحيط بهم من خطر¹⁶.

ح- العامريون:

حكموا في شرق الأندلس أي في المرية ومرسية وبلنسية ودانية وما والاها من جزائر . فكانت المرية والمرسية تحت حكم خيران العامري (405-1014/419-1028) ثم خلفه فيهما زهير العامري (419-1028/471-1088) وبعده انشطرت المدينتان في دولتين، فأصبحت

المرية من نصيب بني صمادح (433-1041/484-1091)، وأصبحت مرسية من نصيب بني طاهر (429-1037/471-1078)؛ أما دانية والجزائر فكانت لمجاهد العامري وابنه إقبال الدولة من بعده (400-1009/468-1075) إلى أن ضمها بنو هود إلى ملكهم وسقطت في سنة 1091/484 في يد المرابطين¹⁷.

وشهدت البنسية عددا من الأمراء توالوا عليها إلى أن ثار فيها القاضي ابن جحاف (485-1092/487-1094) ومن يده أخذها السيد القنيطور (487/1094)، ومنه استولى عليها المرابطون¹⁸.

ط- بنو صمادح:

إن هذه الطائفة حكمت في المرية، وكان محمد بن معن أشهر ملوكها، تلقب من ألقاب الخلفاء بالمعتصم بالله والرشيد¹⁹.

ولما توفي المعتصم، أقام معز الدولة يصبوب ويصعد، ويعمل النظر في امتثال وصية أبيه فجعل يبدي غرضه في نقل زوجه بنت مجاهد إلى دانية، و ينزل أسباجما إلى المدينة ليكون أقرب إلى الإيساق في البحر. فلما كمل ما أراده من ذلك وافاه الخبر بتغلب المرابطين على ابن عباد وخروجه عن ملكه. فأمر رجاله بتجهيز الأغراض والأمتعة وحملهم إلى السفن في أسرع ما يمكن، وأحرق باقي الأشياء خشية الاتباع، وذهب إلى الجزائر وعاش هناك إلى أن توفي²⁰. وهكذا انقضت أيام بني صمادح.

ي- بنو هود:

هم أصحاب سرقسطة أو الثغر الأعلى . توالوا عليها بعد أن زالت دولة التحييين التي لجأ إليها الشاعر ابن دراج؛ وأول بني هود سليمان الذي كان في حرب مع المأمون بن ذي النون، ولجأ كل منهما إلى ملك من ملوك الإسبان يستعين به في هذا الخلاف²¹.

ولما مات ابن هود ترك خمسة أولاد ذكور وراءه، كان قد قسم عليهم في حياته ملكه الذي كان في حكمه؛ فولى أحمد بن سليمان مدينة سرقسطة بعد أبيه، وولى يوسف مدينة لاردة، وولى محمد قلعة أيوب، وولى المنذر بن سليمان مدينة طليطلة، وولى لبا ابنه مدينة وشقة وكانت تحت حكم أخيه. واستبد هؤلاء الأخوة كلهم بأعمالهم بعد أبيهم وداعيا كل واحد منهم إلى حوزته، فلم يزل أحمد بن سليمان يجتال على أخوته، استطاع أن يخرج بعضهم من مواضعهم وسجنهم وكحل بالنار بعضهم، غير أن صاحب مدينة لاردة يوسف حمى حوزته منه²².

ولما رأى أهل الثغرة ما صنعه أحمد بن سليمان بأخوته كرهوه، جراء ذلك خلعوا طاعته وصبروا أمرهم إلى أخيه يوسف وقاموا بدعوته ولم يبق لأحمد إلا سرقسطة²³.

وقد قامت بين أحمد وبين حسام الدولة منازعات طويلة . وفي عهده غزا النورمانديون مدينة بريشتر (1063/456) فتقاعس أحمد عن إنجادهما لأنها كانت من أملاك أخيه ثم رجع إلى ضميمه وأعانه على استردادها . وكان المقتدر يدفع الجزية لمملك قشتالة مستعيناً بالسيد القنبيطور ومن معه من جنود مرتزقة وكذلك استولى على دانية (1075/468). وتجددت الفتنة بين خلفائه فعاد كل من المؤمن وأخيه المنذر يستعين بالأجانب، وكان المؤمن يعتمد على جهود السيد القنبيطور الذي كان العقل المدبر لدى المؤمن، وبجهوده تم الاستيلاء على بلنسية . وقد اتخذ المؤمن أداة يصد بها زحف المرابطين حتى وجد أن شانسو الأروجاني يهدد مملكة سرقسطة، فلجأ إلى حماية المرابطين إلى أن قتل (1109/503)، وتسلم المرابطون المدينة بدعوة من أهله (1103/497)²⁴.

ك- بنو القاسم:

هم الفهريون في البونت . مؤسس هذه الإمارة هو عبد الله بن قاسم، وخلفه ابنه محمد عين الدولة (1042-1030/434-421)، ثم أحمد عز الدولة (1048/440). وقد تعرضت هذه الدولة الصغيرة لغارات السيد القنبيطور مما اضطرت إلى دفع الجزية له حتى استولى عليها المرابطون (1103/497)²⁵.

ل- بنو برزال:

كانت قرمونة من أيام هشام المؤيد بيد أبي عبد الله البرزالي إلى زمان الفتنة، فلما اشتدت الفتنة وتفرقت الجماعة دعا إلى نفسه واسمه الحاجب أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن برزال ببيع قرمونة سنة 1013/404 فضببط قرمونة وجمع رجالها ورتب جنودها وواسى رعيته وحاول أن ينشأ العدل فيها فسارت إليه النفوس، وعمرت قرمونة ونواحيها، وتجنب البرابر حوزتها من أجله، كان الناس يعيشون في رغد، كثر أمنها وخيرها على أحسن أحوال . زالت هذه الطائفة سنة 1042/434²⁶.

م- بنو يحيى:

مؤسس هذه الدولة أبو العباس أحمد بن يحيى اليحصبي، بايعه أهل تلك النواحي مثل ولية، وجبل العيون. واستقامت له الأمور ولم يكن له معاند ولا ثار عليه أحد، كان محسناً على رعيته،

قائما على شؤونه، ناظرا في إصلاح بلاده . أيامه كانت هادئة راحية، واستمرت الأمور على هذه الشاكلة إلى أن توفي بها سنة 1041/433، لم تدم هذه الدولة إلا عشرين سنة²⁷ .

ن- بنو مزين:

أسس هذه الدولة أبو بكر محمد بن سعيد بن مزين وعاصمتها كانت شلب . وكان في أيام أبيه تسمى ب "عميد الدولة" فتمت له البيعة . كان الشعب يحبه لكثرة معارفه وأدبه وحسن خلقه . واستمرت هذه الدولة خمسين سنة²⁸ .

2- الصراعات التي دارت بين ملوك الطوائف وانعكاسها للحياة الأدبية

فقد كان ملوك الطوائف في قتال مستمر دائم فيما بينهم، وكان يحارب بعضهم بعضا، ويتغلب قويمهم على الضعيف فيزيل ملكه كما أزال العباديون ملك الجهورية، والنونيون ملك العامرية²⁹، وكثيرا ما كانوا يس تنجدون بالإسبان ويستعينون بهم في حروبهم الداخلية، ويتسلم الإسبان لقاء ذلك العون حصونا ومدنا وأموالا . و في مواجهة هذه الإمارة الممزقة المتعادية كانت تقوم قشتالة الكبرى في الشمال بقيادة ملكها ألفونس السادس . فأصبحت هذه المملكة الكبرى بعد أن وحد أستورياس وليون وقشتالة في مملكة واحدة تهدد الإمارات الإسلامية وترهبها حتى أصبحت جميعها تدفع له الجزية . وكان ألفونس السادس يتبع سياسة التعاون مع فئة من المسلمين لينتزع أراضي فئة أخرى ثم يعود فيتعاون مع فئة ثالثة ضد حلفائه بالأمس لينتزع منهم بعض ما بيدهم³⁰ .

يصف لنا ابن الخ طيب هذا الوضع السيئ بقوله : " ذهب أهل الأندلس من الانشقاق، والانشعاب والافتراق، إلى حيث لم يذهب كثير من أهل الأقطار مع امتيازها بالمحمل القريب، والحظّة المجاورة لعباد الصليب، ليس لأحدهم في الخلافة إرث، ولا في الإمارة سبب، ولا في الفروسية نسب، ولا في شروط الإمامة مكتسب، اقتطعوا الأقطار، واقتسموا المدائن الكبار، وجبوا العمالات والأمصار، وخذلوا الجنود، وقدموا القضاة، وانتحلوا الألقاب، وكتبت عنهم الكتاب الأعلام، وأنشدهم الشعراء، ودونت بأسمائهم الدواوين، وشهدت بوجوب حقهم الشهود، ووقفت بأبوابهم العلماء، وتوسلت إليهم الفضلاء... كما قال الشاعر:

مما يزهديني في أرض أندلس أسماء معتضد فيها ومعتمد
ألقاب مملكة في غير موضعها كالمهر يحكي انتفاخا صورة الأسد³¹

في مثل هذه الحالة تظهر العصبية والنزاعات التي تؤدي إلى التشتت والضياع كما يشير إليه ابن بسام في الذخيرة: "من وصف حال القهر، وشدة السطوة والاقتران على الفتك والاستباحة؛ فأفرط في ذلك إرهابا للناس بذكره، وتحويها لهم من مثله؛ فكان أجلب لنفار القلوب، وقرف الندوب، وبعد الشرود، ونيش الحقود، لما وتر جميعهم بالحادثة في قرطبتهم فاستشعروا بغضهن وانقادوا لكل من عانده ورد أمره من ع بد أو حر، فزعا إليهم منه، ويأسا من خير يجيئهم من برابرتة؛ فكان ذلك سببا في تفريق البلاد وتملك أصحاب الطوائف"³².

نرى أن هذه التنافسات انعكست للحياة الأدبية إيجابيا وكان الأدب في ذروته، لأن هذه الصراعات بين هؤلاء الملوك لم يكن سياسيا فقط، بل كان أيضا عمرانيا وأديبا، فتنافسوا في تشييد الحصون والقلاع كما تنافسوا في مجالس الأدب والطرب وفي تشجيع الشعراء والكتاب والمغنين كي يكون صوتا لهم . يجدر بنا أن نشير أن الآداب والعلوم قد نضجت نوحوا عظيما وعاشت فترة أو قضى فترة ذهبية وتطورت تطورا عظيما لتنافس الأمراء في تعزيزها³³.

3- الحياة الأدبية في هذه الفترة

نرى في هذه الفترة مراكز عدة اشتهرت بالحركات الثقافية والأدبية والعلمية التي نشأت فيها . وكثيرا من الشعراء والأدباء نشأ في هذه المراكز التي تناثرت في الأندلس . سيرد لاحقا عرض هذه المراكز والحديث عن الشعراء والأدباء والعلماء التي أخرجتها هذه المراكز بشكل موجز.

أ- قرطبة:

أهم علماء قرطبة في هذا العصر ابن حزم صاحب التوليف الكثيرة في كل فن . وهو من أعلام المعدودين في الأندلس . ومن المتأمل في مؤلفاته وما تحويه من مادة غزيرة ليرى بوضوح أن ذلك الإنتاج الحافل لا يمكن أن يصدر إلا عن حضارة بلغت من التقدم مبلغا عظيما . فذلك التحليل النفسي الدقيق الذي يتجلى في كتابه "طوق الحمامة"، وهذه الملاحظات الشخصية النافذة على الرجال وأخلاقهم التي يبيدها في كتاب "الخصال"، ذلك كله يتحدث عن بيئة ذات حضارة عالية . وكانت لابن حزم مساجلات ومجادلات حامية اضطر إلى خوضها مع الفقهاء دفاعا عن آرائه، ونخص بالذكر مجالس الجدل التي دارت بينه وبين أبي الوليد الباجي الفقيه الأشعري المعروف، فقد ظل صداها يتردد في جوانب العالم الإسلامي دهرا طويلا؛ وهي تدل على مواهب ابن حزم ولسانه الحاد اللاذع³⁴ . ومن أهم شعراء قرطبة أيضا أبو الوليد أحمد بن زيدون المخزومي (394-463/1003-1070)، تمتع ابن زيدون بمكانة عالية في المجتمع

القرطبي بفضل ما أنفق في تعليمه من عنايته، وما وهبه الله من ملكة طيبة، وقد تجلت شاعريته وهو ما يقارب العشرين³⁵، وهو يقول في الحنين إلى قرطبة³⁶:

على الثغب الشهدي مني تحية	ذكت وعلى وادي العقيق سلام
ولا زال نور في الرصافة ضاحك	بأرجائها يبكي عليه غمام
معاهد هو لم تنزل في ظلها	تدار علينا للسرور مدام
زمان: رياض العيش خضر نواعم	ترف وأمواه النعيم حمام

ب- إشبيلية:

لقد كان المعتضد والمعتمد من أعلام الشعراء في هذه المدينة، ومن ثم لا نستغرب أن يكون بلاطهما مدرسة تخرج فيها أهل الآداب . وقد وصلت الخمريات وشعر النسيب والغزل أعلى درجات الكمال في ذلك البلاط المصقول، حيث عجز شعراء مجيدون عن إدراك ما وصل إليه ابن عمار وزير المعتمد من تحليق بعيد في سماء الشعر . وقصروا كذلك في ملاحقة اعتماد نفسها فضلا عن مجارة الملك الشاعر المعتمد فيما أبدعهم رائع القصيد . وحقا أن المعتمد وفق في أبواب الغزل، ووصف مجالس السرور، ووصف الحرب والنصر، فلما ضاعت تلك الأيام الجميلة وعانى أوصاب السجن والهوان، أخذت نفسه الفنانة تجود بدرر من الشعر لا زالت تثير في نفوس البشر الإجلال لهذا الملك³⁷. نورد هنا نموذجا من شعر المعتمد بن عباد يرثي ولديه المأمون و الراضي³⁸:

بكت أن رأيت إلفين ضمهما وكر	مساء وقد أحنى على إلفها الدهر
وناحت وباحت فاستراحت بسرها	وما نطقت حرفا يلوح به سر
فما لي لا أبكي أم القلب صخرة	وكم صخرة في الأرض يجري بها نهر
بكت واحدا لم يشجها غير فقده	وأبكي لألأف عديدهم كثر
ثني صغير أو خليل موافق	يمزق ذا فقر ويغرق ذا بحر
ونجمان زين للزمان احتواهما	بقرطبة النكداء أو رندة القبر
غدرت إذا إن ضن جفني بقطرة	وإن لؤمت نفسي فصاحبها الصبر
فقل للنجوم الزهر تبكيهما معا	لمثلهما لتحزن الأنجم الزهر

ج- غرناطة:

ولم يتح للأدب أن يصل إلى مستوى رفيع في غرناطة، لأن أصحاب الأمر فيها كانوا من طوائف البربر ومع ذلك فقد ظهر في سماءها من أعلام الأدب والعلم غرباء عن الأندلس - مثل المغامر المشرقي أبي الفتوح الجرجاني، و كان شاعرا فيلسوفا فلكيا- وأندلسيون مثل الفقيه أبي إسحق الألبيري الذي دفع أهل زمانه إلى خلع نير يوسف بن صمويل بن النغدالة . أما الشعراء والكتاب ذوو المواهب العالية من أهل غرناطة فقد اضطروا إلى اللجوء إلى بلاط المرية³⁹.

د- المرية:

قد أدركت لمرية في عصر أميرها المعتصم بن صمادح الذي كان راعيا صادقا للآداب والفنون و العلوم، فجتمع حوله شعراء مثل ابن شرف البرجي، وابن أخت غانم، وابن الحداد الوادي آشي، والساميسر الألبيري . وكان أولاد المعتصم شعراء كلهم . كذلك عاش في بلاطه علماء مثل أبي عبيد البكري الأديب وكان من طلائع الجغرافيين المسلمين⁴⁰.

هـ- بلنسية ومرسية:

وقد رأت بلنسية ومرسية عددا كثيرا من الشعراء ومن أهل العلم والأدب، فكان منهم عبد الجليل بن وهبون المرسي صاحب القصيدة المعروفة عن وقعة الزلاقة، وأبو عيسى بن لبون الأديب صاحب بلدة مريطر، والوقشي الذي صور الدمار الذي أنزل هـ السيد القمبيطر بلنسية، وابن خفاجة صاحب الخمریات الطائرة الصيت والمبدع في شعر الغزل ووصف مجالس الانس والسرور . ولم يخل هذا الإقليم كذلك من رجال متضلعين في فنون أدبية أخرى، مثل أبي الحسن علي بن إسماعيل المعروف بابن سيده صاحب المخصص المعروف⁴¹ . نموذج من شعر ابن لبون⁴²:

لحى الله قلبي كم يحن إليكم و قد بعتم حظي وضاع لديكم
إذا نحن أنصفناكم من نفوسنا ولم تنصفونا فالسلام عليكم

و- بطليوس:

فقد استطاع أصحاب بطليوس أن يرتفعوا بالثقافة في قطرهم إلى أوج رفيع، وتمكن المظفر بن الأفتس أن يجمع من مكتبته الخاصة مواد موسوعته "المظفرية" الذائعة الصيت . وقد ضم ديوان المظفر هذا ابن عبدون البر أعلم أهل غرب الأندلس في زمانه بالحديث، وكان إلى ذلك شاعرا قادرا على نوح القدماء . وفي بلاط بني الأفتس عاش عبد المجيد بن عبدون الشاعر، ومن مآثره تلك القصيدة التي رثى فيها بني الأفتس لم أصابهم عل أيد المرابطين⁴³.

ز- سرقسطة:

وكانت الحال في سرقصطة في أيام بني هود إذ كان المقتدر والمؤمن من أنصار العلوم ومن المجردين لرعايتها في تحمس، وخاصة الفلسفة والرياضيات والفلك . وقد ألف المؤمن كتابا في هذا العلم الأخير علق عليه موسى بن ميمون. وقد على سرقصطة فلاسفة كابن باجة، ولقيت رسائل إخوان الصفاء إقبالا عظيما من أهلها، وكان الكرمانى قد حملها من المشرق . وفي ربوع سرقصطة عاش أيضا أبو بكر الطرطوشي صاحب الكتاب اللطيف المسمى "سراج الملوك"⁴⁴.

4- مجالس العلم والأدب

كانت تقام مجالس العلم والأدب في عصر ملوك الطوائف. وهذه المجالس قد ساهمت إلى تطور الشعر والأدب والعلوم . كان الأدباء والعلماء يتناظرون ويتجادلون في هذه المجالس العلمية التي كانت تقام من قبل ملوك الطوائف في بلاطاتهم، وأيضا كان ملوك الطوائف يتنازعون فيما بينهم في هذه المجالس كما يتنافسون في ميدان السياسة.

مجالس العلم والأدب يتصدر فيها العلماء الأعلام، والأدباء الكبار، والرواة الحفظية، والنقدية المهرة، والشعراء أصحاب البديهة المطاوعة تكون بمثابة المدرسة التي تتعهد أبناءها بالصل، وتتولاها بالتهذيب، وتأخذهم بأحسن أنواع التوجيه والإصلاح . لقد كانت هذه المجالس في كل جيل أستاذ الأساتذة وأمهات الجامعات، ولم يخل عصر من العصور من شعاعها الهادي، ولا سيما من القادة الذين كانت حياتهم كلها دستورا للبيئة التي يعيشون فيها . لقد كانت بعضهم يخصص أياما معينة لكل فن من الفنون، فيجلس في يوم من أيام الأسبوع مع رجال الأدب يعرضون عليه نتاج أفكارهم فإن وجد من أحدهم تقصيرا نبهه إلى ذلك كله بالتي هي أحسن . وكتب الأدب والنقد حافلة بالأمثلة الرائعة، والشواهد الواضحة التي تدل على مقدار ما كان فيهم من بصر، وما كان لهم من ذوق، وما كان لهم عندهم من إلهام بالمسائل، ومعرفة للقواعد ودراية بالصواب، وفهم للحقيقة، وابتهاج بهم وتشجيع عليه⁴⁵.

وقد تنعقد هذه المجالس عليها السمة الأدبية، ويكون الشعر مقصودا لذاته، كهذا المجلس الذي أقامه القاضي ابن عباد واشترك فيه ثمانية من الشعراء، سادسهم أبو الأصبع عبد العزيز فشبّه الأقباحون بأسماء الفضة فعقب عليه القاضي معرضا ومعاتبنا وناقدا⁴⁶:

أبلغ شقيقي عني	مقالة	لغضه
بأن وصف الأقباحي ال	ذي وصفت لم أرضه	
هلا وصفت الأقباحي	باكؤس من فضه	

أو النجوم تاقط

من من السامية

وكان يعقد المعتد مجلسا للأدب وكان له دار لا يدخل عليه أحد فيها غير الشعراء، وكان يوم الإثنين من كل أسبوع⁴⁷.

وكان المعتصم يعقد المجالس بقصره للمذاكرة، ويجلس يوما في كل جمعة للفقهاء والخواص، فيتناظرون بين يديه في كتب التفسير والحديث، ولزم حضرته فحول من الشعراء⁴⁸.

وقال ابن خفاجة: "لقيت الشاعر أبا أحمد محمد عبد الجليل لورقة والمرية فبتنا نتناشد الأشعار وتتناكر الآداب والأخبار..."⁴⁹.

إن أبا العلاء صاعد اللغوي المشهور بكتابه "الفصوص" دخل على المنصور ذات يوم، ابن العريف النحوي وهو في الموضوع المنسوب إليه المسمى بالعامرية فمدحه بأبيات جاء فيها قوله:

على جميع المباني

فالعامرية تزهى

قد حل في غدان

وأنت فيها كالسلف

فقال أبو العلاء صاعد أسعد الله الحاجب: أنا أقول ارتجالا أحسن من هذا فقال له المنصور

هات ما عندك، فقال صاعد:

لمى على كيوان

يا أيها الحاجب المعتد

فخار كل يماني

ومن به قد تناهى

كجنة الرضوان

العامرية أضحت

من أهل الزمان

فبيجة لـ فريد

ينساب كالشعبان

أنظر إلى النهر فيها

على ذرى الأغصان

والطير يخطب شكرا

بميس الـ قضبان

والقضيبي تلتف سكرا

عن مبسم الأقبوان

والروض يفتت زهرا

بوجنة النـ عمان

والترجس الغض يرنو

ز نفحة الريحان

وراحة الريح تمنا

في غبطة وأمان

قدم مدى الدهر فيها

فاستحسن المنصور ارتجاله، وقال لابن العريف ما لك من فائدة في مناقضة من هذا ارتجاله؟ فأجاب ابن العريف إنما أنطقه وقرب عليه المأخذ إحسانك إليه، فقال له صاعد : ومعنى هذا أن قلة إحسانه إليك أسكتتك، وبعدت عليك المأخذ، فضحك المنصور غير هذه المنازعة أليق بأدبكما⁵⁰.

وهكذا كانت مجالس الأدب مجالي الأفكار والقرائح، وميادين براعة وفصاحة يشارك فيها الرجال والنساء والوجهاء والأعيان والحكام والمحكومون والوزراء والقادة حتى العوام من أصحاب الحرف والصناعات، كانت لهم مباريات يرضون أذهانهم على القول فيها ويحملون أنفسهم على مثل هذا اللون من الكلام المرتجل والشعر المفاجئ، وفي كتب الأدب أمثلة من تلك المجالس التي كانت تضمهم، والمنتديات التي كانت تجمعهم، تدل على تمكن ملكة البيان من أفقدهم وازدهار الأدب فيما بينهم⁵¹. بذلك أصبحت عواصم الأندلس في هذه الحقبة منتديات يتدأرون فيها. كان ملوك الطوائف يستقدمون أكابر علماء المشرق ويعقدون لهم مجالس للمناظرة، بفضل ذلك ازدهر الشعر ازدهارا كبيرا في العصر الذي تفرقت الأندلس إلى دويلات.

5- ازدهار الشعر في هذا العصر

عاش عصر ملوك الطوائف اضطرابات سياسية، كما لم يخل هذا العصر من النزاعات التي دارت بين الملوك في مجالات شتى، ولا سيما في ميداني السياسة والفكر. مع كل هذه النزاعات المتواجدة بين دويلات الأندلس نلاحظ أن الشعر عاش فترة ذهبية باهتمام ملوكهم وتشجيعهم بالشعر والشعراء وحمائيتهم في قصورهم.

يقول المقري: "ولما ثار بعد انتشار هذا النظام ملوك الطوائف وتفرقوا في البلاد، وكان في تفرقهم اجتماع على النعم لفضلاء العباد، إذ نفقوا سوق العلوم، وتباروا في المثوبة على المشور والمنظوم، فما كان أعظم مباحاتهم إلا قول : العلم الفلاني عند الملك الفلاني، والشاعر الفلاني مختص بالملك الفلاني، وليس منهم إلا من بذل وسعه في المكارم، ونهت الأمداح من مآثره ما ليس طول الدهر بنائم، وقد سمعت ما كان من الفتيان العامرية مجاهد ومنذر وخيران، وسمعت عن الملوك العربية بنو عباد وبنو صمادح وبنو الأفضس وبنو ذي النون وبنو هود، كل منهم قد خلد فيه من الأمداح، ما لو مدح به الليل لصار أضوأ من الصباح، ولم تزل الشعراء تت هادى بينهم تهادى النواسم بين الرياض، وتفتك في أمواهم فتكة البراص، حتى إن أحد شعرائهم بلغ به من رآه منافستهم في أمداحه أن حلف أن لا يمدح أحدا منهم بقصيد إلا بمائة دينار، وأن المعتضد بن عباد عل ما اشتهر من سطوته وإفراط هيئته كلفه أن يمدحه بقصيدة فأبى حتى يعطيه

ما شرطه في قسمه،...⁵². ويقول بالنشيا في هذا الصدد: "كان لكل أمير من أمراء الطوائف ميزة اختص بها دون جيرانه؛ فامتاز المتوكل صاحب بطليوس بالعلم الغزير، وامتاز ابن ذي النون صاحب طليطلة بالبذخ البالغ، وفاق ابن رزين صاحب السهلة أنداده في الموسيقى، واختص المؤتدر ابن هود صاحب سرقسطة بالعلوم، وبذ ابن طاهر صاحب مرسية أقرانه بالنثر الجميل المسجوع، أما الشعر فكان أمرا مشتركا بينهم جميعا يلقي منهم كل رعاية، ولكن عناية بني عباد أصحاب إشبيلية الجميلة به كانت أعظم وأشمل . وفي أثناء ذلك كله كانت قرطبة النبيلة تحتضر، وكان البربر أصحاب السلطان في جنوبي الأندلس قد عقدوا العناصر مع اليهود ووفود العناصر المشرقية على الأندلس، وانصرف نفر من أهل الأدب إلى تأليف مجموعات جيد الكلام من نظم ونثر، ومضى الناس في نظم الموشحات، ولدينا من ثمار قرائحهم آلاف من الأبيات؛ لقد أصبح أهل الأندلس كلهم شعراء! حتى قال القزويني: إن أي فلاح يحرث بأثوار في شلب يرتجل ما شئت من الأشعار فيما شئت من الموضوعات . ومضى الشعراء يقطعون الأندلس طولاً وعرضاً، ينتجعون قصور الأمراء حيث يظفرون بالمأوى والصلوات، ويحضرون مجالس أصحاب الأمر، وتدرج أسماءهم في سجلات الدواوين، وتخلع عليهم وظائف التدريس . حياتهم كلها شعراً صرفاً! ومعظم هذا الشعر متكلف زائف، ولكنه يضم بين الحين والحين نحات تصور أخلد العواطف الإنسانية"⁵³.

ويبدو لنا من هذا النص أن ملوك الطوائف كانوا يرعون الشعر والشعراء ويقبلون عليه، وكانو يتنافسون فيما بينهم لاجتذاب الشعراء إلى مملكتهم التي يحكمون عليها . والشعر في هذا العصر استفاد من النزاعات الدائرة بين الملوك إيجاباً وازدهر ازدهاراً كبيراً.

خاتمة

شهد هذا العصر بما فيه من اضطرابات سياسية وتنازعات داخلية من جهة، وشهد ازدهار الأدب وتطور الشعر . ولم تفقد الحياة الأدبية من تطورها شيئاً في هذا العصر، لعب فيها تنافس ملوك الطوائف بينهم لاجتذاب الشعراء أو الأدباء إلى قصورهم دوراً كبيراً . ونشأ كثير من العلماء، والأدباء، والشعراء مخلفا وراءهم كتباً قيمة في مختلف المجالات .

¹ إحصان عباس؛ تاريخ الأدب الأندلسي عصر الطوائف والمرابطين، الطبعة السابعة، بيروت، 1985، ص. 16.

² لسان الدين ابن الخطيب السلماي؛ أعمال الأعلام في من بويغ قبل الاحتلام من ملوك الإسلام أو تاريخ إسبانيا الإسلامية، تحقيق وتعليق: إ. ليفي بروفنسال، الطبعة الثانية، بيروت، 1956، ص. 152.

- ³ عبد الرحمن الحججي؛ التاريخ الأندلسي من الفتح الإسلامي حتى سقوط غرناطة، دمشق-بيروت، 1976، ص. 387.
- ⁴ لسان الدين ابن الخطيب، أعمال الأعلام، ص. 152.
- ⁵ عبد الرحمن الحججي، التاريخ الأندلسي، ص. 388.
- ⁶ إحسان عباس، تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 14.
- ⁷ المصدر نفسه، ص. 13.
- ⁸ ابن الأثير؛ الكامل في التاريخ، الطبعة السادسة، بيروت، 1986، 7، 293.
- ⁹ إحسان عباس، تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 14.
- ¹⁰ عبد الواحد المراكشي؛ المعجب في تلخيص أخبار المغرب أو تاريخ الأندلس، القاهرة، 1914، ص. 32-34.
- ¹¹ إحسان عباس، تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 16.
- ¹² ابن عذارى المراكشي؛ البيان المغرب في أخبار الأندلس والمغرب، تحقيق ومراجعة: ج.س. كولان-إلفي بروفنسال، الطبعة الثالثة، بيروت، 1983، ص. 16.
- ¹³ إحسان عباس، تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 16-17.
- ¹⁴ المصدر نفسه، ص. 13.
- ¹⁵ أنظر: أحمد بن محمد المقرئ التلمساني؛ نفع الطيب من غصن الأندلس الرطيب، تحقيق: إحسان عباس، بيروت، 1988، ص. 440/1.
- ¹⁶ إحسان عباس، تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 14.
- ¹⁷ المصدر نفسه، ص. 12.
- ¹⁸ المصدر نفسه، ص. 12.
- ¹⁹ لسان الدين ابن الخطيب؛ أعمال الأعلام، ص. 190.
- ²⁰ لسان الدين ابن الخطيب؛ أعمال الأعلام، ص. 192.
- ²¹ إحسان عباس؛ تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 15.
- ²² ابن عذارى المراكشي؛ البيان المغرب، ص. 222.
- ²³ المصدر نفسه؛ ص. 223.
- ²⁴ إحسان عباس؛ تاريخ الأدب الأندلسي، ص. 15-16.

- ²⁵المصدر نفسه؛ ص. 16.
- ²⁶ابن عذارى المراكشي؛ البيان المغرب، ص. 311-312.
- ²⁷المصدر نفسه؛ ص. 299-300.
- ²⁸المصدر نفسه؛ ص. 297-298.
- ²⁹أنظر بطرس البستاني؛ أدباء العرب وعصر الانبعاث، الطبعة السادسة، بيروت، 1968، ص. 24.
- ³⁰أسعد حومد؛ محنة العرب في الأندلس، الطبعة الأولى، بيروت، 1980، ص. 74.
- ³¹لسان الدين ابن الخطيب؛ أعمال الأعلام، ص. 144.
- ³²أبو الحسن علي بن بسام الشنتريني؛ الذخيرة في محاسن أهل الجزيرة، القاهرة، 1939، 1/144.
- ³³لمزيد من المعلومات أنظر جودت الركابي؛ في الأدب الأندلسي، الطبعة الثانية، مصر، 1966، ص. 24؛ بطرس البستاني، أدباء العرب في الأندلس وعصر الإنبعاث، ص. 25.
- ³⁴أنخل جنثالط بالنتيا؛ تاريخ الفكر الأندلسي، ص. 77.
- ³⁵المصدر نفسه؛ ص. 80.
- ³⁶الفتح بن خاقان؛ قلائد العقيان ومحاسن الأعيان، تحقيق وتعليق: حسين يوسف خربوش، الطبعة الأولى، الأردن، 1989، 1-224/2.
- ³⁷أنخل جنثالط بالنتيا؛ تاريخ الفكر الأندلسي، ص. 15-16.
- ³⁸الفتح بن خاقان؛ قلائد العقيان، 1-86/2.
- ³⁹أنخل جنثالط بالنتيا؛ تاريخ الفكر الأندلسي، ص. 15.
- ⁴⁰المصدر نفسه، ص. 15.
- ⁴¹المصدر نفسه، ص. 17.
- ⁴²الفتح بن خاقان؛ قلائد العقيان، 1-291/2.
- ⁴³أنخل جنثالط بالنتيا؛ تاريخ الفكر الأندلسي، ص. 16.
- ⁴⁴المصدر نفسه، ص. 17.
- ⁴⁵إبراهيم علي أبو الخشب؛ تاريخ الأدب العربي في الأندلس، القاهرة، بلا تاريخ، ص. 53؛ أنظر مصطفى الشكعة؛ الأدب الأندلسي موضوعاته وفنونه، الطبعة السادسة بيروت، 1986، ص. 532.
- ⁴⁶سعد إسماعيل شلبي، البيئة الأندلسية وأثرها في الشعر، ص. 430-431.

- ⁴⁷ المعتمد بن عباد؛ ديوان المعتمد بن عباد ملك إشبيلية، جمع وتحقيق: أحمد أحمد بدوي - حامد عبد المجيد، إشراف: طه حسين، القاهرة، 1951، ص. 4.
- ⁴⁸ ابن الأبار؛ الحلة السيرة، تحقيق وتعليق: حسين مؤنس، الطبعة الأولى، القاهرة، 1964، ص. 82.
- ⁴⁹ ابن دحية المطرب في أشعار أهل المغرب، تحقيق: مصطفى عوض الكريم، الطبعة الأولى، الخرطوم، 1954، ص. 117-116.
- ⁵⁰ إبراهيم علي أبو الخشب، تاريخ الأدب العربي في الأندلس، ص. 54-55.
- ⁵¹ المصدر نفسه، ص. 60. لمزيد من المعلومات أنظر علي محمد حموده؛ تاريخ الأندلس السياسي والعمراني والاجتماعي، الطبعة الأولى، مصر، 1957، ص. 248.
- ⁵² المقرئ، نفع الطيب، 180-179/4.
- ⁵³ أنخل جنثال بالنتيا، تاريخ الفكر الأندلسي، ص. 87-89؛ أنظر أيضا ابن سعيد؛ المغرب في حلى المغرب، تحقيق وتعليق: شوقي ضيف، مصر، بلا تاريخ، ص. 17-18.

**BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE YENİLİKÇİ BİR RUH;
SİR SEYYİD AHMED HAN VE ALİGARH HAREKETİ**

Gülseren Halıcı Özkan*

Özet: Hint yarımadasında 1857 ayaklanması sonrasında Müslümanlara yöneltilen her türlü suçlamaya Sir Seyyid Ahmed Han zekice girişimleri ve kalemi ile cevap verdi. Yenilikçi ve ilerici bir lider olarak İngilizlerin güvenini kazandı, onlarla diyalogunu hiçbir zaman koparmadı ve halkının menfaatleri doğrultusunda anlaşma yolunu seçti. Ülke genelinde başlattığı eğitim – öğrenim hareketi (Aligarh hareketi) büyük başarı sağladı. Tesis ettiği bilimsel dernek ve organizasyonlar tarafından gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar ve faaliyetler Hindistan’ı batıya açan Rönesans devriminin başlangıcı oldu. Sağduyulu ve istekli bir ilerleme kaydeden Müslüman kesim onu zorlu ve uzun kariyeri boyunca yalnız bırakmadı.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Han, Hint Müslümanları 1857 ayaklanması, Batı eğitim – öğrenimi, Aligarh hareketi.

**A Renewal Soul in The Struggle of Independence;
The Action of Sir Seyyid Ahmad Khan and Ali Garh**

Summary: Following the rebellion on 1857 in the Indian peninsula, Sir Seyyid Ahmad Khan responded by his wisely initiatives and by his pen to every kind of accusations oriented towards the muslims .As a progressivist and as a leader who favors change he won the confidence of British and he has never broken off his dialog with them and he chose the way of agreement according to the interets of his people. The movement of Education-instruction which he started throughout the country obtained big success (Algarh movement).

Scientific works and activities realized by the scientific associations and organizations which he has established. Have been the beginning of the Renaissance revolution which opened the way for India to the West. The muslim sector who has achieved a progress with common sense and with willing has never let him alone. During his difficult and long lasting career

Keywords: Ahmad Khan. The indian muslims, the rebellion of 1857, Western education /instruction. The Algarh movement

* Yard. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

18. yüzyılın bir kısmı ile 19. yüzyılın çağdaş Hindistan'ın başlangıcı olarak tanımlanır. Bu, ülkenin yalnız kaldığı ve geçmişte uzun süren saldırıların yapıldığı ve sonunda batı ile çok önemli bağlar kurulduğu bir dönemdi. Bu değişiklik çok önemli sonuçlara neden oldu. Hindistan eski bağlantıları kaldırınca çağdaş uygarlığa yöneldi ve hayata geniş ve derin bir şekilde uyum sağladı. Yavaş yavaş eski kurumlar yıkıldı ve yerlerine yenileri kuruldu; ya da bu kurumlar içinde batılı yeni anlayışlar yer aldı.

Hindistan'da politik duygular diğerlerine göre daha sonraları ortaya çıkmıştır. İngiliz tarihini okuyan ve Rousseau, Paine ve Mill'in yazıları hakkında bilgi kazanan genç öğrenciler doğal olarak kendi hükümetlerinin hayallerini kurmaya başladılar. Bu düşüncelerin oluşumunda iki unsurla karşılaşılır¹. Birincisi, geçmişin ideallerinin harekete geçirilmesi ve batı materyalizmine karşı bir tepki olarak ortaya konulmasıydı. İkincisi, yerli kültürü batı materyalizmine karşı korumak için ortaya çıkmıştır. Bu her iki unsur yan yana çalışmıştır, birbirini etkilemiştir ve milliyetçilik düşüncesini ortaya koymada büyük rol oynamıştır. Prof. Dodwell'e göre; Hindistan'da milli duygular ayaklanma (1857) ile ortaya çıkmıştır².

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 20. yüzyılın birinci yarısında hız kazanan Hindistan'daki bağımsızlık hareketleri Müslüman olsun Hindu olsun okumuş Hintlilerin, kafalarında gittikçe gelişen bilinçliğin açık bir sonucudur. Topraklarındaki yabancı İngiliz idaresi onların vatanseverlik duygularını incitiyor ve aynı zamanda, bağımsız bir millet olma yeteneklerini reddediyordu. Bunun sonucu idare edenle idare edilen arasında çıkan çatışma uzun süreli bir mücadele olmuş; sonunda yenilikçi, ilerici ve vatansever güçler başarıya ulaşmışlardır.

19. yüzyılın ilk yıllarında Hindistan politik anlamda bir kaosa düşmüştü. Müslümanlar, Hindular ve Sikhlerin sürekli çatışmalar ülkede büyük kargaşa yaratmıştı. Hepsisi de İngilizlerin kendileri için büyük tehlike arz ettiğini biliyorlardı, ancak bir araya gelemediler. Karşılıklı rekabetleri İngiliz gücünün gelişmesini besledi ve bu şartlar İngilizleri iktidara taşıdı.

Delhi'de Hint-Türk İmparatoru bu perişanlığın kalıntıları arasında hükümünü sürdürmeye çalışıyordu. İmparatora ait otorite sadece geçmişin bir gölgesi idi ve imparator sürekli tahttan indirilme korkusuyla yaşıyordu. Aurangzeb'in (1658-1707) ölümünden sonra sağları idare mekanizmasının çöküşü Hint-Türk İmparatorluğu'nun çözülmesine yol açmıştı. İngilizler artık yıllarca sürdürdükleri siyasi, sosyal, kültürel ve dini faaliyetlerinin sonuçlarını almışlar ve Hindistan'da tek söz sahibi durumuna gelmişlerdi.

Müslümanlar Hıristiyanlaştırılma korkusuyla batı eğitiminden uzak duruyorlardı. Dr. Tara Chand'a göre; Müslümanların zihinleri orta çağa ait inanışlara gömülmüştü ve onlar batıdan gelecek saldırılara karşı koymaya hazırlıklı değillerdi³. Mektep ve medreselere sadakatle bağlı kalarak batı eğitimini tamamen gözardı ettiler. Öte yandan Hindular Raja Ram Mohan Roy'un (1772-1833) liderliğinde batı eğitim ve öğrenimine uyum sağlamışlardır. Hint

Rönesansının haklı olarak öncüsü sayılan Roy⁴, eski ve modern bilgilerin uzlaşmasının temsilciliğini yaptı.

Bu durumda İngilizler Hinduları kendilerin daha yakın buldular, bilinçli olarak Hindulardan yana bir politika izlediler ve iki toplumun arasını açtılar. Sir William Hunter'in; "kendi sundukları eğitim sisteminin Hinduları yüzyılların uykusundan uyandırdığı milli hislerini canlandırdığı, geleneklere karşı getirdiği ve Müslüman dinine nefret ettirdiği"⁵ sözleri de bunu doğrulamaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısı geçtikten sonra İngiliz ordusunda savaşmak üzere tutulmuş Hintli askerler arasındaki hoşnutsuzluklar artmaya başlamıştı. İngiliz ordusundaki Müslümanlar yabancı idarecilerin sinsi ve hainci usullerle dinlerini de değiştirmelerinden korkuyorlardı. Bu endişe yavaş yavaş patlama noktasına gelmişti. Müslüman askerler 1857 yılında İngiliz idarecilere karşı bağımsızlık mücadelesine başladılar. Müslümanlar arasında idrak sahibi olanlar kurnaz ve kuvvetli İngilizler karşısında böyle bir ayaklanmanın başarı şansının az olduğunu anlamışlardı. Bunlar ayaklanmanın başarı kazanması için askerleri sessizce desteklemekteydiler, ancak bu ayaklanma İngilizlerin başarısıyla sonuçlandı ve en büyük zararı da Müslümanlar gördü.

İsyanın başarısızlığa uğraması pek çok cana mâl olduğu gibi Hindistan'daki bütün Müslümanların İngiliz idarecilerin gazabını üzerlerine çekmesine sebep oldu. Her Müslümanı kuvvetli bir düşman olarak gören yabancı idareciler tarafından atalarında kalma arazi ve evlerinin müsadere edilmesi sonucu bir çok varlıklı aileler bir gece içinde bir kuruşa muhtaç duruma getirildiler. Ünlü Urdu şairi Mirza Galib (1797-1869), arkadaşlarından birine şöyle yazmıştır⁶; "Bunu bir mübalağa sanmayın; zengini, fakiri hepsi mahvoldu. Kalanlar da kovuldu. Toprak sahipleri, emekliler, asiller, edebiyatçılar, her birine Delhi'de rastlamadı. Ayrıntıları yazmaktan korkuyorum."

Bir kısım yerli halkla işbirliği yapmaksızın hiçbir yabancı kuvvetin idaresini sürdüremeyeceğini çok iyi bilen İngilizler Müslümanları bir tarafa iterek Hinduları hoşnut edecek eğitim-öğretim ve idare politikası üzerinde çalışmaya başlamışlardı. Bununla ilgili olarak H.T. Lambrick şöyle yazmaktadır⁷; "Müslümanlara Britanya ve Hindistanlığın tabi düşmanı olarak bakılmaktaydı."

1857 ayaklanması sadece bir toplumun ayaklanması değildi; aksine eski ve yeni değerlerin, farklı kültürlerin, farklı siyasi sistemlerin çarpışmasıydı. Bu çatışma Hint yarımadasında pek çok değer in alt üst olmasını beraberinde getirdi. Edebiyatçılar ve aydın kesim bu sosyal kültürel sarsıntıyı en iyi hissedenerdi. Toplumsal değerler modern dünyaya ayak uyduracak şekilde değişmek zorundaydı. Dolayısıyla yeni düşünce tarzları, yeni eğitimler doğmaya başladı.

Müslümanlar yenilginin sonuçlarını çok acı şekilde çekiyorlardı. Bu durum hakkında Sir W.W. Hunter şöyle yazmıştır⁸; "Şimdi Kalküta'da Müslümanların kapıcılık, odacılık, mürekkep doldurma ve kalem tamiri dışında da-

ha iyi bir iş bulabilme imkânları hakikaten çok azalmıştır.” Müslümanların bu durumuna karşın İngilizlerin zaferi Hinduları hiç etkilememişti. Bütün Hindistan Kongresi'nin entelektüel bir lideri olan Dr. Pattabi Sitaramayya'nın sözleriyle⁹; “Asiller, bilhassa Müslüman asilzadeleri tamamıyla yok edilmiş ve 1857 senesinde olduğu gibi gelecekte yapılacak bir toplantıya ön ayak olabilecek şöhretli herhangi bir kişi kalmamıştı. İngiliz idaresi bir takdiri ilâhi olarak kabul edilmiş ve Hindistan, milli özelliklerimizden biri olan teslimiyetle sessizliğe kavuşmuştu.”

Müslümanların böylesine zorlukları yaşadıkları o günlerde Seyid Ahmed Han isimli, ileri görüşlü bir kişi dünyaya gelmişti. Ahmed Han okulda olduğu kadar, daima büyük gerilim altında bulunan siyaset hayatında başarılı bir kimseydi. Dindaşlarına karşı derin sevgi ve saygı besleyen Ahmed Han Müslümanların, başarısız ayaklanmadan daha kötü durumlarla karşılaşmaları ihtimalini düşünerek, İngilizlerle açık bir savaşa girmemelerini öğütlemişti. O İngilizleri, Müslümanlara nefretle değil fakat sevgi ve saygı ile davranmaları hususunda ikna etmeye çalıştı; aynı zamanda değişik şartlar içinde ilerleyebilmek için Müslümanlardan zorunlu olan batı öğrenim şeklini içtenlikle benimsemelerini, geçirdikleri son acı tecrübeden faydalanmalarını istedi.

Ahmed Han 1817 yılında Delhi'de doğdu. Muhammed Muttaki'nin oğlu olan Ahmed Han Hint - Türk İmparatorluğuna hizmet etmiş saygın bir aileden geliyordu. Diğer günün gençleri gibi o da zor şartlarda yetişmiş, on dokuz yaşında evlenmiş ve sonraları az çok Arapça, Farsça, matematik ve teoloji konularında bilgi sahibi olmuştu. Ayaklanmadan sonra Müslüman toplumunun çöküşünden öyle rahatsız olmuştu ki Mısır'a göç etmeyi bile plânladı, ancak dindaşlarının daha kötü duruma düşebilecekleri korkusu onu engelledi¹⁰. 1838'de babasının ölümünden sonra Doğu Hindistan Şirketi'nin Delhi'deki adliyesinde işe başladı. Bir yıl sonra Agra adliyesine geçti. 1841'de yargıçlık sınavlarında başarılı oldu ve Miyanpuri'de yargıçlık görevine başladı. 1876'da emekli oluncaya dek çeşitli şehirlerde sürdürdü, diğer yandan da eserlerini yayınlamaya başladı. Onun edebi kariyeri 1847'de yazdığı Asarus-sanadid (Eski Eserler) adlı eseridir. Bu eser, 1864'te Fransızca'ya çevrildikten sonra ona Kraliyet Asya Topluluğu'nun bir üyesi olması şansını sağlamıştı¹¹. Bu eserinde ayaklanmanın nedenlerini analiz etti ve İngilizlerin sert ve haksız politikalarını ortaya koydu¹².

Ahmed Han ayaklanmadan sonra üstleneceği çetin görev için hazırlandı. Gerçekleşen ayaklanma onu daha çok kamçılımış ve toplumu için elinden gelen en iyisini yapması için güç sağlamıştı. Müslümanların politik düşünceleri Ahmed Han'ın himayesi altında yeni bir şekil almaya başlayacaktı. O hem orta sınıfın, hem de toplumun ilerici kesiminin lideriydi. Zamanın ruhunu anlatabilen gerçek duygular içindeydi. O, eğitimin siyasetin kaçınılmaz bir sonucu düşüncesiyle temelinde şu maddeleri içeren bir program izlemeye başladı¹³.

1-) Batı eğitimini ve bilimini tereddütsüz kabul etmek ve batı tarzında yeni bir eğitim öğrenim kurumu kurmak,

2-) Değişen şartlar doğrultusunda dine ve kutsal kitaplara akılcı bir yorum getirmek,

3-) İdarecilerle Müslümanlar arasındaki uçurumu kapatmak için köprüler oluşturmak.

Ahmed Han hayatını aşağı yukarı dört dönemde yaşadı¹⁴. Hayatının ilk yirmi yılı (1817-1837) fazla önemli değildi ve bu yıllar onun gençlik dönemleriydi. Yirminci yılın ikinci bölümü (1837-1857) İngiliz hükümetindeki görevleriyle başladı ve önemli ilerlemeler kaydetti. Edebi faaliyetlere başlayıp önemli birkaç yayını oldu. Tam bu sırada ayaklanma başladı. Sonraki yirmi yılda yani üçüncü dönemde (1857-1877) resmi bir yargıç olarak çalıştı ve tayin edildiği yerlerde bilimsel dernekler kurmak suretiyle eğitim-öğrenimle yakından ilgilenmeye başladı. İngiliz eğitim sistemi hakkında bilgi elde etmek ve aynı yöntemi Hindistan'da uygulamak için Londra'ya gitti. Yirmi yıldan daha az süren dördüncü bölüm (1877-1898) onun eğitsel, siyasi ve dini faaliyetleri konusunda en göze çarpan dönemiydi ki, tüm deneyimlerini din-daşlarına ve vatandaşlarına içtenlikle aktarmak için kullandı. Ona "Sir" ünvanının verildiğin dönemde de bu dönemdi. Edinburg Üniversitesi tarafından ona "L.L.D." derecesi verildi.

Hükümete vefalı olarak politikacı rolünü Ahmed Han başarıyla oynadı. Bunu dini bir görev olarak görüyordu. Yanında daima liberal görüşlü kişiler olmuştur. Birkaç kere dinsizlik ve her zamanın adamı olmakla suçlanmıştır. Ancak sadece Müslümanların geleceği için çalışmıştır. Bunun için İngiliz hükümetinin yanında olması gerekiyordu¹⁵. O Hint Müslümanlarının kendilerini zamanın gerisinde kalmış düşüncelere mahkum eden, muhafazakarlıkları nedeniyle acı çektiklerine inanıyordu. İngiliz öğrenim sistemi yoluyla onları kabuklarından çıkarmak istiyordu. Böylece belli başlı İngilizce eserlerini Urduca'ya çevirmesi için Scientific Society'yi (Bilimsel Dernek) kurdu. Bu Hindistan'ı batıya açan Rönesans Devrinin ilk izlenimleriydi¹⁶. Bu dernek aynı zamanda nadir ve değerli doğu eserlerinin yayınlanmasıyla da görevlendirildi¹⁷. Tarih, felsefe ve sosyo-ekonominin ilerlemek isteyen bir toplum için öğrenilmesini Ahmed Han zorunlu saydı¹⁸.

1864'te Ahmed Han Aligarh'a tayin edildiğinde derneğin bürolarını da Aligarh'a yanına nakletti. Dernek onun rehberliğini pek çok önemli İngilizce çalışmanın Urduca çevirilerini yayınladı iki yıl sonra 1866'da dernek Aligarh Institute Gazette (Aligarh Enstitüsü Gazetesi) adlı haftalık bir gazete yayınlamaya başladı¹⁹. Sonraları haftada iki defa olmak üzere Ahmed Han yaşadığı sürece yayımlandı²⁰. Gazete; görüşlerini İngiliz hükümeti, Hintlilerde de İngiliz idare sistemini sunmayı tasarlamıştı. Eğitsel, sosyal ve siyasi makaleler sürekli bir şekilde bu gazetenin sütunlarında yer alıyordu. Aynı yıl Ahmed Han'a genel vali Lord Lowrence tarafından altın Madalya Macaulay'ın çalışmasının bir nüshası verildi²¹.

Ahmed Han 1869'da iki oğlu, Seyyid Hamid ve Seyyid Mahmud ile, İngiltere'ye gitti. Oğlu Mahmud'u Cambdirge'ye göndermeye kadar vermişti. Kendisi de Cambdirge ve Oxford Üniversitelerinin sistemlerini incelemek ve

geri dönüşünde aynı tarzda bir üniversiteyi Hindistan'da kurmayı planlıyordu. İngiltere'de karşılaştığı Avrupa medeniyeti onu hayrete düşürmüştü. Londra'da ilk olarak "Hindistanlılar" isimli bir makale yazdı²². Sonra Sir William Muir'in "Life of Mohammed (Muhammed'in Hayatı)" adlı eserine cevaben kitapçıklar serisi yayınladı. Eser Urduca olarak da yayınlandı ve Hindistan'da büyük ün kazandı²³. On yedi aylık Londra ziyaretinden sonra Hindistan'a geri döndü ve eğitim-öğrenim programını coşkuyla başlattı. Programı genişletti ve tüm hayatı kapsıyordu. Kendi içinde bulunduğu toplumu sıkıcı ve renksiz olarak görüyordu ve bu topluma mümkün olduğunca ışık ve güzellik katmaya çalışıyordu.

Ahmed Han'a göre Müslümanların batı eğitim-öğrenimine tepkilerinin ana sebebi dar kafalılıkları, muhafazakârlılıklarıydı. O kökten çözüme yönelmesi gerektiğini düşündü, ayrıca Müslüman çocuklara sadece yüksek eğitim ve öğrenim vermek yeterli de değildi; onlara milliyetçilik ve kardeşlik ruhu da aşılanmalıydı.

İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı sömürgecilik politikasına karşı Ahmed Han tarafından başlatılan, birçok yazarın yardımıyla gelişen bilinçlenme, eğitim-öğrenim faaliyetleri Aligarh hareketi olarak adlandırılır. Ahmed Han ve arkadaşları toplumu kendi kendine yetebilen, çağdaş bir topluma dönüştürme bilincini sağlamayı amaçlamışlardır. Ahmed Han'ı çalışmalarında; Maulana Hüseyin Azad (1830-1910), Nezir Ahmed (1936-1912), Mehdi Ali Muhsun-ul-Mulk (1937-1907), Altaf Hüseyin Hali (1937-1914), Muştak Hüseyin Vakar-ul-Mulk (1839-1917), Molvi Çarag Ali (1844-1895), Ekber Allahabadi (1846-1921), Şibli Naumani (1857-1914) gibi yazarlar önemli eserler kaleme alarak yalnız bırakmamışlardır ve topluma yararlı olmayı başarmışlardır.

Londra'da bulunduğu günlerde Hindistan'a döndüğünde, 18. yüzyılda yayınlanmış olan Tatler ve Spectator çizgilerinde (Addison ve Steele tarafından yayınlanan)²⁴, düşüncelerini yaymak amacıyla bir dergi yayınlamaya karar vermişti. Londra'dan arkadaşı Muhsun-ul-Mulk'e plânları hakkında bir mektup yazdı. Farsça olarak "Tehzib-ul-Ahlak" (Ahlak'ın İslahı) ve İngilizce olarak "Social Reformer" (Sosyal Reformcu) adını verdiği dergiyi yayınlamaya başladı (1870)²⁵. Bu dergi sadece Müslümanların dini ve sosyal yaşamları ile ilgili makaleleri içerecekti²⁶.

İngiltere'den ayrılmadan önce Ahmed Han'ın önemle üstünde durduğu konu batı tarzı öğrenim üzerindedir, fakat Hindistan'a geri döndüğünde batı öğrenimiyle birlikte batı kültürünün de bir ölçüde kabul edilmesine önem verdi. İngiltere'den ayrılmadan önce üç maddelik bir proje getirmişti²⁷:

1-) Müslümanların batı sanatlarını ve ilimlerini öğrenmeye karşı önyargılarını gidermek için gerekli önlemlerin alınması,

2-) Müslümanların batı eğitim ve öğreniminden niçin yararlanmak istemediklerinin incelenmesi,

3-) Hindistan'da bir Müslüman üniversitesi kurmak için yardım toplanması.

Bu çalışmalar onun sadece yapacaklarının bir parçasıydı. 1870 yıllarının sonlarına doğru Ahmed Han batı çizgisinde bir kolej kurma konusunda Müslümanları kendisiyle işbirliği içinde olmaları yolunda teşvik etti. Davasında ısrar ederken o asla Müslümanların doğru eğitim-öğreniminden uzaklaşmaları gerektiğini kastetmedi. Şöyle diyordu²⁸; “Müslümanlar asla Arap dilini öğrenmekten vazgeçmemeliler. Bu dil atalarımızın kutsal dilidir; fakat ekonomik gücümüze ve rahat bir yaşama açılan vasıtalar İngiliz eğitim-öğrenimine bağlıdır. Bizler buna gereken önemi vermeliyiz.”

Bu kolejin projesi Müslümanlara Aligarh Institute Gazette'deki makaleler ile tanıtılmaya başlandı ve 1877 yılında Aligarh'da Mohammeden Anglo-Oriental Collage (Aligarh Koleji)'ni kurdu²⁹. Kolejın sınıfları kısa sürede zengin Müslüman ailelerin çocukları, politik şüura sahip orta sınıfın daha üst kesimine mensup ailelerle daha mütevazı ailelerin çocuklarıyla dolmuştu. Kurmuş olduğu kolej aynı fikir sahiplerinin bir toplanma yeri ve liberalizm ile ilericiliğin bir sembolü olmuştur. Bu kolej Müslümanları, batının genel anlamda uygarlığı ve özellikle modern eğitimini kabul etmeleri için ikna etmiş ve yaşamın her alanında Müslümanlık ideolojisini billurlaştırmalarına gerçekten yardımcı olmuştur³⁰.

Ahmed Han kurmuş olduğu bu kolejın bir Müslüman üniversitesi haline getirilmesinin ne kadar gerekli olduğunu biliyordu, fakat hayalleri gerçekleştirmeden ölmüştü (1898). Aligarh'da bir Müslüman üniversitesi kurulmasıyla ilgili yarım kalan çalışmalarına Navab Muhsun-ul-Mulk ile Ağa Han³¹ bıraktığı yerden devam ettiler ve uzun süren çalışmaları sonunda Ahmed Han'ın hayalini gerçekleştirdiler.

Aligarh kolejın kuruluşundan on yıl sonra Ahmed Han farklı yerlerde eğitim konferansları veren ve Müslümanlar arasında Aligarh hareketinin fikirlerini yayan, ülke çapında periyodik tutarlar düzenleyebilecek sağlam bir organizasyon kurulmadıkça, böyle geniş bir ülkede hiçbir plânın tam olarak başarı sağlayamayacağını biliyordu. Bu nedenle “All Indian Muhammadan Education Congress” (Tüm Hint Müslümanları Eğitimi Kongresi) organizasyonunu tesis etti³². 1886'da Molvi Sami-ul-Lah Han'ın başkanlığı altında organizasyonun Aligarh'da ilk toplantısı yapıldı. Aligarh'ın kongrenin merkezi olması ve onun şubelerinin her şehirde açılması teklif edildi. Bu organizasyon öğrenimi yaygın hale getirmek suretiyle Hint Müslümanlarının eğitim-öğrenim ve politik bakımlarından gelişmelerinde en büyük rolü oynamıştır. Daha sonraları kongrenin Allahabad'da yapılan toplantısında isminin “Mohammeden Educational Confrance” (Müslüman Eğitim Konferansı) şeklinde çevrilmesine karar verildi³³.

Aligarh Hint Müslümanlarının politik gelişimleri için sadece bir kolej ve üniversite değil, aynı zamanda yaşamın her kesiminde onların haklarını koruyabilmek için diğerlerinden ayrı olarak, organize olmaları gerektiğini kendilerine hatırlatan bir hareket olmuştur. Öte yandan bu üniversite sayesinde

Müslümanlar arasında birçok sosyal, öğretici ve politik liderlerin çıkması gerçekleşebilmiştir. Ahmed Han'ın başlattığı ve Aligarh hareketi olarak adlandırılan bu hareket diğerlerince sürdürülmüş ve Müslümanlığın ilerleme ve gelişmesiyle bir takım müesseseler kurulmuş, konferanslar verilmiştir. Ağa Han şöyle yazmaktadır³⁴. “Günümüz tarihinde üniversite bir ulusun fikri ve ruhi bakımından uyanması ve gelişmesi için bir sıçrama tahtası olarak büyük rol oynamaktadır... Fakat Aligarh'ın dışardan hiçbir yardım görmeksizin tamamen kendi gayretlerimizle kurulmuş olduğunu gururla söyleyebiliriz ve keza, Pakistan'ın hür ve bağımsız bir ulus olarak Aligarh Müslüman Üniversitesi içinde doğduğunu belirtebiliriz.”

Ahmed Han'ın edebiyata verdiği itici güç oldukça etkilidir. Kuzey Hindistan edebiyatında yeni bir çağ başlatmıştır. Temel silahı olan modern eğitimi geçmişin büyüsunü kırmasına yardım etmiş, miras kalmış eski düşüncelere ve otoriteye duyulan korkuya savaş açmış, ortak bir duygu ve başarılı bir sonuç elde etmiştir. Urdu Dili ve Edebiyatı Ahmed Han tarafından Aligarh'da başlatılan bu hareketle ilerleme ve gelişme için büyük bir fırsat yakalamış ve bu fırsattan gerektiği şekilde yararlanarak eski ve yeni arasında ne büyük farklar olduğunu açıkça göstermiştir.

ESERLERİ³⁵:

1-) Cam-ı Cem: Farsça olarak yazdığı bu eserinde Timur'dan başlayarak son İmparator Bahadur Şah'a kadar olan hükümdarların biyografisini kronolojik olarak vermiştir.

2-) Asar-us-Sanadid (Eski Eserler): 1847'de yazdığı bu eseri Urduca'da arkeoloji dalında ilk eseridir. Delhi'nin inşası ile ilgili olarak arkeolojik tarihini yansıtır. 1854'te eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

3-) Tarih-i Serkeş-i Bicnur (Bicnur İsyanının Tarihi): Bicnur İsyanına ait bilgilerin bir arada toplandığı bir eserdir. Mayıs 1857'den Nisan 1858'e kadar olan olaylar yazılmıştır.

4-) Tashih-i Ain-i Ekberi (Ain-i Ekberi'nin Düzeltilmesi): 1. cildi 1855'te yayınlanan eserin 2. cildi 1857 ayaklanmasında kaybolmuştur.

5-) Tashih-i Tuzuk-i Cihangiri (Tuzuk-i Cihangiri'nin Düzeltilmesi): Eserin düzeltilmiş nüshası Ahmed Han tarafından ilk olarak Gazipur (1863) ve Aligarh'da (1864) yayınlanmıştır.

6-) Tashih-i Tarih-i Firuz Şahi (Firuz Şahi Tarihi'nin Düzeltilmesi): Bengal Asiatic Society'nin 1861'de bu eserin düzeltilmesini istemesi üzerine Ahmed Han'ın yaptığı çalışmadır. Eserde ayrıntılı bir de önsöz bulunur.

7-) Esbab-ı Bagavat-ı Hind (Hint İsyanının Sebepleri): 1858 ayaklanmasının sebeplerini ortaya koyan bir çalışmadır. İngilizce'ye de çevirisi yapılmıştır.

8-) Kimya-yı Saadet: Gazzali'nin birkaç sayfasının Urduca çevirisidir.

9-) Hutubat-ı Ahmediyye: Sir William Muir'in "Life of Mohammad" adlı eserine itiraz olarak yaptığı çalışmasıdır. Eserin tümünde 17 mektup bulunmaktadır.

10-) Tehzib-ul-Ahlak (Ahlakın Islahı): İngiltere dönüşünde Ahmed Han'ın çıkardığı dergidir (1870).

11-) Aligarh Institute Gazette (Aligarh Enstitüsü Gazetesi): 1866'da yayınlanmaya başlamıştır. Biri Urduca, ikinci İngilizce çeviri yayınlayan iki sütunlu bir gazeteydi.

12-) Sefername-yi London (Londra Gezisi): İngiltere dönüşü görüş ve izlenimlerini anlattığı eseridir.

13-) Loyal Muslims of India (Hindistan'ın Sadık Müslümanları): 1860.

14-) Silsilet-ul-Muluk (Hükümdarların Silsilesi): Ahmed Han geçmişte yaşamış hükümdarların biyografisini bu eserinde toplamış ve Cam-ı Cem'in belgelerini de buna eklemiştir.

15-) Tefsir-ul-Kuran (Kuran'ın Tefsiri): Kuran'ın Urduca tercümesi ve tefsiridir. 1877'de yazmaya başlamıştır.

16-) Kelimet-ul-Hak (1849): Mürşidlik ve müridliğin mevcut durumu ile ilgili bilgiler ve tekke geleneklerine itirazları içermektedir.

¹ Mh. Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Lahore, s. 216

² Mh. Sadiq, a.g.e., s.217

³ A.P Newton, *A Hundred Years of the British Empire*, London 1974, s.325

⁴ *The History of Freedom Movement in Madya Pradesh*, Nagpur 1956, s.156

⁵ Selma Benli, *Modern Urdu Şiiri (1850-1900)*, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s.33-34

⁶ Galib, *Hutut-e Galib*, Allahabad 1941; 15 Kasım 1857'de Galib'in Munshi Har Gopal Tafta'ya gönderdiği mektup.

⁷ G. Allana, *Bir Millet'in Yaraticısı Cinnah*, çev: Ahmet Edip Uysal, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1982, s.42

⁸ G. Allana, a.g.e., s.45

⁹ G. Allana, a.g.e., s.45-46

¹⁰ Maulana Altaf Hussain Hali, *Hayat-ı Javed*, 1. Baskı, Delhi 1939, s.70

¹¹ Mh. Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Lahore, s.249

¹² Hamid Hasan Kadri, *Destan-ı Tarih-i Urdu*, Agra 1941, s.296

Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz., Şeyh Muhammed İkrâm, *Mouc-e Kevser*, Lahor 1990, s.93-95; 303

¹³ Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore 1976, s.41

¹⁴ Shan Muhammad, a.g.e., s.41

¹⁵ Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Lahore, s.260

¹⁶ Muhammad Sadiq, a.g.e., s.250

¹⁷ Scientific Society'nin *Bilim Derneğinin* yasaları Ahmed Han'ın özel yayınevinde Gazipur'da 1864 yılında yayınlandı. Bkz., Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore 1976, s.51

¹⁸ Shan Muhammad, a.g.e., s.51

- ¹⁹ Scientific Society'nin tarih ve ilmi alanlarda İngilizce'den Urduca'ya çevirdiği aşığı yukarı 40 kitabın listesi için bkz., Abd-ul-Hak, *Sir Seyyid Ahmed Han*, Karaçi 1959, s.147-149
- ²⁰ Muhammed sadıq, *A History of Urdu Literature*, Lahore, s.250
- ²¹ Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore 1976, s.52
- ²² Shan Muhammad. A.g.e., s.52
- ²³ Hamid Hasan Kadri, *Destan-ı Tarih-i Urdu*, Agra 1941, s.297
- ²⁴ Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore 1976, s.59-60
- ²⁵ J.M.S. Bajlon, Jr. D.D., *The Reforms and Religious Ideas of Sir Syed Ahmad Khan*, Lahore 1964, s.39
- ²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Mh. Hadi Hussain, *Syed Ahmad Khan*, Lahore 1970, s.83-104
- ²⁷ Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore 1976, s.60-61
- ²⁸ Shan Muhammad, a.g.e., s.62
- ²⁹ M. Hadi Hussain, *Syed Ahmad Khan*, Lahore, 1970, s.142-147
- ³⁰ Muhammad Sadıq., *A History of Urdu Literature*, Lahore, s.236
- ³¹ G. Allana, *Bir Milletın Yararıcı Cinnah*, Çev: Ahmet Edip Uysal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s.43
- ³² J.M.S. Bajlon, Jr. D.D., *The Reforms and Religious Ideas of Sir Syed Ahmad Khan*, Lahore 1964, s.66
- ³³ Shan Muhammad, *Sir Syed Ahmad Khan A Political Biography*, Lahore 1976, s.85
- ³⁴ G. Allana, *Bir Milletın Yararıcı Cinnah*, Çev: Ahmet Edip Uysal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s.44
- ³⁵ Ahmed Han'ın eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Şeyh Muhammed İkrım, *Mauc-e Kevser*, Lahor 1990, s.82-87
- Enver Sadid, *Urdu Edeb ki Muhtasar Tarih*, İstamabad 1991, s.277-297
- Hamid Hasan Kadri, *Destan-ı Tarih-i Urdu*, Agra 1941, s.290-311
- Cihangir, *Tuzuk-i Cihangiri*, Çev: İcaz-ul-Hak Kuddusi, Lahor 1968, c.1, s.7
- Muhammad Sadıq, *A History of Urdu Literature*, Lahore, ilgili bölüm.
- M. Hadi Hussain, *Syed Ahmad Khan*, Lahore 1970, s.83-88

SÖZLÜK YAPIMINDA MODERN AKIMLAR*

Mahmûd Fehmî el-Hicâzî**

Çeviren: A. Kazım Ürün***

Özet: Değişik türleriyle sözlükler, dil araştırmalarında önemli bir rol üstlenirler. Genel, Tarihi, Periyodik, Etimolojik, Eş anlamlı, Resimli, Sistematiik, Telaffuz, İmla, Terimler v.b. şekilde sınıflandırılır.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilimi, Sözlük bilimi, Sözlükler, Arap Dili, Arapça sözlükler.

The Modern Movements of Lexicography

Summary: Dictionaries with the various kinds have an important part in linguistic researches. It may be classified same as Common, Historical, Periodic, Etymological, Synonymous, Illustrated, Conceptual, Pronunciation, Orthographic, Expression etc.

Keywords: Lexicology, Leixcography, Dictionaries, Arabic Language, Arabic Dictionaries.

* “El-İtticâhâtul-Hadîse fî Sinâ'atîl-Mu'cemât”, *Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabî*, Kahire 1977, Sayı: 40, s.86-107.

** Prof. Dr., Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı ve Mısır Dil Kurumu Üyesi.

*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Sözlükler, dil araştırmalarının pratikteki kollarından biridir. Sözlük yapımı, iki temel esasa dayanır: Kelimelerin delalet ettikleri yapıları araştıran dil bilimi (Lexicology, Lexicologie, Lexikologie) ve sözlük türlerini, oluşturulmalarıyla hazırlanış yollarını ele alan sözlük yapımı bilimi (Leixcography, Lexicographie, Loxikographie)¹. Bu araştırmanın gayesi, sözlük yapımındaki çağdaş tecrübe ışığında modern sözlük yapımının karakterini ve gün geçtikçe çağdaş gereksinimlere cevap verebilmek için ortaya çıkan çeşitli akımları açıklamaktır. Bu akımlar teorik araştırmalar ve pratik işlemler sonucu ortaya çıkmaktadır.

1- SÖZLÜĞÜN İSTİLÂHÎ ANLAMI: Sözlük: dilin kelimelerini, hecelelerini, okunuşlarını, anlamlarını, kullanımlarını, eş anlamlarını, türeyenlerini içeren bir kaynak eserdir². Mu'cem kelimesi Arapça bir kelime olan "A'ceme" fiilinden gelmektedir. Karışıklığı gidermek anlamına gelmektedir. el-Mu'cem, iltibası yok eden ve yukarıda ifade edilen yönlerin tamamını ya da bir kısmını açıklayan kitaptır. Bu kelimenin ilk kullanımı hicri 3. asra dayanır. Ebû Ya'li (210-307 H.)'nin *el-Mu'cem* adlı kitabında belirtilmiştir. Ebû Ya'li, eserinde kendisine ders veren hocalarını anlatır³. Bundan sonra, adında el-Mu'cem ifadesi bulunan pek çok kitap telif edilmiştir. Bu eserlerin pek çoğunda alfabetik tertibe riayet edilmiştir. Önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Ebu'l-Kâsım el-Begâvî(214-351 H.) 'nin *Mu'cemu's-Sahâbe*, İbnu Kâni'(260-360 H.)'nin *Mu'cemu's-Sahâbe*, et-Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Ebu Bekr el-İsmâ'îlî (277-371 H.)'nin *el-Mu'cem fi'l-Esâmî*, İbn Cemî"(305-402 H.)'nin *Mu'cem'i*. Kelimeyi bu şekliyle ilk kullanan *el-Mu'cem fi Bakıyyeti'l-Eşyâ'i* adlı eseriyle⁴ Ebû Hilâl el-'Askerî (h.395) olmuştur.

Mu'cem sözcüğü çağdaş kullanımıyla Kamus⁵ kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kamus kelimesi, el-Fîrûzâbâdî (816 H.)'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* ismiyle kaleme aldığı sözlüğün adı olarak kullanılmıştır. Hacminin az olması, içinde bulunan açıklamalar ve maddelerin çok olmasından dolayı *el-Kâmûsu'l-Muhît*⁶ kullanımı yaygınlaştı, el-Kamus adı bu tür kaynak eserlerde sembol olmuştur. el-Kâmûs kelimesi, deniz ve deniz suyu anlamına gelmektedir. Ancak el-Kâmûs diye bilinen bu, sözlüğün gerçek sözcük anlamı, çok kullanımından dolayı değişmiş ve yeni anlamıyla "mu'cem" kelimesinin eş anlamlısı olmuştur.

Avrupa dillerinde ise sözlük işlemlerinde değişik kelimeler vardır. Yaygın olarak kullanılanları; İngilizcede Dictionary⁷, Fransızcada Dictionarie kelimesidir. Her iki kelime de Latince Dictionarie kelimesinden gelmektedir. İçerdiği anlam bilinenlerin tamamı veya en-Nisâbu't-Ta'limî (eğitim seviyesi). Almandada ise kelimelerin kitabı anlamında Wörterbuch kavramı kullanılmaktadır. Bu kelimelerin içerdikleri anlamlar Avrupa dillerinde oturmuş ve anlam ya da kelime itibariyle alfabetik olarak dilde mevcut kelimeleri içeren kaynak eser anlamında kullanılır olmuştur. Bu kelimelerin heceleri, anlamları, söylenişleri, kullanım yerleri, eş anlamlan, türevleri, etimolojisi ve açıklamaları tümüyle ya da kısmen ele alınmıştır.

Arapçadaki mu'cem, İngilizce'deki dictionary ve diğer Avrupa dillerindeki benzer kelimelerin bir başka anlamı daha vardır. Bilinen bir konuda te-

mel bilgilerin verildiği kitaba ad olarak kullanılmasıdır. Çoğunlukla tâli konular, alfabetik olarak dizilir. Bu anlamda İngilizce'de mimarlık, inşaat, ticaret, tiyatro v.b. uzmanlık alanlarından birinde yazılmış Dictionary of diye başlayan bazı kitaplar görmekteyiz⁸.

Arapçada bu tür sözlüklere Mu'cem adı verilmiştir. Yâkûtu'l-Hamevî (626 H.), ülkeler, dağlar, vadiler, denizler ve benzeri coğrafya ile ilgili konuları ele alan Mu'cemu'l-Buldân adlı bir kaynak eser telif etmiştir. Eser alfabetik olarak düzenlenmiştir. Daha sonra el-Bekrî (487 H.), aynı konuda *Mu'cemu mâ Iste'ceme min Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'* adlı bir eser kaleme aldı. Yûsuf Serkis'in *Mu'cemu'l-Matbu'ati'l-'Arabîyye ve'l-Mu'arrabe* adlı eseri, musannıfların teliflerinin bibliyografik olarak ele alındığı alfabetik olarak dizilmiş bir eserdir. el-Merzubânî (384 M.)'nin *Mu'cemu's-Şu'arâ*, Ömer Rıdâ Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-Müellifin* (Şam 1957 1963) adlı eserler de alfabetik olarak dizilmiştir. İbrâhîm Medkûr'un *Mu'cemu'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye* (Kahire 1975)'si de aynı şekildedir. Fakat biz bu araştırmamızda Mu'cem terimini dile ait kelimelerle ilgili kaynak eser anlamında olanını kullanacağız. Bunun içindir ki Dictionary kelimesinin kullanımıyla Kahire Arap Dili Kurumu'nun çabalarının ürünü olan *el-Mu'cemu'l-'Vasît* veya *el-Mu'cemu'l-Kebîr* gibi dile ait kaynak eser ve sistematik ya da biyografik eser anlamında Mu'cem kelimesinin kullanımlarını iyi ayırmamız gerekir.

2-SÖZLÜKLERİN TASNİFİNDEKİ KISTASLAR: On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda sözlük çalışmaları çeşitlilik kazandı. İçerik, amaç ve sunuş şekli olarak değişik türde olmaları sınıflandırmaların bazı ölçütler ışığında yapılması gereğini doğurdu⁹.

1-Dilin İçeriği: Bundan sözlükte kullanılan maddenin içeriği veya nerede kullanıldığı kastedilir. Tek dil seviyesindeki sözlüklere eski nakışlar, lehçeler, yazılı diller sözlüklerini örnek olarak gösterebiliriz. Her biri sadece bir seviyede olan bu sözlüklerin yanı sıra en eski metinlerden sözlük telifi tarihine kadar uzanan ve bütün dil seviyelerini içeren sözlükler de vardır. Aynı zamanda çağdaş dildeki kelimelerin yanı sıra kültürlü kişiler arasında kullanılan yüksek seviyedeki metinlerle birlikte pek çok kişinin okuduğu dini metinleri ihtiva eden genel sözlükleri de görmekteyiz. Bu bakımdan sözlüklerdeki maddelerin tek seviyede olmaları, tarihî veya genel bir mahiyet taşıyor olmaları birbirinden ayırt edilmesi gerekir.

2-Hedef: Eser kendisine tevcih edilenin tabiatı ve beklentisiyle ilgilidir. Bu bakımdan kıstas (mi'yâriyye) sözlüklerinin kelimenin yazım, söyleniş ve anlam açısından doğrusunu gösterdiğini görmekteyiz. Eğitim sözlüklerinin hedefinin dil öğrenen kişiye manzum metinleri okumasına, dili konuşup yazma ve anlamasını ya da en azından bu öğelerden bir bölümünü başarabilmesini sağlatacak sözlük bilgileri verdiğini görmekteyiz. Dilcilerin dil araştırmalarına malzeme olarak saydıkları sözlükler de vardır: Lehçe sözlükleri, etimolojik sözlükler, mukayeseli sözlükler, tarihi sözlükler.

3-Kelime ile açıklama dilleri arasındaki ilgi. Kelimenin dili, sözlükteki kelimelerin dili; açıklama dili ise kelimelerin gerek anlam itibarıyla gerekse etimolojik olarak açıklanmasında kullanılan dil demektir. Bu iki dilin aynı

olduğu sözlüklerin yanı sıra iki, üç veya dört dil şeklinde farklılık arz eden sözlükler de mevcuttur.

4-Kelimelerin karakteri: Genel ve özel olarak değişkenlik arz eder. Genel sözlüklerde bir konudaki terimler ya da kelimelerden ziyade sadece genel kelimeler verilmektedir. Özel sözlüklerde ise bilim dallarından birinde kullanılan kelimeler veya terimler verilmektedir. Tıp, kimya, fizik ve biyoloji gibi ilim dallarında kullanılan terimler sözlükleri gibi.

5-Kelimelerin sayısı: Üç gruba ayırabileceğimiz sözlüklerden birinci grup sözlükler, küçük çapta sözlüklerdir ki yedi binle on bin arasında değişen kelimelerden oluşur. Orta seviyedeki ikinci grup sözlükler, 15 000-25 000 arasında kelimeleri ihtiva eder. Büyük çaptaki üçüncü grup sözlükler 70 000-20 000 arasında kelimeyi kapsar.

6-Ansiklopedi maddesine verilen önemin derecesi: Bu kıstastan kasıt, meşhur şahsiyetler, yer isimleri, olaylar, bilimler, teknolojik gelişmelere ait ansiklopedik maddelerdir. Bu konuda sözlük hazırlayıcıları arasında temel ayrılıklar gözlenmektedir. Bazısı önemli addederek ansiklopedi maddelerini öne çıkarırlar. Bu maddeler çerçevesinde ansiklopediye benzettikleri sözlüklerini yaparlar. Bunlara ansiklopedik sözlükler demekteyiz. Sözlük karakterine kısmen benzeyen bir tarzda kısa açıklamalarla ansiklopedik maddeleri ikinci plana atan sözlüklerdir. Bir diğer grup ise ansiklopedik mahiyetteki sözlük maddelerini ansiklopedi hazırlayıcılarına bırakanlardır. Bunlar ansiklopedik maddeleri olmayan sözlüklerdir¹⁰.

7-Kelimelerin diziliş yöntemi: Modern sözlüklerin tamamına yakınının alfabetik esasa göre dizildiğini görmekteyiz. Farklı bir sistem olarak kelimenin önce son harfi, sonra ilk harfi alınarak dizilmiştir¹¹.

Bir diğer sözlük sistemi ise bölümler halinde konularına göre dizilen sistematik sözlüklerdir. Burada her konunun altında, o konuyla ilgili kelimelere yer verilmiştir. Bu tür sözlüklerin arkasında kelimelerin sayfalarını gösteren alfabetik indeksler bulunmaktadır¹².

8-Açıklama metodu: Kimi sözlüklerde kelimeler, yalın olarak açıklanırken kimsilerin de ise anlamlar detaylı bir şekilde açıklanır ve dille ilgili metinlerden şahidler getirilir¹³. Bir değişik türü ise resimlerle kelimelerin açıklanmasıdır.

3-GENEL SÖZLÜKLER: Geçmiş asırlarda Avrupa ve Amerika'da modern sözlük yapımı büyük ölçüde gelişmiştir. Latince, Avrupa'da bir kaç asır bilgi ve kültür dili olmuştur. Eğitim konusunda ilerlemek isteyen herkesin kültürel ideali idi. Dolayısıyla sözlük alanında yapılan ilk çalışmaların mahalli dile tercümesiyle birlikte Latince olması gayet normaldir¹⁴. Bu eserler Perslerin (Farsların) hazırladığı Türkler ve Araplar başta olmak üzere diğer Müslüman toplumların ikmal ettiği muzdevic sözlüklere benzemektedir¹⁵.

Modern Avrupa dillerinde sözlük çalışmaları, hicri 16. y.y.'da en parlak dönemini yaşamıştır. İlk Fransızca sözlük¹⁶ (m.1523) ve ilk İngilizce sözlük¹⁷ (m.1604), bu dönemde ortaya çıkmıştır. İngilizce için hazırlanan sözlük, bütün İngilizce kelimeleri içermeyip sadece günlük konuşmada kullanılan

anlaşılması zor kelimeleri ihtiva etmektedir. Bunlar, kültürel kurumların fikir, medeniyet ve bilimi açıklamak için Yunanca ve Latince'den türettikleri kelimelerdir.

Bir dönem bu şekilde anlaşılması zor kelimelerden oluşan sözlükler yapıldı. Sonrasında, halk arasında kullanılan kelimelerin sözlüğü değil esasen kullanılması gereken kelimelerin sözlüğü yapılmaya başlandı. Bu tarz sözlük Alman Stieler'in sözlüğünde ortaya çıkmaktadır¹⁸.

18. y.y.'da Avrupa'da sözlük yapımında büyük bir gelişme gözlenmiştir. Bu da daha çok sözlük hazırlamada şevahide yer verme konusunda olmuştur. Almanda Frisch'in (1741) sözlüğü bu alanda yapılmış ilk sözlüktür.¹⁹ İngilizce'de ise bütün İngilizce sözlükler üzerinde büyük bir etkisi olan Bailey'in sözlüğü'dür.²⁰ Bailey'in sözlüğü aynı zamanda telaffuza yer veren ilk sözlük olmanın yanı sıra resimleri de ihtiva eder. İçerik, dil bilgileri ve sunuş şekli itibarıyla Bailey'in sözlüğü, dil sözlükleri tarihinde önemli bir kavşak noktası olarak kabul edilir. Johnson, sözlüğünde²¹ (m.1755), Bailey'in sözlük yapımı tekniklerinden çok faydalanmıştır. Johnson, daha önceki sözlüklerde bulunmayan kelimeleri ve bazı şevahidi eklemiştir. İki ciltten oluşan bu sözlük büyük ilgi görmüştür. Bir buçuk asır boyunca çeşitli baskıları yapılmıştır. Öyle ki Dictionary kelimesiyle anılır olmuştur. Almanda Adelung'un sözlüğü²², şevahide yer vermesi, kelimelerin etimolojisini yapması ve resimlere yer vermesi açısından Johnson'un sözlüğünün bir benzeridir. Bu sözlüğün de 19. y.y. başlarına kadar bir kaç baskısı yapılmıştır.

18.y.y. sözlükleri aydın kesim tarafından takdirle karşılanmıştır. Halkın büyük beğenisini kazanan Johnson'un sözlüğü, dilde ortaya çıkan ihtilaflarda yegane delil ve kaynak olarak alınmıştır. 1880 yılında İngiliz parlamentosu, bir kanun tasarısını Johnson'un sözlüğünde bulunmayan bir kelimenin kullanıldığını gerekçe göstererek kabul etmemiştir. Johnson, sözlük hazırlayıcılarının İngilizce'yi çok iyi kullanmaları gerektiğini düşünmüştür. Orta tabakanın oluştuğu ve dili kullanmada ileri düzeydeki üst tabakayı taklit ettiği bir sırada, Johnson'un sözlüğü dille ilgili konularda delil olarak alınmıştır. Bu sözlük tek başına otorite (supreme authority) olarak Fransız Dili Kurumu (Fransız Akademisi)'na benzemektedir.

18. y.y. sözlük yazarlarınca dilin kurallar altına alınması, sözlük amaçlarından biri olarak kabul edilmeye devam etmiştir. Bu sözlüklerin dile müteallik kurallar konusunda kesin hükümler vermesi gerekiyordu. Telaffuz problemi bunlardan bir tanesidir. Bu konuyla ilgili pek çok eser telif edilmiştir. Bunlardan en önemlileri, *Buchanan Sözlüğü*²³, *Kenrick Sözlüğü*²⁴ ve *Walker Sözlüğü*²⁵'dür. Bu eserler sözlük çalışmalarına fonetik açıdan önemli katkıda bulunmuştur.

Sözlük gelişimi 19. y.y.'ın ilk yarısında tarihi sözlükleri hazırlamada bazı temel düşüncelere ulaşmıştır. Birincisi, bir kelimenin anlamlarının şevahidlere dayanarak tarih sırasına göre verildiği iç tertip düşüncesidir. Bu Richardson'un İngilizce sözlüğünde ortaya çıkmaktadır²⁶.

Sözlük yapımında Amerikan ekolünde "Sözlükler Savaşı" diye bilinen uzun çatışmalar söz konusu olmuştur. Amerikan sözlükleri bir takım ticari

kurumlar tarafından yayımlanmıştır. Amerika'da sözlük çalışmaları, İngilizlerin yaptıklarının bir özetini yapmakla başlamıştır. Fakat Amerika'daki bu tür faaliyetler, tam olarak Webster'in İngilizce sözlüğüyle başlar²⁷. Bu 70 000 kelimeyi içeren büyük bir sözlüktür. Amerikan hayatını içine alan bir özellik taşır. Amerikan heceleme sistemini ve kelimelerin telaffuzunu gösterir.

İkinci olarak Amerikan sözlük yapımında büyük bir gelişme olarak kabul edilen Worcester'in sözlüğünü görmekteyiz²⁸. Worcester, sözlüğünde yeni kelimelere yer vermiş, anlamları açık bir şekilde vermiş, telaffuza önem vermiş ve kelimelerin eş anlamlarını zikretmiştir.

Bu şekilde Webster'in sözlüğüyle Worcester'inki arasında büyük bir rekabet oluşmuştur. Öyleki her iki sözlük yayımcıları rekabette yerlerini tutabilmek için kendi yazarlarını ve yardımcı personeli bir araya getiriyor ve sürekli yenilikler yapabilmek için basım imkanlarını geliştiriyordu. Böylece içerik ve yapıda değişik sözlükler ortaya çıkmış ve bu rekabetin sonucunda Amerikan sözlük yapımının seviyesi yükselmiştir.

Sözlükler savaşının hüküm sürdüğü sıralarda, sözlük yapımını geliştirmek ve okuyucuların gereksinimlerini ve taleplerini büyük ölçüde karşılamak üzere birbirinin peşi sıra girişimlerde bulunulmuştur. Aşağıda önemlilerinden bir kısmını vereceğimiz bazı özellikler Amerikan sözlük yapımında bir gelecek statüsüne girmiştir:

1-Sözlüğün uygun fiyatta ve bir ciltte olması. Bir ciltteki sözlüklerin iki veya daha fazla ciltteki sözlüklerden daha çok tutulduğu anlaşılmıştır²⁹.

2-Sözlüğün kelimeleri verilirken, hecelerine ayırmak, telaffuzunu vermek, etimolojisini yapmak, eş ve zıt anlamlarını vermek.

3-Sözlüğün fotoğraflar, açıklayıcı resimler ve haritaları içermesi.

4-Sözlüğün bilim, teknoloji, enformasyon ve yerlerle ilgili özet ansiklopedik kısa bilgileri içermesi.

5-Sözlüğün girişinde İngilizce'yle ilgili temel bilgilerin bulunması.

Bu şekilde genelde sözlük yapımındaki Amerikan tecrübesinin çağdaş sözlük hazırlama konusuna büyük katkıları olmuştur. Genel sözlükler, herhangi bir alan sınırlanmasına gitmeden dildeki bütün kelimeleri kapsayan sözlüklerdir.

Genel sözlükler bir kaynak eser mesabesinde. Dilde bir hüccet (delil) olmasından dolayı okuyucuların saygısını kazanması gerekir. Delil olmasının sözlüklerin hazırlanmasındaki rolü büyüktür.

Bu konudaki birinci problem, sözlükte başvuru örnekler (şevahid)dir. Örneklerin önde gelen yazarların eserlerinden alınmış olması, şevahidin takdirle karşılanmasını sağlamaktadır.

Genel sözlüklerin hazırlanmasındaki büyük tecrübe aşağıda vereceğimiz bazı temel özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

a-Kelimeler:

Kelimelerin bir başka sözlükten değil dilin metinlerinden alınmış olması gerekir.

Sözlüğün hedefi belirlenmelidir. Meselâ Batı Afrika'da ülke çocuklarının Fransızca kitaplardan faydalanmasını sağlayacak sözlüklerle kendi hayatlarını Fransızca anlatmalarını sağlayacak sözlüklerin ayrı olması gerekecektir.

b-Dille ilgili bilgiler. (Genel sözlüklerdeki dil bilgilerinin orta ve büyük hacimli sözlüklerde toplanmış olması gerekir.)

Sözlük, kelimelerin hecelerini aydın kesimce kabul gören şekliyle vermedir.

Sözlük, kelimenin telaffuzunu açık ve kolay ses sembolleriyle vermeli-
dir.

Sözlük, kelimenin etimolojisini ve nasıl türediğini vermeli-
dir.

Sözlük, kelimenin türünü ve çekimini gösteren temel sarf bilgilerini ver-
melidir.

Sözlük, kelimeyle -ilgili temel nahiv bilgilerini (geçişli-geçişsiz vb.)
sunmalıdır.

c-Kelimelerin açıklanması:

Kelimenin her birinin hangi seviyede (eski dilde, halk dili-Avamca, res-
mî, gayri resmi, edebî, bilimsel...) kullanıldığı belirtilerek değişik anlamları-
nın verilmesi.

Seçilen şevahidin, kısa ve kelimelerin anlamlarının bariz bir şekilde açık-
lanmış olması gerekir.

Kelimelerin anlamlarının açıklanmasında eş ve zıt anlamlar, özel ve cins
isimler, cümledeki kullanımları gibi mümkün olan dil araçlarının tamamının
kullanılması.

Basım imkanı ölçüsünde resim ve fotoğrafların kullanılması.

d-Giriş, sonuç, kapak:

Girişte dilin ve dildeki sözlüklerin tarihiyle birlikte dilin konumuyla ilgili
kısa bilgiler verilir.

Sonuç ve kapakta, özet ve sözlük kullanımında bilinmesi gereken yar-
dımıcı bilgiler verilir.

4-TARİHÎ SÖZLÜKLER: 19. y.y.'da ortaya çıkan önemli bir faaliyet
alanıdır. Sözlük çalışmaları bu asırda tarihi ekol çerçevesinde mukayeseli dil
biliminin etkisi altına girmiştir³⁰. Sanskritçe anlaşıldıktan sonra diğer Hind-
Avrupa dilleriyle mukayesesi yapılmıştır. Bu tür sözlüklerde en önemli olgu
kelimenin tarihinin araştırılmasıdır. 19. y.y.'da tarihi sözlüklerin hazırlanma-
sında gereken her türlü malzeme mevcuttur.

Buna ilaveten, kelimenin tarihinin dikkatli bir şekilde kaydedilmesinin
söyleniş tarihi belli olan şevahide dayanıyor olması da bu sözlüklerin önemli
özelliklerindedir. Johnson'un metinlerden seçtiği misallerle kelimeleri açık-
laması metodu 19.y.y. sözlüklerinde tatbik edilmiş ve tarihi bir mahiyet ka-
zandırılmıştır. Richardson'un hazırlamış olduğu sözlük, İngilizce Oxford Ta-
rihi Sözlük (Mu'cem Oxford et-Târîhî li Luğati'l-İngiliziyeye-New English
Dictionary on Historical Principles) adlı sözlüğün gerçek başlangıcı sayılır.

SÖZLÜK YAPIMINDA YENİ AKIMLAR

Bu sözlüğü 1858-1928 yılları arasında hazırlamıştır. Daha sonra 1933 yılında ilave yapmıştır. Bu sözlüğün önemli özellikleri şunlardır:

1-İngilizce kelimelerin anlamlarını daha öncesindeki sözlüklerde bulunmayan bir şekilde açıklamıştır.

2-Kelimelerin asıllarını dikkatli bir şekilde verir. Hangi dil ailesine ait olduğunu açıklar. Eğer kelimenin aslı eskilere dayanıyorsa, eski ve orta İngilizce'deki kullanım şekillerine de yer verir. Kelime Latince veya Yunanca asıllıysa bu dillerdeki asıl kullanımını da gösterir.

3- Kelimenin doğru telaffuzunu verir.

4-Her kelimeye açıklamalarla birlikte metinlerden seçilmiş şevahidler getirir. Bu metinler ışığında kelimenin tarihi süreç içerisinde aldığı bütün anlamlara yer verir.

Almancada St. W. Grimm kardeşlerinin projesi, amaç ve plan açısından Oxford Tarihi Sözlüğüyle eşit düzeydedir. Ancak Grimm'in Almanca tarihi sözlüğünün³¹ hazırlanışı, 1852-1960 yılları arası uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Sözlüğün son ciltleri, Berlin Bilimler Akademisiyle Göttingen Üniversitesi Araştırma Merkezi arasındaki yardımlaşmayla bitirilmiştir.

Bu tarihi sözlükler, büyük çapta kaynak sözlüklerdir. Oxford sözlüğü, 16 000 sayfa civarındadır. Grimm sözlüğü de geniş hacimlidir. Bu tür sözlüklerin hazırlanışı sırasında orta hacimli tarihi sözlüklerin hazırlanma fikri ortaya çıkmıştır. Orta boy tarihi sözlükler, büyük boy tarihi sözlüklerin geniş bir özeti'dir. Bu sözlüklerin en ünlüsü, Oxford Muhtasar Sözlüğü'dür. 2500 sayfadan müteşekkil büyük bir cilt halindeki sözlük, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* adlı sözlüğün özelliklerini taşımaktadır³².

Bu çalışmanın yanı sıra pek çok Avrupa dilleri için telif edilen genel sözlüklerin bu tarihi sözlüklerin hazırlanmasında faydası olmuştur. Sonrasında genel sözlükler, telaffuzlara önem vermeye, kelimelerin asıllarını göstermeye, anlamları ayırt etmeye, yeni kelimeler bulmak için metinleri takip etmeye başlamıştır. Bu şekliyle genel sözlükler, büyük tarihi sözlüklerin etkilerini yansıtmaya başlamıştır.

Sonuç olarak yirminci yüzyılda sözlük yapım gayelerinin çok çeşitlilik kazandığını görmekteyiz. Genel ve uzmanlık alanlarında birbirinden farklı büyük tecrübe ürünleri olan sözlükler hazırlanmıştır. Aynı zamanda dil öğretimiyle ilgili merkezlerde sayısız sözlükler yazılmıştır.

5-DİĞER SÖZLÜK ÇALIŞMALARI:

1-Lügatçe (Kâ'imetu'l-Elfâz-Glossary): Birkaç parçaya göre düzenlenmiş eğitim amaçlı küçük sözlüklere denir. Pek çok metin kitabının sonunda, metinde geçen kelimeleri içeren sözlükler vardır. Batıda genelde dil çalışmalarında özelde Arapça öğreniminde bu tür lügatçe yapımına çokça yeltenilmiştir. Bu lügatçeler, Batıdaki sözlük çalışmaları içerisinde en eskileri olarak bilinmektedir. Daha çok yabancı dil öğreniminde başvuru olan bir sözlük çalışmasıdır³³.

2-Mufehres Sözlükler (Concordances): Salt eğitimsel amaçlı metinlerden ziyade Kur'an-ı Kerim, Cahiliye şiiri veya Tevrat gibi büyük hacimli kitaplar için yapılan bir nevi indekstir. Bu tür sözlüklerde adı geçen metinlerdeki kelimelerin tamamının alfabetik olarak hangi cümle, sayfa, satır ve kitapta geçtiği verilir. Esas amaç kelimelerin anlamlarına yer vermek değil kastedilen kitapta nerede geçtiğidir. Günümüzde bu tür sözlükleri bilgisayar aracılığıyla hazırlayan bazı dil araştırma merkezleri mevcuttur³⁴. Bu tarzda hazırlanmış sözlüklerin başında Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî tarafından kaleme alınmış *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ân* ve Winsk ile bir grup müsteşrik tarafından düzenlenmiş *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî eş-Şerîf* gelmektedir.

3-Bireysel Sözlükler (el-Mu'cemâtu'l-Ferdiyye): Sözlüğün düzelttiği bütün metinlerde geçen kelimelerin tamamını içine alır. Herhangi bir önemli şahsiyetin bütün eserlerindeki bilinmeyen kelimeleri içeren bazı sözlükler yapılmıştır. En başta beş ciltlik Goethe Sözlüğünü vermek gerekir. Berlin Doğu Bilimleri ile Goethengen ve Hideliburc Akademilerinin ortak çalışmasıyla ortaya çıkarılmıştır³⁵. Aynı zamanda sadece bir edebi metinde geçen bilinmeyen kelimelerden oluşan sözlükler de yapılmıştır. *Werther'in Acıları* adlı Goethe'nin bir eserinin sözlüğü hazırlanmıştır³⁶. Pek çoğu Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce hazırlanmış sözlükler bu türe girmektedir. Bir divan bütünüyle alınıp içinden bilinmeyen kelimeler çıkarılıp metin ve metin dışındaki anlamları verilip alfabetik olarak okuyucunun istifadesine sunulur. İlk yıllarda 'Antara, el-Mutelemmis, en-Nâbîga, 'Ubeyd, Lebîd, 'Amir b. et-Tufeyl, 'Amr İbn Kumey'e ve Ka'b b. Zuheyr'nin divanlarının sözlükleri yapıldı. Günümüzde Câhiliye ve Sadru'l-İslâm şairlerinin bütünündeki bilinmeyen kelimelerin genel sözlüğünün yapılması çalışmaları devam etmektedir.

4-İstılâh veya Üslûp Sözlükleri (el-Mu'cemu's-Siyâkî veya Mu'cemu'l-Esâlib): Bu tür sözlükler çağdaş genel sözlüklerin en önemlilerinden sayılır. Diğer sözlüklerle aralarında temel iki fark mevcuttur. Birincisi, kelimenin değişik yerlerde farklı anlamlar içermesidir. Meselâ darebe kelimesi darebe Aliyyun (Ali dövdü) cümlesinde dövmek anlamında, darbu hamse bi sitte müsâvî selasûn 5x6=30 ifadesinde çarpım anlamında, darbu'l-'umle para basımı ifadesinde basım anlamında, darbun mine'r-ricâl insanlardan bir grub terkinde grub anlamındadır. Yabancı dilde yazma maharetini vermede yardımcı olur. Çoğu kez terkiplerde ve yabancı dilde kullanılıp kullanılmadığı konusunda şüpheye düşüldüğünde, ıstılâh veya üslûp sözlükleri bunu izale etmede önemli bir rol oynarlar. Bu tür sözlüklerin hazırlanmasında iki akım bulunmaktadır. Birincisi genel ıstılâh sözlüklerinin hazırlanmasıdır. Bu tek ciltlik sözlük, dilin yaygın olan bütün kelimeleriyle kullanılan ıstılâhları içine alır.³⁷ İkinci eğilim ise, uzmanlık alanlarındaki ıstılâh sözlükleridir. Herhangi bir alandaki kelimeleri ihtiva eder. Meselâ diplomatik ıstılâhlar sözlüğünün³⁸ içerdiği kelimeler ve ıstılâh ilişkisi jeoloji ve benzeri bilim dalları ıstılâhlar sözlüğünden farklıdır.

5-el-Kenzu'l-Luğavî: Genel sözlük türlerinin en büyükleridir. Bu alandaki en önemli çalışmalar şunlardır:

Kenzu'l-Luğati'l-Fransiyye (Tresor de la langue française)

Kenzu'l-Luğati'l-Lâtiniyye (Thesaurus Linguac Latinae)'dir.

Her iki çalışma büyük boy sözlükler olup bütün sözlük çalışmalarının müsbet yönlerini bir araya toplamıştır. Sözlüklerin amacı, dilin kelimelerini değişik yazarların çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserlerinden pek çok örnekler aktararak bütün boyutlarıyla sunmaktır. Bu tür sözlükler, el-mufehres, ıstılah, ed-delâli ve diğer sözlüklerin bir bileşkesi konumundadır. Bundan dolayı bu sözlük yüz cildi aşabilir. *Kenzu'l-Luğati'l-Fransiyye*'de, sadece bir harf üç cilde sığmaktadır. A ile başlayan harflerin alındığı bu sözlük, Fransız dili tarihinde yeni bir aşama olarak kabul edilmektedir. (1789-1950) Yeni dönemde diğer harfler tamamlanmıştır. 1894 yılında *Kenzu'l-Luğati'l-Lâtiniyye*'nin hazırlanmasına başlanmış ve henüz tamamlanmamıştır. *Kenzu'l-Luğati'l-Fransiyye* ise 1971 yılında tamamlanmıştır³⁹.

6-Periodik Sözlükler (Mu'cemâtu'l-Merâhil/Period Dictionaries):

Herhangi bir dilin tarihinde belirli bir dönemin bilinmeyen kelimelerinden oluşan sözlüklerdir. Kelimelerin anlamlarının yanısıra türeme şekilleri gösterilir. Bundan dolayı tarihi sözlüklerin hazırlanabilmesi için bu sözlükler gerekli görülmektedir⁴⁰. Bu türde bazı sözlük projeleri tamamlanmıştır:

Mu'cemu'l-İngiliziyeye el-Kadîme (Eski İngilizce Sözlüğü-Old English Dictionary)

Mu'cemu'l-İngiliziyeye el-Vasita (Orta İngilizce Sözlüğü-Middle English Dictionary)

Mu'cem Bidâyâti'l-İngiliziyeye el-Hadîsa (Early Modern English Dictionary)

Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, Câhiliye şiirinde geçen kelimeleri bir araya getiren bir sözlük projesi tamamlanmıştır. Bu sözlük, Arap dili tarihinde önemli bir aşamanın göstergesidir.

7-Etimolojik Sözlükler (Mu'cemât Usûli'l-Mufredât-el-Mu'cemâtu'l-İştikâkiyye-Etymological Dictionaries):

Kelimelerin asıllarını araştıran sözlüklerdir. Bütün dillerde asıl itibarıyla yabancı dillerden alınmış kelimeler bulunabilmektedir. Örneğin Arapçada pek çok kelime ilk Sami dilinden alınmıştır. Bu tür kelimelerin bütün Sami dillerinde veya komşu dillerde kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca Yunanca ve Pehleviceden alınmış pek çok kelime de mevcuttur. Daha sonraki yıllarda Türkçe, Fransızca ve İngilizceden çeşitli vesilelerle bir takım kelimelerin Arapçaya girdiğine şahit olmaktayız. Etimolojik sözlükler, bu şekilde yabancı dillerden geçen bütün kelimelerin kökenini araştırma görevini üstlenmektedir⁴¹. Tamamen bu konuyla ilgili sözlüklerin yanı sıra modern genel sözlükler de kelimelerin etimolojisine yer vermektedirler. Bu konuya değinen yegâne Arapça sözlük, Kahire'deki Mısır Arap Dili Kurumu tarafından hazırlanan el-Mu'cemu'l-Kebîr adlı sözlüktür. Batıda benzerlerinin bulunduğu el-Mu'cemu'l-Vasît adlı sözlük bu konuya yer vermemektedir.

8-Eş Anımlı Sözlükler (Mu'cemâtu'l-Muterâdifât): Anlam olarak birbirine yakın olan kelimelerin bir araya getirildiği sözlüklerdir. Bunlardan

şerh ve şevahid olmaksızın yakın anlamlı kelimelere yer veren pek faydası olmayan bir kısım sözlüklerin yanı sıra misaller, açıklamalar ve eş anlamlı kelimeler arasındaki çok ince anlam farklılıklarına yer veren pek çok sözlük vardır⁴².

9-Resimli Sözlükler (el-Mu'cemâtu's-Musavvara): Bu sözlükler temelde resimlere dayanmaktadır. Bu sözlüklerle bazı kelimeleri açıklarken resimlerden faydalanılan sözlükler arasında fark vardır. Resimli sözlükler, ev, yatak odası, cadde, araba, bitkiler, hayvanlar ve benzeri doğada bulunan görünüşleri ihtiva eder. Bütün resimlerde mevcut olan varlıklar rakamlandırılmıştır. Bu rakamlar yan sayfalarda ya da resimlerin alt kısmında açıklanmıştır. Bu metotla hazırlanmış en büyük sözlük Almanya'da Düden tarafından basılmış yaklaşık 370 resmi içeren Resimli Almanca Sözlüktür. Kısmen değiştirilerek İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca'ya tercüme edilmiştir⁴³. Düden kurumunun çocuklar için yayımladığı başka resimli sözlükler de vardır. Çocuklar için (50 resimx10 kelime), öğrenciler için (100 resimx30 kelime). Larousse müessesesi, değişik seviyelerde bir kaç Fransızca resimli sözlük yayımlamıştır. Bir kısmı İspanyolca'ya tercüme edilmiştir. Bu sözlükler iki bakımdan faydalıdır. Birincisi öğrencinin uygun sayfayı açıp istenen kelimeyi bulabilmesini sağlar. Diğeri de sözlüğün arkasındaki indekse bakıp kelimenin hangi sayfada ve hangi resimde olduğunu öğrenebilmesidir. Bu sözlükler gerek bilinen resmi isimlendirmede gerekse bilinen kelimeyi resimlendirmede önemi büyüktür. Bir kaç yıldır iki dilde resimli sözlükler hazırlama konusunda yeni bir akım ortaya çıkmıştır. Sözlüğün sonunda da her iki dilde indeksler bulunmaktadır⁴⁴.

10-Sistematik Sözlükler (Mu'cemâtu'l-Me'ânî-The Conceptual Dictionaries):

Kelimelerin anlamlarına veya konularına göre grublandığı sözlüklerdir. Arap dünyasında önceleri bilinen bu sözlük türü, h. 5. asırda İbn Sîde'nin *el-Muhassas* adlı eseriyle zirveye çıkmıştır. Batılılar 19.y.y.'da bu çeşit sözlüklerin önemini kavradılar. Bu alanda yazılmış en önemli sözlükler, Roget'in İngilizce ve Dornseif in Almanca sözlükleridir⁴⁵. Bu sözlüklerin hazırlanışı sırasında karşılaşılan zorluk, konuların sınırlandırılmasıdır. Araştırmacıyı kelimeye hemen ulaştıracak kullanılışlı bir tasnif metodu yoktur. Bundan dolayı sözlükte geçen kelimelerin indeksinin yapılması gerekir.

11-Telaffuz Sözlükleri (Mu'cemâtu'n-Nutk-Pronunciation Dictionaries): Kelimelerin doğru telaffuzlarını içeren bir sözlüktür. Dilliler bu kelimeleri seçerken entelektüel tabaka tarafından kabul görmesi ile açık ve seçik telaffuz kurallarına uymasını göz önünde bulundururlar. Parlak bir sosyal statü elde etmek isteyenler ile televizyon ve radyoda çalışanlar, kelimeleri bu sözlüklerdeki gibi kullanmak zorundadırlar⁴⁶. Telaffuz sözlüklerinin önde gelen problemlerinden biri vurgu problemi kabul edilir. Temel kelimelerdeki vurgular, kimi zaman lehçelere göre değişkenlik arz eder. Bu gibi durumlarda telaffuz sözlükleri, dilin aslında mevcut kelimenin telaffuzu ve dışardan alınan kelimelerin aydın kesimce uygun görülen telaffuzlarını gösterir

12-İmlâ Sözlükleri (el-Mu'cemâtu'l-İmlâ'iyeye-Orthographic Dictionaries):

Tartışmasız herkes tarafından kabul edilen yazım kurallarını içeren sözlüklerdir⁴⁷. Özellikle yabancı kelimelerin yazımı konusundaki ihtilafları önlemek için ihtiyaç duyulan bu sözlüklerin Arapça olanlarında ekseriyetle ihtilaf konusu olan hemzeli ve elif-i maksûralı kelimelerin doğru yazımları verilmiştir. Bu türdeki sözlüklerde problem olarak karşımıza çıkan şey, bu imlâ kaidelerinin nazari bir kurala dayanmadığıdır.

13-Terimler Sözlüğü

Herhangi bir bilim dalındaki terimlerden oluşan sözlüklerdir.⁴⁸ Büyük, orta veya küçük şeklinde çeşitli hacimleri vardır. Büyük hacimli olanlar bilim dalındaki hemen hemen bütün terimleri içerir. Aynı dilde olan sözlüklerin yanı sıra iki veya daha fazla dildeki sözlükler de mevcuttur. Değişik dillerdeki terimleri içeren sözlüklerin sayısı son yıllarda gittikçe artmaktadır. Bir ve iki dildeki sözlükler alfabetik olarak, daha fazla dilleri içeren sözlükler, bilimlerin konularına göre düzenlenmiştir. Her konuda o konuyla ilgili terimler verilmiştir. Sözlüğün sonunda ise söz konusu terimler, sözlükte kullanılan bütün dillerde ebced alfabesine göre terimin sözlükteki yerini gösteren bir indeks mevcuttur. Bu şekilde terimler sözlüğü hazırlamada bazı kurumlar uzmanlaşmıştır. Fransa'da, Uluslararası Fransız Dili Akademisi (Conseil International de la langue française), değişik dillerde terimler sözlükleri hazırlamıştır⁴⁹. Arap dünyasında ise Fas'ta bulunan Mekteb Tensîkû't-Ta'rib (Kelimleri Arapçaya Uyarlama Merkezi), bütün Arap ülkelerindeki dilciler ve uzmanların hazırladığı ve Arapçalaştırma (Arapçaya uyarlama) kongrelerinde tartıştıkları çeşitli terimler sözlükleri yayımlamıştır⁵⁰.

14-Ana Kelimeler Sözlüğü (Mu'cemâtu'l-Elfâzi'l-Esasiyye):

Herhangi bir dilde çok kullanılan temel kelimelerden oluşan sözlüklerdir⁵¹. Kelimeler, konularına ve kullanım yerlerine göre düzenlenmiştir. Yaygınlık derecesi esas değildir⁵². Bu sözlüklerde karşılaşılan temel problem, fasih Arapçadaki kullanımıyla bütün Arap toplumlarına hakim olan halk dili (Avamca) arasındaki kullanım farkıdır. Buna rağmen konuşulan ve yazılan kelimelerden temel olabilecek bir grubu belirleme gayretleri vardır. Bu gayretlerin başarısı şüphesiz Arapça öğretim programlarından faydalanmakla bağlantılıdır.

Bu şekilde çok çeşitli modern sözlükler yapılmıştır. Genel sözlükler ve tarihi sözlüklerin yanı sıra 14 çeşit sözlüğe yer verdik. Bu saydığımız sözlüklerin ekserisi çeviri, bilgilendirme ve dil öğretimiyle ilgilidir. Temel kelimeler sözlüğü, dil öğretiminde kullanılan ana ders aracıdır. Terimler sözlüğü ise, değişik derslerle ilgili diğer gereksinimleri karşılar. Siyak sözlükleri, kelimeyle birlikte dikkatli bir şekilde içerdiği anlamı ve kullanıldığı yeri vermeye çalışan bütün sözlük yapımlarının esasını oluşturur. Bu sözlükler, aynı zamanda kelimenin doğru kullanımını gösterme açısından da faydalıdır. Bu yolla eğitimsel bir hedefi gerçekleştirmiş olur.

Eş anlamlı sözlükler de pratik amaçlıdır. Bu sözlükler, dili konuşmayanlara kelimeler arasındaki farkı açıklamada yardımcı olur. Böylece her keli-

menin tam anlamı bilinmiş olur. Resimli sözlükler, daha çok cansız varlıklara uygun isimler verme konusunda yardımcı olur.

Telaffuz sözlükleri, kelimelerin tam doğru telaffuzlarını belirleme konusunda önemlidir. İmlâ sözlükleri, kelimelerin yazım kurallarına uygun olarak nasıl yazıldıklarını açıklar. Bütün bunlara ilaveten genel sözlükler, pek çok durumda, belli bir alanla sınırlanmış önde gelen diğer sözlükleri içine alır. Bütün bu çalışmalarda dikkat, gerçekçilik, çağdaşlık, açıklık ve yararlılık gibi kavramların gerçekleştirilmesi gerekir.

¹ Sözlük bilimi ile Sözlük yapımı bilimini birbirinden ayırabilmek için bkz. Geogres Matore, *Histoire des dictionnaires français*, Paris 1968, s.13 ve Fransız dil bilgini Quemada'nın raporu, Bernard ruemada, *Lexicology and Lexicography*, in; current Trends in Linguistics 1977, 427.

² Bkz.Oxford English Dictionary sözlüğünün Dictionary maddesi. Georges Matares, *Histoire des dictionnaires français*, s.21. *Kleine Enzyklopadie, Die Deutsche Sprache*, Leipzig 1969, I, 605.

³ Bu eser, iki yazma halindedir. Dâru'l-Kutubi'l-Hadis, 1913, Bkz. Fu'ad Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, (Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî ve Fehmî Ebu'l-Fadl, Kahire 1977, s.272.

⁴ Eser, İbrâhîm el-Ebyârî ve 'Abdu'l-Hafız Şelebî'in tahkikiyle 1934 yılında Kahire'de basılmıştır.

⁵ el-Kâmûs kelimesi, Lisânu'l-'Arab'ta "ka'ru'l-bahr" anlamındadır. 98 başlık altında kullanılmıştır. Bkz. Vecdî Rızk Gâli, *el-Mu'cemâtu'l-'Arabîyye Bibliyografîyye Şâmile Meşrûha*, el-Kâhire 1971, 218-219. *el-Kâmûsu'l-Muhît* dışındakilerin hepsi modern sözlüklerdir. Başlığında Mu'cem ifadesi bulunan sözlük çalışmalarının sayısı 754'tir. Böylece Kamus ve Mu'cem kelimeleri, modern dönemde sözlük adlarında en çok kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir. Bu iki kelimeye nazaran daha az kullanılan tercüman, delil, ferâ'id, lügat, mustalahât gibi başka kelimeler de vardır. Fakat el-Mu'cem ve el-Kâmûs kelimelerinin eş anlamlısı veya türün adı değil sadece kitapların adlarıdır.

⁶ Eserin, matbaanın bulunuşundan itibaren bir kaç baskısı yapılmıştır. Basılan ilk Arapça sözlüktür. Kalkûta'da 1814-1817 M. tarihinde basılmıştır. Sonra 1854 M.'de Hindistan ve 1856'da Bulâk'ta yeniden basılmıştır.

⁷ İngilizcede kelimenin tarihi konusunda bkz.A New English Dictionary on Historicoal Principles.

⁸ John Russell Talyor, *The Penguin Dictionary of the Theater*, 1966

⁹ Sözlüklerin sınıflandırılmasıyla ilgili kıstas koyma konusunda pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Yakov, Malkiel, *A Typological Classification of Dictionaries on the Basis of distinctive features*, in; Fred W. Househouder and Sol Saporta (ed), *Problems in Lexicography*, Indiana University, Bloomington 1975. Sözlük tasniflerindeki akımlar hakkında bkz. 'Alî el-Kâsimî, *'İlmu'l-Luga ve Sina'atu'l-Mu'cem*, er-Riyâd 1973.

¹⁰ Bkz.G.Matore, *Histore* s.22.

¹¹ Arapça'da sözlükler, genelde iki şekilde dizilmiştir. Birincisi İbn Manzûr(h.711)'un *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde gördüğümüz gibi ilk önce ilk harf sonra son harf şeklindeki dizilim. Bir diğeri de Zemahşerî(h.538) 'nin *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinde gördüğümüz üzere, önce ilk, sonra ikinci harfe göre dizilim türüdür. Beyrut 1970 baskılı *Lisânu'l-'Arabî'l-Muhît* adlı eser de bu şekilde dizilmiştir. Modern Avrupa dillerinde yapılmış sözlüklerin pek çoğu bu sisteme göre dizilmiştir. Ancak özellikle dil alanın-

da olmak üzere az sayıda sözlük birinci tertibe göre yani önce son sonra ilk ve ikinci harfe göre düzenlenmiştir. Daha çok zeyl (ek) türü çalışmalarda bu tertibe uyulmuştur. Buna örnek olarak Almanca'dan şu sözlüğü örnek olarak gösterebiliriz: E. Mater, *Rücklaufiges Wörterbuch der deutschen Gegemvartssprache*, Leipzig 1965.

¹² Arap edebiyatında bu tarz dizilişin tarihi eskiye dayanır. Bu konudaki en meşhur sözlük h. 5. asırda İbn Sîde'nin el-Muh.assas adlı sözlüğüdür. Bu tarzda Avrupa dillerinde kaleme alınmış önde gelen sözlükler şunlardır:

P.M. Roget, *Thesaurus of English words and phrases* 1852.

F. Dornseiff, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, 5 Auflage, Stuttgart 1967.

H. Eggers, *Deutscher Wortschatz*, 3. Auflage, Stuttgart, 1967

¹³ Sözlüklerde açıklama problemi üzerine Bkz. U. Weinreich, *Lexicographic definition in descriptive semantics*, in; F.W. Householder S. Saporta, *Problems in Lexicography*, Bloomington 1975 25-44.

¹⁴ Bu konudaki en önemli ilk sözlükler şunlardır:

Leiden Glosses,

Medulla Grammatica (1400)

Promptorium Parvulorum şive clericorum (1499).

Bu sözlükler eski İngilizce ya da orta İngilizceyle birlikte düzenlenmiştir. Ayrıca miladi 15. asır sonlarında Almanca sözlüklerinin başlarında Almanca kelimelere uygun olarak tertibinin yeniden yapılması sonucunda Latinceye benzer Almanca sözlükler de düzenlenmiştir.

¹⁵ İran'da hicri 8. ve 9. asırlarda ortaya çıkan Arapça ve Farsça sözlüklerden önemlileri şunlardır:

Lâziki'nin (h.722) *Mişkâtü'l-Mesâbilh* 'i.

el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ı.

İbn Ma'rûfun *Kenzu'l-Luga*'sı.

İbn Davud'un (h.843) *et-Tercümân*'ı.

Pakistan ve çevre ülkelerde de 'Abdu'r-Reşîd 'Abdu'l-Gafûr et-Tetemâsî (h.1068)'nin *Cami' Luğât*'ı (Kalkûta 1808) ve Mevlevî 'Abdu'r-Rahîm Şâfîbüri'nin *Mu'cem Muntehâ'l-Ereb fî Luğâtü'l-'Arab* 'ı (Kalkûta 1821) gibi Arapça ve Farsça sözlükler yazılmıştır.

¹⁶ Palsgrave, *Lesclaircissement de la langue Fancoyse*, 1523 (Kasdedilen sözlük).

¹⁷ Rebert Cawdrey' *Table Alphabeticall of Hard Words* 1604 (Kasdedilen sözlük)

¹⁸ K. Stieler, *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs* 1961 (Kasdedilen sözlük)

¹⁹ J.L. Frisch, *Deutsch-lateinisches Wörterbuch*, 1741.

²⁰ Nath, Bailey, *Universal Etymological Dictionary of the English Language*, 1721.

²¹ S. Johnson, *Dictionary of the English Language*, London 81755)

²² J.CH. Adelung, *Versuch oines vollstandigen grammatisch-kritischen. Worrterbuchs der hochdeutschen Mundart*, (5 Bde. 1744-1786; 2. Aufl. in 48dn., 1783-1801)

²³ J. Buchanan, *New English Dictionary* (1976).

²⁴ W. Kenrick, *New Dictionary of the English Language* (1773).

²⁵ J. Walker, *Critical Pronouncing Dictionary and Expositor of the English Language* (1719)

²⁶ Charles Richardson, *New Dictionary of the English Language* (1836).

²⁷ N. Webster, *An American Dictionary of the English Language*, 1928.

²⁸ Worcester, *Comprehensive pronouncing and explanatory Dictionary of the English Language*, 1830.

²⁹ Kahire Arap Dili Kurumu, hazırladıkları el-Mu'cemu'l-Vasît adlı sözlüğünü iki cilt olarak düşünmüşken Gayri müslimler *el-Müncid*, *er-Râ'id*, *el-Mevrid* ve *el-Menhel* gibi sözlüklerini tek cilt olarak yayımlamışlardır.

³⁰ Mukayeseli dil biliminin ortaya çıkışı ve parlaması ile ilgili bkz. Mabmûd Fehmî Hicazî, 'İlmü'l-Luğatî'l-'Arabiyye, Kuveyt 1973, 7. Bölüm, s. 119-130.

³¹ Almanca sözlüğün künyesi şu şekildedir: Jacob und wilhelm Grimm, *Das Deutsche Wörterbuch*, 1825-1960, 16 Bande.

³² The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, prepared by W. Little, revised and edited by C.T. Onions Oxford, 1933.

³³ Bu konuda örnek olarak şu sözlükleri verebiliriz:

C. Brockelmann, *Arabische Grammatik*, Leipzig 1962.

C. Gordon, *Ugaritic Textbook*, Roma 1965. Eser, gramer, metin ve 347-507. sayfalar arasında yer alan alfabetik olarak tertiplenmiş bir lügatçeden oluşmuştur.

³⁴ Bu merkezlerden en ünlüsü Almanya'nın Mannheim şehrinde bulunan Alman Dili Enstitüsü'dür. Enstitü'nün bilgisayar bölümünde dilcilerin her gün basılı eserlerden seçtikleri kitaplardaki geçen kelimeleri bilgisayara kaydetmektedirler.

³⁵ Bu çalışma Goethe'nin eserlerinde geçen bütün kelimeleri içermektedir.

Goethe-Wörterbuch, Berlin 1966

³⁶ Bkz. E. Merker, *Wörterbuch zu Goethes Werther*, 1958

³⁷ Önde gelen genel istilâh sözlükleri şunlardır:

Wörter und Wendungen, Leipzig 1968

Duden Stilwörterbuch, Mannheim 1962.

³⁸ Bu türde sözlükler için bkz.

Dictionnaire contextuel d'un domaine de la politique les elections legislative, CREDIF, Paris Mai 1975.

J.L. Descamps, *Presentation d'un Dictionnaire contextuel de Prancais pour les Sciences de la Terre, Langue Francaise*, Fevrier 1973 p. 111.

³⁹ Bkz. Matore, *Histoire des dictionnaires Francais*, Paris 1968, p.186.

⁴⁰ Matore, gelecekteki Fransızca sözlük akımlarını periodik sözlüklere göre sınırlandırmıştır.

G. Matore, *Histoire des dictionnaires francais*, Paris 1968., p.177-182

⁴¹ Bir dil ailesindeki bütün kelimelerin etimolojisini yapan sözlükler yapılmıştır. Bu sözlüklerde kelimeler ve farklı lehçeler işlenmiştir. Bu konudaki önemli sözlükler şunlardır:

Diez, *Dictionnaire etymologique des langues romanes* (1854).

W. Meyer-Lübke, *Romanisches Wörterbuch der Französischen Sprache*.

Sami diller konusunda bir kaç yıldan beri yürütülen *Mu'cem Te'sîl Mukârîni'l-Luğâtî's-Sâmiyye* adlı eser bu alandaki yegane çalışmadır. Bkz. David Cohen, *Dictionnaire des racines Semitiques*, Paris 1970.

Bir tek dildeki etimolojik çalışmalardan bazıları şunlardır:

F.Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 20 Auflage, 1967.

Bloch, *Dictionnaire etymologique de la langue francaise, avec la collaorabtion de W. von Wartburg* (1932).

A. Dauzat, *Dictionnaire etymologique de la langue francaise* 1938.

Sami diller alanında özel olarak etimolojik içerik taşıyan şu sözlüklere yer verelim:

W. Gesenius, *Hebraisches und Aramaisches Handvvörterbuch*, Berlin, 17, Auflage, 1954.

C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle 1928.

C. Gordon, *Ugaritic Text-book*, Roma

⁴² Bu türde sözlükler şunlardır:

Paul Grebe und Wolfgang Müller,

DÜDEN, Vergleichendes Synonymvörterbuch, Mannheim 1964.

⁴³ Bu sözlüğün Almanca tam adı:

Düden, Bildvörterbuch der deutschen Sprache, Mannheim 1958.

⁴⁴ İki dilde resimli sözlüklere örnek olarak bkz. Bildvörterbuch Deutsch und English, Picture, Dictionary German and English, Leipzig 1965.

⁴⁵ Fransızca benzer sözlük teşebbüsleri konusunda bkz. Georges Matore, Histoire des dictionnaires français s.170.

⁴⁶ Bu türdeki önemli sözlükler:

Th. Siebs, Deutsche Hochsprache, Bühnensprache, 18 Auflage 1961.

D. Jones, English pronouncing dictionary, London 1907..

⁴⁷ Avrupa'da imlâ ve telaffuz arasındaki büyük farktan dolayı bu tür sözlüklerin yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Meselâ Almancada (O sesi (v), (Ph) ve (P) olarak üç şekilde yazılmaktadır.

⁴⁸ Terimler sözlüğündeki terimler, ilgili bilim dalındaki kullanım yüzdeleri ve çeşitli özelliklerine dair pek çok çalışma yapılmıştır.

-Heinrich Erk, Zur Lexik wissenschaftlicher Fachtexte, Goethe Institut, München 1972.

-Louis Guldbert et Jean Peytard, Les vocabulaires techniques et scientifiques, Langue Francaise, Fevrier 1973.

⁴⁹ Uluslararası Fransız Dili Akademisi şu konularda sözlükler hazırlamıştır: Sinema, idare, medya, tıp, çevre, enformasyon, ormanlar, okyanuslar.

⁵⁰ Kimya, fizik, jeoloji, matematik, botanik, zooloji, iktisat ve idare konularında terimler sözlükleri tamamlanmıştır.

⁵¹ Bu konudaki en gayretli çalışma, İngiliz dilci Ogden'e aittir. Ogden, *Basic English, International Second Language*. Ogden, bu sözlüğünde İngilizcede günlük hayatta kullanılan temel ihtiyaçlar doğrultusunda seçilmiş 850 kelimeye yer vermektedir.

⁵² Bu konuda bkz. Wolfgang, H. Klein, *Methodes und Probleme der Textsortendifferenzierung, in Beitrage zu den Sommerkursen 1975*, Goethe-Institut, München.

RÛZBİHÂN BAKLÎ: MİSTİSİZM VE İRAN TASAVVUFU'NDA EVLİYÂLIK RETORİĞİ*

Tayfun Atay**

İslâm dünyasında tasavvufî ekolün en olgun ürünleri, daha doğrusu edebî ve estetik açıdan şahikası teşkil eden eserleri İran tasavvufu bünyesinden doğuş bulmuştur. Seyyid Hüseyin Nasr'ın “edebî formda bir kutsal sanat mucizesi” olarak tanımladığı Farşçayı bir anlamda “kalbin dili” haline getirdiğini söylediği İran Tasavvufu¹, gerçekten de insan deneyiminin evrensel boyutu olan mistisizm üzerine dünyadaki en zengin literatürlerden birini karşımıza çıkartır. Bu literatür içerisinde yer alan eserlerin, İslâm ruhanîyetinin en zengin dışavurumlarını sunmanın ötesinde gerek insan doğasına, gerekse (toplumsal anlamda) “insanlık hâli”ne ışık tutucu mahiyette felsefi-teosofik açılımlarıyla, sadece Müslüman halkların anlam ve duygu evrenini biçimlemekle kalmadığı, bundan öte Batı'nın İslâm dünyasıyla ilişkilerinde de olumlu yönde rol oynadığı söylenebilir. Bu eserler arasında artık birer “klasik” haline gelmiş pek çokları ve onların müellifleri, bugün Batı dünyasında da geniş bir entelektüel ilgi ve sempatiye mazhar olmaktadır². Özellikle Ferîduddîn Attâr ve bizim coğrafyamıza mal olmuş Celâleddîn Rûmî ile onları izeleyen Sa'dî, Hâfiz, Câmî gibi, şiiiri “musiki” haline getirmiş şair-sûfiler; Gazâlî, Suhreverdî gibi filozof-sûfiler ve Hucvîrî, Abdullah Ensârî, Ahmed Gazâlî gibi edebî şahsiyetler, bu literatürün bağrından çıkmış ve evrenselleşmiş isimler olarak zikredilebilir.

Bunların birlikte, yukarıda sayılan ve onlara eklenebilecek pek çok ismin dışında, bu literatür içerisinde hak ettiği ölçüde ele alınıp değerlendirilmemiş olanlar da vardır. Klasik İran Tasavvufu'nun yakın zamanlara kadar ihmal ya da göz ardı edilmiş böylesi temsilcilerinden biri de Rûzbihân Baklî'dir. Yazdıklarıyla genelde tasavvuf, özel olarak da mistik “deneyim”in içsel mekanizmasını anla(t)ma yolunda önemli kaynak oluşturmuş Rûzbihân Baklî üzerindeki unutulmuşluk örtüsünü, yakın zamanlarda artarda yaptığı çalışmalarla Kuzey Karolina Üniversitesi (Chapel Hill) dinsel çalışmalar profesörü Carl W. Ernst büyük ölçüde kaldırmıştır. Rûzbihân'ın sûfî söylemini çalışmalarının ana ilgi odağı yapmış olan Ernst'in bu performansının aslî ürünü, yazımızda değerlendirmesini yapmaya çalışacağımız, “*Rûzbihân Baklî: Mistisizm ve İran Tasavvufu'nda Evliyâlık Rotoriği*” adlı kitabıdır.

Bu kitapta Ernst, imkânsız değilse de, oldukça zor bir işe soyunmaktadır. Bu, deyiş yerindeyse, “*tad*’ı tanımlamaktır”tır! İslâm tasavvufu üzerine, ilgili literatüre bir parça aşına olan herkes, sûfî çevrelerde sıklıkla zikredilen “tatmayan bilmez” deyişini hatırlayacaktır. Bununla, tasavvufun özünü anlamının, ancak onu yaşamakla anlaşılabilceği söylenmek istenmektedir.

* Carl W. Ernst, *Ruzbihan Bakli: Mysticism and the Rhetoric of Sainthood in Persian Sufism* (Richmond: Curzon Press, 1996) 181 sayfa.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Anabilim Dalı

TANITIM

Yani, ne bir sūfi etkinlik ortamında gözlemler yapmanın ne de tasavvuf üzerine okumaların, bir insana onu bihakkın anlama imkanı vermesi mümkün değildir. Dolayısıyla, tasavvuf denilen bu “sonsuz okyanus”u, onu yaşayıp tecrübe etmeksizin (tatmaksızın) tam mânâsıyla *bilmek* çabası boşunadır. “Sūfiyâne” perspektif, böylesi bir iddiayla ortaya çıkar.

Bununla birlikte ve bağlantılı olarak akla gelen bir soru, böylesine kişisel, özel ve “içsel” bir deneyimden söz etmenin, onu “dillendirmenin” mümkün olup olmadığıdır. Ernst’in bu soruya yanıtı olumludur ve kanıt olarak da bizi ortaçağ İslâm dünyasının önemli sūfilerinden Rûzbihân Baklî’nin “bâtınî” deneyimlerini paylaşmaya davet etmektedir.

1128-1209 yılları arasında yaşamış olan Rûzbihân Baklî, tasavvufun daha çok kişiye özel (bireysel) bir etkinlik olarak süregeldiği yüzyılların ardından, bir toplumsal hareket şeklinde kurumlaştığı dönemde performansını sergiledi. Tasavvufun yanı sıra fıkıh ve kelâm alanında da eserler verdi; ayrıca şiirler yazdı. Şiraz’da öldükten sonra, kendisine bağlı olanlar onun öğretilerini canlı tutma çabasıyla bir tarikat (Rûzbihâniye) kurdular, ancak bu, İran’da şîi Safevî iktidarının kurumlaşmasıyla bağlantılı olarak uzun ömürlü olmadı. Yine de yazdıkları ve onun hakkında yazılanlar Orta Asya, Hindistan, Osmanlı coğrafyası ve Afrika’da tasavvufi külliyatın en dikkate değer ve iddialı eserleri olmaya devam etti (ss. ix-x).

Ernst de kitabında Rûzbihân’ın mistik yaşamı üzerinde odaklaşıp onun bâtinî deneyimlerini incelemeye çalışırken böylesi eserlerden hareket etmektedir. Temel amacı Rûzbihân’ın evliyalık üzerine geliştirdiği retoriği analiz ederek mistik deneyimin yapısını betimlemeye çalışmaktır. Bu amaca ulaşma yolunda üç temel kaynağa yönelir. Bunlardan birincisi Rûzbihân’ın mistik deneyimlerini büyük ölçüde rüyaları aracılığıyla açığa çıkarttığı (ifadelendirdiği), kendisi tarafından yazılmış, bir nevi “otobiyografik” eserdir. Diğer ikisi ise onun ikinci kuşak torunları tarafından yazılmış iki biyografisidir.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Rûzbihân’ın bir sūfi olarak içerisinde gelişip olgunlaştığı ve gelecek kuşaklar bir veli figürü olarak mirasını bıraktığı tarihsel ve siyasal ortam üzerine bir bilgilendirmeye gidilmektedir. Abbasi devletinin çözülmesinin son aşamalarına geldiği, Selçukluların İran üzerinde hakimiyetlerini tesis ettikleri, ama bir yandan da Moğol akınlarının da ufukta gözüktüğü bir istikrarsızlık ortamında, siyasal karışıklıklar ve iktidar mücadeleleriyle dolu bir zeminde Rûzbihân, Şiraz’a yakın Fesâ’da doğar; fakat yaşamını Şiraz’da sürdürür ve orada ölür (ss. 1-2). Şiraz’ın önde gelen âlimlerinden dersler alarak dinî ilimlerde kendisini geliştirir. Suriye, Irak, Kirman ve Arabistan’a düzenli seyahatler yapar ve iki kez hacca gider. Gündelik yaşamında dahi sürekli vecd ve cezbe (aşırı coşku / kendinden geçme) halinde bir insan olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir. Ölümünden sonra kendisine bağlı bir tarikat etkinliği doğuş bulmuş, hatta mezarının da içerisinde bulunduğu Şiraz’daki tekkesi (*ribât*) belli bir zaman yerel hac merkezi haline gelmişse de bunlar, yukarıda da kaydedildiği üzere, uzun ömürlü olmamıştır (s. 6).

İkinci bölümde Ernst, Rûzbiḥân'ın otobiyografisi olan *Keşfü'l-Esrâr*'ı (Sırların Keşfi) analiz eder. Bu, Rûzbiḥân'ın ruhanî deneyimleriyle ilişkili olarak “geçmişe dönük anımsamalar ile bir rüyalar günlüğünün birleşimi”nden mütekâmil bir eserdir (s. 81). Kitabın üçüncü bölümü ise dikkatimizi Rûzbiḥân'ın “otobiyografi”sinden onun üzerine yazılmış biyografilerin ayrıntılarına çeker. Bu arada otobiyografi yazmakla biyografi yazmak arasında yönelim, amaç ve motivasyon bakımlarından söz konusu farkları da anlamamız sağlar. “Sonuç” bölümünde ise Rûzbiḥân'ın evliyalık söylemi ve pratiği yeniden gözden geçirilerek onun tasavvuf-mistisizm literatürü içerisinde nereye yerleştirilebileceği sorusu tartışmaya açılmaktadır. Bunun yanı sıra çalışma, Rûzbiḥân'ın eserlerinin bir listesi ile onun meşhur “cezbeci” sûfî Bâyezîd Bistâmî'nin “mirac”ı (göğe, Allah katına yükselmesi) üzerine yazdığı şerhlerden oluşan iki içermektedir.

Kitabın ağırlıklı kısmını ikinci bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde Ernst bize Rûzbiḥân'ın mistik sezinlemelerinin ayrıntılı bir betimlemesi ile onun bâtinî deneyimlerine ilişkin anlatılarının içerik analizini sunmaktadır. Bunu da Rûzbiḥân'ın bu deneyimleri ifadelendirmesine olanak veren teknik kelime dağarcığını açımlayarak yapmaktadır. Rûzbiḥân, rüya deneyimlerini yazıya dökerken hayli incelikli ve zarif bir metaforik (mecazî) dil kullanır. Bu dil “tanrı-insan ilişkisinin dinamikleri”ni sembolize etmektedir (s. 35). Bu çerçevede, örneğin, *keşf*, ilâhî öze nüfuz etmeye, *şarap* ise ilâhî olanın bereketinin insanın içine dökülmesine gönderme yapan sözcüklerdir; güller ve inciler ilâhî güzelliğin; aslanlar ilâhî kudretin; okyanuslar, çöller ve dağlar ise ilâhî aşkınlığın ve erişilemezliğin, nüfuz edilemezliğin sembolleridir.

Öte yandan, Rûzbiḥân'ın rüya deneyimleri, İslâm'ın merkezî şahsiyetleri ve kutsal varlıklarıyla ilişkili ve “ehl-i şeriat” ulemâ açısından telâffuz edilemez nitelikte aşırılığa kaçan pek çok betimleme içermektedir. Örneğin, İslâm Peygamberi, Rûzbiḥân'ın deneyimlerinde temel bir yere ve özel bir statüye sahip olarak belirlemekteyse de, bu yine de “şer’î” prosedüre sıkı sıkıya bağlı ulemânın bakış açısından İslâm “daire”si içerisinde kabul edilmekten hayli uzak bir çizgidedir. Her şeyin ötesinde Rûzbiḥân, peygamberlik ile evliyâlığı birbirinin ikizi olarak görmektedir ve “peygamber” ile “velî” arasındaki ayırım çizgisini silecek düzeyde İslâm Peygamberi’ni “vecdî” bir sûfî olarak resmetmektedir. Daha fazla sorun yaratacak bir ifade, kendi peygamberliğini ilan etmesidir (s. 25). Tüm bunlar Rûzbiḥân'ın yazılarını şer’î bilgiyi harfîyen gözetken “legalist” ve “normatif” eğilimli İslâm âlimleri açısından hayli sorunlu hale getirir.

Dolayısıyla da Rûzbiḥân'ın benimsediği ve hayata geçirdiği tasavvuf anlayışı, Bâyezîd Bistâmî, Hallâc-ı Mansur ve İbn Arabî gibi, aşırı teosofik spekülasyonlarıyla ayırt edilen isimlerce temsil edilen “şathiyeci-cezbeci” sûflük bünyesinde değerlendirilebilir. Arberry bunları “tanrı sarhoşu” sûfler olarak tanımlamaktadır³. Hatta Rûzbiḥân açısından, *Keşfü'l-Esrâr*'da kendisini gösteren vecd hâlinin düzeyi bu sûfler tarafından varılan noktanın dahi ötesine geçer ve dinden çıkma, yani *küfr*'ün sınırlarına kadar dayanır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Rûzbiḥân, rüyalarında peygamberlere has özelliklerle temayüz etmekte (s. 51); Allah'ı peygamberlerin, Mekke'deki

TANITIM

güzel bir genç adamın, hatta yakışıklı bir “Türk”ün suretinde görmekte (s. 70); Peygamber’i ise bir şarap okyanusunun ortasında otururken, sarhoş bir halde ve elinde bir şarap kadehi ile görmektedir (s. 61). Nihayet o, bir rüyasında, Ernst’in sözleriyle “Peygamber ile erotizme çalan bir karşılaşma” yaşar ve bu karşılaşmada onun “ehl-i bâtın”lığa kabulünün bir işareti olarak Peygamber Muhammed (ve onun yanı sıra diğer peygamberler, melekler ve tüm velîler) Rûzbihân’ın dilini emer (ss. 121-122).

Üçüncü bölümde Ernst, Rûzbihân’ın ikinci kuşaktan iki torunu tarafından yazılmış olan biyografilerin değerlendirmesine geçer. Burada bir başka önemli nokta üzerinde durulur. Rûzbihân’ın tasavvuf anlayışı açısından, kendisinin mistik deneyimler üzerinde vurgulu sûflilik pratiğinden, takipçilerinin onun evliyâlık mucizelerine verdikleri öncelikliliğe bir geçiş söz konusudur. Bu, onun velîlik pozisyonunun kurumlaşma sürecinde ortaya çıkan bir değişim gibi görünmektedir. Rûzbihân’ın kendisini aslî olarak “vecd” içerikli rüyaları aracılığıyla bâtınî bilgiyi aktarmak, böylece de “seçkin müritleri için bir ‘eğitici şeyh’ rolünü ifa etmek”le meşgul olurken, onun biyografisini yazanların temel motivasyonları, onu kerâmet sahibi, en üst ruhanî makamdaki bir “popüler” velî olarak resmetmektir (ss. 112, 114, 116). Yani onun bâtınî ve kalbî (sezgisel) bilgi sahibi bir “marifet ehli” olma özelliğini karizma (mûcize) ve otorite ile tahkim etmektedirler. Oysaki Rûzbihân’ın kendi kitabında, onun herhangi bir mûcize, yahut kerâmet etkinliğine rastlamıyoruz. O bunlarla uğraşmamakta, hatta belki de bunları değersiz addetmektedir. Rûzbihân için, “mûcizelerin çok ötesinde [onları aşkın] bir makamın göstergesi olan gerçekler” vardı ve onun amacı bunların açığa çıkarmaktı (s. 97). Takipçisi olan müritleri açısından ise sorun, onun evliyâlık karizmasını rutinleştirmek ve bir velî kültü yaratmaktı. Bu nedenle de mûcizelere, kerâmet örneklerine ihtiyaç duymuşlar ve İslâm dünyasının pek çok bölgesinde bilinen popüler bir deyişi (“Şeyh uçmasa da mürit uçurur”) doğrularcasına bunları icat etmişlerdir.

Kapsamı itibarıyla bu kitabın Rûzbihân Baklı’nın tasavvufî anlayışına ve onu hayata geçirirken izlediği stratejiye biçim veren tarihsel-siyasal bağlamı biraz üstünkörü değerlendirdiği söylenebilir. Ancak sonuç itibarıyla Ernst’in “Şathiyeci” (vecdî-cezbeci) tasavvufun ortaçağ İslâm dünyasında Müslümanların yaşamı üzerindeki etki derecesini daha iyi anlamaya ışık tutacak mahiyette, hayli önemli ve değerli bir eser ortaya koyduğunu kaydetmek gerekir.

¹ S. H. Nasr, “Persian Sufi Literature: Its Spiritual and Cultural Significance” in *The Legacy of Mediaeval Persian Sufism* (ed.) L. Lewisohn (London: KNP, 1992), s. 1.

² Bu konuda iki temel kaynak olarak bkz. L. Lewisohn (ed.) *The Legacy of Mediaeval Persian Sufism* (London: KNP, 1992) ve L. Lewisohn (ed.) *Classical Persian Sufism: from its Origins to Rumi* (London: KNP, 1993)

³ A. J. Arberry, *An Account of the Mystics of Islam*, (London: Unwin Publishers, 1990), s. 54.

MODERN MISIR ROMANINDA TÜRK İMAJI (1798-1914)

Nurettin Ceviz*

Şükran Fazlıoğlu, *Modern Mısır Romanında Türk İmajı (1798-1914)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, İstanbul 2001, 353 s.

Bu yazıda tanıtacağımız çalışma, ülkemizde son yıllarda çeşitli yönleriyle ele alınmaya başlanan bir konuyu işliyor: Genel olarak, Arapların Türklere bakışı şeklinde ifade edebileceğimiz bu önemli konunun, Türk-Arap ilişkilerinin çözülme dönemini teşkil eden çok önemli bir döneminin ele alındığı söz konusu çalışma şimdilik bu alandaki ilk kapsamlı akademik çalışma özelliğine sahip bulunuyor.

Araştırmacı, kendisini bu konu üzerinde çalışmaya yönelten sebepleri, ön sözde şöyle anlatıyor: “Ürdün/Amman Üniversitesindeki yüksek lisans eğitimim (1990-1995) ile Mısır/Kahire Üniversitesi’ndeki araştırmalarım esnasında (1994) konuştuğum insanların, okuduğum eserlerin, dinlediğim radyoların, seyrettiğim televizyonların ve takip ettiğim günlük, haftalık ve aylık gazete ve dergilerin bir ‘Türk’ olarak bana bakışları, beni algılayışları ve değerlendirişleri dikkatimi çekti. Süreç içerisinde bu ortamların bir bütün olarak sahip oldukları Türk imajını ve bu imajın kişilerin davranışları ile konuşmalara yansımalarını izledim. Müslüman ile Müslüman olmayan, halk ile okumuş, Kuzey Afrika’daki Arap ya da Ortadoğu’daki Arap ülkelerine mensup, kısaca muhtelif siyasi, iktisadi, kültürel aidiyet taşıyan Arap vatandaşlarının ifrat ile tefrit uçları arasında sahip oldukları farklı Türk imajlarını gördüm. Karşılaştırmalı Edebiyat sahasının bir alt dalı olan İmagoloji (İmaj bilim) bilim dalının böyle bir araştırma için gerekli imkanları sağladığını öğrenince, Araplar nezdindeki Türk imajını araştırmayı düşündüm.” (s. 6)

Tezin amacı ise yine ön sözde şöyle ifade ediliyor: “Yukarıda özetlenen süreçte müşahade edilen Araplar nezdindeki modern Türk imajının tarihi köklerini tespit etmek; Arap insanının nezdindeki Türk imajının mensup olduğu kültürel ve sosyal tabakaya göre farklılık gösterme nedenlerini yakalamak; İslam medeniyetinin inşasında beraberce bulunmuş bu iki büyük milletin birbirine bakışının Arap yönünü edebî sahanın önemli bir alt dalı olan roman çerçevesinde belirlemektir.”

Çalışma, giriş ile üç bölüm ve sonuçtan oluşuyor.

“İmaj Kavramı ve Yazılı Metin” başlığını taşıyan **Giriş kısmında, imaj nedir?** sorusunun cevabı imajın kelime, felsefi, psikolojik ve sosyolojik anlamları tespit edilerek veriliyor.

Birinci Bölüm “Arap Kollektif Bilinçaltının Tarihi Arkapları” başlığını taşıyor. Burada kısaca Türk-Arap tarihî ilişkileri ve bu ilişkilere dayanarak Arap yazılı metinlerinde üretilmiş tarihî Türk imajı araştırılırken genel olarak

* Dr. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili ve Eğitimi Anabilim Dalı

H. A. R. Gibb, V. V. Barthold, A. Zeki Velidî Togan, Şemseddin Günaltay, Ramazan Şeşen, H. Dursun Yıldız, İsmail Cerrahoğlu, Abdulkerîm Garâybe ve Hasan İbrahim Hasan gibi şahsiyetler tarafından telif edilmiş ikincil kaynaklara dayanılmakla birlikte bunların atıfta bulunduğu klâsik eserlere geri gidilmektedir.

“Modern Mısır’a Giden Yol: Tarih, İmaj, Fikir ve Edebiyat” başlığını taşıyan **ikinci bölümde** genel Arap tarihî Türk imajının Mısır çerçevesinde nasıl ortaya çıktığı araştırılıyor. Bu bölümün **birinci alt kısmında**, Türklerin Mısır’a gelişinden Mısır’ın şekli de olsa bağımsızlığını kazandığı 28 Şubat 1922 tarihine kadar Türk-Mısır ilişkilerinin kısa bir tarihçesi verilirken, klâsik dönem Mısır tarihî Türk imajının genel Arap tarihî Türk imajının bir devamı olduğu gösteriliyor. Ardından Mısır’a özgü Türk tasavvuruna ilişkin örnekler veriliyor. Bunu izleyen **ikinci alt kısımda**, modern Mısır Türk imajının içerisinde yeşerdiği modern Mısır’ın fikrî arka plânı araştırılıyor; modern Mısır’ın siyasî ve fikrî kampları Hâmid İneyet’in *Arap Siyasî Düşüncesinin Seyri*, Bessâm Tibî’nin *Arap Milliyetçiliğinin Tarihsel Arkaplânı* ve George Antonious’un *The Arab Awakening* adlı eserlerinden hareketle ele alınıyor. **Üçüncü alt kısımda** ise Mısır edebiyatı oldukça ayrıntılı bir şekilde gözden geçiriliyor.

Üçüncü Bölüm “Resimsel ve Kavramsal Olarak Anlatıların İçerdiği Türk İmajı” başlığını taşıyor ve çalışmanın ağırlık noktasını oluşturuyor. Bir çok Arap yazar ve düşünür tarafından Mısır’ın uyanışı olarak kabul edilen 1798 ile Osmanlı-Mısır ilişkilerinin, Mısır’ın Britanya tarafından himaye altına alınarak resmen koparılacak sona erdirildiği 1914 tarihleri arasında telif edilen romanlar, yazarlarının biyografileri de verilmek suretiyle inceleniyor.

Biyografiler: İmajı Üretenler **alt başlığını** taşıyan **ilk kısımda** biyografilerin verilmesinin gerekliliği “*eserleri kullanılan yazarların bir ‘tarihi perspektif’ içine yerleştirilmesi ve yazarın mensup olduğu aile, toplumsal sınıf, yetişme koşulları, eğitim-öğretim hayatı ve hayatının diğer safhaları ile ürettiği düşünceler arasındaki irtibat noktalarının daha açık bir şekilde tebarüz ettirilmesi*” şeklinde dile getiriliyor.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığı Roman Özetleri: Üretilen İmajın Bağlamı adını taşıyor. Burada, bir önceki alt bölümde biyografileri verilen yazarların, tezin konusu kapsamına giren romanlarının, İmaj bilimin öncelikleri dikkate alınarak kısa özetleri yapılırken yapısal çözümleme yönteminin fonksiyonlarına öncelik veriliyor; romanın kahramanları ve rolleri ile anlatının yapısal çatısını kuşatan bir çerçeve-özetle yetiniliyor. Corcî Zeydân’ın siyasî görüşlerinin etraflıca anlaşılmasını teminen, Türklerle ilgili bilgi içermemesi sebebiyle çalışma ile doğrudan ilgisi olmayan ancak bu münasebetle okunan romanların hepsinin kısa özetleri yapılıyor.

Bu bölümün İmajın Yapısal Çözümlemesi adını taşıyan **üçüncü kısımda**, biyografileri verilen yazarların özetlenen romanlarındaki Türklerle ilgili bahisleri tek tek ele alınıyor, ardından da yapısal çözümleme yöntemiyle tahlil ediliyor. Yazarların romanlarında serdettikleri fikirler ile onların biyografileri arasındaki bağlara dikkat çekiliyor ve muhtevalarındaki Türk imajı, hem

TANITIM

kronolojik hem problematik hem de tematik unsurlar bir arada olmak üzere ve izlenmesi kolay bir tarzda ele alınıyor. Böylece “*modern Mısır romanındaki Türk imajı, sürekli ve derinliği olan, üç boyutlu bir cisim şeklinde tasavvur edilmeye elverişli bir hâle getirilmeye*” çalışılıyor. Bu arada farklı romanlardaki benzer bilgilere de dikkat çekilerek böylece, tarihî ortamın yarattığı ortak bilinçaltına işaret ediliyor.

Sonuç olarak bu çalışmada, Arap/Mısırlıların Türk imajı, Türk-Arap ilişkilerinin tarihî süreci yazılı metinlerden hareketle tespit ediliyor; bu tarihî sürecin sonunda elde edilenlerin, modern dönemde Arap/Mısırlıların nezdindeki Türk imajının taşıyıcısı olan Arap kolektif bilinçaltının tarihî arka planını gözler önüne sermesi hedefleniyor.

ARAP NAHİV TARİHİ

(Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l-Maşriki ve'l-Mağrib)

Mehmet Mesut Ergin *

Bilindiği üzere Nahiv ilmi Arap Dilinin en önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Nahiv alanında pek çok eser kaleme alınmasına, birçok nahivcinin hayatı ve eseriyle ilgili inceleme ve araştırma bulunmasına rağmen maalesef nahiv tarihiyle ilgili müstakil eserlere rastlanılmamaktadır.

İşte bu bakımdan, doğuşundan günümüze kadar nahvin tarihi seyrini gelişimiyle birlikte irdeleyen "**Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî fi'l-Maşriki ve'l-Mağrib**" adlı eserin bu alanda büyük bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Titiz bir çalışmanın sonucu olan 760 sayfalık geniş kapsamlı bu eseri, Rabat Daru'l-Hadîs el-Haseniyye öğretim üyelerinden Dr. Muhammed el-Muhtar Veld Ebbah kaleme aldı. Eser, Beyrut'ta faaliyet gösteren Daru't-Takrîb beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye yayınevi tarafından 2001 yılında basıldı.

Eserin birinci bölümü, Doğuda Nahiv ana başlığı altında nahiv ilminin doğuşunu, gelişimini; neş'et, tedvîn, beyan ve takvîm çağları olmak üzere dört alt başlıkta ele almaktadır.

Yazar, Araştırmanın ikinci bölümünü Batıda Nahiv'e ayırarak nahvin buradaki tarihi seyrini altı başlık altında incelemektedir. Bunlar; nahvin Endülüs'e yolculuğu, Müslüman batıda nahvin derinliği, İbn Maza'nın devrimi, nahiv-mantık, sarf'a yeniden önem verilmesi ve Malikî ekol yolunda olarak sıralanmaktadır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise İbn Mâlik'in nahiv ekolü dört başlık altında detaylı olarak incelenmektedir. İlk olarak ekolün kurucusu İbn Mâlik'in öğretimi-izlediği yöntem anlatılmış daha sonra İbn Mâlik'in Mısır'daki takipçileri İbn Hişam, İbn 'Akîl, İbn Um Kasım el-Murâdî, İbn ed-Demâmîni gibi dönemin önde gelen gramercileri ile ekolün Mısır'daki okullarda yaygınlaşması ve ulaştığı seviye ele alınmıştır. Müellif daha sonra İbn Mâlik'in Mağrib'teki ekolünü, İbn Acurrûm, İbn Ğazî el-Miknâsî, Muhammed el-Murâbit ed-Dellâî, İbn Tayyib eş-Şarkî gibi nahiv bilginlerini baz alarak incelemektedir. Bölümün son kısmında da Şinkît'teki (Moritanya) İbn Mâlik ekolü ele alınmaktadır.

Muhammed el-Muhtar eserinin dördüncü ve son bölümünde ise nahiv ve çağımız başlığı altında lisaniyat ve Arap nahvi ile nahvin kolaylaştırılmasıyla ilgili çabaları eleştirel bir yaklaşımla sunmaktadır.

* Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

TANITIM

Sonuç olarak böyle geniş kapsamlı bir çalışmayla Arap nahiv tarihi alanında önemli bir eksiği giderdiğine inandığım eser, gerek nahiv alanında gerekse nahiv tarihi alanında büyük katkılar sağlayacaktır. Akademik bir çalışmanın ürünü olan bu güzel eseri bilim dünyasına kazandıran Dr. Muhammed el-Muhtar'a teşekkürü bir borç bilirim.

1868-1932 MISIR'DA TÜRK BİR ŞAİR AHMET ŞEVKİ*

İbrahim Ethem Polat**

“1868-1932 Mısır’da Türk Bir Şair Ahmet Şevki, Mısır’da Sosyal, Siyasî ve Edebî Durum Hayatı, Eserleri Üzerine İncelemeler, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Türkiye ile İlgili Yazdığı Şiirler” gibi konuları içeren eser, modern Arap edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla tanınan Ahmet Kazım Ürün tarafından hazırlanarak 2002 yılında İstanbul’da faaliyet gösteren Kaknüs yayınları arasında çıktı.

Modern Mısır şiirinde seçkin bir yer edinen, 1868 yılında Kahire’de zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve Türk asıllı olup Arap edebiyatçıları tarafından “Emîru’ş-Şu’arâ” (Şairler Prensi) payesiyle taltif edilen Ahmet Şevki, modern Arap edebiyatçılarından Mahmûd Sâmî el-Bârûdî’yle başlayan neo-klasik anlayışın önemli temsilcilerinden kabul edilir. Piyes ve hikayeleriyle de Arap edebiyatında boy gösteren Şevki asıl ününü şiirdeki kabiliyeti ve “eş-Şevkiyat” adıyla bir arada yayınlanan şiirlerinden alır.

Ahmet Şevki’nin özellikle şairlik yönünün ve Türkiye ile ilgili yazdığı şiirlerinin irdelendiği eser, içeriğinin yer aldığı kısa bir önsözden sonra “Ahmet Şevki’nin Yaşadığı Dönem” başlığı altında giriş bölümü ile devam etmektedir. Söz konusu bölümde; modern Arap edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen 1798 yılında Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle başlayan süreçten, 1805 yılında Mehmet Ali Paşa’nın, 1863 yılında İsmail Paşa’nın Mısır valiliğine atandıkları dönemlere, Ahmet Şevki’yi etkileyen olaylardan biri olan ve toplumsal direniş hareketi olarak kabul edilen Urâbî İsyânına, son olarak da 1924 yılında Vefd Partisi başkanı Sa’d Zağlûl Paşa’nın hükümetin başına geçişine kadar olan siyasi süreç ele alınmıştır. Şairin yaşadığı dönemdeki sosyal ve kültürel duruma ışık tutularak, bu siyasi süreç içerisinde modern Mısır şiiri genel hatlarıyla tanıtılmış ve dönemle ilgili bir arka plan oluşturulmuştur.

Eserin birinci bölümünde, şairin biyografisiyle eserlerine yer verilerek, edebi kimliğinin ortaya çıkmasında Arap edip ve şairleri, el-Mütenebbî, Ebû Temmâm, el-Buhturî Huseyn el-Marsafî, Mahmud Sâmî el-Bârûdî ile Avrupa ediplerinden Victor Hugo, La Fontaine, Shakespeare, La Martine’in tesirinin yanı sıra, yaptığı uzun geziler sonucu Fransız fikir hayatından ve din serbestliğinden de etkilendiği ifade edilmiştir. Şiirlerindeki konu dil ve üslup özellikleri incelenmiş, edebiyat ve fikir dünyası ele alınan Ahmet Şevki’nin evrensel değerlere inanan ve insanlara eşit değerde yaklaşan, insanı sadece

* Ahmet Kâzım Ürün, *1868-1932 Mısır’da Türk Bir Şair Ahmet Şevki*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002

** Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

TANITIM

insan olarak seven, katılımcı demokrasiye inanan, cumhuriyetçi bir şair olduğu kanaati vurgulanmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye ve Türkler hakkındaki şiirleri konularına göre incelenmiş, Şevki'nin divanının büyük bir bölümünü teşkil eden siyasi şiirlerinden sonra doğal ve tarihi zenginlikler, sosyal ve kültürel yapıyla ilgili şiirlerine değinilmiştir. Akabinde, "Türkiye ve Türklerle ilgili şiir söyleyen diğer modern Mısır şairleri" başlığıyla İngilizlerin Mısır'daki varlıklarının hüküm sürdüğü dönemde, Türk yanlısı olarak Türklerle ilgili şiirler söyleyen modern Mısır şairlerine değinilmiştir. Bu şairlerden; Türk-Rus Harbi ile Girit Savaşını konu edinen Mahmûd Sâmî el-Bârûdî, yine Türk asıllı bir başka şair Hâfız İbrâhîm, Arap şiirinin değişiminde önemli kilometre taşlarından biri olarak kabul edilen İsmail Sabrî, dünyada Türkler ve Arapların benzeri bir başka ulusun olmadığını ifade ederek, hilalin her zaman göklerde dalgalanması ve Osmanlı yönetiminin zeval bulmamasını temenni eden Ahmet Muharrem, İslam aleminin Türkler sayesinde şerefli bir şekilde yaşadıklarını belirten Ahmet el-Kâşif, daha çok Abdülhamit üzerine övücü şiirler söyleyen Ahmet Nesîm, Muhammed Tefvik el-Bekrî, Abdu'l-Halîm el-Mısırî ve Ali el-Gayâtî'nin yanı sıra şiirlerinde bedevi şairlerin üslûbunu takip ettiği için şâ'iru'l bedv (çöl şairi) olarak anılan Muhammed Abdulmuttalib, bu şairlerin aksine Abdülhamit'i şiirlerinde hicveden fakat Türk ve Osmanlı olmaktan her zaman gurur duyduğunu ifade eden şair Veliyyu'd-Dîn Yeken şiirlerine yansıyan bakış açılarıyla tanıtılmıştır.

Eserin sonuç bölümünde ise, Ahmet Şevki'nin el-Bârûdî'nin şiirde yapmak istediği yenileştirme hareketinde bir adım daha ileriye giderek şiire yeni anlamlar, yeni konular kazandırdığı ve şiiri güncelleştirdiği belirtilmiştir. Şevki'nin şiirlerinin Osmanlı-Türk varlığının, genelde Arap dünyasında, özelde Mısır'da sadece tarihî-siyâsî boyutuyla değil, kültürel-edebî boyutuyla da önemli bir yeri olduğunu göstermesi bakımından anlamlı ve değerli olduğu ifade edildikten sonra, "Türkiye ve Türklerle İlgili Şiirlerinden Bazılarının Türkçe Çevirileri" başlığı altında Ahmet Şevkinin "*Balkan Ülkeleri Üzerinden Yolculuk*", "*Yeni Endülüs*", "*Ayasofya*", "*Osmanlı İnkılabı ve Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi*", "*Ankara'nın Yönetime El Koyması ve İstanbul'un Safdışı Edilmesi*", "*Savaş ve Siyasette Türklerin Galibiyeti*", "*Boğaziçi*", "*Göksu*", "*İstanbul'a Veda*", "*Kader Aşkı*" adlı şiirleri güzel bir Türkçe çeviri ile okuyucuya sunulmuştur.

Selçuk Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümü öğretmeni Doç. Dr. Ahmet Kazım Ürün'e, modern Arap edebiyatının en önde gelen şairlerinden biri olan Türk asıllı şair Ahmet Şevki'yi Türk okuyucusuna tanıtmaktan ve konuyla ilgili akademisyenlerin araştırmalarına ışık tutacak bu güzel çalışmasından dolayı tebriklerimizi sunarız.

KONYA'DAN DÜNYA'YA MEVLÂNA VE MEVLEVİLİK

Ali Temizel*

XIII. Asırda ülkemizde ve İslam aleminde yetişen en tanınmış mutasavvıf fikir adamlarından birisi olan Mevlâna Celâleddîn-i Rumî (Belh, 30 Eylül 1207- Konya, 17 Aralık 1273)'nin hayatı, eserleri ve Mevlevîlik hakkında geçmişten günümüze pek çok araştırmalar yapıp eserler yayınlanmıştır. Günümüzde de Türkiye'de ve Türkiye dışında yapılan bu alandaki çalışmalarda Mevlâna, Mevlevîlik ve Mevlâna'nın eserleri, özellikle de Mesnevî ile ilgili konuların belirli bir bölümü incelenmiştir.

Mevlâna ile ilgili bir birinden farklı bir çok konuyu içermesi bakımından bugüne kadar yapılan bu alandaki çalışmalardan farklılık arz eden "Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik" isimli bu eser, bir çeşit Mevlâna ve Mevlevîlik ansiklopedisidir. Bu çalışmanın editörlüğünü Yard. Doç. Dr. Nuri Şimşekler, genel koordinatörlüğünü Karatay Belediyesi Başkan yardımcısı Adnan Özkafa yapmıştır. Prof. Dr. Haşım Karpuz ve Yard. Doç. Dr. Yakup Şafak, eserin yayın danışmanlığında; Murat Deveci, sanat yönetmenliğinde bulunmuştur. Eserin bilim kurulunda ise Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. Haşım Karpuz, Prof. h.c. M. Uğur Derman, Prof. Dr. Abdullah Özbek, Prof. Dr. Recep Dikici, Yard. Doç. Dr. Yakup Şafak, Dr. Mehmet Önder, Şefik Can, Feyzi Halıcı, Yard. Doç. Dr. Nuri Şimşekler, Yard. Doç. Dr. Caner Arabacı, Dr. A. Selâhaddin Hidayetoğlu, Dr. Hasan Özönder ve Dr. Erdoğan Erol görev almışlardır.

"Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik" isimli bu çalışmada Karatay Belediye Başkanı Mehmet Şen'in ve editörün birer sunuş yazılarından sonra Mevlâna Müzesi'nde yer alan Mesnevî'nin 677/1278 tarihli yazma nüshasından ilk Onsekiz beyitin tıpkı basımı ve bu beyitlerin Feyzi Halıcı tarafından yapılan latin harfli Türkçe tercümesi yer almaktadır.

Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın "Türkiye Selçukluları devrinde Konya'ya genel bir bakış" isimli makalesini, Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın Hz. Mevlâna'nın yaşadığı devrin sosyal yapısı" başlıklı makalesini ve Adnan Özkafa'nın XXI. yüzyılın eşiğinde Mevlâna şehri Konya" isimli yazısını içeren giriş kısmından sonra, Mevlâna (Hayatı-Eserleri-Fikirleri) başlıklı bölümde sırasıyla; Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'nun "Mevlâna'nın hayatı ve çevresi", Ayten Lermioğlu'nun "Mevlâna'nın çevresindeki şahsiyetler", Yard. Doç. Dr. Nuri Şimşekler'in Mevlâna'nın eserleri ve eserlerinden seçmeler", Doç. Dr. Emine Yeniterzi'nin "Mevlâna'nın tefekkür dünyası ve insan", Dr. A. Selâhaddin Hidayetoğlu'nun "Hz. Mevlâna'nın insanlara bakışı", Prof. Dr. A. Osman Koçkuzu'nun "Mevlâna'ya göre İslâmiyet ve diğer dinler", Şefik Can'ın Hz. Mevlâna'nın evrensel görüşü", Prof. Dr. Erkan Türkmen'in "Ahmet Yesevi, Mevlâna ve Yunus Emre'de kâmil insan ve Allah sevgisi", Tahir Büyükkörükçü'nün "Mevlâna'nın İslam ve tasavvuf anlayışı", Prof. Dr. Ab-

* Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

TANITIM

dullah Özbek'in "Bir eğitimci olarak Mevlâna, Dr. Michaela Mihriban Özelsel'in "Hz. Mevlâna'nın güncelliği" ve editörün "Mevlâna'dan hatıralar-nükteler" isimli makaleleri yer almaktadır.

Mevlevîk (Tarihçesi-âdâb ve erkânı-Mevlâna dergâhı ve diğer Mevlevî-haneler) başlıklı bölümde sırasıyla; Dr. Mehmet Önder'in "Mevlevîliğin sistemleşmesi, Sultan Veled ve diğer Postnişînler", H. Hüseyin Top'un "Son dönem Çelebileri ve evlâdları", Prof. Dr. İsmet Kayaoğlu'nun "Anadolu'da ilk mevlevîler", Yard. Doç. Dr. Mustafa Çıpan'ın "Mevlevîlik terimleri", Dr. Hasan Özönder'in "Mevlevî dergâhlarında mutfağın önemi ve âteş-bâz mekanı", Dr. Celâleddin B. Çelebi'nin "Semâ", Ö. Tuğrul İnançer'in "Mevlevî mûsikîsi ve mukâbele âdâbı", Prof. h.c. M. Uğur Derman'ın "Mevlevîlik ve san'at", Doç. Dr. Fevzi Günüş'ün "Hat san'atında -Hazret-i Mevlâna- isimli Mevlevî sikkesi biçimindeki istifler", Prof. Dr. Haşim Karpuz'un "Mevlâna dergâhının mimarisi", Dr. Erdoğan Erol'un Mevlâna müzesi ve ziyaretçiler", Dr. Ş. Bârihüda Tanrıkorur'un "Diğer Mevlevîhanelerin listesi" isimli makaleleri mevcuttur.

Mevlâna'nın etkileri (Türk ve dünya edebiyatlarında) başlıklı bölümde sırasıyla; Yard. Doç. Yakup Şafak'ın "Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Hz. Mevlâna ve eserleri üzerine çalışma yapanlar", Prof. Dr. Ahmet Sevgi'nin "Edebiyatımızda Mevlâna ve Mesnevî tesiri", Yard. Doç. Dr. Bahattin Kahraman'ın " Konya ve çevresinde yetişen tanınmış Mevlevî şairler -Osmanlılar dönemi-", editörün "Mevlâna için söylenmiş şiirler -XX. Yüzyıl", Prof. Dr. Muhammed İsti'lâmî'nin "İran'da Mevlâna'nın tesiri ve eserleri üzerine yapılan önemli çalışmalar", Doç. Dr. Ahmet Kâzım Ürün'ün "Günümüz Arap dünyasında Mevlâna", Dr. N. Ahmed Asrar'ın "Pakistan ve Mevlâna Celâleddin Rumi", Dr. Cavid İkbâl'in "İkbâl ve Mevlâna", Dr. Nevit Oğuz Ergin'in "Batıda Mevlâna Celâleddîn-i Rumi", Süleyman Wolf Bahn'ın "Modern batı dünyasında Mevlâna'nın önemi", Yard. Doç. Dr. Caner Arabacı'nın "Mevlâna'ya batıdan bakmak", Feyzi Halıcı'nın "Japonya'da Mevlâna sevgisi -Uzakdoğu'ya ulaşan barış ve hoşgörü-" isimli makaleler bulunmaktadır.

Konya ve Mevlâna başlıklı bölüm sırasıyla; Mevlüt Bektaş'ın "Hz. Mevlâna'yı anma törenleri ve İl Kültür Müdürlüğü", Adnan Özkafa'nın "Konya Belediyeleri ve Mevlâna ile ilgili çalışmaları", Prof. Dr. Haşim Karpuz'un "Selçuk Üniversitesi ve Mevlâna araştırmaları" ve A. Sefa Odabaşı'nın "Hz. Mevlâna'yı anmak" isimli makalelerini içermektedir.

Kronoloji ve bibliyografya (Mevlâna-Mevlevîlik) isimli son bölümde ise Arş. Gör. Sinan Taşdelen'in "Mevlâna ve Mevlevîlik bibliyografyası" isimli çalışması ve Mevlâna ve Mevlevîlik kronolojisi yer almaktadır. Ayrıca eserin sonunda, eserdeki makale yazarlarının alfabetik olarak biyografilerine yer verilmiştir.

Hazırlanış amacı, geçmişten günümüze kadar Mevlâna ve Mevlevîlik ile ilgili yayınlanmış makale ve çalışmalardaki önemli bilgileri bir araya getirmek olan eserin içerdiği makaleler, tarihi resim, fotoğraf ve belge gibi konuyla ilgili görsel malzemelerle canlı hale getirilmiştir. Sayfa düzeni bakımından üç sütun halinde yayınlanan eserin üçüncü sütunları yine aynı yerdeki makalenin konusuyla ilgili anekdotlarla editör tarafından zenginleştirilmiş ve

TANITIM

okuyucuya kolaylık ve katkı olması amacıyla da bu anekdotların kaynakları gösterilmiştir.

Konunun uzmanı yerli ve yabancı bilim adamlarının kırk dört bilimsel makalesini içeren ve Mevlana, Mevlevîlik, Mevlevî edebiyatı, tarihi, coğrafyası, mekanları, sanatı, folkloru ve kültürüyle ilgilenen araştırmacılara ve meraklılarına büyük katkı sağlayacağı umulan eser, Konya-Karatay Belediyesi'nin katkılarıyla Eylül-2002'de 379 sayfa büyük boy olarak yayınlanmıştır.